examenbundel.nl

examen bundel

Meer dan alleen oefenexamens

Nu bij je boek
mijn.examenbundel.nl
Online oefenen, video's en meer

2021|2022

havo

Economie

ThiemeMeulenhoff

examenbundel.nl

examen bundel

Meer dan alleen oefenexamens

2021 | 2022

drs. J.P.M. Blaas

havo

Economie

ThiemeMeulenhoff

mijn.examenbundel.nl

Slagen zonder examenstress doe je met Examenbundel, Samengevat, Examenidioom en Zeker Slagen! Alles voor je schoolexamens en je centrale examens in je boeken, maar ook online.

Quickscan

Antwoorden bij de oriëntatietoets

Video's en andere leerbronnen

Oefenexamens

Overzicht van al je examenvakken

En nog veel meer op Mijn Examenbundel!

Ga naar mijn.examenbundel.nl en log in op Mijn Examenbundel. Met deze code krijg je toegang tot heel veel (digitale) extra's die bij je bundel horen:

Deze code is uniek en door één persoon te gebruiken. Geldig tot 15 juli 2022.

#ikgazekerslagen

Voorwoord

Met deze **Examenbundel** bereid je je goed voor op het eindexamen en op de schoolexamens. Je oefent met echte examenopgaven. In de uitwerkingen staan de antwoorden met een duidelijke uitleg. Zo weet je precies wat je goed en fout hebt gedaan.

Gebruik naast deze **Examenbundel** ook het boek **Samengevat** om te leren voor je examen. Hierin vind je een handige samenvatting van alle examenstof.

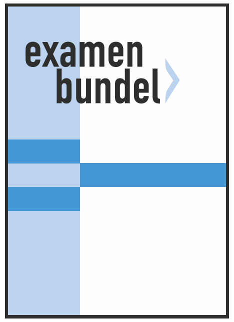

Oefenen met echte examens en duidelijke uitwerkingen

+

Overzichtelijke samenvatting van de examenstof

Wil je weten op welke datum het centraal examen is?
Ga naar examenbundel.nl/examenrooster voor het actuele examenrooster.
Of scan de QR-code:

Namens team **Examenbundel** heel veel succes!

Heb je een vraag of opmerking over deze **Examenbundel**?
Ga dan naar examenbundel.nl/contact.

Opmerking
De overheid stelt de regels op voor het examen. Bijvoorbeeld wat de examenonderwerpen zijn, welke hulpmiddelen je mag gebruiken en wanneer het examen is. De auteurs en uitgever hebben deze **Examenbundel** met grote zorg samengesteld. Soms veranderen de regels van de overheid echter of worden er nieuwe afspraken gemaakt over wat die regels betekenen. Raadpleeg daarom altijd je docent of onze website www.examenbundel.nl voor actuele informatie die voor jouw examen van belang is.

© ThiemeMeulenhoff

Inhoud

3 **Voorwoord**
7 **Stappenplan: hoe leer je met de Examenbundel?**
13 **Tips voor (examen)opgaven economie**

Oriëntatietoets

17 Opgaven

Deel 1
Oefenen op onderwerp

1 Domein A Vaardigheden
25 Oefenvragen
43 Uitwerkingen

2 Domein D Concept markt
48 Oefenvragen
91 Hints – Uitwerkingen

3 Domein E
Concept ruilen over de tijd
112 Oefenvragen
125 Hints – Uitwerkingen

4 Domein F
Concept samenwerken en onderhandelen
132 Oefenvragen
141 Hints – Uitwerkingen

5 Domein G
Concept risico en informatie
147 Oefenvragen
162 Hints – Uitwerkingen

6 Domein H
Concept welvaart en groei
171 Oefenvragen
204 Hints – Uitwerkingen

7 Domein I
Concept goede tijden, slechte tijden
220 Oefenvragen
258 Hints – Uitwerkingen

Deel 2a
Examens met uitwerkingen

Examen 2018-I
283 Opgaven
295 Uitwerkingen

Examen 2018-II
300 Opgaven
310 Uitwerkingen

Examen 2019-I
314 Opgaven
326 Uitwerkingen

Examen 2019-II
331 Opgaven
341 Uitwerkingen

Deel 2a
Examen zonder uitwerkingen

Examen 2021-I
347 Opgaven

Bijlagen

Cijferbepaling
Onderwerpregister

© ThiemeMeulenhoff

Stappenplan: hoe leer je met de Examenbundel?

Natuurlijk kun je de **Examenbundel** van voor naar achter doorwerken of er kriskras wat onderdelen uithalen om mee te oefenen, maar je kunt het ook systematischer aanpakken. Als je oefenen met de **Examenbundel** combineert met leren uit **Samengevat**, bereid je je optimaal voor op je examen.

Op de volgende pagina's vind je drie routes die laten zien hoe je kunt leren met de **Examenbundel**. Kies de route die past bij jouw manier van leren:

- Route 1: Ga je graag meteen aan de slag? Start met **oefenen per onderwerp**.
- Route 2: Wil je eerst weten waar je staat? Start met **de oriëntatietoets**.
- Route 3: Leer je liever eerst de theorie? Start met **leren per onderwerp**.

Wil je weten wat je leerstijl is?

Kies de route die bij jouw manier van leren past!

Lees ook de tips! Voorkom verrassingen tijdens je examen.

#ikgazekerslagen

© ThiemeMeulenhoff

Route 1

Ga je graag meteen aan de slag? Start met oefenen per onderwerp.

januari & februari

Maak per week opgaven van een hoofdstuk in deel 1 van de Examenbundel.

Kijk de opgaven na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Meer dan de helft goed. → Maak de oriëntatietoets.
- De helft of minder goed.
  - Neem het bijbehorende hoofdstuk in Samengevat door.
  - Oefen met het onderwerpregister achter in de Examenbundel meer opgaven over dit onderwerp uit de verschillende examens.
  - Kijk die opgaven na.
    - Meer dan de helft goed. → Maak de oriëntatietoets.
    - De helft of minder goed.
      - Maak de opgaven van dat hoofdstuk uit deel 1 die je nog niet gemaakt had. Gebruik de hints.

maart

Maak de oriëntatietoets.

Bereken je score met de uitwerkingen op mijn.examenbundel.nl.

- Voldoende.
- Onvoldoende.

Bestudeer Samengevat over de onderwerpen die minder goed gingen.

Oefen opgaven uit deel 1 van de Examenbundel en via het onderwerpregister uit de verschillende examens over het betreffende onderwerp. Gebruik de hints!

© ThiemeMeulenhoff

april

Maak een heel examen uit deel 2a van de Examenbundel.

Kijk het examen na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Tevreden met het resultaat. → Blijf oefenen met deel 2a zodat je met vertrouwen het examen in gaat.
- Niet tevreden met het resultaat.
  - Kijk met behulp van het onderwerpregister welke onderdelen nog niet goed gaan en waar voor jouw gevoel wel winst is te behalen. Je hoeft niet alles goed te doen!
  - Bestudeer Samengevat en maak via het onderwerpregister van de Examenbundel een aantal opgaven over dat onderwerp uit deel 1 en 2a tot je tevreden bent met het resultaat.

Blijf oefenen met deel 2a zodat je met vertrouwen het examen in gaat.

#geenexamenstress

© ThiemeMeulenhoff

Route 2

Wil je eerst weten waar je staat? Start met de oriëntatietoets.

januari

Maak de oriëntatietoets in de Examenbundel.

Bereken je score met de uitwerkingen op mijn.examenbundel.nl.

- Voldoende.
- Onvoldoende.
  - Kijk welke onderwerpen uit deel 1 van de Examenbundel nog niet goed gingen.

februari

Bestudeer elk hoofdstuk in Samengevat.

maart

Maak opgaven per onderwerp uit deel 1 van de Examenbundel.

Kijk de opgaven na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Meer dan de helft goed.
- De helft of minder goed.
  - Oefen met het onderwerpregister achter in de Examenbundel meer opgaven over dit onderwerp uit de verschillende examens.
  - Kijk die opgaven na.
    - Meer dan de helft goed.
    - De helft of minder goed.
      - Maak de opgaven van dat hoofdstuk uit deel 1 die je nog niet gemaakt had. Gebruik de hints.

april

Maak een heel examen uit deel 2a van de Examenbundel.

april

Kijk het examen na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Tevreden met het resultaat.
- Niet tevreden met het resultaat.
  - Kijk met behulp van het onderwerpregister welke onderdelen nog niet goed gaan en waar voor jouw gevoel wel winst is te behalen. Je hoeft niet alles goed te doen!
  - Bestudeer Samengevat en maak via het onderwerpregister van de Examenbundel een aantal opgaven over dat onderwerp uit deel 1 en 2a tot je tevreden bent met het resultaat.

Blijf oefenen met deel 2a zodat je met vertrouwen het examen in gaat.

#geenexamenstress

Route 3

Leer je liever eerst de theorie? Start met leren per onderwerp.

#

januari & februari

- Bestudeer per week een hoofdstuk uit Samengevat.

maart

- Maak de oriëntatietoets van de Examenbundel.
- Bereken je score met de uitwerkingen op mijn.examenbundel.nl.
  - Voldoende.
  - Onvoldoende.
    - Kijk welke onderwerpen uit deel 1 van de Examenbundel nog niet goed gingen.
    - Maak de opgaven uit deel 1 over die onderwerpen.
    - Kijk die opgaven na.
      - Meer dan de helft goed.
      - De helft of minder goed.
        - Oefen met het onderwerpregister achter in de Examenbundel meer opgaven over dit onderwerp uit de verschillende examens.

april

- Maak een heel examen uit deel 2a van de Examenbundel.
- Kijk het examen na met de bijbehorende uitwerkingen.
  - Tevreden met het resultaat.
  - Niet tevreden met het resultaat.
    - Kijk met behulp van het onderwerpregister welke onderdelen nog niet goed gaan en waar voor jouw gevoel wel winst is te behalen. Je hoeft niet alles goed te doen!
    - Bestudeer Samengevat en maak via het onderwerpregister van de Examenbundel een aantal opgaven over dat onderwerp uit deel 1 en 2a tot je tevreden bent met het resultaat.
- Blijf oefenen met deel 2a zodat je met vertrouwen het examen in gaat.

}

#geenexamenstress

© ThiemeMeulenhoff

Tips voor (examen)opgaven economie

Bij het oplossen van problemen zoals een examenopgave doorloop je drie fasen: voorbereiding, uitvoering en controle. Vaak krijgt de uitvoering de meeste aandacht en wordt ten onrechte weinig tijd besteed aan voorbereiding en controle. Hieronder vind je enkele tips die je bij het maken van opgaven kunnen helpen. Sommige lijken vanzelfsprekend. Die gebruik je onbewust waarschijnlijk al. Andere tips zijn misschien minder bekend. Lees ze, pas ze toe en je resultaten verbeteren.

Voorbereiding

- Kijk eerst vluchtig alle opgaven door. Begin met de opgaven die je vertrouwd voorkomen.

- Je krijgt op het eindexamen een boekje met opgaven. Elke opgave kost in principe evenveel tijd.
  Maak een globale tijdsplanning:

Opgave 1	25
Opgave 2	25
Opgave 3	25
Opgave 4	25
Opgave 5	25
Opgave 6	25
over	30
	180 minuten

  Gebruik de tijd die je over hebt, om opengelaten vragen nog eens te proberen of vragen waarbij je twijfelde, na te kijken.

- Lees de opgave en de informatiebronnen die erbij horen rustig en nauwkeurig. Onderstreep of markeer aanwijzingen, begrippen, getallen en tekstregels, die belangrijk kunnen zijn. Dat is handig als je je antwoord formuleert.

- Wees erop bedacht dat een informatiebron bij meerdere vragen van de opgave nodig is.

- Lees de toelichtingen en de getallen bij het gebruik van figuren, grafieken en tabellen goed. Gaat het bijvoorbeeld om procenten, procentuele veranderingen ten opzichte van het voorafgaande jaar, absolute bedragen, miljoenen of miljarden, jaren of kwartalen, indexcijfers, euro's of vreemde valuta?

- Veel foute antwoorden zijn het gevolg van het niet goed lezen. Vraag je altijd af bij een vraag waarin je iets moet verklaren of een verband moet leggen, wat de oorzaak is en wat het gevolg.

- Slechts een enkele keer zul je uitsluitend met parate kennis het antwoord moeten geven.

- Welke tussenstappen moet je zetten om de vraag te beantwoorden? Soms moet je informatie opzoeken en selecteren, dan weer moet je informatie vergelijken. Vaak kun je pas een antwoord geven door eerst een berekening te maken.

- Het kan handig zijn je antwoord in steekwoorden op kladpapier te noteren, zeker bij antwoorden met meer onderdelen.

- Begin met de uitvoering, het schrijfwerk, wanneer je de aanpak van de (hele) opgave overziet.

© ThiemeMeulenhoff

Uitvoering

- Reserveer op je papier voor elke opgave voldoende ruimte. Je werk wordt daardoor overzichtelijker en je kunt je antwoorden gemakkelijker aanvullen.
- Wanneer je de opgaven niet in de aangegeven volgorde maakt, noteer ze dan toch op je antwoordvel in de aangegeven volgorde. Reserveer dus ruimte voor de opgaven die je nog even overslaat.
- Als om een berekening wordt gevraagd, laat dan zien hoe je aan het eindgetal gekomen bent. Als de methode van berekening goed is, maar je hebt een rekenfout gemaakt wordt dit meestal niet als een fout gerekend.
- Als om een verklaring, een uitleg, argumenten of een standpunt wordt gevraagd, moet je die geven, anders is je antwoord nul (0) punten waard. Formuleer altijd in korte, zakelijke en hele zinnen.
- Wanneer je onder het schrijven begint te twijfelen en je het (voorbereide) antwoord wilt wijzigen, lees dan de vraag nog eens nauwkeurig.
- Schrijf altijd iets op, ook als je twijfelt. In een onvolledig antwoord kan toch iets staan waarmee je punten kunt scoren.

Controle

- Ga na of je alle opgaven, ook de laatste, hebt gemaakt.
- Lees de vraag nog eens over. Is hij volledig beantwoord?
- Vind je het gegeven antwoord zinnig? Klopt de orde van grootte van een cijfer, bijvoorbeeld een premie opstalverzekering van 100.000 euro in plaats van 100 euro?
- Is de juiste eenheid vermeld, bijvoorbeeld 100 dollar in plaats van 100 euro?
- Soms wordt om een afronding gevraagd in hele bedragen of in decimalen. Let dan op het juiste aantal cijfers achter de komma.
- Wees voorzichtig met verbeteren. Vaak is de eerste gedachte de beste. Wanneer je toch gaat verbeteren, doe dit dan duidelijk. Soms is het beter een hele vraag door te strepen en opnieuw te beginnen. Ga na of een verbetering geen gevolgen heeft voor een ander deel van je antwoord(en).

 © ThiemeMeulenhoff

Hoe zou je het nu al doen op een examen? De oriëntatietoets geeft je een eerste indruk. De antwoorden vind je op mijn.examenbundel.nl.

Oriëntatietoets

Oriëntatietoets

Opgave 1

Een vermogensbezitter kijkt naar het rendement op zijn vermogen. Zo kan hij kiezen om zijn geld uit te lenen aan een bedrijf of hij kan het op de bank zetten. Hij vraagt een bedrijf een hogere rente dan hij van de bank krijgt.

1 Waarom zal in het algemeen een bedrijf meer rente aan een vermogensverschaffer moeten betalen dan de vermogensverschaffer van een bank krijgt? Licht je antwoord toe.

Sommige bedrijven kunnen hun vermogensbehoefte zowel dekken door te lenen als door aandelen uit te geven.

2 Welke juridische vorm(-en) moet een bedrijf hebben om aandelen te kunnen uitgeven?

3 Geef twee redenen voor een bedrijf om de voorkeur te geven aan het lenen van geld boven het uitgeven van nieuwe aandelen. Licht je antwoord toe.

Opgave 2

In een land bedraagt in een bepaald jaar het nationale inkomen 180 miljard euro. Dat inkomen is verdiend door 4,8 miljoen personen. Grafiek 1 geeft de Lorenzcurve van de primaire personele inkomensverdeling in dat land weer, waarbij het aantal personen is verdeeld in drie even grote groepen.

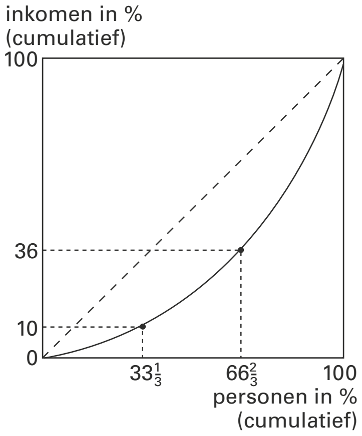

4 Neem de letters a tot en met d over en schrijf achter elke letter welk getal op de stippellijn moet worden ingevuld.

	aantal personen in % van het totaal	inkomen in % van het totaal
groep 1	33¹/₃	10
groep 2	..a..	..b..
groep 3	..c..	..d..

5 Bereken het gemiddelde inkomen per persoon in groep 1.

© ThiemeMeulenhoff

De secundaire personele inkomensverdeling in het hier bedoelde land is minder scheef dan de primaire. Dat komt onder andere door de progressie in de inkomstenbelasting.

6 Wat wordt bedoeld met de ‘progressie in de inkomstenbelasting’?

Behalve belasting betalen de mensen ook sociale premies over hun inkomen. In Nederland wordt bij de sociale premies een premiegrens gehanteerd, dat wil zeggen dat over het inkomen boven een bepaald bedrag (de premiegrens) geen sociale premies meer worden geheven.

Stel dat voor iedereen het tarief van de sociale premies 20% bedraagt en dat de premiegrens 35.000 euro bedraagt.

7 Bereken hoeveel procent iemand gemiddeld aan sociale premies moet betalen over een inkomen van 40.000 euro (in 1 decimaal nauwkeurig).

Opgave 3

Uit gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie in augustus 2002 103,9 bedroeg (augustus 2001 = 100).

8 Geef met een letter aan welk onderstaand antwoord van toepassing is.
Het indexcijfer 103,9 geeft de volgende informatie:
I De prijzen in augustus 2001 zijn gemiddeld 3,9% lager dan in augustus 2002.
II In augustus 2002 heb je 3,9% meer budget nodig om hetzelfde te kunnen kopen als in augustus 2001.
A Uitspraak I is juist, uitspraak II is niet juist.
B Uitspraak II is juist, uitspraak I is niet juist.
C Zowel uitspraak I als II is juist.
D Zowel uitspraak I als II is niet juist.

Stel dat de lonen tussen augustus 2002 en augustus 2001 met 10% zijn gestegen.

9 Bereken met hoeveel procent de koopkracht van de lonen in de genoemde periode is gestegen (in 2 decimalen nauwkeurig).

Opgave 4

Steeds meer verzekeringsmaatschappijen verhogen de premie voor hun reisverzekering. Ook het eigen risico wordt regelmatig verhoogd.

10 Geef aan dat bovenstaande het gevolg kan zijn van nalatigheid van de verzekerde. Licht je antwoord met een voorbeeld toe.

11 Geef aan dat bovenstaande ook het gevolg kan zijn van moral hazard. Licht je antwoord met een voorbeeld toe.

12 Door bovenstaande tendens zal er averechtse selectie optreden. Hierdoor kan een vicieuze cirkel ontstaan. Leg dit uit.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 5

Friso en Els zijn beiden personen die het liefst alleen werken. Ze mogen elkaar niet zo. Ze krijgen van de docent een gezamenlijke opdracht, die duidelijk uit twee delen bestaat. Ze staan voor de keuze wel of niet samen te werken, dat wil zeggen er moet gemeenschappelijk te delen statische en niet-statische informatie verzameld worden, bij deze opdracht. Ze kunnen niet van te voren met elkaar overleggen.

In de tabel staan het aantal uren dat ze nodig hebben voor die opdracht.

		Els	
		samenwerken	niet samenwerken
Friso	samenwerken	3, 3	5, 2
	niet samenwerken	2, 5	4, 4

13 Friso kan een meelifter zijn. Welke getallencombinatie geeft dit aan? Motiveer.
14 Welke strategie zou je verwachten is voor Els dominant? Motiveer.
15 Is hier sprake van een gevangenendilemma? Motiveer.
16 Zou het vaker voorkomen van dit dilemma invloed hebben op een toekomstige keuze? Motiveer.

Opgave 6

Gepensioneerden ontvangen meestal een AOW-uitkering en een uitkering uit een pensioenfonds zoals bijvoorbeeld het ABP (ambtenarenpensioenfonds).
De financiering van deze oudedagsvoorzieningen kan via het omslagstelsel en via het kapitaaldekkingsstelsel geschieden.

17 Wat is het kenmerkende verschil tussen beide financieringsstelsels?
18 Wordt het ABP gefinancierd via het omslagstelsel en/of via het kapitaaldekkingsstelsel?

Opgave 7

Deflatie kan mensen voordeel maar ook nadeel opleveren.
Stel de deflatie in jaar X bedraagt 4%. De heer Pietersen heeft op 1 januari van jaar X een hypotheek afgesloten van € 350.000 tegen 5% rente bij een bank. De heer Pietersen lost deze hypotheek in gelijke delen in 20 jaar af.

19 Bereken het reële rentepercentage in jaar X op de hypothecaire schuld.
20 Bereken de reële omvang van de hypothecaire schuld op 31 december van jaar X.

Opgave 8

In een land vinden in 2011 de volgende veranderingen plaats ten opzichte van 2010.
– bevolking (15-65 jaar) + 0,5%
– beroepsbevolking + 2,0%
– werkgelegenheid + 1,0%
– werkloosheid + 3,2%

21 Bereken de procentuele verandering van de (bruto) participatiegraad in dat land in 2011 ten opzichte van 2010 (in twee decimalen).

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 9

Het minimumloon is in Nederland vaak hoger dan in de andere landen van de Europese Unie. De regering is dan uiterst terughoudend met het verhogen van het minimumloon.

22 Welk gevolg(en) heeft een verhoging van het minimumloon? Kies een of meer van de volgende antwoorden en licht je keuze toe.
A. de vraag naar arbeid afnemen.
B. de vraag naar arbeid toenemen.
C. het aanbod van arbeid afnemen.
D. het aanbod van arbeid toenemen.

Als het goed gaat met de economie en er veel werk is, zullen veel mensen die zichzelf vroeger kansloos achtten op een baan een poging wagen en werk gaan zoeken. We spreken dan over een aanzuigingseffect.

23 Welk gevolg(en) heeft dit aanzuigingseffect? Kies een of meer van de onderstaande antwoorden en licht je keuze toe.
A. de vraag naar arbeid toe en wordt de arbeidsmarkt ruimer.
B. de vraag naar arbeid toe en wordt de arbeidsmarkt krapper.
C. het aanbod van arbeid toe en wordt de arbeidsmarkt ruimer.
D. het aanbod van arbeid toe en wordt de arbeidsmarkt krapper.

Opgave 10

Gegeven is onderstaande grafiek van een vraaglijn en een aanbodlijn op een markt voor een product. Er zijn twee vakken gekleurd aangegeven: een blauw vak en een grijs vak.

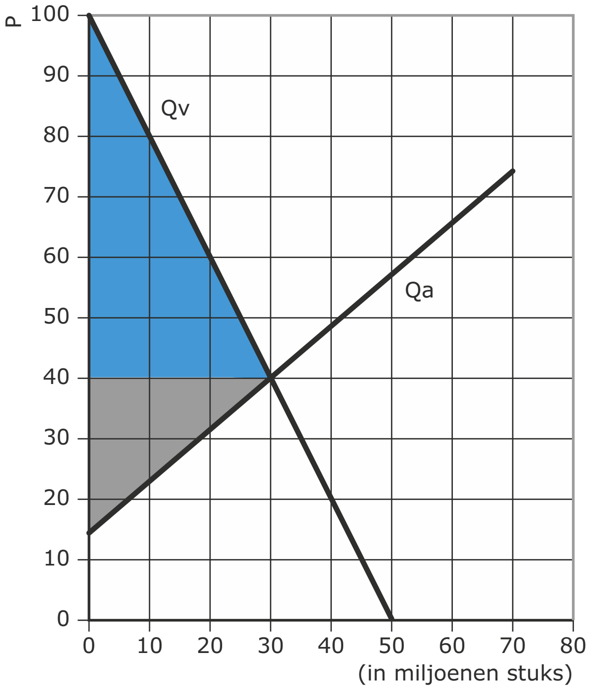

24 Kies uit onderstaande letters wat het blauwe oppervlak weergeeft en licht je antwoord toe.
A. De winst voor de producent
B. Het verlies voor de producent
C. Het producentensurplus
D. Het consumentensurplus

25 Kies uit onderstaande letters wat het grijze oppervlak weergeeft en licht je antwoord toe.
A. De winst voor de producent
B. Het verlies voor de producent
C. Het producentensurplus
D. Het consumentensurplus

Examenopgaven per onderwerp met hints om je op weg te helpen en uitleg bij de antwoorden. Ook handig bij de voorbereiding op je schoolexamens!

Deel 1 Oefenen op onderwerp

1 Domein A Vaardigheden

1 Informatievaardigheden.
De kandidaat kan in contexten:
- de benodigde informatie selecteren uit digitale en niet-digitale bronnen zoals tabellen, grafieken, cartoons en/of film- en televisiebeelden;
- de betrouwbaarheid van de gehanteerde databronnen toelichten;
- feiten van meningen onderscheiden;
- gegeven bronnen beoordelen en in combinatie met hun economische kennis komen tot een oplossing van economische vraagstukken.

2 Rekenkundig en/of grafisch onderbouwen.
De kandidaat kan in contexten, mede met gebruikmaking van ICT / (grafische) rekenmachine:
- economische relaties toelichten met basisrekenvaardigheden;
- economische relaties rekenkundig, statistisch en grafisch toelichten;
- economische relaties toelichten met lineaire vergelijkingen;
- berekende resultaten concretiseren naar hun economische betekenis;
- informatie uit grafieken verklaren.

3 Standpuntbepaling.
De kandidaat kan in contexten:
- de rol van de verschillende actoren beschrijven;
- een eventuele botsing van belangen beschrijven;
- oplossingen voor mogelijk ongewenste gedrag bepalen;
- een standpunt bepalen;
- economische kennis verhelderen met behulp van een betoog.

INFORMATIEVAARDIGHEDEN EN REKENKUNDIG EN/OF GRAFISCH ONDERBOUWEN

Algemeen:

Stap 1: Wat wordt verstaan onder het gevraagde economische begrip?
Stap 2: Is er eventueel een formule voor?
Stap 3: In welke statistieken / bronnen vind ik de gegevens?
Stap 4: Uitrekenen.

© ThiemeMeulenhoff

Voorbeelden van informatie-, rekenkundige- en grafische vaardigheden.

Opgave 1

bron 1 **Aandeel in de wereldproductie in 2004**

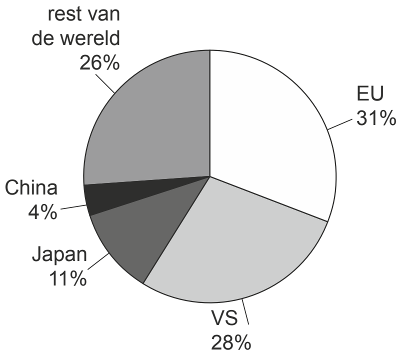

omvang van de productie in 2004

	eenheid	productie
EU	miljarden dollars	12.958
VS	miljarden dollars	11.704
Japan	miljarden dollars	4.598
China	miljarden dollars	1.672

bron 2 **Wereldmarktprijs van ruwe olie**

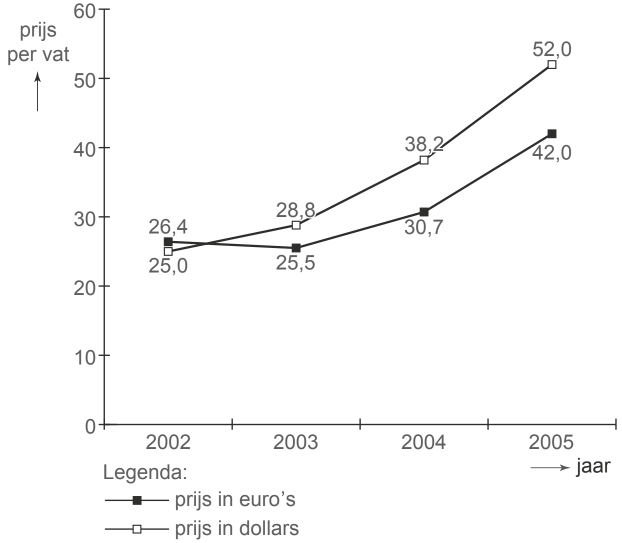

bron 3 **Waarde onderlinge handel in goederen in 2004 (miljarden dollars)**

		import van:			
		EU	VS	Japan	China
export van:	EU	–	290,9	53,7	59,8
	VS	196,3	–	54,4	34,7
	Japan	91,9	129,6	–	79,9
	China	158,0	196,7	93,8	–

bron 4 **Dienstenverkeer tussen de EU en China (indexcijfers)**

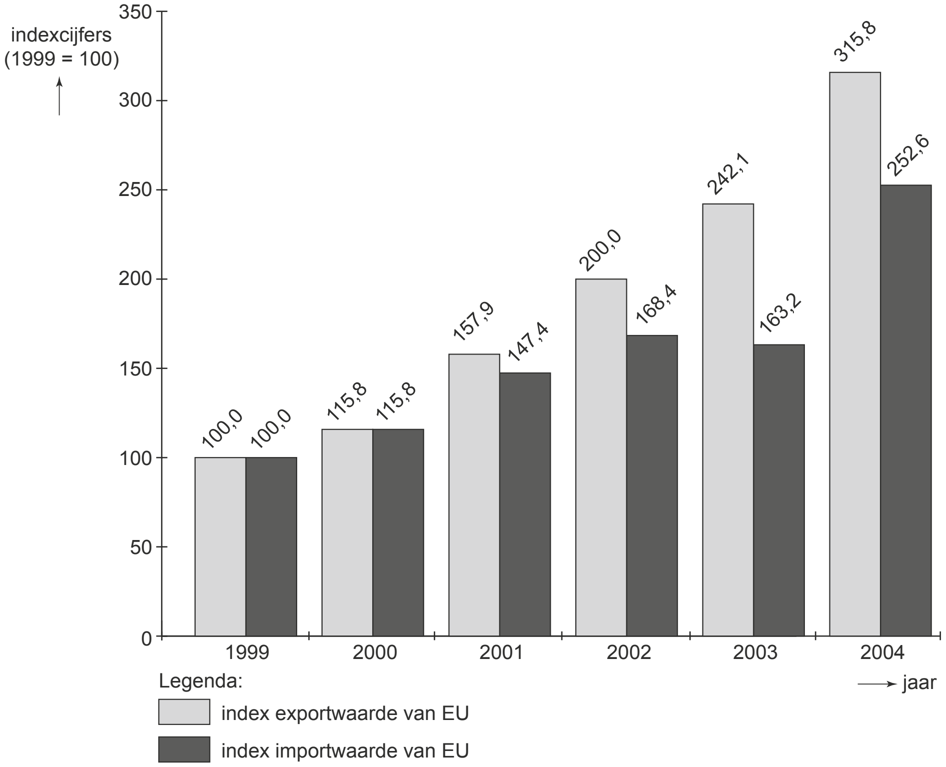

bron 5 **Saldo dienstenrekening tussen de EU en China (euro's)**

	eenheid	2003	2004
saldo dienstenrekening EU inclusief toerisme*	miljarden euro's	1,8	1,5
salod dienstenrekening EU exclusief toerisme	miljarden euro's	2,0	2,2
*Een positief saldo geeft aan dat er een overschot is.			

De Europese Unie en de wereldhandel.
In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. Hierboven staan vijf statistieken over de vier belangrijkste economieën in de wereld: de Europese Unie (EU), de Verenigde Staten van Amerika (VS), Japan en China. In de statistieken bestaat de lopende rekening van de betalingsbalans uit de goederen-rekening, de dienstenrekening en de inkomensrekening. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

1 Bereken voor 2004 de omvang van de wereldproductie in miljarden dollars.

2 Toon aan de hand van bron 2 met een berekening aan dat de euro in 2004 vergeleken met 2003 ten opzichte van de dollar is geapprecieerd.

3 Bereken voor 2004 het saldo van export en import van goederen in miljarden dollars van de EU met China.

Uit bron 4 kan worden afgelezen dat het dienstenverkeer tussen de EU en China in de periode 1999–2004 sterk is gestegen. Jaap beweert dat uit bron 4 af te lezen is dat in 2000 de dienstenrekening tussen de EU en China in evenwicht is. Tineke beweert dat dit niet uit bron 4 kan worden afgelezen.

4 Wie heeft gelijk, Jaap of Tineke? Licht het antwoord toe.

De toeristenrekening is een belangrijk onderdeel van de dienstenrekening. Uit bron 5 kan worden afgeleid dat het saldo van de toeristenrekening van de EU met China in 2003 en in 2004 negatief is.

5 Leg uit dat uit bron 5 niet de conclusie mag worden getrokken dat een groter aantal toeristen uit de EU naar China op vakantie gaat dan omgekeerd.

Opgave 2

bron 6 Basisgegevens 2003

	eenheid	China	Nederland
oppervlakte	duizenden vierkante kilometers	9.600	40
bevolkingsomvang	miljoen personen	1.288	16
aantal telefoons	per duizend inwoners	499	1.393
aantal internetgebruikers	per duizend inwoners	73	614
energieverbruik	per inwoner, omgerekend in liters olie	1.094	4.982

bron 7 Bruto binnenlands product (bbp)

China	eenheid	2003	2004	2005
bbp China	miljarden dollars	1.641,0	1.931,6	2.234,1
bbp China	miljarden renminbi's	13.582,3	15.987,8	18.308,5
waarvan:				
– landbouw	in % van bbp	13,1		
– industrie	in % van bbp	46,2		
– diensten	in % van bbp	40,7		

Nederland	eenheid	2003	2004	2005
bbp Nederland	miljarden dollars	539,3	609,0	629,9
bbp Nederland	miljarden euro's	476,9	489,9	505,6
waarvan:				
– landbouw	in % van bbp	2,4		
– industrie	in % van bbp	25,6		
– diensten	in % van bbp	72,0		

bron 8 Wisselkoersen

	2003	2004	2005
waarde 1 dollar in renminbi's	8,277	8,277	8,195
waarde 1 dollar in euro's	0,884	0,804	0,803

bron 9 Consumentenprijsindex

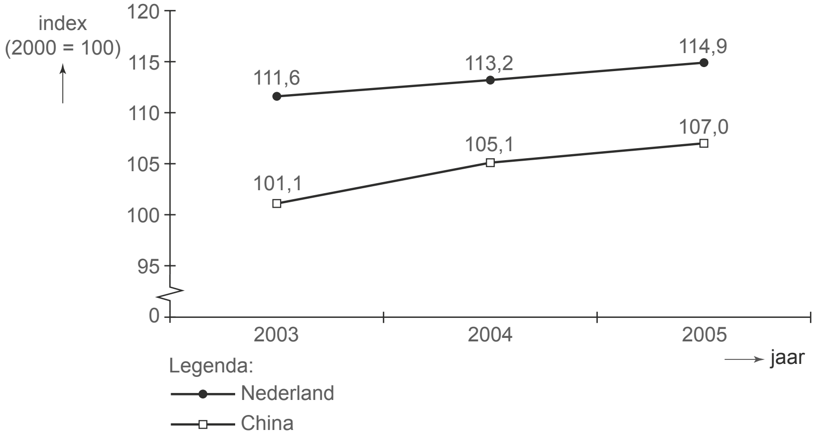

bron 10 **Saldo lopende rekening van de betalingsbalans**

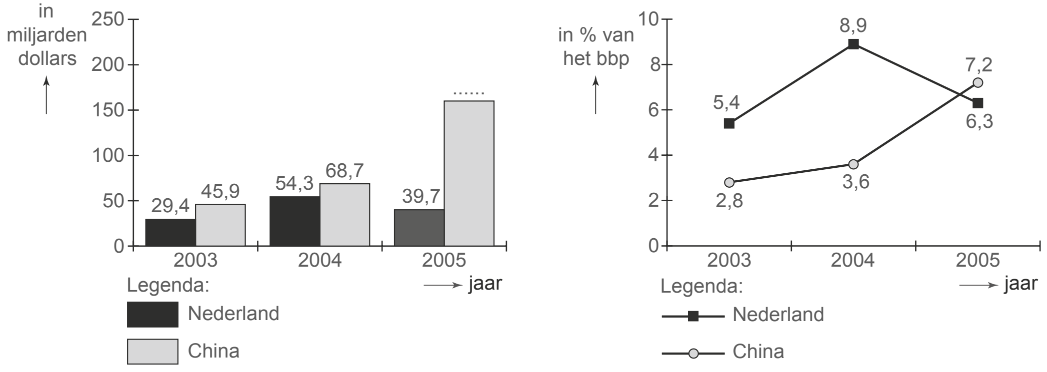

bron 11 **Export van goederen naar China in 2003**
(% van de totale export van goederen van het desbetreffende land)

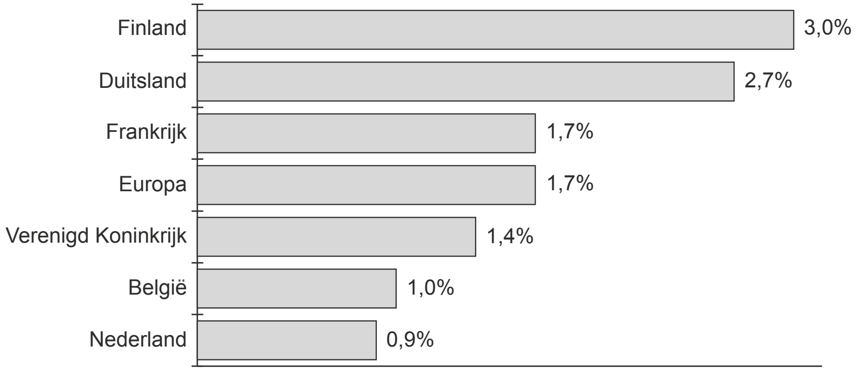

China – Nederland
In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken.
Hierboven staan zes statistieken die vooral betrekking hebben op China en Nederland.
De in de statistieken genoemde renminbi is de nationale munt van China.
Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

De landbouwproductie in Nederland bedroeg in 2003 ruim $ 800 per inwoner.
6 Bereken de landbouwproductie in China in 2003 in dollars per inwoner.

In bron 10 ontbreekt voor 2005 het bedrag van het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans van China. Dit saldo kan in deze opgave worden berekend met behulp van twee gegevens.
7 Noem deze twee gegevens en vermeld bij elk gegeven de bron waarin dat gegeven staat.

8 Is de wisselkoers van de euro uitgedrukt in renminbi's in 2004 ten opzichte van 2003 gedaald of gestegen? Licht het antwoord toe.

In China bedroeg de inflatie in 2005 ten opzichte van 2004 (afgerond) 1,8%.
9 Bereken, in één decimaal nauwkeurig, de inflatie in Nederland in 2005 ten opzichte van 2004.

© ThiemeMeulenhoff

In 2003 bedroeg de waarde van de export van goederen van Nederland naar China € 2,86 miljard.
10 Bereken voor 2003 de waarde van de totale export van goederen van Nederland.

Opgave 3

bron 12

bevolking

	eenheid	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
België	personen × 1.000	10.170	10.192	10.214	10.239	10.263	10.310	10.356	10.396	10.446
Nederland	personen × 1.000	15.567	15.654	15.760	15.864	15.987	16.105	16.193	16.258	16.306

bron 13

bruto binnenlands product (bbp)

	eenheid	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
België	miljarden euro's	216,1	223,7	235,7	247,9	254,2	261,1	269,5	283,8	295,3
Nederland	miljarden euro's	348,0	369,4	390,1	419,5	447,7	465,2	476,3	488,6	497,9

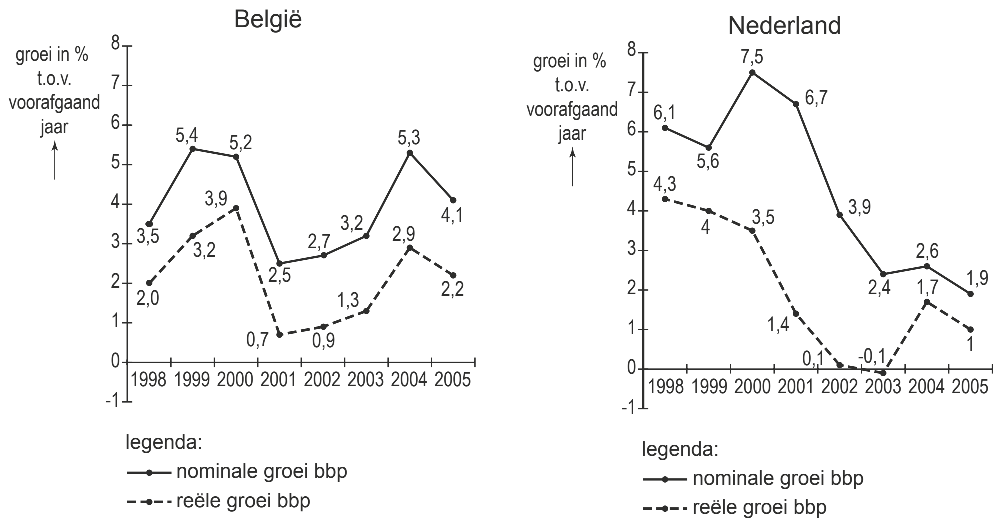

bron 14

sociale zekerheid

		eenheid	1997	1998	1999	2000	2001	2002
uitgaven per hoofd van de bevolking	België	euro's	5.927	6.053	6.299	6.492	6.794	7.003
uitgaven per hoofd van de bevolking	Nederland	euro's	6.262	6.369	6.614	6.923	7.371	7.852

© ThiemeMeulenhoff

bron 15

overheid en collectieve sector

		eenheid	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
staatsschuldquote	België	in % van bbp	124,8	119,6	114,8	109,1	108,8	105,4	100,0	95,7
staatsschuldquote	Nederland	in % van bbp	69,9	66,8	63,1	55,9	51,5	51,3	52,6	53,1
collectieve lastendruk	België	in % van bbp	49,9	50,4	50,1	49,9	50,6	51,0	52,1	50,2
collectieve lastendruk	Nederland	in % van bbp	47,1	46,4	47,6	47,5	45,1	44,2	43,9	44,5

bron 16 **Arbeidsmarkt**

werkloosheid

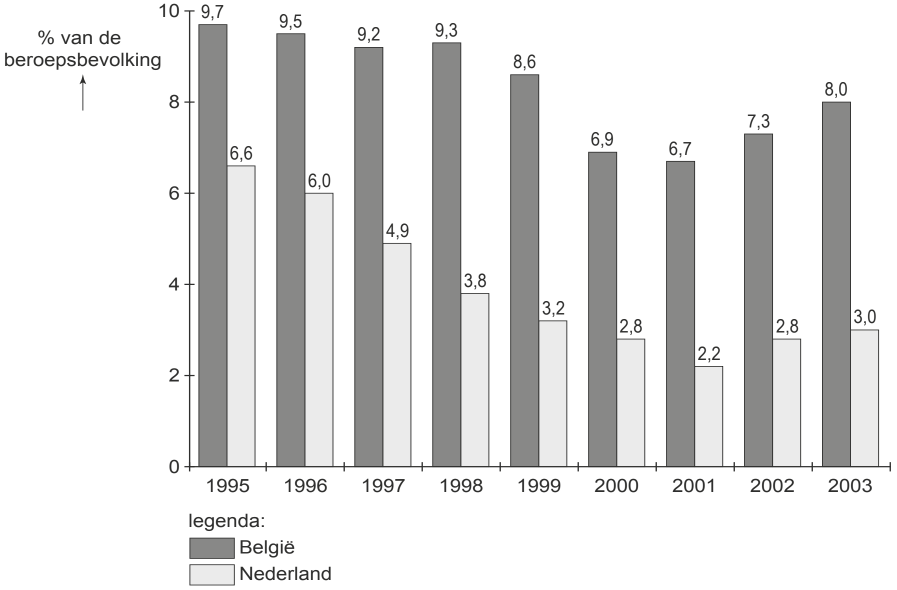

arbeidsproductiviteit

	eenheid	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
België	index (EU = 100) *	119,8	119,4	120,3	119,7	119,3	119,0	120,7
Nederland	index (EU = 100) *	113,4	111,7	110,6	112,7	111,9	111,2	111,4

* De arbeidsproductiviteit wordt voor alle EU-lidstaten jaarlijks uitgedrukt in een indexcijfer, waarbij de gemiddelde arbeidsproductiviteit van de EU-lidstaten ieder jaar opnieuw op 100 wordt gesteld.

© ThiemeMeulenhoff

België – Nederland
In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. Hierboven staan vijf statistieken waarin België met Nederland wordt vergeleken. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

De periode 1998–2000 kan voor Nederland worden gekenmerkt als een periode van hoogconjunctuur. Dit kan worden afgelezen uit de ontwikkeling van de nominale en reële groei van het bruto binnenlands product (bbp) in bron 13. Ook uit de ontwikkeling van andere grootheden in de statistieken kan de hoogconjunctuur in deze periode worden afgeleid.

11 Noem zo’n grootheid. Licht het antwoord toe.

12 Was volgens bron 13 de inflatie in Nederland in 2001 hoger of lager dan in 2000? Licht het antwoord toe.

Met behulp van bron 12, 13 en 14 kunnen de uitgaven aan sociale zekerheid als percentage van het bbp worden uitgerekend. Deze uitgaven bedroegen in 2002 voor België (afgerond) 27,7% van het bbp.

13 Bereken dit percentage in 2002 voor Nederland.

België heeft, in vergelijking met Nederland, een kleinere bevolking maar een grotere staatsschuld. Er kan worden berekend dat in 2004 de staatsschuld van Nederland (afgerond) € 259,4 miljard bedroeg.

14 Bereken de staatsschuld van België in 2004.

Hans trekt uit bron 16 de conclusie dat de arbeidsproductiviteit in Nederland in 2003 lager is dan in 1997, omdat het indexcijfer in 2003 lager is dan in 1997. Volgens Klaas kan deze conclusie niet uit bron 16 worden getrokken.

15 Wie heeft gelijk, Hans of Klaas? Verklaar het antwoord.

Opgave 4

bron 17 **Ontstane en vervulde vacatures**

in de horeca

	ontstane vacatures	vervulde vacatures
2000	59.000	60.000
2001	67.000	67.000
2002	54.000	55.000
2003	42.000	44.000

in Nederland

	ontstane vacatures	vervulde vacatures
2000	945.000	924.000
2001	870.000	911.000
2002	668.000	708.000
2003	597.000	620.000

© ThiemeMeulenhoff

bron 18 **Prijspeil**

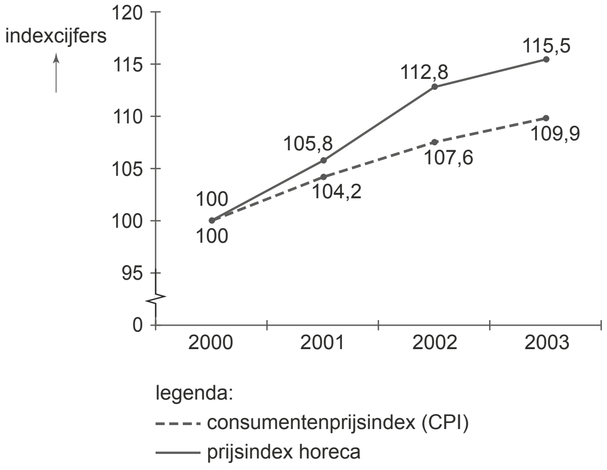

bron 19

lonen gemiddelde cao-lonen (nominaal)

	eenheid	2000	2001	2002	2003
horeca	indexcijfer	100	106,5	104,8	110,6
Nederland	indexcijfer	100	107,1	110,5	114,7

lonen gemiddelde cao-lonen (nominaal)

	eenheid	2000	2001	2002	2003
horeca	mutatie*	0,1	0,1	–4,4	1,9
Nederland	mutatie*	0,9	0,9	–0,7	0,9
* in procenten van het gemiddelde loon ten opzichte van het voorafgaande jaar					

© ThiemeMeulenhoff

bron 20

werkgelegenheid horeca

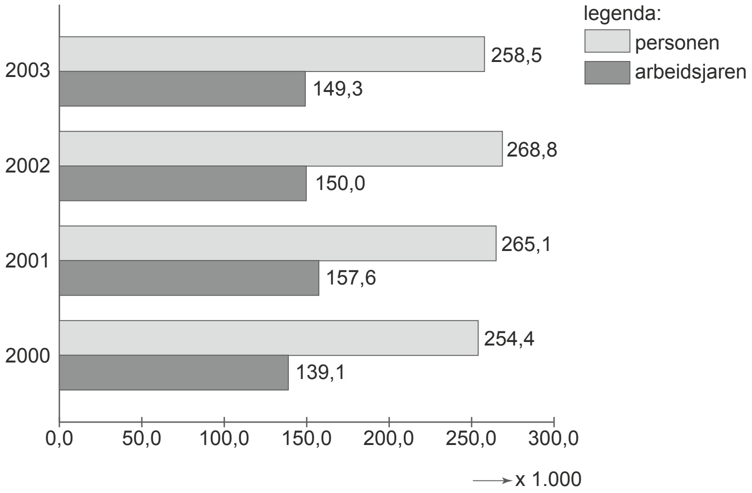

werkgelegenheid Nederland

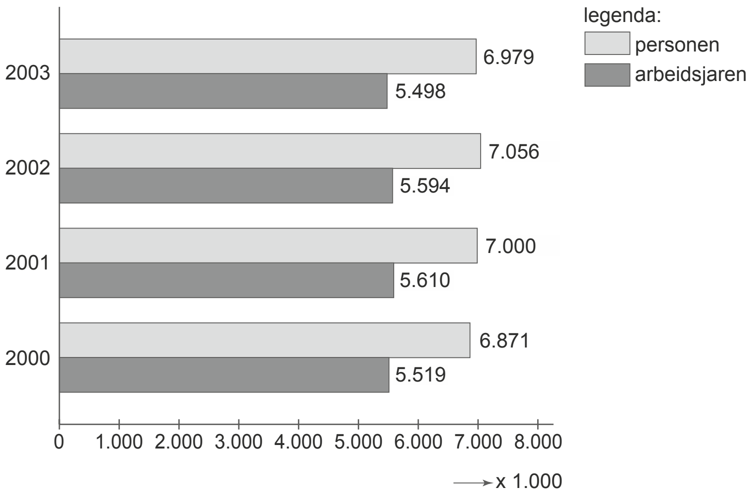

De horeca in Nederland

In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. Hierboven staan vier statistieken, waarin gegevens over de bedrijfstak horeca (hotels, restaurants en cafés) in Nederland worden vergeleken met gegevens over de totale Nederlandse economie. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

Op 1 januari 2003 bedroeg het aantal vacatures in de horeca 7.000.

16 Bereken het aantal vacatures in de horeca op 31 december 2003.

© ThiemeMeulenhoff

Uit de statistieken kan onder andere de ontwikkeling van het reële gemiddelde cao-loon in de horeca worden afgeleid.

17 Bereken hoeveel procent hoger het reële gemiddelde cao-loon in de horeca in 2001 was ten opzichte van 2000.

18 Noem een bron waaruit blijkt dat in 2002 in de horeca, in vergelijking met de totale Nederlandse economie, naar verhouding meer in deeltijd werd gewerkt. Verklaar het antwoord.

Karien leest uit de statistieken af dat in 2003 ten opzichte van 2002 de arbeidsmarkt voor de horeca is verruimd.

19 Noem een bron waaruit deze verruiming van de arbeidsmarkt kan worden afgeleid. Licht het antwoord toe.

Stel dat in 2002 het gemiddelde cao-maandloon van een horecawerknemer € 1.600 bedroeg.

20 Bereken het gemiddelde cao-maandloon van een horecawerknemer in 2003.

Opgave 5

bron 21 Bruto binnenlands product (bbp)

	eenheid	Nederland	Duitsland	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk	EU
bbp	miljarden euro	444,6	2.110,4	1.520,8	1.660,1	9.606,7
reële bbp per hoofd van de bevolking	indexcijfer (EU = 100)	111	99	105	107	100

bron 22 Export van EU-lidstaten, uitgesplitst naar bestemming

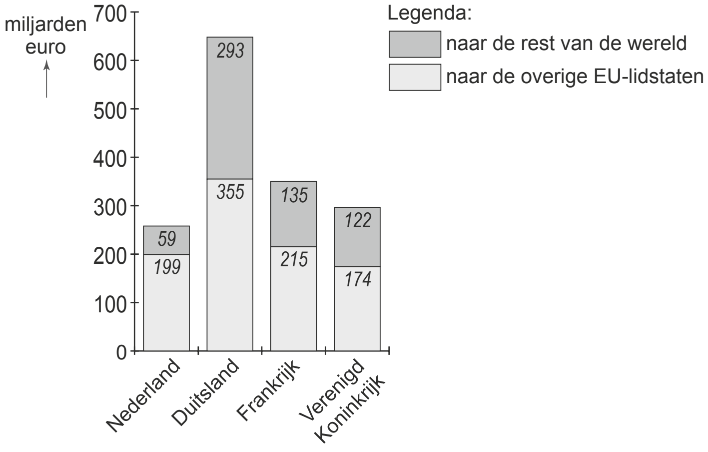

bron 23 Loonkosten per eenheid product

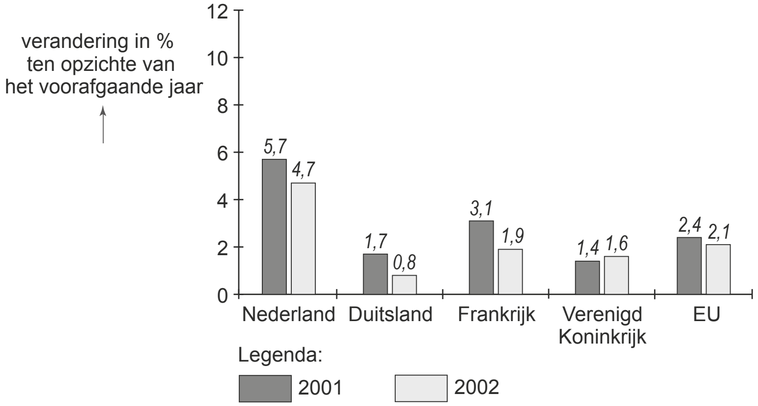

bron 24 Bestedingen

	eenheid	Nederland	Duitsland	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk	EU
investeringen van overheid en bedrijven	in % van bbp	20,7	20,0	20,2	19,0	20,7
consumptie van huishoudens	in % van bbp	49,9	58,6	54,8	66,4	58,4
overheidsconsumptie	in % van bbp	24,5 +	19,2 +	23,9 +	20,0 +	20,5 +
nationale bestedingen	in % van bbp	95,1	97,8	98,9	105,4	99,6
export	in % van bbp	58,0	30,7	….	17,8	
import	in % van bbp	….	28,5	21,9	23,2	
bbp	in % van bbp	100,0	100,0	100,0	100,0	

bron 25 Arbeidsproductiviteit

	eenheid	Nederland	Duitsland	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk	EU
bbp per gewerkt uur	verandering in % ten opzichte van 2001	0,5	1,9	1,4	1,7	1,4

Nederland langs de Europese meetlat
In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. Hierboven staan vijf statistieken waarin gegevens van Nederland vergeleken worden met de grootste drie landen van de Europese Unie (Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk) en de totale Europese Unie (EU). Alle gegevens hebben, tenzij anders vermeld, betrekking op het jaar 2002. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

21 Bereken in één decimaal nauwkeurig hoeveel procent hoger het reële bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking in 2002 in Nederland is ten opzichte van Frankrijk.

22 Bereken in één decimaal nauwkeurig met welk percentage de loonkosten per eenheid product in Nederland in 2002 ten opzichte van 2000 zijn gestegen.

In 2002 zijn de loonkosten per eenheid product in Nederland sterker gestegen dan in Duitsland. Een oorzaak voor dit verschil is de relatief sterke stijging van de loonkosten per uur in Nederland.
23 Welke andere oorzaak voor dit verschil kan uit een van de statistieken worden afgelezen?

24 Bereken de in bron 24 ontbrekende exportquote van Frankrijk met behulp van gegevens uit andere bronnen.

Het bruto binnenlands product van een land kan worden bepaald door bij de nationale bestedingen de export op te tellen en daarvan de import af te trekken.
25 Was de import van Nederland in 2002 groter of kleiner dan de export? Verklaar het antwoord.

STANDPUNTBEPALING

Algemeen:

Stap 1. Bij het bepalen van een standpunt moet je met argumenten komen. Deze haal je uit de informatiebronnen.
Stap 2. Let goed op de (verplichte) aanwijzingen. Bijvoorbeeld welke bronnen je moet gebruiken en uit hoeveel woorden je standpunt maximaal mag bestaan.

Hieronder volgen voorbeelden van standpuntbepalingsopgaven

Opgave 6

Uit een krant:

Een onderzoeksrapport naar de veiligheid bij Nederlanders thuis laat zien dat één op de zes Nederlandse huishoudens in de afgelopen tien jaar wel eens slachtoffer is geweest van inbraak in huis. Dat komt neer op 1.190.000 huishoudens met een gemiddelde schade van ruim 2.500 euro. Inbraak zorgt, naast financiële schade, vaak ook voor grote emotionele schade. Gelukkig neemt de laatste jaren het aantal inbraken en pogingen tot inbraak af.

Els van Stratum woont in een appartement in Tilburg. Zij bezit een waardevolle collectie gouden beelden, die op 1 oktober 2008 door een taxateur gewaardeerd is op € 150.000. Els informeert bij verzekeringsmaatschappij VEA over de mogelijkheden om op haar inboedelverzekering een aanvulling te nemen voor deze kunstcollectie.
Op het aanvraagformulier moet Els de waarde van de kunstcollectie aangeven.
Op 1 januari 2009 verzekert Els haar kunstcollectie. De verzekerde waarde wordt vastgesteld op basis van de taxatie van oktober 2008. De jaarlijkse premie bedraagt € 2.790,-.

 © ThiemeMeulenhoff

Tussen oktober 2008 en juni 2009 zijn de goudprijzen fors gestegen, waardoor de beeldencollectie van Els intussen een waarde vertegenwoordigt van € 200.000. Bij VEA bestaat elk kwartaal de mogelijkheid de verzekerde waarde te laten herberekenen en indien nodig te laten aanpassen. Els heeft daarvan geen gebruik gemaakt.

Op zaterdag 13 juni 2009 wordt er in het appartement van Els ingebroken en een deel van haar beeldencollectie gestolen. Els doet bij de politie aangifte van de diefstal. De waarde van de gestolen beelden wordt geschat op € 70.000.

Els stelt achteraf vast dat ze er goed aan heeft gedaan om een aanvullende verzekering af te sluiten voor haar kunstcollectie. In het algemeen twijfelen veel mensen over het nut van het afsluiten van een extra verzekering voor kostbare zaken als kunst en antiek. Weegt het risico op tegen de kosten van de verzekering?

bron 26 **Uit de folder van de VEA kunstverzekering**

paragraaf 1: kunstverzekering
De VEA kunstverzekering sluit u af wanneer u uw waardevolle collectie schilderijen, beeldhouwwerken en andere kunstobjecten wilt verzekeren. De verzekering is een aanvulling op de inboedelverzekering en geldt alleen voor particulier gebruik.

paragraaf 2: wat dekt de verzekering niet?
de kunstverzekering dekt schade in veel gevallen. Niet alle schade is verzekerd:
- Bij onvoldoende zorg volgt geen uitkering. Bijvoorbeeld bij diefstal van een verzekerd voorwerp dat zonder toezicht wordt achtergelaten, anders dan in een deugdelijk afgesloten ruimte.
- Bij diefstal uit een vervoermiddel volgt geen uitkering, tenzij u kunt aantonen dat u de nodige voorzorgsmaatregelen heeft getroffen.
- Beschadiging door onnodig contact met de kunstwerken, zoals krassen, barsten en deuken is niet verzekerd.
- Bij onderverzekering wordt in de bepaling van de uitkering rekening gehouden met de verhouding van de verzekerde waarden ten opzichte van de werkelijke waarde.

© ThiemeMeulenhoff

paragraaf 3: wat kost de verzekering?			
berekening jaarpremie [1]		**overzicht eigen risico**	
premie	1,85% van de verzekerde waarde	**regio 1**	Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, NO-polder, Achterhoek, Kop van Noord-Holland, Texel, Zeeland, Zuid-Hollandse eilanden
poliskosten	€ 15 (eenmalig)	**regio 2**	Rest van Nederland, voor zover niet vallend in regio 1, 3, 4 of 5
assurantiebelasting [2]	7 %	**regio 3**	Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Den Haag
[1] premievervaldatum 1 januari [2] assurantiebelasting wordt berekend over het totaal van premie en poliskosten		**regio 4**	Deventer, Hengelo, Enschede, Almelo, Groningen, Leeuwarden, Maastricht
		regio 5	Breda, Tilburg, Den Bosch, Eindhoven, Heerlen, Nijmegen, Kerkrade
premieopslag Voor vrijstaande woningen geldt een premieopslag van 10%.		**eigen risico** Voor de in regio 3 en 5 genoemde steden geld een eigen risico van € 650 bij diefstal- of inbraakschade. Dit eigen risico is gebaseerd op een hoger diefstal- of inbraakrisico in deze regio's. Voor de overige regio's kent onze kunsverzekering geen eigen risico.	

bron 27 **Uit het onderzoeksrapport**

Kans op inbraak bij alle woningtypen even hoog
Opvallend is dat een inbreker geen voorkeur heeft voor een bepaald type woning. Alhoewel men er vaak van uitgaat dat er meer wordt ingebroken in een vrijstaande woning dan bijvoorbeeld in een etagewoning, blijken de verschillen niet groot te zijn (kans op inbraak: 19% vrijstaande woning / 2 onder 1 kap / hoekhuis; 16% rijtjeshuis; 15% etagewoning). Bewoners van duurdere woningen zijn banger voor inbraken dan bewoners van goedkopere woningen en hebben doorgaan hun huis beter beveiligd. Een gelegenheidsdief (meerderheid van de inbraken) zal door deze extra maatregelen worden afgeschrikt en zoekt zijn heil ergens anders.

Meer dan 100.000 huishoudens hebben deuren 's nachts niet op slot
Ruim 90% van alle Nederlandse huishoudens neemt maatregelen om inbraak te voorkomen; toch blijken deze maatregelen niet altijd voldoende. De grootste uitgave aan veiligheidsmaatregelen gaat naar sloten op buitendeuren en buitenverlichting. 12% van de huishoudens heeft daarbij ook een alarminstallatie en 19% het Politie Keurmerk Veilig Wonen. Een kleine 10% doet weinig tot niets aan beveiliging van de woning. Soms zelfs de deuren 's nachts niet op slot.

 © ThiemeMeulenhoff

26 Beantwoord deze afwegingsvraag tussen baten en kosten van een kunstverzekering, zoals Els die afsloot. Motiveer het antwoord met onderdelen van het krantenbericht, bron 26 en bron 27.

Aanwijzingen
- Gebruik bron 26 en bron 27.
- Geef in maximaal 50 woorden jouw standpunt weer.
- Concretiseer het antwoord met elementen uit het voorval van Els.

Opgave 7

In april 2009 vond een internationale conferentie plaats van de twintig grootste economieën van de wereld (G20). De president van de Centrale Chinese Bank, Zhou Xiaochuan, hield een toespraak. Hij maakte zich niet alleen zorgen over de waardevermindering van het Chinese vermogen in de VS. De bankpresident legde ook uit waarom hij vindt dat de dollar niet langer geschikt is als mondiale reservemunt. De president zei te spreken namens de BRIC-landen: een groep van opkomende economische grootmachten in de niet-westerse wereld: Brazilië, Rusland, India en China.
Timothy Geithner, minister van Financiën van de VS, reageerde op deze toespraak. Hij was het niet eens met de Chinese bankpresident en zag voldoende redenen om de dollar als mondiale reservemunt te handhaven.

Ten behoeve van de internationale pers schrijven de beide heren een persbericht.

bron 28 **De droom van Keynes**

De president van de Chinese centrale bank, Zhou Xiaochuan, pleit voor invoering van de ‘Bancor’, een munt die al in 1944 door de econoom Keynes werd bedacht. De waarde van de Bancor wordt bepaald aan de hand van een gewogen gemiddelde van de prijzen van dertig grondstoffen, waaronder goud.
Zhou wil dat deze munt de dollar als mondiale reservemunt gaat vervangen.

Onder mondiale reservemunt verstaan we in deze opgave de valuta:
- waarin veel landen hun deviezenreserve aanhouden;
- waarin de prijzen van de belangrijkste grondstoffen worden uitgedrukt;
- waaraan landen de waarde van de eigen valuta kunnen koppelen als de eigen koers onstabiel is.

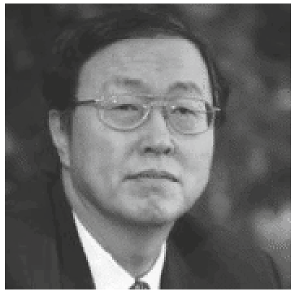

© ThiemeMeulenhoff

bron 29 **Internationaal Monetair Fonds (2009): economische verwachtingen en prognoses**

1	De enorme tekorten van de VS op de overheidsbegroting en op de betalingsbalans, zullen ook de komende jaren de koers van de Amerikaanse dollar onder druk zetten.
2	De prijzen van de meeste grondstoffen zullen in de komende decennia steeds sterker schommelen, als gevolg van politieke onrust, toenemende uitputting van voorraden, klimaatverandering en explosief toenemende vraag.
3	bnp per land 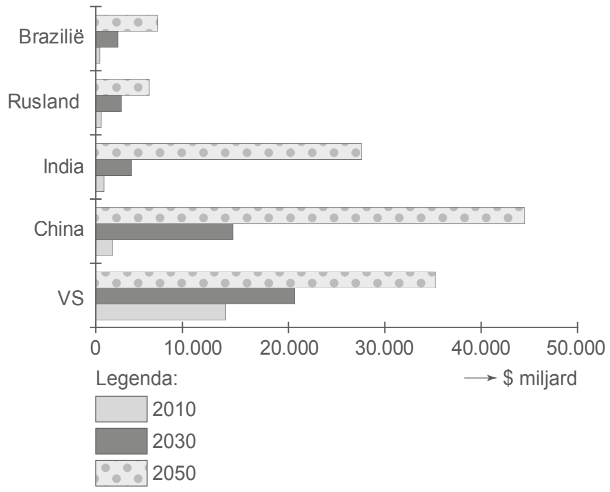
4	Omdat de waarde van de Bancor is gebaseerd op de gewogen gemiddelde waarde van dertig grondstoffen verwachten wij dat de koers van de Bancor stabieler zal zijn dan de dollarkoers.
5	De economische groei van China is nu nog sterk afhankelijk van de ontwikkeling van de Chinese export, maar zal in de toekomst meer afhankelijk worden van binnenlandse groeifactoren.

27 Schrijf het persbericht van Zhou of het persbericht van Geithner.

Aanwijzingen:
- Gebruik bron 28 en bron 29.
- Vermeld eerst de naam van de persoon die je kiest en het standpunt dat hij inneemt.
- Beargumenteer dat standpunt, met verwijzing naar twee onderdelen uit bron 29.
- Gebruik voor het totale persbericht maximaal 70 woorden.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein A Vaardigheden

Opgave 1

1 De productie in de EU bedraagt 12.958 miljard dollars. Dit is 31% van de wereldproductie. Dus 31% = 12.958 mld. De wereldproductie is 100% en bedraagt

$\frac{100}{31} \times 12.958 = 41.800$ miljard dollar.

2 In 2003: 1 vat olie kost 28,8 dollar = 25,5 euro dus 1 euro = $\frac{28,8}{25,5}$ = 1,13 dollar

In 2004: 1 vat olie kost 38,2 dollar = 30,7 euro dus 1 euro = $\frac{38,2}{30,7}$ = 1,24 dollar

3

De export van EU naar China bedraagt		59,8 mld dollar
De import van EU uit China bedraagt		158,0 mld dollar
Saldo	–	98,2 mld dollar

4 Tineke heeft gelijk. Bron 4 geeft alleen indexcijfers en geen absolute getallen. Als het indexcijfer gelijk is, betekent dat het procentueel evenveel gestegen is ten opzichte van (hetzelfde) basisjaar. Meer niet.
Bijvoorbeeld:

jaar	**zakgeld broer**	**index**	**Zakgeld zus**	**index**
Basisjaar 0	€ 10	100	€ 15	100
1	€ 11	110	€ 16,50	110

Het zakgeld steeg in beide gevallen met 10% ten opzichte van het basisjaar waardoor het indexcijfer 110 werd. Maar het zakgeld van zus is hoger dan van broer.

5 Het saldo van de dienstenrekening geeft een bedrag (in euro's) dus wat de toeristen uitgeven in het buitenland. In theorie kan het zijn dat er veel toeristen op buitenlandse vakantie gaan, maar zeer goedkoop verblijven en dus weinig uitgeven.

Opgave 2

6 Landbouwproductie in dollars per inwoner = $\frac{\text{landbouwproductie in dollars}}{\text{aantal inwoners}}$ =

$= \frac{0,131 \times 1.641 \text{ miljard}}{1.288 \text{ miljoen}}$

= 166,90 dollar

7
- het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans in procenten van het BBP. (bron 10)
- de omvang van het BBP. (bron 7)

© ThiemeMeulenhoff

8 De wisselkoers is gestegen. Eén van de volgende verklaringen:
- In 2003
  1 dollar = 8,277 renminbi = 0,884 euro dus 1 renminbi = $\frac{0,884}{8,277}$ = 0,1068 euro
- In 2004
  1 dollar = 8,277 renminbi = 0,804 euro dus 1 renminbi = $\frac{0,804}{8,277}$ = 0,0971 euro
- De waarde van de dollar in renminbi's blijft gelijk terwijl de dollar minder euro's waard is.

9 Het prijsindexcijfer voor Nederland steeg van 113,2 naar 114,9. Dit betekent dat het prijsindexcijfer met 1,7 procentpunten steeg maar niet met 1,7%.

De procentuele stijging is $\frac{114,9 - 113,2}{113,2} \times 100\% = 1,5\%$.

10 De export van Nederland naar China is 0,9% van de totale export van Nederland (100%). Dus 0,9% = 2,86 miljard euro.

De totale export van Nederland is $\frac{100}{0,9} \times 2,86$ = € 317,78 miljard.

Opgave 3

11 Een van de volgende grootheden:
- de sociale zekerheid
- de collectieve sector
- de werkloosheid

Toelichting:

- Bron 14 laat een stijging zien van de uitgaven voor de sociale zekerheid. Dit is te verwachten tijdens een laagconjunctuur en niet tijdens een hoogconjunctuur.

- Bron 15 toont een daling van de staatsschuldquote.

  Staatsschuldquote = $\frac{\text{staatsschuld}}{\text{BBP}} \times 100\%$

  Tijdens een hoogconjunctuur stijgt het BBP (want meer productie) en zal de staatsschuld niet veel stijgen (want het financieringstekort valt lager uit als gevolg van hogere belastinginkomsten en lagere uitkeringen). Gevolg is dat de staatsschuldquote daalt.

- Bron 16 toont een daling van de werkloosheid. Een periode van hoogconjunctuur wordt gekenmerkt door stijgende bestedingen en productie, waardoor de werkloosheid (in procenten van de beroepsbevolking) daalt.

12 De inflatie was hoger. Toelichting:
Het verschil tussen de nominale stijging van een grootheid en de reële stijging ervan is de inflatie.
In 2001 is het verschil tussen de nominale en de reële groei van het bbp groter dan in 2000. De inflatie is in 2001 dus hoger dan in 2000.

© ThiemeMeulenhoff

13 Totale uitgaven = aantal inwoners × uitgaven per inwoner (hoofd van de bevolking)
= 16.105 × 1.000 × € 7.852 = € 126.456.460.000

Als percentage van het bbp = $\frac{126.456.460.000}{465.200.000.000} \times 100\% = 27,2\%$

14 Staatsschuldquote = $\frac{\text{staatsschuld}}{\text{BBP}} \times 100\%$

Staatsschuld = staatsschuldquote × BBP = 0,957 × € 283,8 miljard = € 271,6 miljard

15 Klaas heeft gelijk.
Verklaring: De indexcijfers zijn in dit geval gebaseerd op het EU gemiddelde van dat jaar. Dus de Nederlandse arbeidsproductiviteit wordt vergeleken met het EU gemiddelde en niet met het gemiddelde van alleen Nederland. Je kan wel zeggen dat de Nederlandse arbeidsproductiviteit vergeleken met het EU gemiddelde daalde.

Opgave 4

16 Het aantal vacatures op 31 december =
Vacatures op 1 januari + ontstane vacatures (instroom) − vervulde vacatures (uitstroom)
= 7.000 + 42.000 − 44.000 = 5.000

17 Indexcijfer reële loon = $\frac{\text{Indexcijfer nominale loon}}{\text{Prijsindexcijfer}} \times 100$

Prijsindexcijfer = $\frac{106,5}{104,2} \times 100 = 102,2$

Dus het reële loon steeg in 2001 ten opzichte van 2000 met 2,2%.

18 Bron 20.
Een van de volgende verklaringen.
- Hoe meer personen in 1 arbeidsjaar, des te meer wordt er in deeltijd gewerkt.

  In de horeca is in 2002 de verhouding $\frac{268,8}{150,0} = 1,792$

  In Nederland is in 2002 de verhouding $\frac{7.056}{5.594} = 1,261$
- In de horeca is de verhouding tussen de werkgelegenheid in personen en de werkgelegenheid in arbeidsjaren groter dan in Nederland.

19 Een van de volgende antwoorden:
- Bron 17.
  Toelichting: Er blijkt dat het aantal openstaande vacatures in 2003 is gedaald.

- Bron 20.
  Toelichting: Er blijkt dat de werkgelegenheid in 2003 is gedaald zodat er (bij een gelijkblijvend arbeidsaanbod) per vacature meer personeel beschikbaar is.

NB.
Verruiming van de arbeidsmarkt betekent dat het aanbod van arbeid meer toenam dan de vraag naar arbeid. De werkgevers kunnen dus makkelijker personeel vinden en er zullen minder openstaande vacatures zijn.

© ThiemeMeulenhoff

20 In 2002 is het index van het nominaal maandloon in de horeca 104,8. Dit is gelijk aan € 1.600. In 2003 is de loonindex 110,6. Dit is gelijk aan

$$\frac{110,6}{104,8} \times 1.600 = € 1.688,55$$

Opgave 5

21 Het indexcijfer van Nederland is 111 en dat van Frankrijk 105. Dit betekent dat Nederland 6 indexpunten hoger ligt, maar niet 6% hoger is.

$$\frac{111 - 105}{105} \times 100\% = 5,7\% \text{ hoger}$$

Of:

$$\frac{111}{105} \times 100 = 105,7 \text{ dus } 5,7\% \text{ hoger}$$

22 In 2001 stegen de loonkosten per eenheid product met 5,7% ten opzichte van 2000. En in 2002 stegen ze met 4,7% ten opzichte van 2001.
Stel de loonkosten per eenheid product in 2000 op € 100, dan zijn ze in 2001 € 100 × 1,057 = € 105,70 en in 2002 € 105,70 × 1,047 = € 110,67.
Dus zijn ze gestegen met 10,67%, dus 10,7% (één decimaal).

23 De arbeidsproductiviteit in Nederland steeg minder dan in Duitsland.

Toelichting: $\text{Loonkosten per eenheid product} = \frac{\text{loonkosten per uur}}{\text{arbeidsproductiviteit per uur}}$

24 $\text{Exportquote} = \frac{\text{exportwaarde}}{\text{BBP}} \times 100\%$

$\text{Exportquote} = \frac{135 + 215}{1.520,8} \times 100\% = 23,0\%$

25 De import was kleiner.
Eén van de volgende verklaringen:

Nationale bestedingen	95,1
Export (+)	58,0 (+)
Import (–)	(–)
BBP	100,0

  Dus de import is 95,1 + 58,0 – 100,0 = 53,1% van het BBP. De import was kleiner dan de export.

- Zonder berekening: de nationale bestedingen zijn kleiner dan het BBP.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 6

26 Ja (vóór verzekeren)
Argument:
Els krijgt meer terug van de verzekering, dan ze tot nu betaald had en de kans op een inbraakschade is 1 op 6 in tien jaar. Stel Els behoort tot die 1 van 6. Ze betaalt tien jaar lang premie en er gebeurt in die tijd één keer iets: dat kost dan 10 × € 2.970 = € 29.700 maar levert maximaal een vergoeding van € 149.350 (€ 150.000 – € 650 eigen risico) op.
(maximaal 50 woorden)

Nee (tegen verzekeren)
Argument:
Mits de verzekerde de woning goed afsluit en beveiligt, is de kans op een inbraak vrij klein en waarschijnlijk zelfs kleiner dan de in het krantenbericht genoemde kans van 1 op 6.
Je moet toch elk jaar een forse premie betalen en moet ook nog een deel van de schade zelf betalen. Els zou moeten nagaan of een betere beveiliging van haar huis goedkoper is dan jaarlijks een premie van € 2.970 betalen. (maximaal 50 woorden)

Opgave 7

27 Persbericht van Zhou: kies de Bancor als mondiale reservemunt.
Argumenten (2 geven)
1 de grote tekorten van de VS op de overheidsbegroting en op de betalingsbalans (bron 29, sub 1) maken de dollarkoers onstabieler dan die van de Bancor;
2 de koers van de Bancor zal minder sterk schommelen, omdat deze koers wordt beïnvloed door dertig verschillende prijsontwikkelingen (bron 29, sub 4);
3 de dominantie van de economie van de VS zal de komende jaren minder worden, want in 2050 is (alleen al) het bnp van China groter dan dat van de VS (bron 29, sub 3).
(< 70 woorden)

Persbericht van Geithner: handhaaf de dollar als mondiale reservemunt.

Argumenten (2 geven)
1 schommelende prijzen van grondstoffen maken de koers van de Bancor net zo goed onstabiel als nu het geval is met de dollar (bron 29, sub 2);
2 op dit moment is de economie van de VS nog steeds de grootste economie ter wereld en dat zal zeker tot 2030 nog zo blijven (bron 29, sub 3);
3 groeiende binnenlandse bestedingen in China zullen in de toekomst het handelstekort tussen China en de VS verkleinen (bron 29, sub 5), waardoor de koers van de Amerikaanse dollar in Chinese yuan kan stabiliseren.
(< 70 woorden)

© ThiemeMeulenhoff

2 Domein D Concept markt

Opgave 1 Horeca uitgerookt?

De Nederlandse overheid probeert de consumptie van rookwaren, zoals sigaretten, shag en sigaren, te beïnvloeden. Zo mogen jongeren geen rookwaren kopen en bestaat er een reclameverbod. Ook heft de overheid accijnzen, die worden doorberekend en daardoor leiden tot hogere consumentenprijzen voor rookwaren.
Het laatste wapenfeit is de invoering van een rookverbod in de horeca op 1 juli 2008. Het rookverbod in de horeca is een beleidsmaatregel om werknemers een gezonde werkplek te bieden, de consumptie van rookwaren te verminderen en de volksgezondheid te bevorderen. De Minister van Volksgezondheid heeft toegezegd dat het rookverbod een jaar na invoering geëvalueerd zal worden en dat hij van de bevindingen verslag zal doen aan de Tweede Kamer. Om deze maatregel te onderbouwen, heeft de Minister een economisch onderzoeksbureau een kosten-batenanalyse laten opstellen met betrekking tot het rookverbod in de horeca. Enkele conclusies van dit onderzoek zijn in bron 1 weergegeven.
De leerlingen in een havo 5 klas discussiëren over het overheidsbeleid dat probeert het roken te verminderen. De volgende opmerkingen worden gemaakt:

- Eva: "Als de overheid de accijns op alle rookwaren met een zelfde percentage verhoogt, zal de gevraagde hoeveelheid van een pakje sigaretten sterker afnemen dan die van een pakje shag."
- Steffie: "Als de consumentenprijzen van rookwaren stijgen, treedt er een substitutie-effect op tussen de vraag naar een pakje sigaretten en de vraag naar een pakje shag."
- Victor: "De vermindering van de gevraagde hoeveelheid sigaretten als gevolg van het rookverbod in de horeca, kan de overheid óók bereiken door te zorgen dat de prijs van een pakje sigaretten 40% hoger wordt."

bron 1 **Gegevens over de vraag naar enkele rookwaren (in de uitgangssituatie)**

	prijs per pakje	**prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid**
pakje sigaretten (25 stuks)	**€ 5,00**	**- 0,5**
pakje shag 50 gram (inclusief vloei) [1]	**€ 4,85**	**- 0,23**

1) uit 50 gram worden gemiddeld 50 sigaretten gemaakt

Gebruik bron 1 bij de vragen 1 en 2.

1 Geef met behulp van bron 1 een argument voor de bewering van Eva.

2 Leg met behulp van bron 1 de bewering van Steffie uit.

© ThiemeMeulenhoff

bron 2 **Vraag en aanbod van pakjes sigaretten**

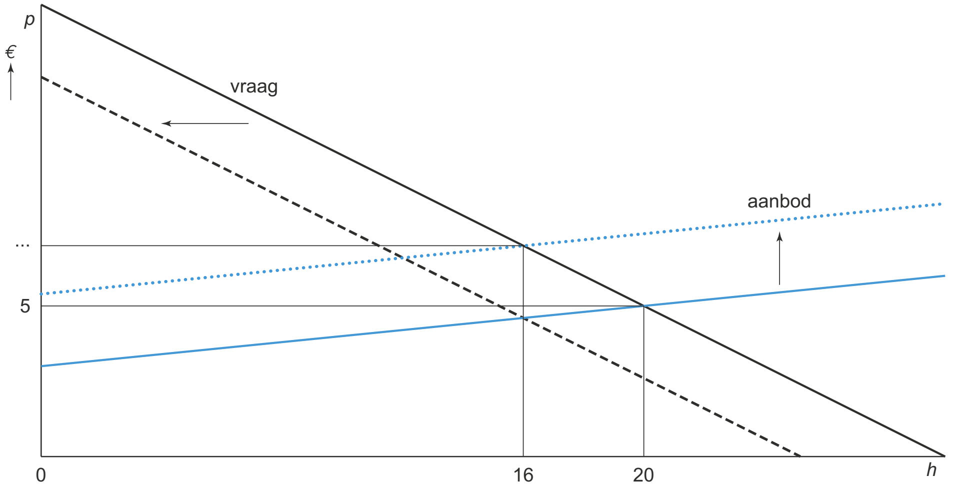

Legenda:
p = prijs per pakje sigaretten (25 stuks)
h = hoeveelheid **in sigaretten per vrager per dag**
——— = vraag en aanbod in de uitgangssituatie
- - - - = vraag na invoering rookverbod
········ = aanbod na verhoging accijns

Combineer bronnen 2 en 3 bij vraag 3.

3 Laat met behulp van een berekening zien dat Victor gelijk heeft.

De docent economie neemt vervolgens de bewering van Victor als uitgangspunt. Hij stelt dat deze vermindering van de gevraagde hoeveelheid zal leiden tot een afname van het consumentensurplus. Hij geeft de leerlingen de opdracht deze afname te arceren in een figuur met de vraaglijn uit bron 2. In bron 3 staan vier varianten van uitwerkingen van deze opdracht door leerlingen.

© ThiemeMeulenhoff

bron 3 **Vier leerlingantwoorden voor de afname van het consumentensurplus**

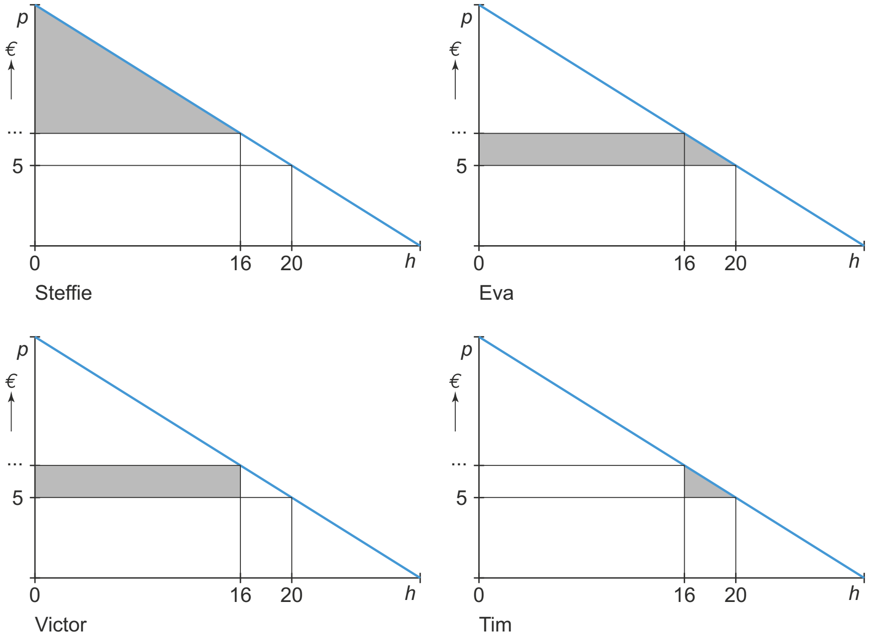

4 Welke leerling heeft de opdracht van de docent juist uitgevoerd? Licht de keuze toe.

Opgave 2

bron 4 **Gegevens afvalinzameling in de gemeente Berndonk in 2010**

aantal huishoudens	15.000
gemiddelde hoeveelheid gft-afval per huishouden	300 kilo
gemiddelde hoeveelheid restafval per huishouden	500 kilo
tarief per keer legen	€ 2,50
tarief per kilo afval (gft- of restafval)	€ 0,15
Afwisselend per week kan de groene of de grijze container aangeboden worden. Huishoudens in Berndonk zetten gemiddeld 40 keer per jaar een container aan de straat.	

tariefelasticiteit in de gemeente Berndonk*	**gft-afval**	**restafval**
$\frac{\text{procentuele verandering aantal kilo's afval}}{\text{procentuele verandering tarief per kilo}}$	−1,5	−0,5

* tariefelasticiteit geldt zowel voor 2010 als 2011

© ThiemeMeulenhoff

De vervuiler betaalt, ... maar hoeveel?
In de gemeente Berndonk wordt het huishoudelijk afval opgehaald door de gemeentelijke ophaaldienst. Dit afval wordt door de inwoners gescheiden in groente-, fruit- & tuinafval (gft-afval) en restafval. De inwoners gebruiken twee afvalcontainers: een groene voor gft-afval en een grijze voor restafval. Om de totale hoeveelheid huishoudelijk afval te beperken werkt de gemeente met een combinatie van twee tarieven:
– een tarief per keer dat een container wordt geleegd, en
– een tarief per kilo aangeboden afval.

5 Leg uit op welke twee manieren deze methode van heffen de inwoners van Berndonk stimuleert om minder huishoudelijk afval te produceren.

6 Welk van beide tarieven zal effectiever zijn in het beperken van de totale hoeveelheid huishoudelijk afval? Verklaar het antwoord.

De gemeente Berndonk wil de aangeboden hoeveelheid huishoudelijk afval in 2011 verder beperken. Er ligt een voorstel om per soort afval een verschillend tarief per kilo te hanteren. Daarbij moet rekening worden gehouden met het verschil in tariefelasticiteit: zie bron 4. De gemeente wil dat de totale hoeveelheid gft-afval daalt met 450.000 kilo en dat de totale hoeveelheid restafval daalt met 1.500.000 kilo. Het tarief per kilo gft-afval wordt voor 2011 vastgesteld op € 0,16.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 4.
7 Moet het tarief per kilo restafval hoger of lager worden dan € 0,16? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.

Een gemeenteraadslid is het niet eens met het voorstel: "De verhoging van de afval-tarieven zal leiden tot negatieve externe effecten in de gemeente Berndonk."
8 Geef een verklaring voor de redenering van het gemeenteraadslid.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 3

bron 5 **Kosten en opbrengsten van computerspel GCR5**

GO = –Q + 50
MO = –2Q + 50
TK = 5Q +150 mln.
MK = 5

GO = gemiddelde opbrengst per spel (€)
MO = marginale opbrengst (€)
TK = totale kosten (€)
MK = marginale kosten (€)
Q = aantal verkochte spellen (× miljoen)
GTK = gemiddelde totale kosten (€)

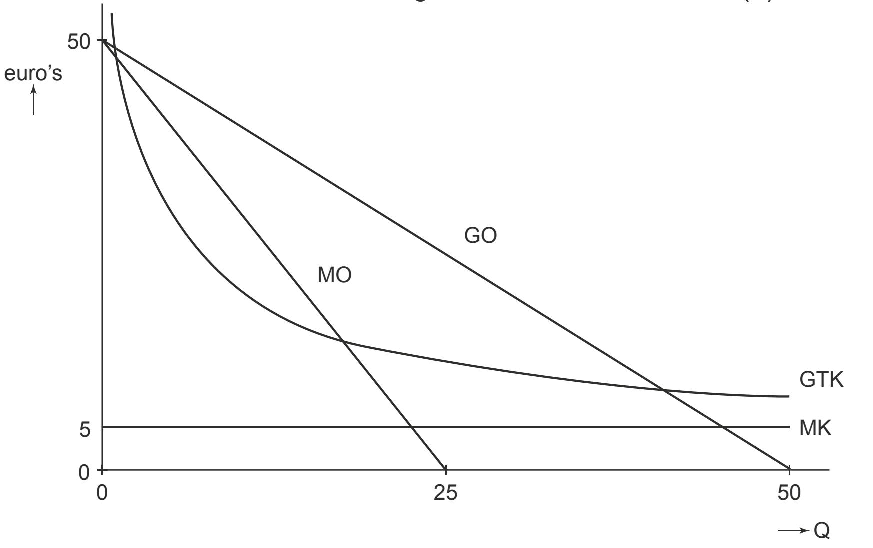

bron 6 **consumenten- en producentensurplus van computerspel GCR5**

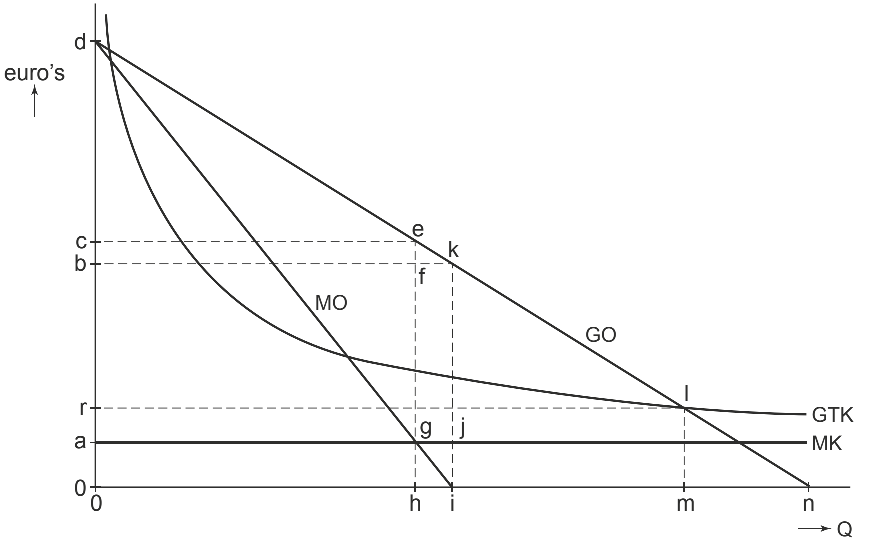

 © ThiemeMeulenhoff

bron 7

	prijselasticiteitscoëfficiënt bij potentiële kopers van GCR5
meisjes	–0,9
jongens	a

bron 8 **PEGI-richtlijn**

Voor computergames bestaat er een Europese PEGI-richtlijn, waardoor in alle EU-lidstaten de minimale leeftijden voor games gelijk zijn. GCR5 heeft de classificatie 18+ gekregen. Daarmee wordt benadrukt dat dit spel beslist niet geschikt is voor personen onder de 18 jaar. PEGI is door de Europese Unie (EU) verplicht gesteld. Het is een richtlijn ter bescherming van kinderen.

Het is maar een spelletje…
Klokslag 0.00 uur openden 150 Nederlandse gamewinkels hun deuren voor degenen die een exemplaar van het computerspel Great Car Robbery 5 (GCR5) wilden kopen. Al ruim voor middernacht stonden er in Nederland lange rijen voor de gamewinkels. GCR5 is ontwikkeld door het softwarebedrijf Splendid: één van de weinige bedrijven die dergelijke spellen produceren. De eerste versie van het spel (GCR1) werd in september 2013 wereldwijd geïntroduceerd. Tot nutoe zijn er in totaal 127 miljoen exemplaren verkocht.

9 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
De gamewinkels hebben op de …(1)… de meeste invloed op de prijs. Op de verkoopmarkt is sprake van de marktvorm …(2)… en op de inkoopmarkt is sprake van de marktvorm …(3)….
Kies uit:
bij (1) inkoopmarkt / verkoopmarkt
bij (2) monopolistische concurrentie / oligopolie
bij (3) monopolistische concurrentie / oligopolie

Voorafgaand aan de introductie van het spel GCR5 vond er in de directievergadering van Splendid een discussie plaats over de verkoopprijs.
De financieel directeur: "Bij de eerste vier versies wilden we een groot marktaandeel en was onze doelstelling maximale omzet. Ik vind dat we bij GCR5 moeten streven naar maximale totale winst." De algemeen directeur: "Dat betekent dat we een hogere prijs moeten kiezen."

Gebruik bron 5.
10 Bereken de prijs die past bij de doelstelling van maximale omzet.
11 Bereken de prijs die past bij de doelstelling van maximale totale winst.

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 6.

12 Geef met letters het oppervlak aan dat het consumentensurplus en het producentensurplus weergeeft indien het softwarebedrijf streeft naar maximale totale winst. Neem daartoe onderstaande tabel over op het antwoordblad en vul aan op de stippellijnen.

oppervlak consumentensurplus	…
oppervlak producentensurplus	…

Salim en zijn klasgenoot Kees hebben de introductie van het spel GCR5 als onderwerp voor een werkstuk. Het valt hen op dat bij de introductie van GCR5 alleen jongens in de rij stonden: geen meisje te bekennen. Om zich een beeld te vormen van het koopgedrag van jongeren bij dit computerspel maken Salim en Kees een schatting van prijselasticiteitscoëfficiënten (bron 7). Bij één waarde (letter a) verschillen ze van mening. Salim verwacht hier een elasticiteit van –0,1 terwijl Kees uitgaat van een elasticiteit van –1,0.

Gebruik bron 7 en bovenstaande tekst.

13 Zou bij (a) een prijselasticiteitscoëfficiënt van −1,0 of −0,1 passen om een economisch juiste tabel te krijgen? Verklaar het antwoord.

Ook vragen Salim en Kees zich af waarom GCR5 pas vanaf een leeftijd van 18 jaar mag worden gespeeld. Tijdens hun onderzoek stuiten ze op een PEGI-richtlijn (bron 8). Salim: “Er is sprake van zelfbinding omdat softwarebedrijf Splendid zich aan deze PEGI-richtlijn moet houden.”

Gebruik bron 8.

14 Is de uitspraak van Salim juist of onjuist? Verklaar het antwoord.

Opgave 4 (2016-II)

bron 9 Omzet en marktaandelen

Huidige situatie bij de kabelbedrijven:
- Omzet op de gehele markt van internet via de kabel bedraagt € 3 miljard. - Megabit heeft op basis van de omzet een marktaandeel van 60% - Interbyte heeft op basis van de omzet een marktaandeel van 40%
Nieuwe situatie:
- Indien Megabit het landelijk dekkend wifi-netwerk op de markt brengt (en Interbyte niet) zal de omzet van Megabit met € 600 miljoen stijgen. - Indien Interbyte het landelijk dekkend wifi-netwerk op de markt brengt (en Megabit niet) zal de omzet van Interbye met € 600 miljoen stijgen

bron 10 jaarlijkse kosten per kabelbedrijf voor een landelijk dekkend netwerk van wifi-hotspots

constante kosten	€ 500 miljoen	
variabele kosten	20% van de	totale omzet

bron 11 Pay-offmatrix
(winst in miljoenen euro’s bij het wel of niet op de markt brengen van een landelijk dekkend netwerk van wifi-hotspots)

		Interbyte	
		niet	wel
Megabit	niet	**1.298** ; *721*	**1.221** ; *940*
	wel	**1.420** ; *532*	**1.276** ; *684*

De prijs van snelheid
4G is de nieuwe standaard voor mobiel internet geworden. Door de nieuwe technologie kan er tot tien keer sneller data worden gestreamd.
Dat betekent razendsnel browsen, foto’s uploaden en streamen van muziek en filmpjes.
Momenteel zijn er acht telecombedrijven die 4Gabonnementen in diverse bundels (sms-en, belminuten en mobiel internet) aanbieden.

15 Is er bij het aanbieden van 4G-abonnementen sprake van een heterogeen oligopolie of een homogeen oligopolie? Licht je keuze toe.

In een directievergadering van één van de aanbieders van 4G ontstaat het volgende gesprek.

De algemeen directeur:
“Bij de huidige prijs van een 4G-abonnement hebben we bijna 17 jaar nodig om de miljardeninvestering van de 4G-licentie terug te verdienen.
Om de omzet te verhogen en de terugverdienperiode te verkorten stel ik voor de abonnementsprijs te verhogen.”

De financieel directeur:
“Dat lijkt mij niet verstandig. Omdat de vraag prijselastisch is, moeten we de abonnementsprijs juist verlagen om de omzet te verhogen.”

De marketingmanager:
“Wij zijn actief op een markt van oligopolie en dan kan zowel het verhogen als het verlagen van de prijs leiden tot minder omzet.”

16 Leg de reactie van de financieel directeur uit.
17 Leg de reactie van de marketingmanager uit.

Na enige tijd blijkt dat de prijzen van alle 4G-abonnementen stijgen. De mededingingsautoriteit heeft aangekondigd onderzoek te doen naar eventuele prijsafspraken. Prijsafspraken kunnen namelijk leiden tot maatschappelijk welvaartsverlies.

18 Leg uit dat het maken van prijsafspraken op deze markt via verandering van het consumentensurplus en het producentensurplus kan leiden tot maatschappelijk welvaartsverlies.

Door de komst van de 4G-netwerken neemt de vraag van huishoudens naar internet via de kabel af. Momenteel voorzien twee kabelbedrijven ongeveer 7 miljoen huishoudens van vaste internetaansluitingen via de kabel. Beide bedrijven willen de concurrentie met de aanbieders van 4Gnetwerken aangaan en overwegen een alternatief voor mobiel internet aan te bieden: een landelijk dekkend netwerk van wifi-hotspots via de kabel.
De mededingingsautoriteit beschikt over gegevens over de plannen van beide kabelbedrijven (zie bron 9, 10 en 11).

Gebruik bron 9 en 10.

19 Laat met een berekening zien dat de winst van Megabit € 1.420 miljoen bedraagt indien Megabit wel en Interbyte niet overgaat tot de aanleg van mobiel internet via wifi-hotspots.

De mededingingsautoriteit stelt: “Uit de pay-offmatrix blijkt dat beide bedrijven in een gevangenendilemma terecht kunnen komen. Indien beide bedrijven een uitweg zoeken uit dat dilemma kan dat nadelig zijn voor de mobiele-internetgebruiker.”

Gebruik bron 11.

20 Leg de stelling van de mededingingsautoriteit uit. Gebruik daarbij de volgende stappen:
- bepaal eerst de dominante strategie van beide kabelbedrijven;
- leg vervolgens uit dat er sprake is van een gevangenendilemma;
- beargumenteer tenslotte dat de uitweg uit het dilemma nadelig kan zijn voor de mobiele-internetgebruiker.

Gebruik ongeveer 50 woorden.

Opgave 5

bron 12 Uit een onderzoeksrapport

Uit het onderzoek naar de economische effecten van het gratis downloaden komen de volgende schattingen op jaarbasis:
- in 2009 hebben Nederlanders 1,5 miljard muziektitels gratis gedownload. De gemiddelde betalingsbereidheid voor deze muziektitels bedraagt € 0,12 per titel;
- als gevolg hiervan zijn de winkelverkopen van muziektitels afgenomen, waardoor het consumentensurplus naar schatting is gedaald met 60 miljoen euro;
- en als gevolg is voor de muziekindustrie, de producent van de muziektitels, het producentensurplus naar schatting gedaald met 100 miljoen euro.

Conclusie: gratis downloaden verhoogt de welvaart.

bron 13 Alternatief voorstel van de Consumentenbond

De Consumentenbond pleit, samen met de muziekindustrie, voor een heffing van vijf euro op alle digitale apparatuur, van mp3/4-spelers tot laptops, die kan worden gebruikt om van internet muziek op te nemen en af te spelen. De opbrengst van deze heffing gaat naar de Stichting Thuiskopie. Deze stichting zorgt voor de verdeling van dit geld over de verschillende rechthebbende partijen in de muziekindustrie. Vertegenwoordigers van consumenten en producenten hebben afgesproken dat de Stichting Thuiskopie per jaar minimaal 30 miljoen euro moet ontvangen.

bron 14 Enkele reacties op het voorstel van de Consumentenbond

- Petra12 op 18 juni 2010:
  “En als je nooit iets gratis downloadt, maar netjes cd’s in de winkel koopt en die op je eigen apparatuur afspeelt, dan betaal je dubbel!”
- Atilla22 op 8 juli 2010:
  “Een slecht plan! Ik heb een elektronicawinkel en verkoop mp3-spelers voor veertig euro per stuk. Als ik die voorgestelde heffing volledig doorbereken in de prijs, verwacht ik dat mijn omzet inclusief heffing zal afnemen.”

Wie betaalt het gratis downloaden?
uit een weblog (juni 2010):

> Popmuzikant Erwin Radjinder: “Iedereen roept dat gratis downloaden van muziek gewoon moet kunnen, maar wij proberen cd’s te verkopen om te kunnen eten. Muzikanten als ik kunnen tegenwoordig niet meer leven van de inkomsten uit auteursrechten. Intussen klagen bezoekers van concerten over de hoge entreeprijzen: tja, wat wil je met al dat meeliftgedrag van internetgebruikers!”

Auteursrechten vormen voor muzikanten een belangrijke bron van inkomen.
Deze rechten zijn gekoppeld aan de verkoop van cd’s en aan het aantal keren dat hun muziektitels worden gedraaid op de radio. Door het gratis downloaden van muziektitels door consumenten missen de uitvoerende muzikanten een deel van hun inkomsten uit auteursrechten.

21 Leg uit dat het gratis downloaden door consumenten van muziektitels gezien kan worden als meeliftgedrag.

22 Leg uit dat door het gratis downloaden het aanbod van nieuwe muziektitels zou kunnen dalen.

Medio 2010 kwam de Kamercommissie auteursrecht met een voorstel: “Verbied het gratis downloaden door consumenten van muziektitels, zoals dat al gebeurt in andere landen van de Europese Unie. Consumenten die het downloadverbod overtreden, kunnen door de provider afgesloten worden van toegang tot het internet.”
De Consumentenbond beweert: “Gratis downloaden verhoogt de welvaart: per saldo neemt op de markt voor muziektitels het totaal van consumenten- en producentensurplus toe. Dat heeft een onderzoek aangetoond.” Zie ook bron 12.
De Consumentenbond komt met een alternatief voorstel: bron 13.
Een aantal consumenten reageert hierop via een weblog: bron 14.

Gebruik bron 12.

23 Laat met behulp van een berekening zien hoe de bewering van de Consumentenbond onderbouwd kan worden.

Gebruik bron 13 en 14 bij de vragen 24 en 25.

24 Geef de argumentatie bij de reactie van Petra12 op het voorstel van de Consumentenbond.

25 Gaat Atilla22 uit van een prijselastische of van een prijsinelastische vraag naar zijn mp3-spelers? Verklaar het antwoord.

Opgave 6

bron 15 Vraag en aanbod van zitplaatsen in theater 'De Ontmoeting' en totale kosten van de musicalproductie Plankenkoorts

Qv = –20P + 2.000	Q = aantal zitplaatsen
Qa = 1.400	P = prijs per zitplaats in euro (€)
totale kosten bij marktevenwicht	€ 8.358.000

bron 16 Het voorstel van Roymans

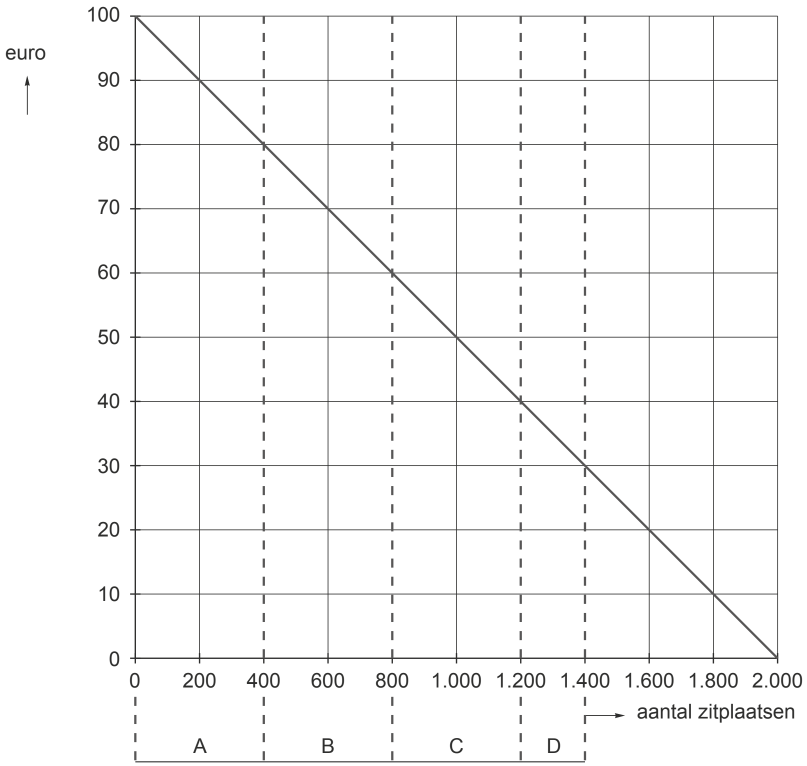

Toelichting:

- De letters A, B, C en D geven de verdeling van de betalingsbereidheid in vier groepen weer, uitgaande van een maximale zaalbezetting van 1.400 zitplaatsen.
- Voor elke groep geldt een vaste prijs per zitplaats, gebaseerd op de minimale betalingsbereidheid van die groep vragers.

© ThiemeMeulenhoff

Theaterprijzen
De consument die een musical bezoekt, moet goed op de prijs letten. Soms organiseren musicalproducenten speciale kortingsacties om de verkoop van kaartjes te stimuleren. Naarmate een musicalproductie langer draait, wordt er steeds meer gebruik gemaakt van acties zoals twee kaartjes voor de prijs van één. Enkele musicalproducenten hebben zich gespecialiseerd in grootschalige vaste musicalproducties. Van zo'n productie worden veel voorstellingen gegeven in één theater. Daarnaast bestaan er musicalproducties die afwisselend op meerdere lokaties in het land worden gespeeld.

26 Leg met het begrip betalingsbereidheid uit waarom een musicalproducent van een grootschalige vaste productie pas zal starten met kortingsacties op de toegangsprijs nadat er al meerdere voorstellingen zijn geweest.

De musical 'Plankenkoorts' is een voorbeeld van een grootschalige vaste voorstelling. Productiebedrijf Music2U gaat voor deze musical haar eigen theater 'De Ontmoeting' gebruiken. In 'De Ontmoeting' kunnen maximaal 1.400 bezoekers plaatsnemen. Voor alle plaatsen geldt één prijs. Ondanks de populariteit van musicalproducties bij het grote publiek, is Music2U bang dat deze voorstelling niet winstgevend zal worden. De kosten voor het produceren van deze musical zijn erg hoog.
Gebruik bron 15.

27 Toon met een berekening aan dat er 199 uitverkochte voorstellingen nodig zijn om het break-evenpunt te bereiken:
- bereken daartoe eerst de evenwichtsprijs;
- bereken vervolgens de break-evenafzet (uitgedrukt in aantal voorstellingen).

Music2U overweegt meerdere opties waarmee de omzet verhoogd kan worden.
Financieel directeur Roymans stelt voor:
"We moeten het verschil in betalingsbereidheid bij de vragers benutten door verschillende prijzen te hanteren voor verschillende groepen. Dat gaat ons meer omzet opleveren bij vrijwel gelijke kosten." Zie ook bron 16.
Gebruik bron 15 en 16 bij de vragen 28 en 29.

28 Bereken tot welk aantal voorstellingen het break-even punt verlaagd kan worden als het voorstel van Roymans wordt uitgevoerd. Ga uit van volledige bezetting bij elke voorstelling. Rond het antwoord af op hele voorstellingen.

29 Arceer op de uitwerkbijlage de totale omvang van het consumentensurplus dat door het voorstel van Roymans wordt afgeroomd.

© ThiemeMeulenhoff

uitwerkbijlage bij vraag 29

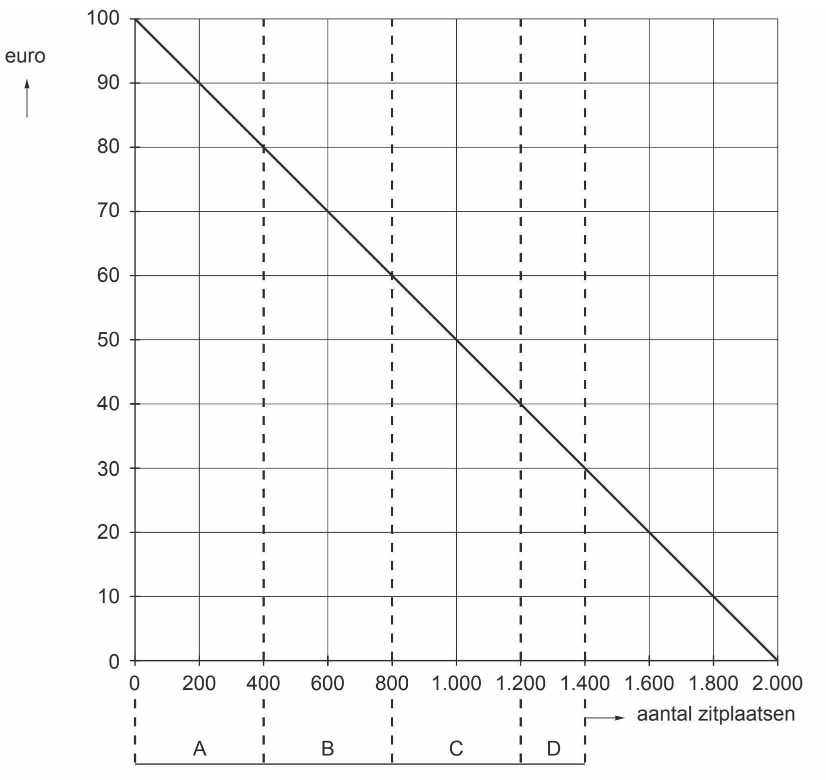

Directeur marketing Jespers zegt tegen Roymans: "Jij noemt jouw voorstel een vorm van prijsdiscriminatie, maar ik betwijfel of je die ook kunt realiseren. Dan zal er aan een belangrijke voorwaarde voldaan moeten worden en dat zal in dit geval nog niet meevallen. Wij kunnen bijvoorbeeld in ons theater niet werken met verschillende rangen."

30 Leg uit welke voorwaarde voor prijsdiscriminatie Jespers bedoelt en wat er moet gebeuren om deze voorwaarde voor de musicalproductie te realiseren.

Opgave 7 De prijs van voetbal

uit een krant
Het Brabantse Deurne stond op zijn kop toen bleek dat de amateurvoetballers van SV Deurne tijdens de loting van de KNVB-beker gekoppeld werden aan de profvoetballers van Feyenoord. De voorzitter van SV Deurne: "Dit is een droom die uitkomt, en we spelen ook nog thuis. Gezien de verwachte vraag naar kaartjes voor deze wedstrijd moeten we uitwijken naar het stadion van Helmond Sport. De tribune op ons sportpark is te klein."
Het bestuur van SV Deurne discussieert over de hoogte van de prijs per toegangskaartje, uitgaande van de verwachte vraag naar kaartjes. De secretaris, de penningmeester en de voorzitter komen ieder met een eigen voorstel.

bron 17 Het stadion en de invulling van de plaatsen

locatie	Helmond
aantal plaatsen	4.100
waarvan gratis voor sponsors	200
waarvan beschikbaar voor Feyenoord	400
waarvan vrije verkoop door SV Deurne	3.500

bron 18 De verwachte vraag en voorstellen van het bestuur van SV Deurne

vraag naar kaartjes	Qv = –50P + 5.000 P = prijs in euro's Qv = vraag naar toegangskaartjes in de vrije verkoop		
de voorstellen	voorstel secretaris	voorstel penningmeester	voorstel voorzitter
prijs per kaartje	€ 25	€ 40	€ ....
voorwaarden bij de gekozen prijs	- geen	- maximale omzet uit de verkoop van kaartjes	- zo hoog mogelijke prijs - alle kaartjes verkopen

Gebruik bronnen 17 en 18 bij de vragen 31, 32 en 33.

31 Zullen alle kaartjes verkocht worden bij uitvoering van het voorstel van de secretaris? Verklaar het antwoord.

32 Is er sprake van een consumentensurplus bij uitvoering van het voorstel van de secretaris? Verklaar het antwoord.

33 Bereken de prijs van een toegangskaartje bij het voorstel van de voorzitter.

Uiteindelijk wordt de prijs vastgesteld op basis van het voorstel van de voorzitter. Toch verloopt de voorverkoop van de kaartjes moeizaam. De penningmeester heeft daarvoor een verklaring: “Bij de oorspronkelijke vraagvergelijking uit bron 18, die ik naar aanleiding van een enquête heb opgesteld, ben ik ervan uitgegaan dat de wedstrijd niet zou worden uitgezonden op tv. Nu blijkt dat de wedstrijd live op tv wordt uitgezonden. Dat verandert de betalingsbereidheid van de supporters”. In bron 19 zijn, naast de oorspronkelijke vraaglijn a, twee alternatieve vraaglijnen b1 en b2 weergegeven.

bron 19 Collectieve vraag naar toegangskaartjes en twee alternatieven

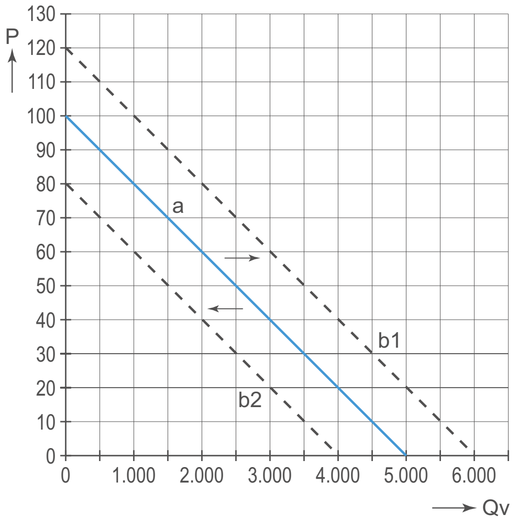

34 Welk van beide vraaglijnen, b1 of b2, geeft de veranderde betalingsbereidheid weer volgens de penningmeester? Verklaar de keuze.

 © ThiemeMeulenhoff

Opgave 8

bron 20 Vraag naar het eerste album van Duploaders

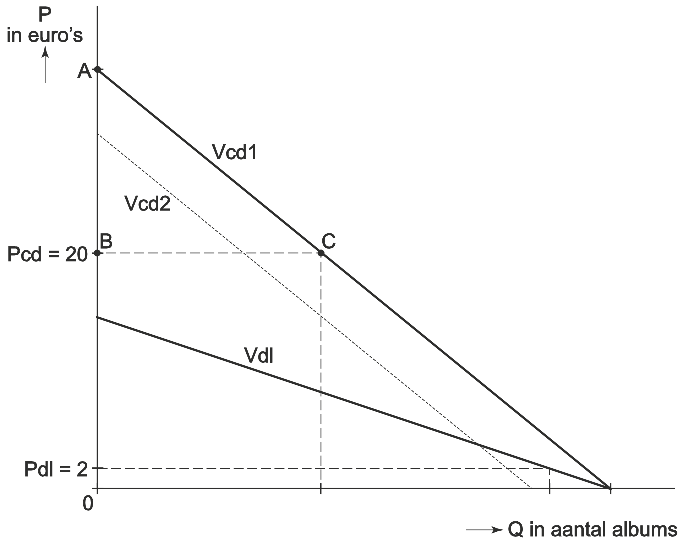

Vcd1	=	vraag naar de cd-versie in de uitgangssituatie
Vcd2	=	vraag naar de cd-versie na het beschikbaar komen van de downloadversie
Vdl	=	vraag naar de downloadversie
Pcd	=	prijs van de cd-versie
Pdl	=	prijs van de downloadversie

© ThiemeMeulenhoff

Downloaden, maar...
De popgroep Duploaders heeft de talentenshow Holland Has a Voice gewonnen.
Als hoofdprijs heeft een muziekmaatschappij in 2010 haar eerste album uitgebracht. De vraag naar dit album kan worden weergegeven door de vraaglijn Vcd1 in bron 20. Het album is voor € 20 te koop als cd. Snel na het verschijnen van deze cd is het album ook vrij te downloaden via internet. Downloaden van het album is niet helemaal gratis: er zijn kosten, zoals het internetabonnement, tijd en moeite; deze drukken we uit in een prijs van € 2 per gedownload album.
De vraag naar de downloadversie wordt weergegeven door de vraaglijn Vdl in bron 20.
Als gevolg van het beschikbaar komen van de downloadversie zal naar verwachting de vraag naar de cd kleiner worden. Dit wordt weergegeven door de verschuiving van de vraaglijn van Vcd1 naar Vcd2.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 20.

35 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
De downloadversie van het album is ...(1)... de winkelversie. Het beschikbaar komen van een downloadversie van het album leidt tot een …(2)… van de totale afzet van het album, doordat …(3)…. In vergelijking met de vraag naar de cd is de vraag naar de downloadversie …(4)….
Kies uit:
bij (1) complementair aan / substitueerbaar voor
bij (2) daling / stijging
bij (3) de betalingsbereidheid stijgt / de gemiddelde prijs van het album daalt
bij (4) meer prijselastisch / minder prijselastisch

Duploaders is als beginnende popgroep blij dat de muziekmaatschappij haar eerste album op de markt brengt. De popgroep heeft geen bezwaar dat het album op het internet vrij kan worden gedownload, ook al mist de popgroep daardoor nu een deel van de inkomsten uit auteursrechten.

36 Leg uit dat het vrij beschikbaar komen van het eerste album toch kan leiden tot meer inkomsten voor Duploaders.

Naar aanleiding van dit eerste album beweert een econoom:
“Door het vrij beschikbaar komen van het album van Duploaders via internet zal het totale consumentensurplus van dit album stijgen, ook al zullen er minder cd’s verkocht worden.”

Stel de prijs van de cd blijft € 20, ook nadat de vraag is verschoven naar Vcd2.
In de figuur van bron 20 geeft de driehoek ABC het consumentensurplus weer in de uitgangssituatie.
Gebruik bron 20 en de figuren bij de vragen 37 en 38.

© ThiemeMeulenhoff

37 Arceer in onderstaande figuur de afname van het consumentensurplus die ontstaat door het beschikbaar komen van de downloadversie.

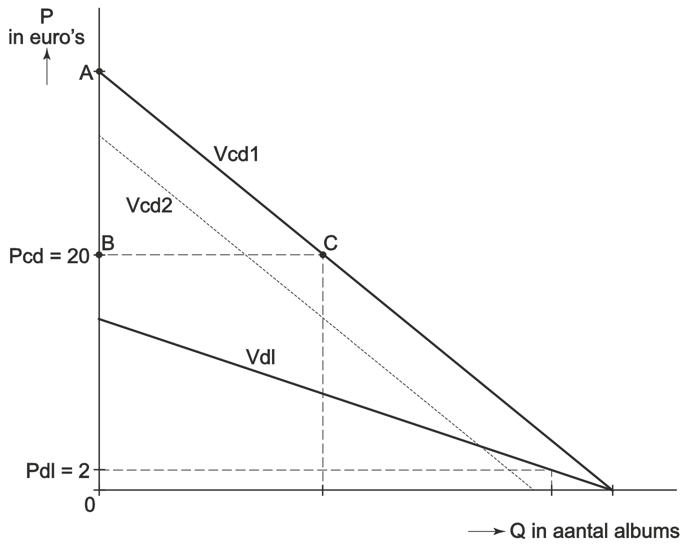

38 Arceer in onderstaande figuur het extra consumentensurplus dat ontstaat door het beschikbaar komen van de downloadversie.

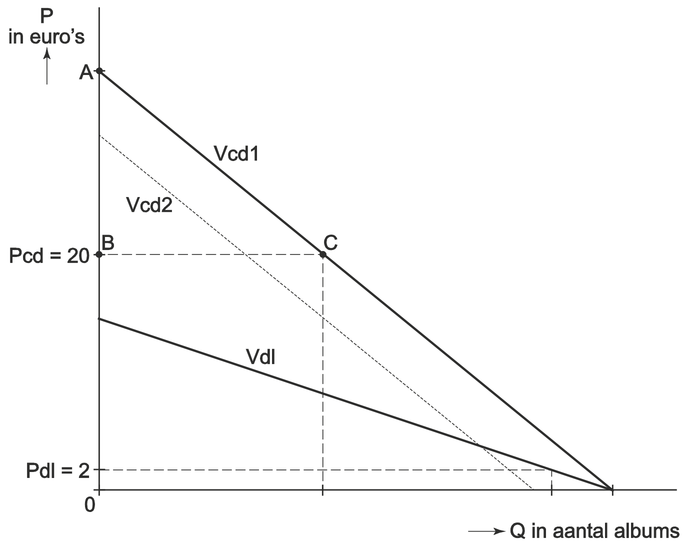

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 9

bron 21 **Systeem van gesloten verhuur**

Bij een gesloten verhuur maakt elke kermisexploitant zijn betalingsbereidheid voor een standplaats bekend in een gesloten envelop die tot een bepaalde datum kan worden ingeleverd bij de gemeente. Na die datum maakt de gemeente een keuze uit de binnen gekomen enveloppen. De aanbieders met het hoogste bod krijgen een standplaats.

bron 22 **Opbrengsten en kosten van de Plob per dag op de kermis van Kreims (2010 en 2011)**

vergelijkingen	**toelichting**
$P = GO = -Q + 7$	P = ritprijs (€)
	GO = gemiddelde opbrengst (€)
$MO = -2Q + 7$	Q = aantal verkochte ritten (× 100)
$GTK = 1 + \frac{7,7}{Q}$	GTK = gemiddelde totale kosten (€)
$MK = 1$	MO = marginale opbrengst (€)
	MK = marginale kosten (€)

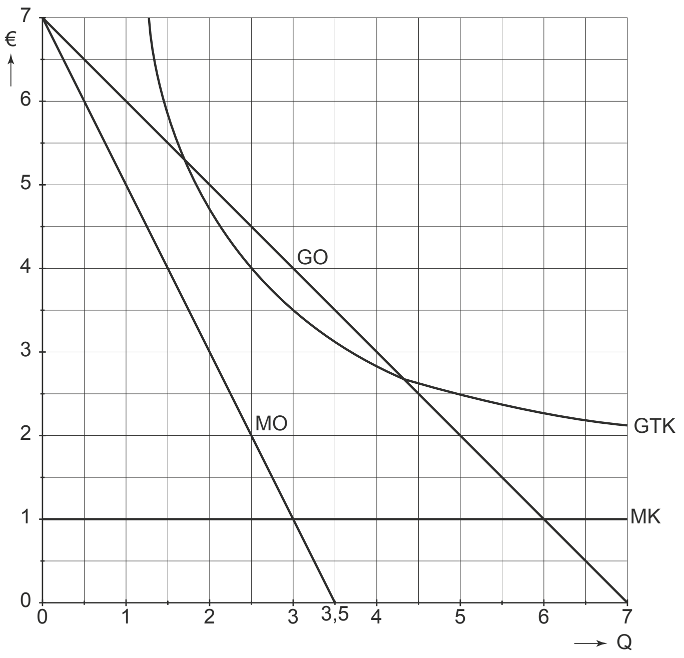

Zó kunnen we niet draaien!
De gemeente Kreims verhuurt elk jaar gedurende de kermis alle standplaatsen voor attracties. De prijs per standplaats komt tot stand door een systeem van gesloten verhuur: zie bron 21. De huursom is een bron van inkomsten voor de gemeente. Bij het aanbieden van de standplaatsen kan de gemeente aanvullende eisen stellen.

39 Van welke marktvorm is er sprake bij de verhuur van standplaatsen op de kermis van Kreims?

Gebruik bron 21.

40 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Door ...(1)... omtrent de biedingen van andere aanbieders zal elke kermisexploitant individueel een zo …(2)… mogelijke huurprijs bieden. Zo ontstaat op de kermis van Kreims ...(3)... en zal de totale opbrengst voor de gemeente Kreims zo …(4)… mogelijk worden.
Kies uit:
bij (1) de onzekerheid / het risico
bij (2) hoog / laag
bij (3) averechtse selectie / een gevangenendilemma
bij (4) hoog / laag

John de Draaijer is exploitant van kinderattractie de Plob. Al jaren staat hij met de Plob op de kermis in Kreims. In 2010 stelde John de ritprijs vast op € 3,50. Opbrengsten en kosten van de Plob staan in bron 22.

Gebruik bron 22 bij de vragen 41 en 42.

41 Hoe blijkt uit bron 22 dat John bij een ritprijs van € 3,50 in 2010
- wel winst maakte, maar
- niet de maximale totale winst behaalde?

Licht het antwoord toe met vermelding van gegevens uit bron 21.

Gebruik de uitwerkbijlage.

42 Arceer op de uitwerkbijlage (zie volgende bladzijde) de totale winst van de Plob per dag op de kermis van Kreims in 2010.

In 2011 wil de gemeente Kreims de kermis beter betaalbaar maken voor alle kinderen door maximumprijzen vast te stellen. Voor de Plob wordt dat maximaal € 1,20 per rit. John is het niet eens met de hoogte van de maximumprijs. Hij durft echter niet zijn betalingsbereidheid voor de standplaats te verlagen, omdat hij niet weet wat de andere aanbieders zullen doen.

John: “Als ik die maximumprijs reken, kan ik zelfs mijn vaste kosten niet dekken.”

Gebruik bron 22.

43 Heeft John gelijk? Verklaar het antwoord met een berekening.

uitwerkbijlage bij vraag 42

42

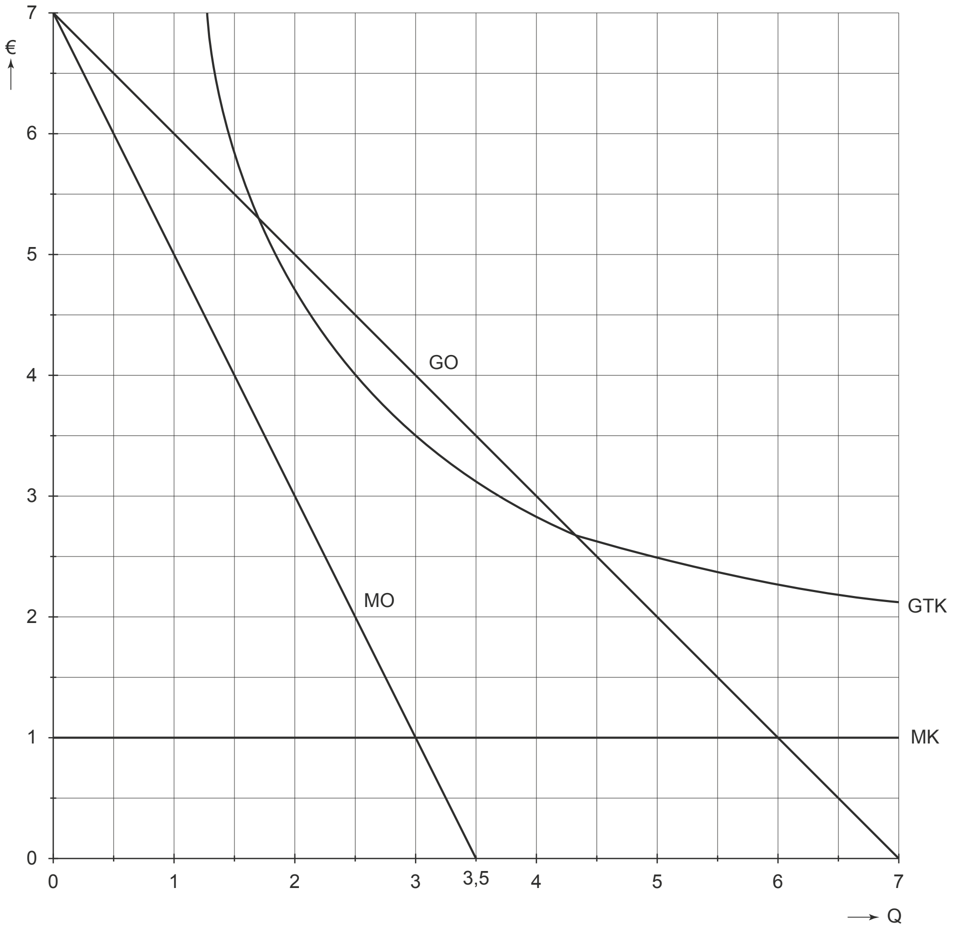

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 10

bron 23 Vraag naar brood per dag, marginale opbrengst en marginale kosten

De vraag naar brood per dag (Qv) en de marginale opbrengst (MO) zijn verschillend per seizoen: hoog, midden of laag.

	vraag naar brood
laagseizoen	Qv = –2000P + 4.600
middenseizoen	Qv = –2000P + 5.000
hoogseizoen	Qv = –2000P + 5.400

P = prijs per brood in euro's
Q = aantal broden per dag
De marginale kosten bedragen € 1,50.

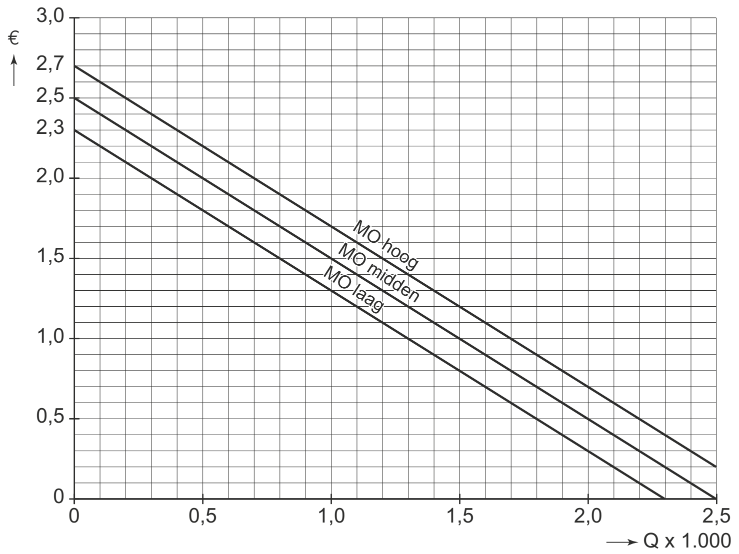

bron 24 Prijsconcurrentie tussen aanbieders van fietsverhuur (pay-off matrix)

		Ketting			
		tarief niet verhogen		tarief wel verhogen	
Remkens	tarief niet verhogen	*10*	**10**	*14*	**6**
	tarief wel verhogen	*6*	**14**	*12*	**12**

- Elk getal is een winstbedrag in duizenden euro's per maand.
- De cursieve getallen betreffen de winst van Remkens.
- De vetgedrukte getallen betreffen de winst van Ketting.

© ThiemeMeulenhoff

Groeten uit Schierland
Schierland is een eiland op drie kwartier varen van het vasteland. De eilanders leven vooral van het toerisme. Het aantal toeristen per dag is afhankelijk van het seizoen. Voor hun dagelijkse boodschappen zijn de eilanders en de toeristen afhankelijk van de op Schierland gevestigde aanbieders. Op het eiland zijn één bakker, één kapper, één supermarkt en twee fietsverhuurders. De supermarkt heeft geen brood in het assortiment.
Bakker Van de Wal bakt dagelijks brood. Hij stelt per seizoen een prijs per brood vast waarbij de winst maximaal is. De bakker maakt onderscheid tussen laagseizoen, middenseizoen en hoogseizoen: zie bron 23.

Gebruik bron 23 bij de vragen 44, 45 en 46.

44 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Op de markt voor brood is er op Schierland sprake van de marktvorm ...(1)...
- Bij de overgang van het middenseizoen naar het hoogseizoen neemt de vraag naar brood …(2)….
- In het laagseizoen rekent de bakker per brood een …(3)… prijs dan in het hoogseizoen.

Kies uit:
bij (1) monopolie / monopolistische concurrentie / oligopolie
bij (2) af / toe
bij (3) hogere / lagere

45 Toon aan dat in het middenseizoen de winst van bakker Van de Wal maximaal is bij een prijs van € 2 per brood.

Op een dag in het hoogseizoen verkoopt de bakker 1.200 broden.

46 Bereken hoe groot het verschil in omzet per dag voor de bakker is tussen het middenseizoen en het hoogseizoen.

De twee fietsverhuurders op het eiland, Remkens en Ketting, rekenen beiden een tarief van € 5 per dag per fiets. Remkens en Ketting overwegen beiden een verhoging van dit tarief met één euro. Ze hebben geen overleg. De matrix in bron 23 laat de winstverwachtingen zien bij twee opties: handhaving van het huidige tarief of verhoging van het tarief met één euro.

Gebruik bron 24 bij de vragen 47 en 48.

47 Leg uit welke optie Ketting zal kiezen. Maak daarbij gebruik van de winstcijfers uit bron 24.

48 Kunnen beide fietsverhuurders op basis van de matrix hun winst vergroten door een prijsafspraak te maken? Verklaar het antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 11 (2016-I)

bron 25 Bedrijfseconomische gegevens van Ferrygood

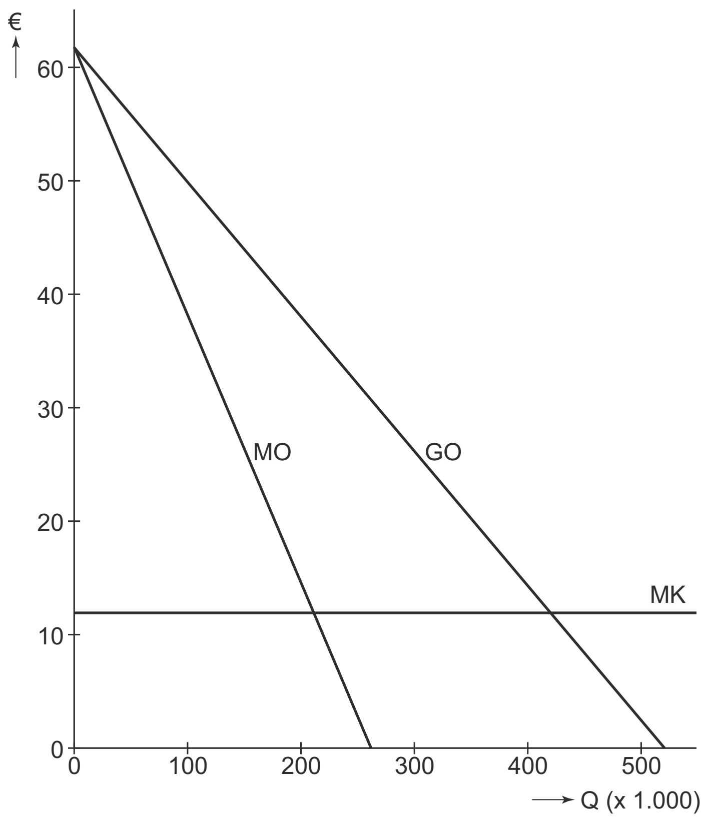

P = −0,12Q + 62,4
MO = −0,24Q + 62,4
TK = 12Q + 2.000

P = prijs van een retourticket in euro’s
Q = gevraagde hoeveelheid retourtickets in duizendtallen
GO = gemiddelde opbrengst (P)
MO = marginale opbrengst
MK = marginale kosten
TK = totale kosten in duizenden euro’s

bron 26 Matrix van marktaandelen op basis van afzet (in procenten)

		Budgetboot	
		prijs gelijk	prijs verlagen
Ferrygood	prijs gelijk	**68** ; *32*	**59** ; *41*
	prijs verlagen	**76** ; *24*	**68** ; *32*

© ThiemeMeulenhoff

Schipperen naar Schierland
Schierland is een klein eiland gelegen op enkele kilometers van het vasteland. Voor vervoer van en naar het eiland zijn de eilanders en de toeristen al meer dan honderd jaar afhankelijk van één veerdienst: Ferrygood. De eilanders zijn al jaren ontevreden over de 'veel te hoge prijs' die Ferrygood voor een retourticket berekent. De onvrede bij de eilanders heeft geleid tot de oprichting van een veerdienst in eigen beheer: Budgetboot. Een retourticket is bij Budgetboot veel goedkoper.

49 Is er na toetreding van Budgetboot op de markt van veerdiensten naar Schierland sprake van monopolistische concurrentie of oligopolie?
Verklaar het antwoord.

Ferrygood kan zich de onvrede van de eilanders niet voorstellen: "Wij zijn een commercieel bedrijf, maar hebben de huidige prijs van een retourticket van € 31,20 toch gebaseerd op het behalen van maximale omzet. Als we streefden naar maximale totale winst, zouden we voor een retourticket een prijs moeten rekenen die bijna 20% hoger ligt."

Gebruik bron 25.
50 Bereken de prijs van een retourticket indien Ferrygood streeft naar maximale totale winst.

Directeur Rob Kaptein van Budgetboot: "De prijs van een retourticket bij Budgetboot is € 10,-. Er zijn verschillende redenen waarom wij veel goedkoper zijn dan Ferrygood:
- Budgetboot biedt minder service en de veerboten zijn minder luxe, daardoor zijn de totale constante kosten veel lager en bedragen onze variabele kosten maar € 6,- per retourticket;
- Budgetboot streeft naar een break-even situatie. Bij 95.000 verkochte retourtickets is er voldoende omzet om onze totale kosten te dekken."

51 Bereken de totale constante kosten van Budgetboot.

Ferrygood overweegt de prijs van een retourticket te verlagen. "Als we niets doen zal het marktaandeel van onze concurrent verder toenemen en dat is onacceptabel", aldus de directie van Ferrygood. Rob Kaptein vraagt zich af hoe Budgetboot het best kan reageren: de prijs ook verlagen of de prijs gelijk houden? Daartoe stelt hij een matrix op waarin de effecten van de prijsverlaging op het marktaandeel zijn verwerkt (zie bron 26). In zijn matrix is Rob Kaptein ervan uitgegaan dat de totale afzet op de markt van veerdiensten naar Schierland gelijk blijft.
Een econoom doet de volgende uitspraken over de matrix:
- "Als de veerdiensten op basis van deze matrix een besluit nemen, heeft dat voor beide negatieve gevolgen voor de omzet.
- Daarom verwacht ik dat ze zullen proberen om een prijsafspraak te maken, ook al is dat verboden."

Gebruik bron 26.
52 Bepaal de dominante strategie van beide veerdiensten en geef op basis daarvan een verklaring voor de uitspraken van de econoom.

Opgave 12

bron 27 Marktonderzoek gemeente en exploitatiekosten €Park

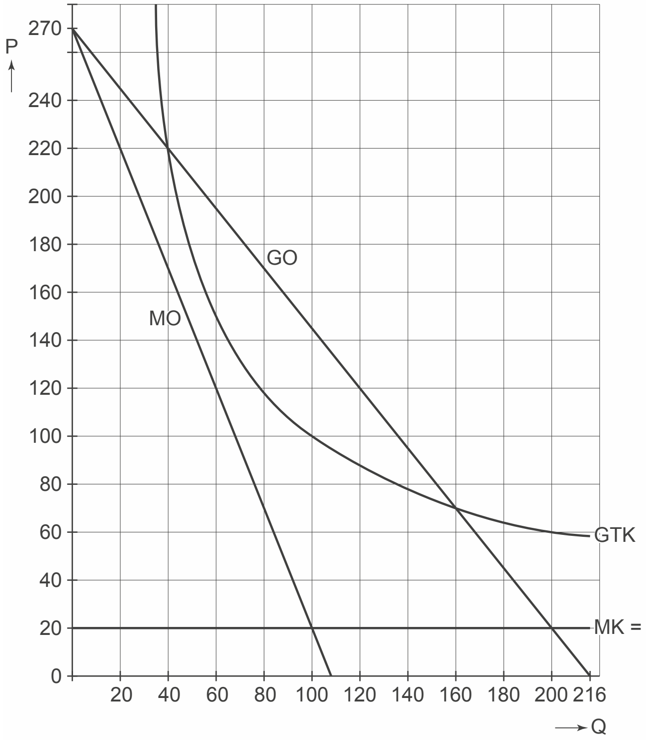

P = −1,25Q + 270	P = prijs in centen per uur per bezette parkeerplaats
MO = −2,5Q + 270	Q = aantal bezette parkeerplaatsen per uur
GO = gemiddelde opbrengst	MO = marginale opbrengst
MK = GVK = 20	MK = marginale kosten
	GVK = gemiddelde variabele kosten
	GTK = gemiddelde totale kosten

- De productie (Q) is het aantal bezette parkeerplaatsen per uur. De beheerskosten (onderhoud, surveillance, gemeentelijke heffingen) komen volledig voor rekening van €Park en zijn onderdeel van de constante kosten van €Park.
- Het parkeerterrein heeft een capaciteit van 180 parkeerplaatsen.

bron 28 **Voorstel Paul Boos aan €Park, in drie onderdelen**

a Stel een apart parkeertarief in voor de wijkbewoners, dat alléén geldig is buiten de openingstijden van de winkels en kantoren.
b Houd rekening met de relatief lage betalingsbereidheid van deze wijkbewoners.
c Registreer elke wijkbewoner via het kenteken van de auto en gebruik dit om de wijkbewoners toegang tot het parkeerterrein te verlenen buiten de openingstijden van winkels en kantoren.

Parkeren tegen elke prijs?
Stedelijke gemeenten staan voor de uitdaging om verantwoord om te gaan met een groeiende vraag naar mobiliteit in een dichtbevolkt gebied. Parkeerbeleid is een onderdeel van goed mobiliteitsbeleid.
Gemeente Biltsche Venen heeft naast het vernieuwde winkel- en kantorencentrum een parkeerterrein aangelegd. Voor de exploitatie van dit parkeerterrein wil de gemeente het alleenrecht geven aan het particuliere bedrijf €Park. De gemeente heeft een marktonderzoek laten uitvoeren naar de vraag naar parkeerruimte van winkelpubliek en van personeel dat gaat werken in de winkels en kantoren. Daarnaast is een schatting gemaakt van de kosten voor de exploitatie door €Park.

Gebruik bron 27 bij de vragen 53, 54 en 55.

53 Maak van de volgende zinnen juiste economische beweringen die betrekking hebben op de marktsituatie voor €Park:
Om break-even te bereiken moet €Park minimaal …(1)… bezette parkeerplaatsen per uur realiseren.
Bij een prijs van 100 cent per uur zal de totale winst …(2)… maximaal zijn.
Bij een prijs die maximale bezetting van het parkeerterrein oplevert, zal €Park …(3)… maken.
Kies uit:
bij (1) 40 / 100 / 150 / 160
bij (2) niet / wel
bij (3) verlies / winst

€Park overweegt als prijs per uur één van de volgende alternatieven: 100, 135 of 145 cent.

54 Welke prijs moet €Park kiezen om maximale totale omzet te halen? Verklaar de keuze met een berekening.

55 Arceer in bron 27 de maximale totale winst die €Park kan behalen.

De bewoners van een naastgelegen woonwijk, die voorheen gratis konden parkeren op het stukje grond, zijn het niet eens met de plannen van de gemeente. “Klinkklare diefstal, parkeren gaat ons veel geld kosten”, aldus Paul Boos, woordvoerder van de bewoners. “En buiten de openingstijden van winkels en kantoren zal een deel van het parkeerterrein leeg blijven. Zonde van de schaarse ruimte en dus een vorm van welvaartsverlies.”
Paul Boos doet namens alle wijkbewoners een voorstel aan €Park, zoals te lezen is in bron 28. Hij noemt zijn voorstel een vorm van prijsdiscriminatie.

Gebruik bron 28 en bovenstaande tekst bij de vragen 56 en 57.

56 Leg uit dat het voorstel van Paul Boos gezien kan worden als een voorbeeld van prijsdiscriminatie.

57 Leg uit hoe uitvoering van het voorstel van Paul Boos kan bijdragen aan beperking van het welvaartsverlies.

Opgave 13 (2017-I)

bron 29 **Verwachte kosten en opbrengsten per avond van La Mama**

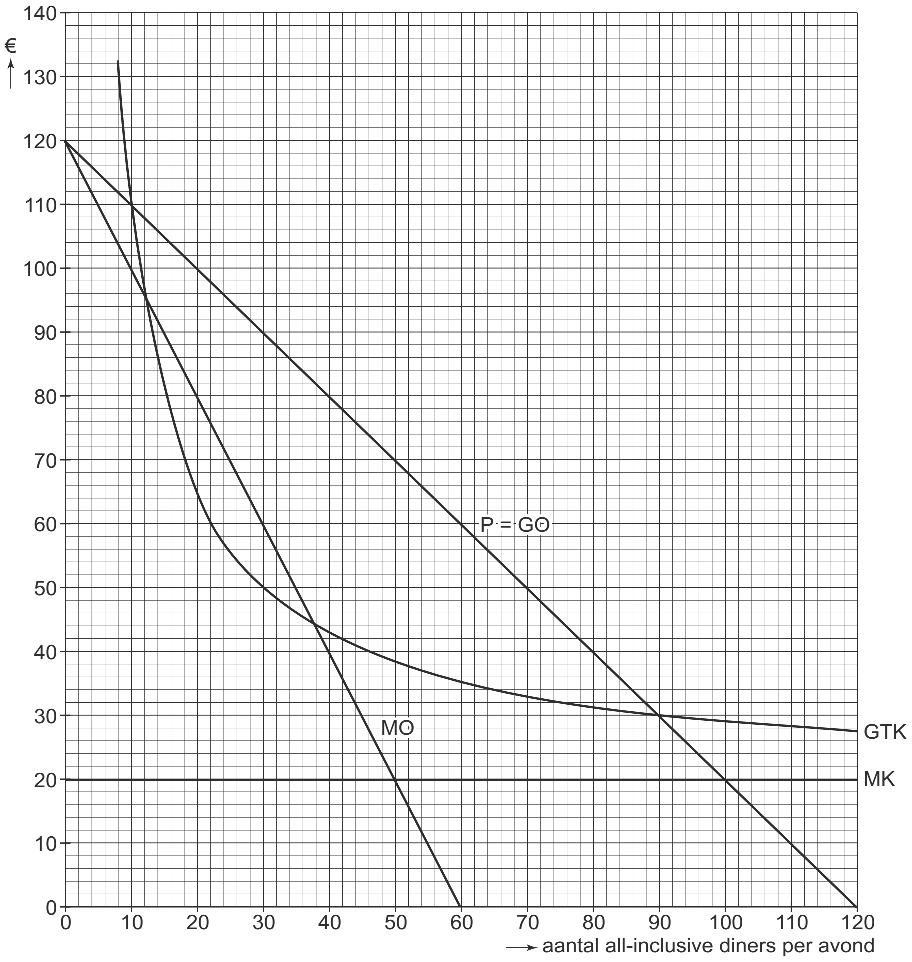

GTK = gemiddelde totale kosten
P = verkoopprijs
GO = gemiddelde opbrengst
P = GO = prijs-afzetlijn
MO = marginale opbrengsten
MK = marginale kosten

bron 30 **Keuzemogelijkheden bij vraag 60**

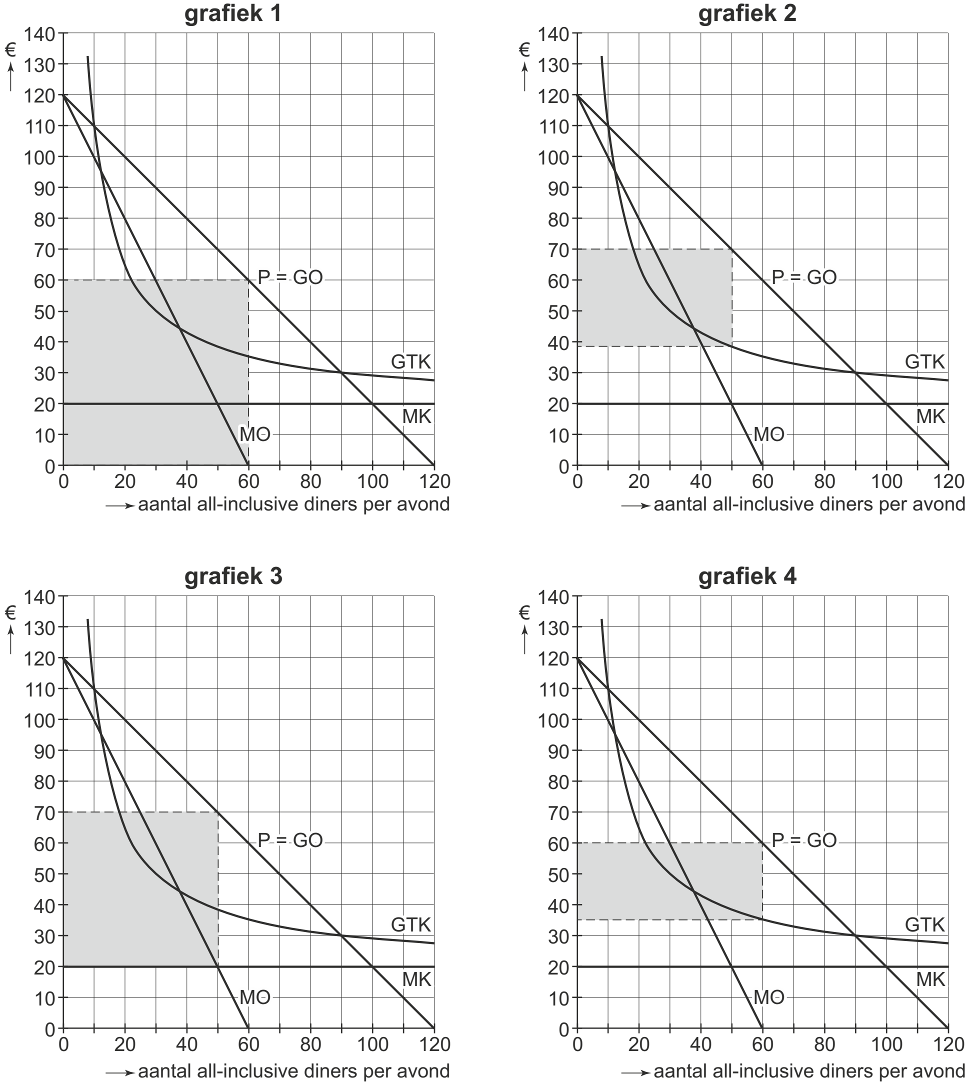

bron 31 **Financiering door middel van *crowdfunding***

Crowdfunding is een manier om een investeringsproject te financieren, waarbij veel mensen elk een klein bedrag kunnen beleggen.
Crowdfunding is laagdrempelig, met direct contact tussen belegger en ondernemer, en kan plaatsvinden zonder financiële tussenpersonen. De kredietnemer betaalt aan de kredietverlener een vergoeding die afhankelijk is van het succes van het investeringsproject.

Restaurant La Mama
Georgio en zijn vrouw Teresia zijn sinds kort de eigenaren van restaurant La Mama. Het restaurant wordt momenteel verbouwd en zal over een paar weken opengaan. Georgio en Teresia hopen zo hun droomwens in vervulling te laten gaan. Ze willen van La Mama een uniek restaurant maken, zeven dagen per week open met een aanbod van uitsluitend een *all-inclusive* diner: een viergangenmenu inclusief drank voor een vaste prijs. Ze hebben een adviseur gevraagd een inschatting te maken van de kosten en opbrengsten na opening (zie bron 29). Op een avond bespreken Georgio en Teresia bij kaarslicht de bedrijfsdoelstelling van La Mama.

Gebruik bron 29.
58 Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
Uit de …(1)… is af te leiden, dat La Mama een aanbieder is op een markt van …(2)… concurrentie. De variabele kosten van La Mama zijn …(3)….
Kies uit:
bij (1) GTK-lijn / prijs-afzetlijn
bij (2) onvolkomen / volkomen
bij (3) progressief / proportioneel

Gebruik de tekstwolk van Georgio en bron 29.
59 Bereken de omzet per avond bij de bedrijfsdoelstellingen van Georgio.

Gebruik de tekstwolk van Teresia en bron 30.
60 In welke grafiek is de bedrijfsdoelstelling van Teresia juist gearceerd?

Uiteindelijk stellen Georgio en Teresia de prijs voor een *all-inclusive* diner vast op € 50. Omdat Georgio verwacht dat het restaurantbezoek op maandag beduidend lager zal zijn dan de rest van de week, stelt hij voor de prijs op maandag te verlagen naar € 40. Georgio motiveert: “Ik ga er daarbij van uit dat we te maken hebben met een prijselastische vraag.”

Gebruik bron 29 bij de vragen 61 en 62.
61 Is de vraag in bovenstaande situatie inderdaad prijselastisch?
Licht het antwoord toe met een berekening.

Teresia reageert: “Je maakt een fout. Deze grafiek geldt niet voor een maandag, want op die dag ligt de prijs-afzetlijn anders dan de andere dagen van de week.”

62 Ligt de prijsafzetlijn voor een *all-inclusive* diner op een maandag volgens Teresia meer naar links of meer naar rechts ten opzichte van de lijn voor de andere dagen van de week? Verklaar het antwoord.

Een jaar na de opening ervaren Georgio en Teresia dat ze in de grote eetzaal niet goed de huiselijke sfeer kunnen krijgen die ze eigenlijk zoeken. Ze besluiten tot een verbouwing. Dit gaat hen € 100.000 kosten en zoveel geld hebben ze op dit moment niet. Ze kunnen naar de bank gaan om een extra hypothecaire lening af te sluiten, of ze kunnen kiezen voor lenen via het systeem van *crowdfunding*, een moderne manier van financieren waarover Teresia gelezen heeft (bron 31). In een schema zetten ze twee aspecten van beide financieringsvormen onder elkaar.

Gebruik bron 31.

63 Neem onderstaand schema over en kies bij ieder aspect de juiste financieringsvorm.

aspect	**het hoogst bij**
1 eisen die kredietverlener stelt aan kredietnemer	hypothecaire lening / *crowdfunding*
2 risico voor kredietverlener bij wanbetaling	hypothecaire lening / *crowdfunding*

Opgave 14 (2016-I)

bron 32 **Botermarkt in Denemarken**

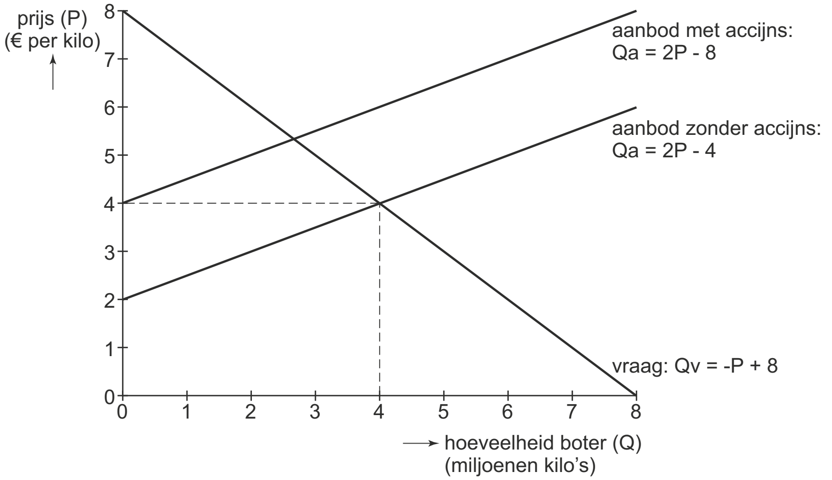

bron 33 **Antwoordmogelijkheden**

grafiek 1

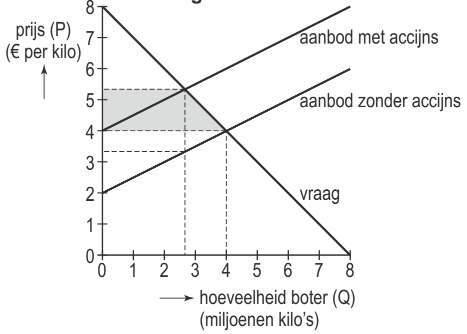

grafiek 2

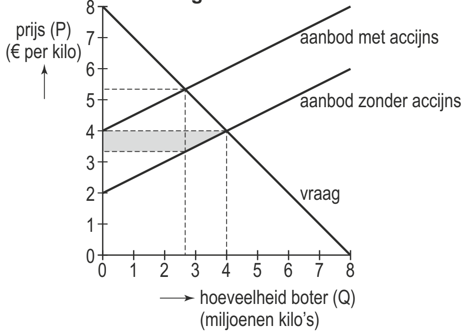

grafiek 3

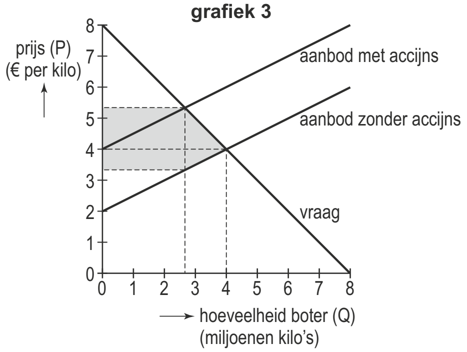

grafiek 4

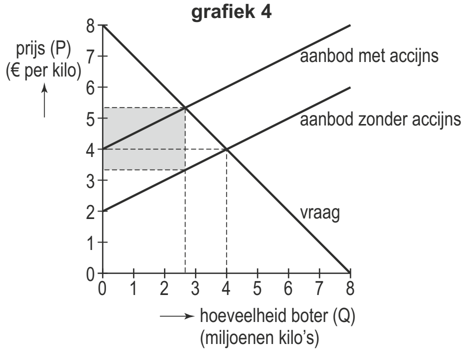

Slaat accijns een deuk in een pakje boter?

uit een krant, oktober 2011
Denemarken is het eerste land dat accijns op verzadigd vet invoert. Door deze belasting is verzadigd vet nu een stuk duurder. En dat geldt voor alle verzadigde vetten, of ze nu in koekjes of in melk zitten. De Deense overheid hoopt met de belasting te bewerkstelligen dat er minder verzadigde vetten worden geconsumeerd. Zo moeten overgewicht en hart- en vaatziekten bij de Deense bevolking worden tegengegaan.

64 Leg uit hoe door invoering van accijns op vet de negatieve externe effecten van de consumptie van verzadigde vetten kunnen afnemen.

Boter bevat verzadigde vetten. De Deense overheid heeft met de invoering van accijns op vet als doelstelling de consumptie van boter met minimaal één derde te beperken. Stel dat in Denemarken de prijs van een kilo boter vóór invoering van de accijns € 4 bedraagt.

Gebruik bron 32 bij de vragen 64 en 65.

65 Laat met een berekening van de nieuwe evenwichtshoeveelheid zien dat de doelstelling van de Deense overheid wordt bereikt.

66 Bepaal de hoogte van de accijns en bereken voor hoeveel procent die uiteindelijk is doorberekend in de nieuwe consumentenprijs.

Gebruik bron 33.

67 In welke grafiek geeft het grijze vlak de omvang van de accijnsopbrengst voor de Deense overheid juist weer?

Een gedragseconoom is tegen de accijnsheffing en doet de volgende uitspraak:
"Consumenten zijn geen robots die alleen reageren op de prijs;
ze laten zich ook leiden door emoties en gewoontes."

68 Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
De gedragseconoom schat de invloed van de prijs op de vraag naar boter zwakker in dan de Deense overheid en gaat dus uit van een …(1)… prijselastische vraag. De vraaglijn zal daarom …(2)… verlopen dan in bron 1 is weergegeven. In dat geval zal er een hoger percentage van de accijns worden doorberekend in de consumentenprijs en wordt de doelstelling van de overheid om de consumptie van boter met minimaal één derde te beperken …(3)… bereikt.
Kies uit:
bij (1) meer / minder
bij (2) minder steil / steiler
bij (3) eerder / niet

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 15 (2017-II)

bron 34 **Kosten en opbrengsten van Termin8or per jaar**

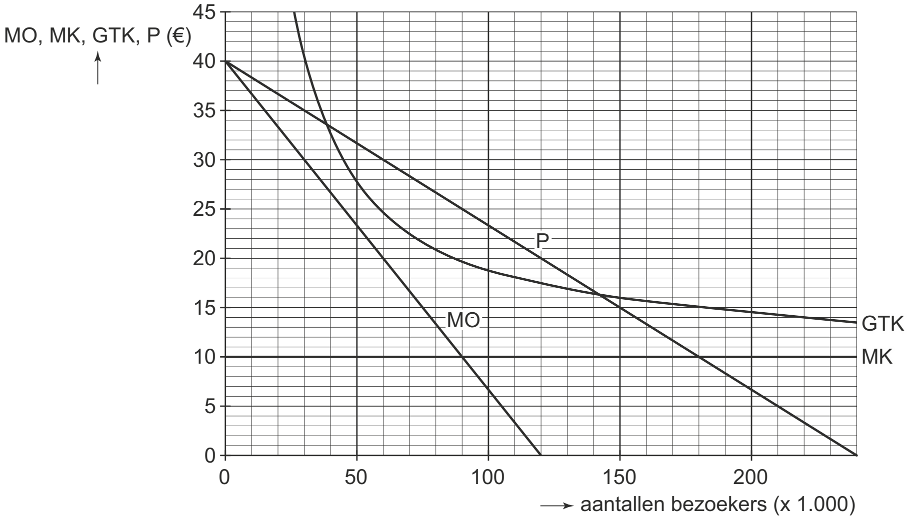

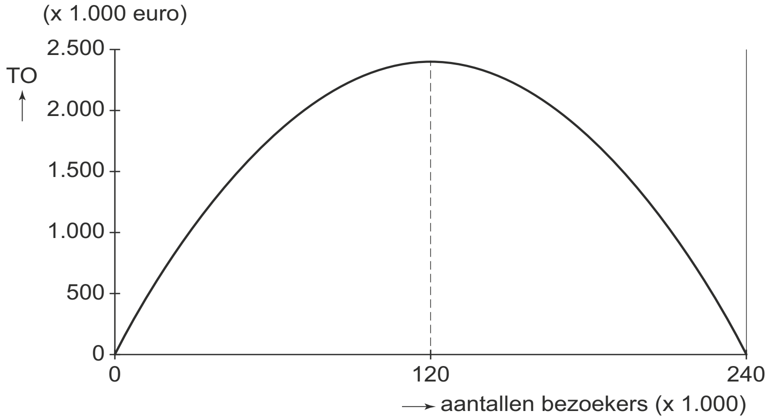

MO = marginale opbrengsten
MK = marginale kosten
P = prijs
GTK = gemiddelde totale kosten
TO = totale opbrengsten

© ThiemeMeulenhoff

bron 35 Pay-off matrix pretparken Termin8or en Action4U

		Action4U	
		meedoen met kortingsactie	niet meedoen met kortingsactie
Termin8or	meedoen met kortingsactie	*280.000* ; **240.000**	*350.000* ; **200.000**
	niet meedoen met kortingsactie	*250.000* ; **280.000**	*300.000* ; **260.000**

Toelichting
De getallen geven voor de maanden per jaar dat de parken zijn opengesteld de gemiddelde maandelijkse omzet in euro's.

bron 36 Weervoorspelling en bezoekersaantallen Termin8or

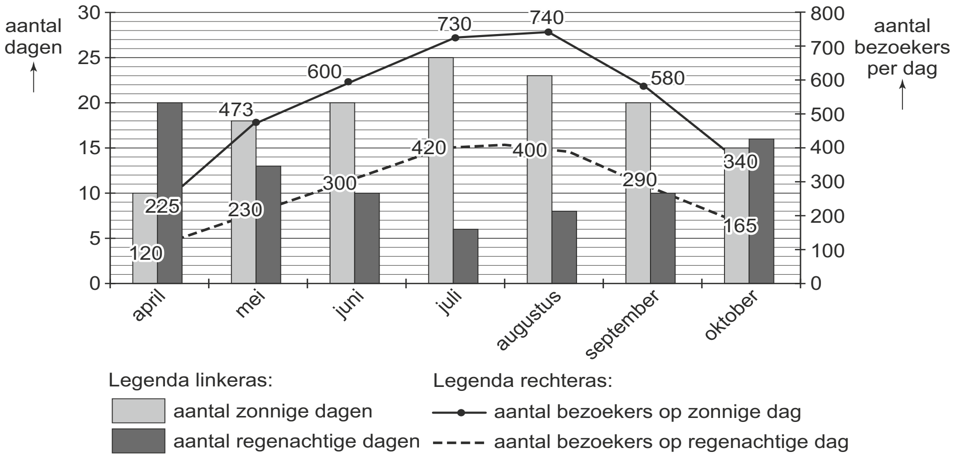

Doordat steeds meer consumenten bezuinigen op een dagje uit is er bij grote pretparken een strijd om de klant losgebarsten. Twee pretparken, Termin8or en Action4U, domineren de markt. Beide proberen met nieuwe attracties bezoekers te trekken en concurreren met de entreeprijs.

69 Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering:
De markt waarop Termin8or en Action4U opereren, kan worden
aangeduid als …(1)…. Een kenmerk van deze markt van pretparken is de …(2)…. van de aangeboden diensten. De kortingsactie op entreeprijzen bij deze pretparken is een voorbeeld van …(3)….
Kies uit:
bij (1) volkomen concurrentie / oligopolie bij (2) heterogeniteit / homogeniteit
bij (3) prijsbeleid / prijsregulering

De heer Te Linge is algemeen directeur van pretpark Termin8or en wordt geïnterviewd over de kortingsacties.

(1) *interviewer:*
60% van de pretparkkaartjes wordt met korting via supermarktacties verkocht. Daardoor is er 30% minder omzet dan bij verkoop aan de kassa. Is de oorspronkelijke entreeprijs niet gewoon te hoog?

(2) *Te Linge:*
De huidige entreeprijs van Termin8or is heel redelijk. Daarmee mikken wij op 120.000 bezoekers per jaar, waarbij onze omzet maximaal is. Om maximale totale winst te halen zou de entreeprijs aan de kassa 25% hoger moeten liggen.

Gebruik tekstballon 1.
70 Bereken met welk kortingspercentage de pretparkkaartjes via supermarktacties worden verkocht.

Gebruik tekstballon 2 en bron 34.
71 Toon aan dat de entreeprijs van Termin8or 25% hoger zou liggen indien het park streeft naar maximale totale winst in plaats van maximale totale opbrengst.

(3) *interviewer:*
Waarom dan toch die kortingsacties? Komt hiermee de winstgevendheid van uw pretpark Termin8or niet in gevaar?

(4) *Te Linge:*
Dat is mogelijk. Het komt omdat Termin8or en Action4U zich in een gevangenendilemma bevinden.

Gebruik tekstballon 3 en 4 en bron 35.
72 Verklaar de uitspraak van Te Linge dat beide parken zich in een gevangenendilemma bevinden. Ga als volgt te werk:
– Bepaal de dominante strategie van elk pretpark.
– Leg uit dat er als gevolg van deze strategieën sprake is van een gevangenendilemma.

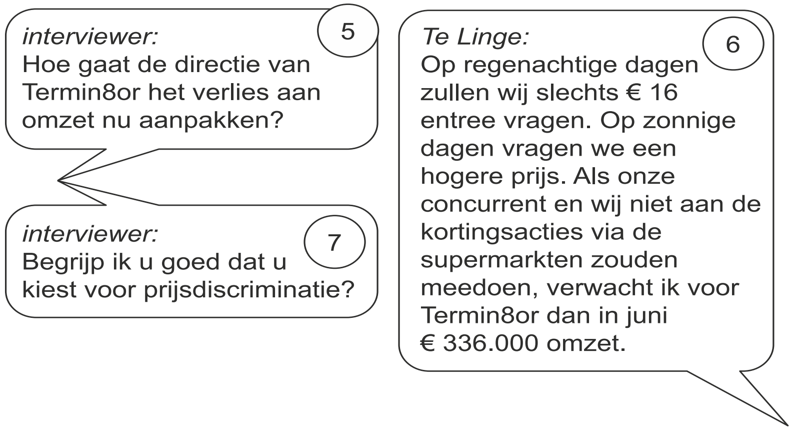

Gebruik tekstballon 6 en bron 36.

73 Bereken de entreeprijs die Termin8or op zonnige dagen in juni wil gaan vragen, uitgaande van de verwachting van Te Linge.

Gebruik tekstballon 6 en 7.

74 Geef een reden waarom er geen sprake is van prijsdiscriminatie.

Opgave 16 Is de koe gek of de consument?

In de winter van 2000-2001 zorgde de 'gekkekoeienziekte' (BSE) voor veel problemen op de Nederlandse rundvleesmarkt. De berichtgeving rond BSE had tot gevolg dat de consument rundvlees ging wantrouwen. Tegelijkertijd daalde de productie van rundvlees vergeleken met het voorafgaande kwartaal met 20% tot 400.000 kilo. Doordat de prijs van rundvlees wordt bepaald door het marktmechanisme, ging die in de winter van 2000-2001 fors naar beneden (bron 37).

bron 37 **Rundvleesproductie en rundvleesprijzen winter 2000-2001**

	Productie (kg)	Prijsdaling (vergeleken met het voorafgaande kwartaal)
stierenvlees	160.000	35%
koeienvlees	80.000	28%
kalfsvlees	160.000	34%

75 Bereken met hoeveel procent de rundvleesprijs in de winter 2000-2001 gemiddeld is gedaald.

76 Welke ontwikkeling van vraag en aanbod geeft de situatie op de markt voor rundvlees in de winter 2000-2001 het best weer?
1 De vraag naar rundvlees en het aanbod van rundvlees zijn in gelijke mate gestegen.
2 De vraag naar rundvlees is meer gestegen dan het aanbod van rundvlees is gestegen.
3 De vraag naar rundvlees is minder gestegen dan het aanbod van rundvlees is gestegen.
4 De vraag naar rundvlees en het aanbod van rundvlees zijn in gelijke mate gedaald.
5 De vraag naar rundvlees is meer gedaald dan het aanbod van rundvlees is gedaald.
6 De vraag naar rundvlees is minder gedaald dan het aanbod van rundvlees is gedaald.

 © ThiemeMeulenhoff

Hieronder staan drie ontwikkelingen die gevolgen hebben voor de prijs van Nederlands rundvlees:
1 Een groot aantal boeren stopt met het fokken van runderen.
2 Er worden vleesvervangende producten op de markt gebracht.
3 Er worden nieuwe afzetmarkten voor Nederlands rundvlees buiten Nederland aangeboord.

77 Geef bij elke ontwikkeling aan of deze leidt tot een hogere of tot een lagere prijs van rundvlees op de Nederlandse markt.

Opgave 17 Olie en euro

De prijs van olie en de koers van de euro zijn beide het resultaat van de vraag- en aanbodverhouding op de markt. In september 2000 bereikte de prijs van olie op de wereldmarkt het hoogste niveau in tien jaar. Op hetzelfde moment liet de euro een laagterecord zien. In bron 38 zijn de prijsontwikkeling van olie en die van de euro in beeld gebracht. Deskundigen zijn het niet eens over de vraag hoe deze markten zich zullen ontwikkelen.

bron 38

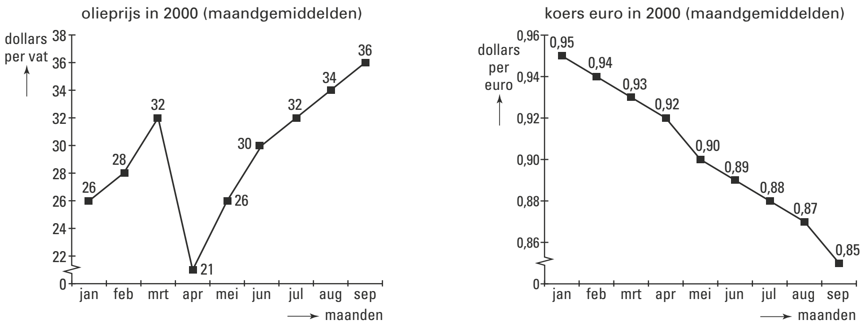

Hieronder staan vijf ontwikkelingen die de vraag- en aanbodverhouding op de wereldoliemarkt beïnvloeden:
1 De olieproducerende landen verhogen de dagproductie met 500.000 vaten olie.
2 De economie van de VS groeit harder dan was voorspeld.
3 Europa verlaagt de strategische olievoorraad (die wordt aangehouden voor noodgevallen).
4 In Europa en de VS is er sprake van een ongekend strenge winter.
5 Er komen steeds meer substituten beschikbaar voor olie.

Drie van deze ontwikkelingen leiden tot een neerwaartse druk op de olieprijs.

78 Welke drie zijn dat? Geef bij elke van deze drie ontwikkelingen aan waardoor deze leidt tot een neerwaartse druk op de olieprijs.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 18 Maïs in de tank?

In het voorjaar van 2008 stonden het onderstaande bericht in een krant.

bericht
Steeds vaker komen er berichten binnen over rellen in arme landen waar voedseltekorten ontstaan. In deze landen hebben veel mensen de grootste moeite om hun dagelijkse maaltijd bij elkaar te schrapen. Nu de prijzen van voedingsgewassen sterk stijgen, wordt dit nog moeilijker. Sommige economen spreken nu van 'agflatie': agrarische inflatie.
De gemiddelde wereldprijs (dollars per bushel) van voedingsgewassen is in de periode augustus 2007 tot en met april 2008 met 45 procent gestegen en deze stijging heeft gevolgen voor de totale kosten van levensonderhoud van alle burgers.

bron 39 Prijsontwikkeling van maïs op de wereldmarkt

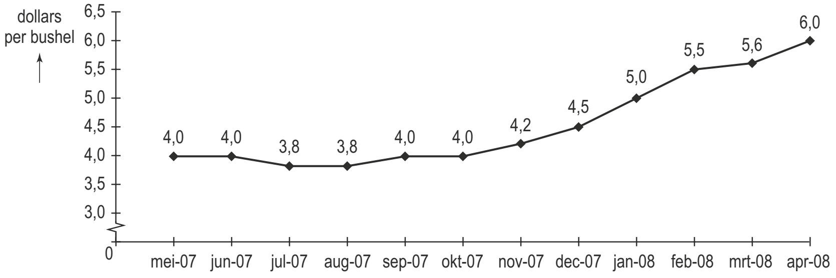

bushel: een Engelse inhoudsmaat voor een hoeveelheid mais of tarwe

Gebruik bron 39 en het bericht.

79 Bereken of de prijsstijging van maïs in de periode augustus 2007 – april 2008 groter dan, kleiner dan of gelijk was aan de stijging van de gemiddelde wereldprijs van voedingsgewassen.

De prijs van maïs op de wereldmarkt kan veranderen door ontwikkelingen aan de vraag–zijde en door ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de markt.
Ter verklaring van de sterk gestegen prijzen van maïs op de wereldmarkt worden in publicaties de volgende factoren genoemd.

a Het totale oppervlak landbouwgrond voor maïs in de wereld blijkt minder toe te nemen dan gedacht.
b Het gebruik van maïs voor biobrandstoffen neemt toe.
c In de snel rijker wordende landen als China en India stijgen de inkomens waardoor de bevolking meer voedsel kan kopen.
d Een belangrijke maïsproducent als Australië kampt met grote droogtes.
e Producenten van maïs slaan hun product op omdat ze denken op termijn een hogere prijs te kunnen ontvangen.
f Er wordt in de Verenigde Staten van Amerika (VS) steeds meer bio-ethanol toegevoegd aan de autobrandstof.

80 Noteer voor elk van de zes bovenstaande factoren of de prijsverandering veroorzaakt wordt aan de vraagzijde of aan de aanbodzijde van de markt voor maïs.
Doe het als volgt:
a = ……
b = ……
etc.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 19

bron 40 Uit een krant van maart 2012

De …(1)… groei van de wereldeconomie zorgt via de …(2)… voor krapte op de oliemarkt. Maar ook de instabiele politieke situatie in olieproducerende Arabische landen heeft een prijsopdrijvend effect. Ondanks het feit dat er door die instabiele situatie nog geen liter olie minder is geproduceerd, heerst er bij de afnemers, zoals benzineproducenten, onzekerheid over …(3)… olie. De benzineproducenten gaan daardoor …(4)… olie inkopen, waardoor de belangrijkste grondstof voor benzine duurder wordt.

Ook de overheid draagt bij aan een stijging van de benzineprijs. Op Turkije na wordt nergens méér belasting betaald op een liter benzine dan in Nederland. Benzinepomphouders waarschuwen voor vermijdings- oftewel ontwijkingsgedrag van de Nederlandse automobilist: "Ze gaan niet minder rijden maar de vraag naar Nederlandse benzine neemt af." De pomphouders pleiten voor een verlaging van de benzineaccijns: "In Nederland betaalt een automobilist per liter loodvrije benzine meer dan een euro belasting en in België is dat minder dan een euro, terwijl de prijs exclusief belastingen en het btw-percentage in beide landen gelijk zijn", aldus een Nederlandse pomphouder.

bron 41 Prijsopbouw loodvrije benzine in Nederland (per liter; 2012)

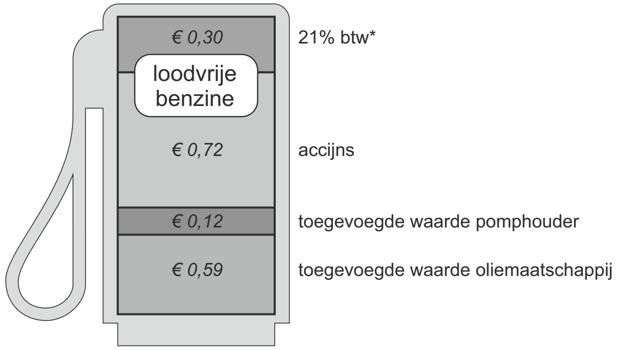

*btw wordt berekend over het totaal van toegevoegde waardes en accijns

© ThiemeMeulenhoff

bron 42 **Indexcijfers voor het totaalbedrag van accijns en btw per liter loodvrije benzine (2012)**

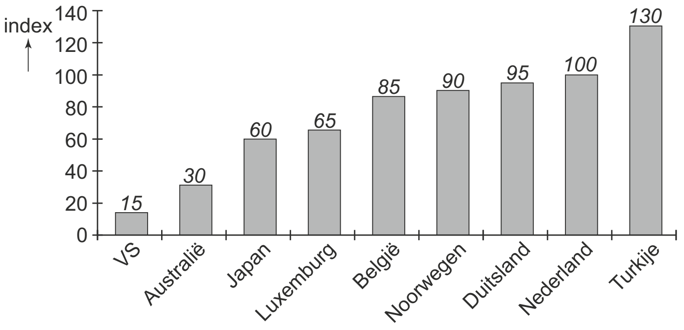

Lift de schatkist mee?
In 2012 betaalt de Nederlandse automobilist een ongekend hoge prijs voor benzine. Deze hoge benzineprijs wordt onder andere veroorzaakt door:
- veranderingen in vraag en aanbod van olie (olie is de grondstof voor benzine);
- stijgende tarieven van prijsverhogende belastingen, zoals accijns.

Gebruik bron 40.

81 Maak van het eerste krantenbericht uit bron 40 een economisch juiste tekst. Kies uit:
bij (1) afnemende / sterke
bij (2) aanbodzijde / vraagzijde
bij (3) het aanbod van / de vraag naar
bij (4) meer / minder

Gebruik bron 40.

82 Leg met een voorbeeld uit hoe een hogere belastingdruk op de benzineprijs kan leiden tot ontwijking van belasting op benzine door Nederlandse automobilisten.

Gebruik bron 40, 41 en 42 bij de vragen 83 en 84.

83 Toon met behulp van een berekening aan dat het totale belastingbedrag per liter loodvrije benzine in België € 0,867 is.

84 Bereken hoeveel eurocent de accijns op een liter loodvrije benzine in België lager is dan in Nederland.

De hogere olieprijzen leiden ook tot hogere prijzen voor diesel. Deze brandstof dreigt in 2012 extra duur te worden doordat de Europese Unie van plan is de lagere dieselaccijns op te trekken naar het niveau van de benzineaccijns van dat land. “De schatkist lift met u mee!”, roept een zelfstandige Nederlandse vrachtwagenchauffeur die tegenstander is van deze maatregel.
Een vervoerseconoom reageert: “De hogere dieselaccijns kan ook leiden tot een afname van overheidsinkomsten uit de transportsector.

85 Schrijf de argumentatie bij het standpunt van de vervoerseconoom. Maak in deze argumentatie een onderscheid tussen de gevolgen van de belastingmaatregel indien de transportsector de hogere dieselaccijns:
- **wel** doorberekent in de prijzen van de vervoerscontracten en
- **niet** doorberekent in de prijzen van de vervoerscontracten.

Gebruik ongeveer 80 woorden.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 20

bron 43 **Uit een krant (juni 2010)**

TNT-post schrapt 11.000 banen
Maandag werd bekend dat TNT-post de komende jaren afscheid neemt van duizenden postbodes in vaste dienst. Volgens het bedrijf zijn de maatregelen nodig omdat de afzet op de postmarkt terugloopt door het toenemende gebruik van nieuwe communicatietechnieken, zoals email en sms. Maar TNT-post heeft ook last van de concurrentie van nieuwkomers die tegen lagere tarieven poststukken bezorgen. Dat kunnen deze concurrenten doen omdat zij hun postbezorgers op basis van flexibele contracten (overeenkomsten van opdracht) inhuren en de vergoeding baseren op het aantal bezorgde poststukken (‘stukloon’) en soms ook op het aantal afgelegde kilometers of het aantal bezorgwijken. Bij TNT-post werken de meeste postbezorgers met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd en een vast jaarsalaris (‘uurloon’).

bron 44 **Tarieven per poststuk van de drie grootste postbedrijven in 2010**

TNT-post *tarieven vanaf 250 stuks, ongesorteerd aangeleverd*		Selekt Mail *tarieven vanaf 100 tot 5.000 stuks, ongesorteerd aangeleverd*		Sandd *tarieven vanaf 500 tot 2.000 stuks, gesorteerd aangeleverd*	
0 - 20 gram	€ 0,38	0 - 20 gram	€ 0,30	0 - 20 gram	€ 0,22
21 - 30 gram	€ 0,45	21 - 50 gram	€ 0,32	21 - 30 gram	€ 0,24
31 - 40 gram	€ 0,48	51 - 60 gram	€ 0,34	31 - 40 gram	€ 0,26
				indien ongesorteerd aangeleverd: opslag € 0,05 per poststuk	
Opmerkingen – *landelijke dekking* – *binnen 24 uur bezorgd*		*Opmerkingen* – *dagelijkse bezorging Randstad* – *overige bezorging 2 dagen per week*		*Opmerkingen* – *dagelijkse bezorging Randstad* – *overige bezorging 2 dagen per week*	

Komt de boodschap aan?
In 2010 is in Nederland de markt voor geadresseerde post volop in beweging. Vroeger werd deze postbezorging volledig verzorgd door één staatsbedrijf: PTT Post. Dit bedrijf was verplicht alle post in heel Nederland tegen vaste tarieven te bezorgen. Sinds 2000 is de Nederlandse postmarkt stapsgewijs geliberaliseerd. Vanaf 1 april 2009 is de markt volledig vrij en heeft TNT-post (voorheen PTT Post) concurrentie van een beperkt aantal nieuwe toetreders zoals Sandd en Selekt Mail. Ondanks deze liberalisering heeft de overheid bepaald dat TNT-post in 2010 nog steeds verplicht is brieven tot 50 gram, tegen één vast tarief, tot in de meest afgelegen plekken in Nederland ten minste vijf dagen per week te bezorgen. De nieuwkomers hebben minder verplichtingen; zij kunnen er voor kiezen om de brieven bijvoorbeeld twee dagen per week alleen in de grote steden te bezorgen.

© ThiemeMeulenhoff

86 Citeer uit de bovenstaande tekst de zin waaruit blijkt dat de marktvorm monopolie is veranderd in de marktvorm oligopolie.

87 Geef een argumentatie voor de overheid, in de rol als toezichthouder, om de nieuwe toetreders op de postmarkt minder verplichtingen op te leggen.

Gebruik bron 43.

88 Heeft het teruglopen van het aantal poststukken dat TNT-post in 2010 bezorgt een conjuncturele of een structurele oorzaak? Verklaar het antwoord uitsluitend op basis van bron 43.

Fleur en David, leerlingen van het Teulingscollege in de Randstad, organiseren in 2010 de actie ‘Schoolspullen voor Ghana’. Via een brief willen ze ook oud-leerlingen van de school vragen financieel bij te dragen. Voor de verzending van 1.800 brieven vergelijken ze de tarieven van de drie grootste postbedrijven.
Fleur en David willen de brieven ongesorteerd aanleveren. De brieven wegen 40 gram per stuk en moeten binnen een week in heel Nederland bezorgd worden.

Gebruik bron 44 en de bovenstaande tekst.

89 Voor welk postbedrijf zullen Fleur en David kiezen als ze de uitgaven voor verzending zo laag mogelijk willen houden? Verklaar het antwoord en vermeld daarin de tarieven die vergeleken worden.

Naar aanleiding van de concurrentie op de postmarkt raken Fleur en David in discussie over nut en noodzaak van flexibele contracten in plaats van vaste arbeidscontracten in relatie tot de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Nederland.
David: “De flexibele inzet van postbezorgers bij de concurrenten zal leiden tot massa-ontslagen bij TNT-post en per saldo zal de omvang van de werkgelegenheid in Nederland afnemen.”
Fleur reageert: “Je moet verder kijken dan alleen de postmarkt. Dankzij de inzet van de flexibele contracten dalen de tarieven voor postbezorging in Nederland en daardoor zal uiteindelijk de werkgelegenheid in Nederland toenemen.”

Gebruik bron 43.

90 Schrijf een argumentatie bij het standpunt van David of bij het standpunt van Fleur:
- vermeld de naam van de leerling bij het gekozen standpunt;
- gebruik ongeveer 50 woorden.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij Domein D Concept markt

Opgave 1

1 Reactie van de vraag op een prijsverandering wordt gemeten door de prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid.
2 Substitutie is het ene product door het andere vervangen.
3 Met hoeveel procent daalt de afzet van sigaretten per dag per vrager door een rookverbod in de horeca? Bereken via de prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid of deze afzetdaling ook wordt bereikt bij een prijsstijging van 40%.
4 Consumentensurplus is de oppervlakte tussen de vraaglijn en de horizontale prijslijn.

Opgave 2

5 Welke prikkels zijn er om het gedrag te veranderen?
6 Welke prikkel werkt hierbij het effectiefst?
7 Bereken met hoeveel procent de totale hoeveelheid restafval moet dalen. Gebruik vervolgens de tariefelasticiteit om de gewenste tariefverandering te bereken.
8 Negatieve externe effecten zijn nadelige effecten voor anderen van productie of consumptie die niet in het tarief van het product of dienst zijn doorberekend.

Opgave 3

9 Bij (1): waar is de concurrentie het geringst?
Bij (2): hoeveel aanbieders zijn er?
Bij (3): hoeveel aanbieders zijn er?
10 Maximale TO is bij MO = 0.
11 Maximale TW is bij MO = MK.
12 Consumentensurplus is de oppervlakte tussen de vraaglijn en de horizontale prijslijn. Producentensurplus is de oppervlakte tussen de horizontale prijslijn en de aanbodlijn (= MK-lijn).
13 Wie zijn prijsgevoeliger? Of: wie maakt het weinig tot niets uit?
14 Zelfbinding is op vrijwillige basis.

Opgave 4

15 Heterogeen houdt in: verschillende varianten van een product in de ogen van de consument.
16 Welk gevolg heeft een prijsverlaging, bij een elastische vraag, op de afzet?
17 Wat doet de concurrentie bij een prijsverhoging en wat bij een prijsverlaging?
18 Welk gevolg heeft een hogere prijs voor het consumentensurplus en voor het producenten surplus? Maatschappelijke welvaart = consumentensurplus + producenten surplus.
19 Bereken de nieuwe totale opbrengsten en de nieuwe totale kosten.
20 Dominante strategie is die strategie die een partij kiest onafhankelijk wat de andere partij kiest.
Gevangenendilemma is dat de uitkomst van beide keuzes niet optimaal is voor beide partijen. Door een onderlinge afspraak over een andere strategie te maken, gaan beide partijen erop vooruit.

Opgave 5

21 Meeliftgedrag is niet meebetalen maar wel profiteren.
22 Het aanbod van een product hangt mede af van de verkoopprijs.

© ThiemeMeulenhoff

23 Welk gevolg heeft het downloaden voor het consumentensurplus en voor het producentensurplus? Maatschappelijke welvaart = consumentensurplus + producentensurplus.
Het gratis downloaden heeft twee effecten:
– Besparing op de uitgaven doordat de verkoopprijs lager is dan de betalingsbereidheid.
– Besparing op de uitgaven doordat er minder wordt gekocht.
24 Welke twee bedragen betaalt een consument die een cd-speler en een losse cd koopt?
25 De prijsstijging leidt tot daling omzet. Is dit het geval bij een prijsinelastische - of bij een prijselastische vraag?

Opgave 6

26 De betalingsbereidheid verschilt per consument.
27 Evenwichtsprijs bij het snijpunt van Qa en Qv.
Break-evenafzet bij TO = TK.
TO = p × q
28 Elke groep betaalt haar betalingsbereidheidsprijs. Hierdoor stijgt de TO dus zijn er bij een gelijkblijvende TK, minder voorstellingen nodig om break-even te spelen.
29 Het consumentensurplus verschilt per groep en is steeds de oppervlakte tussen de vraaglijn en de horizontale prijslijn.
30 Bij de kaartverkoop weet het theater nog niet tot welke groep een consument hoort. Dus welke prijs er gevraagd moet worden.

Opgave 7

31 Bereken de vraag bij een p = € 25. Is deze vraag mogelijk?
32 Consumentensurplus ontstaat als de betalingsbereidheid hoger is dan de werkelijk te betalen prijs.
33 De voorzitter wil alle vrije kaartjes verkopen. Dus zoveel moet Qv zijn.
34 De vraaglijn omvat alle consumenten met hun specifieke betalingsbereidheid. Wat gebeurt er met de betalingsbereidheid van de supporters?

Opgave 8

35 Bij (1): complementair is aanvullend. Substitueerbaar is vervangbaar.
Bij (4): hoe steiler de vraaglijn, hoe inelastischer de vraag.
36 Publiciteit.
37 Consumentensurplus is de oppervlakte tussen de vraaglijn en de horizontale prijslijn. Arceer het oude en het nieuwe consumentensurplus. Het verschil is de afname.
38 Consumentensurplus is de oppervlakte tussen de vraaglijn en de horizontale prijslijn.

Opgave 9

39 De marktvorm wordt bepaald door het aantal aanbieders, de mate van toetreding en het soort product (homogeen of heterogeen). In de opgave is alleen iets bekend over het aantal aanbieders.
40 Bij (1): onzekerheid is je weet het niet. Risico is het kan verkeerd aflopen.
Bij (3): averechtse selectie is het proces dat door asymmetrische informatie de slechte risico's de goede risico's van de markt verdwijnen. Een gevangenendilemma geeft een niet optimaal resultaat voor alle partijen.
Bij (4): wie wint hierbij?
41 Winst is er indien TO > TK of p > GTK.
Maximale winst is bij die p en q waarbij MO = MK.
42 TW = TO − TK met TO is de oppervlakte p × q en TK = oppervlakte GTK × q.

© ThiemeMeulenhoff

43 Bij de maximumprijs hoort een bepaalde afzet en omzet. Uit de omzet moeten de totale variabele kosten (= MK × q) gedekt. Wat overblijft is de dekking van de totale constante kosten.
NB Alleen als MK-lijn horizontaal verloopt, geldt dat GVK = MK.

Opgave 10

44 Bij (1): De marktvorm wordt bepaald door het aantal aanbieders, de mate van toetreding en het soort product (homogeen of heterogeen). In de opgave is alleen iets bekend over het aantal aanbieders.
Bij (2): hoe verschuift de vraaglijn?
Bij (3): de bakker streeft naar maximale winst. Dus MO = MK.
45 Winstmaximalisatie bij MO = MK.
46 Bereken de omzet (= p × q) in het middenseizoen en in het hoogseizoen.
47 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?
48 Ja, indien er sprake is van een gevangenendilemma. Bepaal hiertoe voor beiden de dominante strategie en kijk of deze uitkomst optimaal is.

Opgave 11

49 De marktvorm wordt bepaald door het aantal aanbieders, de mate van toetreding en het soort product (homogeen of heterogeen). In de vraag is iets bekend over het aantal aanbieders en valt iets af te leiden over de mate van toetreding.
50 Winstmaximalisatie bij MO = MK. MK is de eerste afgeleide van de TK vergelijking.
51 Break-even is TO = TK.
TO = p × q en TK = GVK × q + TCK
52 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?
Dit levert een strategie op die voor beiden niet optimaal is (gevangenendilemma).

Opgave 12

53 Bij (1): Break-even is bij TO = TK of bij p (= GO) = GTK.
Bij (2): Winstmaximalisatie is bij MO = MK.
Bij (3): De maximale capaciteit is 180 parkeerplaatsen. Welke prijs leidt tot een vraag van 180 parkeerplaatsen? Dekt deze prijs de kosten per parkeerplaats.
54 Maximale TO is bij MO = 0.
55 TW = TO − TK met TO is de oppervlakte p × q en TK = oppervlakte GTK × q.
56 Prijsdiscriminatie is aan verschillende afnemers voor hetzelfde product een andere prijs vragen.
57 Welvaart heeft te maken met schaarste.

Opgave 13

58 Bij (1): het verloop van de GTK lijn hangt niet af van de marktvorm maar van het kostenverloop van een bedrijf.
Bij (2): Hoe verloopt de prijs-afzetlijn bij volkomen concurrentie?
Bij (3): Let op het verloop van de MK-lijn. Alleen als MK-lijn horizontaal verloopt, geldt dat GVK = MK.
59 Er zijn twee bedrijfsdoelstellingen:
break-even: indien p = GTK. Dit levert twee mogelijke q's op.
maximale afzet: bij de hoogste q van die twee.
60 Maximale TO is bij MO = 0. Welke q en welke p horen hierbij?
61 Bereken de prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid indien de prijs wordt verlaagd van € 50 naar € 40.

© ThiemeMeulenhoff

62 Indien de prijs-afzetlijn naar links verschuift neemt de vraag bij dezelfde prijs af. Indien de prijs-afzetlijn naar rechts verschuift neemt de vraag bij dezelfde prijs toe.
63 Indien de kredietgever meer risico loopt, zal hij ook meer eisen stellen.

Opgave 14

64 Negatieve externe effecten zijn effecten voor anderen van productie of consumptie die niet in het tarief of prijs doorberekend zijn.
65 De nieuwe evenwichtsprijs ontstaat bij het snijpunt van Qa (met accijns) en Qv. Hieruit volgt een bepaalde gevraagde hoeveelheid. Vergelijk deze met de gevraagde hoeveelheid indien er geen accijns is.
66 De individuele aanbodlijn valt samen met de MK-lijn. Door een accijns verschuift de MK-lijn.
67 De accijnsopbrengst = accijns per kilo x aantal verkochte kilo's.
68 Bij (1): de reactie van de vraag op een prijsverandering wordt gemeten door de mate van prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid.
Bij (2): hoe steiler de vraaglijn, des te inelastischer is de gevraagde hoeveelheid bij een prijsverandering. Hoe vlakker de vraaglijn, des te elastischer is de gevraagde hoeveelheid.
Bij (3): doelstelling is om de vraag flink te verlagen.

Opgave 15

69 Bij (1): De marktvorm wordt bepaald door het aantal aanbieders, de mate van toetreding en het soort product (homogeen of heterogeen). In de vraag is iets bekend over het aantal aanbieders.
Bij (2): heterogeen product is een product dat anders is dan een vergelijkbaar product qua eigenschappen en verkoopomstandigheden. Homogeen product is identiek aan een vergelijkbaar product.
Bij (3): regulering is op basis van wetgeving.
70 Omzet = p × q
Stel er werden aanvankelijk 100 kaartjes verkocht tegen € 100. Dan kun je hierop de percentages loslaten.
71 Winstmaximalisatie is bij MO = MK.
Maximale omzet is bij MO = 0.
72 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?
Dit levert een strategie op die voor beiden niet optimaal is (gevangenendilemma). Door een onderlinge afspraak over een andere strategie te maken, gaan beide partijen erop vooruit.
73 Bereken de omzet in juni op regenachtige dagen (= aantal regenachtige dagen × € 16). Dan weet je de benodigde omzet in juni op zonnige dagen.
74 Prijsdiscriminatie is aan verschillende afnemers voor hetzelfde product een andere prijs vragen.

Opgave 16

75 Bereken de gewogen gemiddelde prijsstijging.
76 De prijs van rundvlees was gedaald. De prijs ontstaat door vraag en aanbod. In de tekst staat wat er met de vraag en het aanbod gebeurt.
77 Welk gevolg heeft elke ontwikkeling op de vraag en/of het aanbod en dus op de prijs?

Opgave 17

78 Welk gevolg heeft elke ontwikkeling op de vraag en/of het aanbod en dus op de prijs?

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 18

79 Procentuele verandering = (nieuw − oud) / oud × 100%.
80 De vraag naar mais is afkomstig van afnemers. Het aanbod van mais is afkomstig van maisproducenten.

Opgave 19

81 Bij (1) en (2): krapte op een markt betekent dat vraag > aanbod.
Bij (3) instabiele politieke situatie: de zittende regering is niet zeker dat hun macht behouden blijft.
Bij (4): inkopen = vraag.
82 Ontwijking van belasting betekent dat op een legale manier minder belasting wordt betaald.
83 Bron 82: indexcijfer belasting per liter in België is 85 met het indexcijfer van Nederland als 100. Bron 41: belasting in euro's per liter in Nederland.
84 De benzineprijs zonder belastingen is in beide landen hetzelfde. Alleen de belastingen per liter verschillen.
85 De overheidsinkomsten uit de transportsector zijn belastingen zoals winstbelasting en loonbelasting. Dus wat gebeurt hiermee bij het wel of niet doorberekenen van de hogere dieselaccijns.

Opgave 20

86 De marktvorm wordt bepaald door het aantal aanbieders, de mate van toetreding en het soort product (homogeen of heterogeen).
87 Wat is het voordeel van nieuwe toetreders tot een markt?
88 Conjuncturele oorzaak is dat oorzaak ligt aan de vraag naar het product. Structurele oorzaak is dat er iets verandert aan de aanbodkant (dus bij de ondernemingen zelf).
89 De bezorgvoorwaarden zijn: ongesorteerd aanleveren, 40 gram per stuk en binnen een week bezorgen. Vergelijk daarop de drie aanbieders.
90 Flexibele arbeidscontracten (bij de nieuwkomers) zijn direct of snel te beëindigen zodra de afzet afneemt. Dus heeft de onderneming lagere loonkosten. Bij vaste contracten (bij TNT-post) is dit niet het geval.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein D Concept markt

Opgave 1

1 Door een accijnsverhoging zal de prijs van rookwaren stijgen. De prijselasticiteit van de vraag bij een pakje sigaretten is echter groter dan bij een pakje shag. Zodoende zal bij eenzelfde procentuele prijsstijging de vraag naar pakjes sigaretten procentueel sterker afnemen dan die van pakjes shag.

2 Bij een prijsstijging van rookwaren zullen sommige rokers die eerst pakjes sigaretten kochten, overstappen op de relatief goedkope shag.

3 De prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid pakjes sigaretten (Es) =

$$\frac{\text{procentuele verandering van de gevraagde hoeveelheid pakjes sigaretten } (\%\Delta Qs)}{\text{procentuele verandering van de prijs van een pakje sigaretten } (\%\Delta Ps).}$$

Invullen geeft:

$$Es = \frac{\%\Delta Qs}{\%\Delta Ps} \rightarrow -0{,}5 = \frac{\%\Delta Qs}{+40\%} \rightarrow \%\Delta Qs = -0{,}5 \times +40\% = -20\%$$

Er vindt dus bij een prijsverhoging van 40%, een daling van de gevraagde hoeveelheid pakjes sigaretten met 20% plaats.
In de grafiek zie je dat bij een rookverbod, de evenwichtshoeveelheid van 20 naar 16 sigaretten per vrager gaan. Dit is een verandering van: (16 – 20) ÷ 20 × 100% = −20%, dus ook een afname van 20%. Hiermee zie je dat Victor gelijk heeft.

4 Eva heeft de opdracht juist uitgevoerd.
De prijsverhoging met 40% (dus van € 5 naar € 7) zal leiden tot een verkleining van de driehoek die het consumentensurplus vormt.
Eerst was het consumentensurplus de driehoek onder de vraaglijn en de horizontale lijn bij € 5. Nu is het de driehoek onder de vraaglijn en de horizontale lijn bij € 7.

Opgave 2

5 Het tarief per keer legen stimuleert de inwoners om de containers minder vaak aan te bieden om daarmee lasten te besparen.
Het tarief per kilo stimuleert de inwoners om de aangeboden kilo's afval te beperken en daarmee lasten/kosten te besparen.

6 Het tarief per kilo zal effectiever zijn.
Verklaring:
Dit tarief legt een direct verband tussen de hoeveelheid aan te bieden afval en de prijs die daarvoor betaald wordt. Een tarief per keer legen zal daarentegen de inwoner stimuleren om de container zo vol mogelijk te stoppen en 'niet op een kilo meer of minder te kijken'.

© ThiemeMeulenhoff

7 Het tarief per kilo restafval moet hoger worden dan € 0,16.
Berekening:
Prijselasticiteit van restafval (Er) = procentuele verandering aantal kilo's restafval (%ΔQr) ÷ procentuele verandering tarief per kilo restafval (%ΔPr) →
Er = %ΔQr ÷ %ΔPr
Huidige hoeveelheid restafval is: 15.000 huishoudens × 500 kilo = 7.500.000 kilo.
Er moet een verandering of daling van de hoeveelheid komen van 1.500.000 kilo →
−1.500.000 ÷ 7.500.000 × 100% = −20% →
Er = %ΔQr ÷ %ΔPr → −0,5 = −20% ÷ %ΔPr → %ΔPr = −20% ÷ −0,5 →
%ΔPr = 40%.
De prijs was € 0,15 en de nieuwe prijs zou dus 40% omhoog moeten gaan.
De nieuwe prijs zou dan worden: 1,4 × 0,15 = € 0,21.

8 De inwoners van Berndonk zullen bij hogere tarieven eerder geneigd zijn om afval (in de natuur/elders) te dumpen. Dit vormt een negatief effect van consumptie: anderen (bijv. wandelaars in de natuur) ondervinden hinder (waarvoor ze niet gecompenseerd worden).

Opgave 3

9 Bij (1) verkoopmarkt.
(Toelichting: Op de verkoopmarkt is de concurrentie tussen de vragers het grootst.)
Bij (2) monopolistische concurrentie.
(Toelichting: er is sprake van veel aanbieders (150) van een heterogeen product.)
Bij (3) oligopolie.
(Toelichting: er is sprake van een beperkt aantal aanbieders.)

10 De maximale omzet wordt bereikt bij MO = 0 → −2Q + 50 = 0 → 2Q = 50 → Q = 25.
De benodigde afzet is dan Q = 25. De daarbij horende verkoopprijs wordt gevonden door Q = 25 in te vullen in de GO functie →
GO = −Q + 50 → GO = −25 + 50 → GO = 25.
Dus de verkoopprijs is € 25.

11 De maximale totale winst wordt bereikt bij MO = MK → −2Q + 50 = 5 → 2Q = 45 → Q = 22,5.
De daarbij horende verkoopprijs wordt gevonden door Q = 22,5 in te vullen in de GO functie → GO = −Q + 50 → GO = −22,5 + 50 → GO = 27,5.
Dus de verkoopprijs is € 27,50.

12 Het oppervlak consumentensurplus is cde.
Het oppervlak producentensurplus is aceg.
(Toelichting: De producent streeft naar maximale totale winst, dus MO = MK. De producent stelt de verkoopprijs vast op c. Hierbij is de afzet h.)

13 De passende prijselasticiteit is -0,1.
Verklaring: Er staan alleen jongens in de rij om als eerste een computerspel te kopen. Jongens blijken dus minder prijsgevoelig dan meisjes bij de vraag naar games.

14 De uitspraak van Salim is onjuist.
Verklaring: De PEGI-richtlijn wordt verplicht opgelegd door de EU. Bij zelfbinding moet er sprake zijn van een vrijwillige strategie.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 4

15 Bij 4G-abonnementen is sprake van een heterogeen oligopolie.
Toelichting: De aangeboden bundels op deze markt hebben (in de ogen van de koper) verschillende kenmerken (samenstelling sms, belminuten en mobiel internet).

16 Bij een prijselastische vraag zal bij verlaging van de verkoopprijs de afzet meer dan evenredig toenemen, zodat de omzet stijgt (en de investering sneller wordt terugverdiend).

17 Bij de marktvorm oligopolie zal een bedrijf, dat als enige de prijs verhoogt, de afzet (meer dan evenredig) zien dalen waardoor de omzet daalt. Klanten zullen namelijk naar de concurrent gaan.
Bij prijsverlaging zullen zeer waarschijnlijk de concurrenten ook hun prijs verlagen, met als gevolg dat de afzet procentueel minder toeneemt dan de prijs daalt en dus de omzet afneemt.

18 De bedrijven beperken de concurrentie en maken prijsafspraken, wat resulteert in een hogere prijs voor de consument. Hierdoor daalt het consumentensurplus. Echter de hogere prijs leidt tot een stijging van het producentensurplus. Het consumentensurplus kan meer afnemen dan het producentensurplus toeneemt. Zodoende wordt het totale surplus (maatschappelijke welvaart) kleiner.

19 Totale winst = totale opbrengst (omzet) – totale kosten.
Megabyte heeft in de huidige situatie 60% van de totale omzet, d.w.z.
60% van € 3 miljard = 0,6 × 3 = € 1,8 mld.
In de nieuwe situatie komt er € 600 miljoen bij. De omzet wordt dan:
€ 1.800 + € 600 = € 2.400 miljoen.

Totale kosten = Totale variabele kosten + totale constante kosten.
Totale kosten = 20% van omzet + € 500 miljoen.
Totale kosten = 0,2 × € 2.400 miljoen + € 500 miljoen = € 980 miljoen.

Totale winst = € 2.400 – € 980 = € 1.420 miljoen.

20 De dominante strategie van zowel Megabit als Interbyte is het wel aanleggen van een landelijk dekkend netwerk van wifi-hotspots. Er is sprake van een gevangenendilemma omdat deze uitkomst (Nash-evenwicht) suboptimaal is. Zij gaan dan beide minder winst maken dan voorheen.
Beide bedrijven hebben er zodoende belang bij (als uitweg uit het dilemma) om de afspraak te maken geen landelijk dekkend netwerk van wifi-hotspots aan te leggen (om zodoende de winst te verhogen). De mobiele-internetgebruiker heeft dan wel minder keuzemogelijkheden. (68 woorden; woorden tussen haakjes hoeven niet opgeschreven te worden en tellen dus niet mee!)

Opgave 5

21 Consumenten die gratis downloaden, profiteren van het aanbod van muziek dat wordt 'gefinancierd' door de kopers van een cd/dvd.

22 Het gratis downloaden leidt tot verlies van inkomsten voor de muziekindustrie. Dit verslechtert de winstperspectieven voor nieuwe muziektitels.

© ThiemeMeulenhoff

23 Berekening:
Toename surplus.
Het consumentensurplus (downloads) stijgt met 1.500.000.000 × € 0,12 = € 180 miljoen.
Afname surplus.
Het consumentensurplus (downloads) daalt met € 60 miljoen (winkelverkoop).
Het producentensurplus (winkelverkoop) daalt met € 100 miljoen.
De totale afname is: € 60 + 100 = € 160 miljoen.
De welvaart neemt dan toe met € 180 – € 160 = € 20 miljoen, omdat per saldo het totale surplus toeneemt.

24 Consumenten die digitale apparatuur kopen en niet gratis muziek downloaden, betalen via deze heffing ook voor de gratis downloads van anderen. Deze consumenten dragen al bij aan de auteursrechten voor de muzikanten bij de aankoop van een cd in de winkel.

25 Atilla22 gaat van een prijselastische vraag uit.
Verklaring: De totale omzet (inclusief heffing) zal afnemen (volgens de bewering van Atilla22). De prijsverhoging van de mp3-spelers, als gevolg van de heffing, moet dus leiden tot een meer dan evenredige daling van de gevraagde hoeveelheid.

Opgave 6

26 De producent verwacht dat de consumenten met de hoogste betalingsbereidheid (bijvoorbeeld door hogere preferentie of hoger inkomen) de voorstelling zo snel mogelijk willen zien. De consumenten met een lagere betalingsbereidheid zullen vaak afwachten tot er kaarten met korting te verkrijgen zijn.

27 De evenwichtsprijs geldt als:

Qv = Qa, dus: −20P + 2.000 = 1.400 → P = € 30

Break-even betekent dat de winst 0 is, dus dat de totale omzet gelijk is aan de totale kosten:
omzet per voorstelling: € 30 × 1.400 = € 42.000

De break-even afzet:

$$\frac{€\ 8.358.000}{€\ 42.000} = 199 \text{ (voorstellingen)}$$

28 Groep A betaalt € 80, groep B € 60, groep C € 40 en groep D € 30 per plaats.
De omzet per voorstelling: 400 × 80 + 400 × 60 + 400 × 40 + 200 × 30 = € 78.000
De break-even-afzet is dan

$$\frac{€\ 8.358.000}{€\ 78.000} = 107{,}15 \text{ (voorstellingen)}$$

Afgerond zijn er 108 voorstellingen nodig om break-even te realiseren

© ThiemeMeulenhoff

29

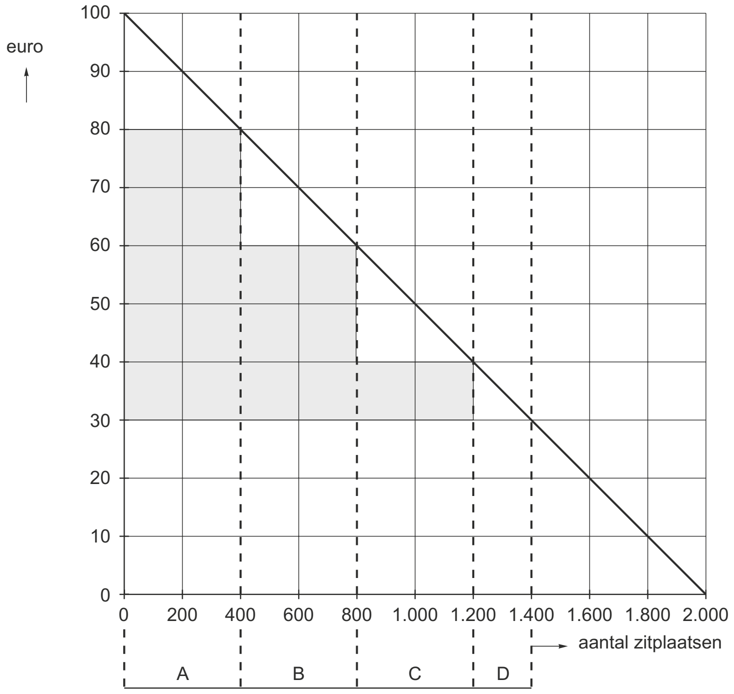

In plaats van aan iedereen € 30 te vragen, betaalt:
groep A extra (€ 80 − € 30) × 400 = grijze oppervlakte boven A
groep B extra (€ 60 − € 30) × 400 = grijze oppervlakte boven B
groep C extra (€ 40 − € 30) × 400 = grijze oppervlakte boven C

30 De voorwaarde die Jespers bedoelt, is dat de deelmarkten gescheiden moeten kunnen worden.
Om deze voorwaarde te kunnen realiseren moet Roymans voor de zitplaatsverkoop iets bedenken (internetveiling, verkoop via website) om de vragers te scheiden op basis van een verschil in betalingsbereidheid.

Opgave 7

31 Ja, alle kaartjes worden verkocht.
Verklaring: Bij een prijs van € 25,- is de vraag naar kaartjes in de vrije verkoop Qv = −50 × 25 + 5.000 = 3.750. Terwijl er maar 3.500 kaartjes in de vrije verkoop beschikbaar zijn.

32 Ja, er is sprake van een consumentensurplus.
Verklaring: Een consumentensurplus betekent dat er consumenten zijn die bereid zijn om meer te betalen dan de vastgestelde prijs. Zij hebben dus een voordeel.
De maximale betalingsbereidheid voor een kaartje is voor deze wedstrijd bijna € 100, terwijl de voorgestelde prijs slechts € 25 is. Dit betekent dat er veel vragers zijn die bereid waren meer dan € 25 te betalen voor een kaartje.

33 Er zijn maximaal 3.500 toegangskaartjes in de vrije verkoop beschikbaar. Dus als alle kaartjes verkocht moeten worden, is Qv gelijk aan 3.500 kaartjes.
3.500 = −50P + 5.000 → 50P = 1.500 → P = 30 (euro)

© ThiemeMeulenhoff

34 De vraaglijn b2 geeft de veranderde betalingsbereidheid weer.
Verklaring: Als gevolg van de live uitzending van de wedstrijd, zal bij iedere prijs de bereidheid van de consument om een kaartje te kopen kleiner worden. Hierdoor verschuift de vraaglijn naar links.

Opgave 8

35 Bij (1): substitueerbaar voor (Uitleg: de downloadversie en de winkelversie zijn vervangbaar voor elkaar).
Bij (2): stijging (Uitleg de daling van de vraag naar cd-versie is geringer dan de stijging van de vraag naar de downloadversie).
Bij (3): de gemiddelde prijs van het album daalt (Uitleg: de winkelversie kost € 20. De nieuwe downloadversie is goedkoper, nl. € 2).
Bij (4): meer prijselastisch (Uitleg: de vraaglijn loopt vlakker).

36 Een van de volgende verklaringen:
- Downloads leiden tot meer naamsbekendheid van beginnende popgroepen. Dit kan leiden tot hogere bezoekersaantallen bij concerten (of hogere opbrengsten) uit merchandising.
- Downloads leiden tot meer naamsbekendheid, hetgeen de onderhandelingspositie met muziekmaatschappijen bij volgende albums kan versterken.
- Downloads leiden tot meer bekendheid van het album. Dit kan er toe leiden dat de cd vaker op de radio uitgezonden wordt, waarover ook auteursrechten afgedragen moeten worden.

37

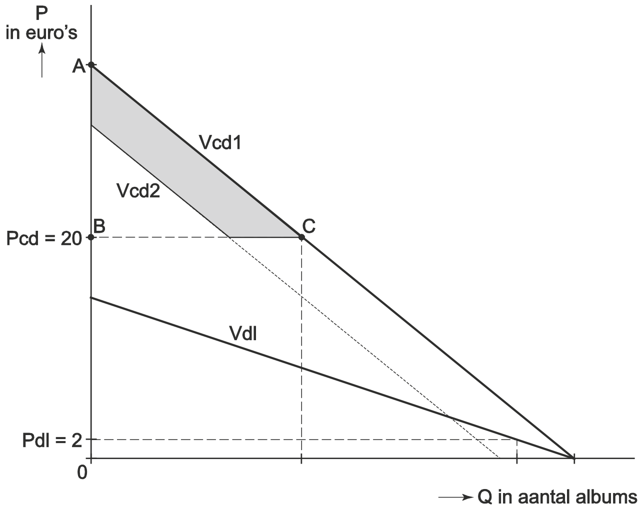

(Toelichting:
Het consumentensurplus is de oppervlakte tussen de vraaglijn en de prijs(lijn). Het oude consumentensurplus is de driehoek ABC. Het nieuwe consumentensurplus is de oppervlakte onder Vcd2 en de prijs(lijn) van € 20. Het grijze deel is dus de afname van het consumentensurplus.)

© ThiemeMeulenhoff

38

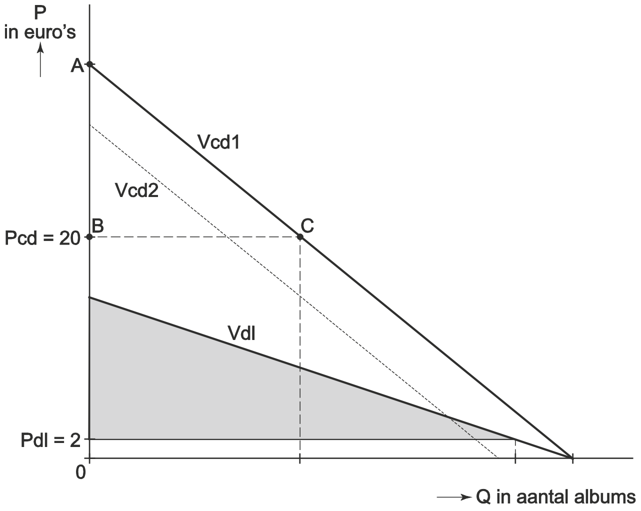

(Toelichting:
Het consumentensurplus is de oppervlakte tussen de vraaglijn en de prijs(-lijn).
De vraaglijn van de downloadversie is Vdl. De prijs(-lijn) van de downloadversie is Pdl.)

Opgave 9

39 Er is sprake van de marktvorm: monopolie.
(Toelichting: Er is één aanbieder: de gemeente Kreims.)

40 Bij (1): de onzekerheid
Bij (2): hoog
Bij (3): een gevangenendilemma
Bij (4): hoog

(Toelichting:
Bij (1): een kermisexploitant is onzeker /weet niet hoeveel andere kermisexploitanten zullen bieden.
Bij (2): hoe hoger het bod, des te meer kans dat de kermisexploitant een standplaats krijgt toegewezen.
Bij (3): het gedrag van een kermisexploitant wordt mede bepaald door de verwachtingen over het gedrag van andere kermisexploitanten. De uitkomst is niet optimaal voor de kermisexploitanten.
Bij (4): de kermisexploitanten zullen zo hoog mogelijk gaan bieden.)

41 Bij een prijs van € 3,50 wordt winst gemaakt.
P = GO = −Q + 7 → bij een ritprijs van € 3,50 is de afzet: 3,5 = −Q + 7 = 3,5 → 350 ritten.

$\text{GTK} = 1 + \frac{7{,}7}{Q} = 1 + \frac{7{,}7}{3{,}5} = 3{,}2$ d.w.z. € 3,20. De gemiddelde opbrengst (GO) van € 3,50 is hoger dan de gemiddelde kosten (GTK) van € 3,20 en dus maakt John winst.

Niet de maximale winst.
Er is maximale totale winst als geldt MO = MK → −2Q + 7 = 1 → Q = 3 (dus 300 ritten).
P is dan: P = GO = −Q + 7 → P = 4 d.w.z. bij een ritprijs van € 4.

© ThiemeMeulenhoff

42

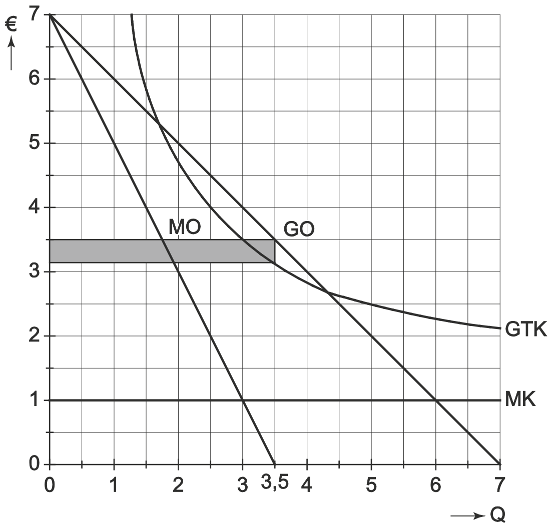

43 Ja, John heeft gelijk.
Berekening:
Bij een maximumprijs van € 1,20 is de afzet: P = GO = −Q + 7 → 1,2 = −Q + 7 → Q = 5,8 → 580 ritten.
De omzet = P × Q = € 1,20 × 580 = € 696.

$\text{TK} = \text{GTK} \times Q = (1 + \frac{7{,}7}{Q}) \times Q = Q + 7{,}7.$

De totale vaste kosten of totale constante kosten zijn dus 7,7 → € 770.
Dus de omzet dekt de totale vaste kosten niet.

Opgave 10

44 Bij (1): monopolie (verklaring: er is maar één aanbieder van brood)
Bij (2): toe (verklaring: de vraaglijn van het hoogseizoen ligt rechts of hoger dan de vraaglijn van het midden seizoen; je ziet dat de constante hoger is).
Bij (3): lagere (verklaring: de bakker streeft naar maximale winst dus gaat produceren bij de Q waarbij MO = MK. In het laagseizoen is dit bij een lagere Q, welke correspondeert met een lagere P als je dit invult in de GO functie.)

45 De winst is maximaal als MO = MK.
Antwoord met behulp van de grafiek: als MK = € 1,50, dan snijdt deze lijn de MO midden bij Q = 1,0 dus 1.000 broden.
Invullen in de vraaglijn Qv = −2000P + 5.000 → 1000 = −2000P + 5.000 → 2000 P = 5.000 – 1000 → P = 4.000 ÷ 2000 = 2 (euro).

46 Omzet = P × Q.
In het hoogseizoen is Qv = 1.200, dan P berekenen:
Qv = −2000P + 5.400 → 1.200 = −2.000P + 5.400 → P = 2,10.
Omzet hoogseizoen is dan: P × Q = € 2,10 × 1.200 = € 2.520.
Omzet middenseizoen is: P × Q = € 2,00 × 1.000 = € 2.000.
Verschil in omzet is dan: € 2.520 − € 2.000 = € 520

© ThiemeMeulenhoff

47 Ketting verhoogt het tarief niet.
Uitleg: Ongeacht de keuze van Remkens, zal de winst voor Ketting hoger zijn dan bij wel verhogen (respectievelijk 14 tegen 12 als Remkens wel verhoogt en 10 tegen 6 als Remkens niet verhoogt).

48 Ja, zij kunnen hun winst vergroten door een prijsafspraak te maken.
Verklaring: Als beide fietsverhuurders afspreken hun tarief te verhogen (met € 1), zal de winst per maand voor ieder € 12.000 zal zijn in plaats van € 10.000.

Opgave 11

49 Er is sprake van oligopolie.
Een van de volgende verklaringen:
- Er is sprake van een beperkt aantal (twee) aanbieders.
- Toetreding tot deze markt is moeilijk.

50 Prijs bij doelstelling maximale totale winst:
MO = MK
MK is de verandering van TK als Q met 1 stijgt. MK is dus 12.
MO = MK → −0,24Q + 62,4 = 12 → Q = 210
Dus P is: P = −0,12 × 210 + 62,4 = € 37,20

51 Break-even wordt bereikt als: TO = TK.
TO = 95.000 × 10 = 950.000
TK = 6 × 95.000 + TCK
TO = TK → 950.000 = 570.000 + TCK → TCK = € 380.000

52 De dominante strategie van beide veerdiensten is 'prijs verlagen'. De marktaandelen worden dan hetzelfde als in de situatie waarbij de prijzen gelijk waren gehouden. Echter bij een gelijke totale markt*afzet* zal door de prijsdaling de omzet voor beide partijen afnemen. Het maken van een prijsafspraak om de prijzen gelijk te houden kan deze omzetdaling voorkomen.

Opgave 12

53 Bij (1): 40. (Uitleg: Er zijn twee Q's waar break-even is, dus waar GO = GTK. Je moet de laagste kiezen.)
Bij (2): niet. (Uitleg: Bij een prijs of GO van 100 hoort een Q van ongeveer 130 parkeerplaatsen. Maximale winst is als MO = MK en dat is bij Q = 100 parkeerplaatsen)
Bij (3): verlies. (Uitleg: De maximale bezetting is bij 216 parkeerplaatsen. GO is dan 0, maar GTK = ± 58, dus er wordt verlies gemaakt.)

© ThiemeMeulenhoff

54 Bij een prijs van 135 (cent) heeft €Park maximale omzet.
Berekening:
Als P = 145 dan is 145 = −1,25Q + 270 → Q = $\frac{(145 - 270)}{-1{,}25}$ = 100 parkeerplaatsen

Omzet is kan: P × Q = 145 × 100 = € 145,00 per uur.

Als P = 135 dan is 135 = −1,25Q + 270 → Q = $\frac{(135 - 270)}{-1{,}25}$ = 108 parkeerplaatsen

Omzet is kan: P × Q = 135 × 108 = € 145,80 per uur.

Als P = 100 dan is 100 = −1,25Q + 270 → Q = $\frac{(100 - 270)}{-1{,}25}$ = 136 parkeerplaatsen

Omzet is kan: P × Q = 100 × 136 = € 136,00 per uur.
Conclusie: bij P = 135 is de maximale omzet dus bereikt.
NB. Je had ook MO = 0 kunnen berekenen, want daar is de omzet maximaal.
MO = −2,5Q + 270 = 0 → Q = 108 parkeerplaatsen en P = 135.

55 Maximale winst is als MO = MK. Dat is bij Q = 100. Door een lijn loodrecht omhoog te trekken naar GTK en GO, kan je de GW (gemiddelde winst) bepalen. Dit vermenigvuldigen met Q = 100 geeft de TW (totale winst).
Je vermenigvuldigt dan lengte × breedte = oppervlak.

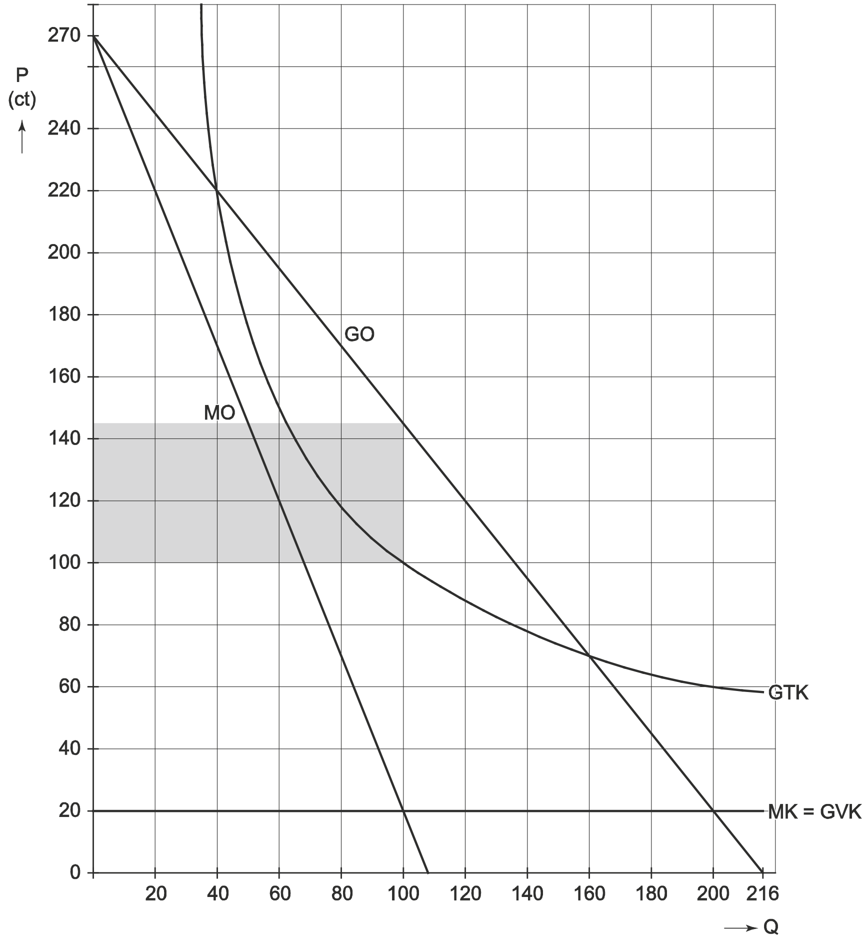

© ThiemeMeulenhoff

56 In dit voorstel betalen de buurtbewoners voor een zelfde product een andere prijs. Zij mogen buiten de openingstijden van winkels en kantoren tegen een lager tarief parkeren dan andere gebruikers.

57 De uitvoering van dit voorstel betekent dat er toch wordt voorzien in de behoefte aan parkeerruimte door wijkbewoners. Dit gaat niet ten koste van de behoeftebevrediging van andere (nieuwe) gebruikers van het parkeerterrein.

Opgave 13

58 Bij (1) prijs-afzetlijn
(Toelichting: De prijsafzetlijn of de GO-lijn is een dalend lijn, niet een horizontale lijn. Dus is GO niet constant. Als dat wel het geval zou zijn, zou La Mama een aanbieder zijn op een markt voor volkomen concurrentie.)
Bij (2) onvolkomen
(Toelichting: zie toelichting bij vorige antwoord.)
Bij (3) proportioneel
(Toelichting: Omdat MK constant is, is MK = GVK en is GVK ook constant. TK = GVK × q = constante × q, dus is TVK een stijgende rechte lijn, dus is TVK proportioneel.)

59 Georgio's eerste eis is break-evenomzet behalen. Dat geldt als p = GTK.
Dit is bij q = 10 en q = 90.
Georgio's tweede eis is zo veel mogelijk klanten te trekken. Dat is dus bij q = 90.
Om q = 90 te behalen, is een prijs vereist van € 30.
Omzet = prijs × afzet = € 30 × 90 = € 2.700.

60 In grafiek 1 is de bedrijfsdoelstelling van Teresia juist gearceerd.
Toelichting: De omzet is maximaal indien MO = 0. Dit is geval bij q = 60. Deze afzet wordt bereikt indien p = 60.

61 Nee, de vraag is niet prijselastisch, maar prijs*in*elastisch.
p0 = 50 → q_0 = 70
p1 = 40 → q_1 = 80
%Δp = (40 − 50) ÷ 50 × 100% = −20%
%Δq= (80 − 70) ÷ 70 = +14,3%
Hieruit blijkt dat de gevraagde hoeveelheid diners relatief minder stijgt dan de prijs daalt.

De elasticiteitscoëfficiënt is $\frac{+\ 14{,}3\%}{-\ 20\%}$ = −0,715. Deze is, absoluut gesproken,

kleiner dan 1, dus er is sprake van een inelastische vraag.

62 De prijsafzetlijn ligt volgens Teresia meer naar links.
Verklaring: Op een maandag zal er bij elke gekozen prijs minder vraag zijn naar *all-inclusive* diners.

© ThiemeMeulenhoff

63

aspect	**het hoogst bij**
1 eisen die kredietverlener stelt aan kredietnemer	hypothecaire lening
2 risico voor kredietverlener bij wanbetaling	*crowdfunding*

(Toelichting bij 1: Bij een hypothecaire lening kijkt men én naar de waarde van het pand én de hoogte van het inkomen. Bij *crowdfunding* baseert men de kredietverlening veel meer op het vertrouwen dat men zijn geld plus rendement zal krijgen.)

(Toelichting bij 2: Bij een hypothecaire lening is er sprake van een geëist onroerend goed als onderpand. Bij *crowdfunding* is er geen onderpand.)

Opgave 14

64 Een van de volgende antwoorden.
- Door invoering van accijns op de consumptie van verzadigde vetten worden de maatschappelijke kosten deels doorberekend aan de gebruiker.
- Door de accijns wordt de consumptie van verzadigde vetten duurder. Hierdoor neemt de vraag af en verminderen de maatschappelijke kosten rond de behandeling van hart- en vaatziekten.

65 De nieuwe evenwichtsprijs als de accijns is ingevoerd:
Qa = Qv → 2P − 8 = −P + 8 → P = € 5,33
De nieuwe evenwichtshoeveelheid is dan:
Q = 2P − 8 = −5,33 + 8 → Q = 2,67 miljoen kilo's.
De procentuele verandering van de consumptie is dan:

$\frac{2{,}67 - 4}{4}$ × 100% = −33,3%, dus een afname van 33,3%.

De doelstelling om de consumptie met minimaal één derde te beperken wordt dus bereikt.

66 De accijns is € 2 (Toelichting: De aanbodlijn verschuift € 2 omhoog).
De nieuwe evenwichtsprijs is € 5,33. De oude evenwichtsprijs is € 4.
De evenwichtsprijs stijgt met € 5,33 − € 4 = € 1,33

De accijns is doorberekend voor

$\frac{1{,}33}{2}$ × 100% = 67%

67 Grafiek 4 is juist. (Toelichting: De accijnsopbrengst is de accijns per kilo (€ 2) × het aantal verkochte kilo's van 2,67 miljoen).

68 Bij (1) minder
Bij (2) steiler
Bij (3) niet

(Toelichting:
bij (1): hoe minder de vraag reageert op een prijsstijging, des te minder is de prijselasticiteit.
bij (2): hoe steiler de vraaglijn, des te minder de vraag reageert op een prijsstijging.
bij (3): de consument is minder gevoelig voor een prijsstijging dus de vraag naar boter daalt in beperktere mate.)

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 15

69 Bij (1): oligopolie.
Toelichting: Er zijn maar twee aanbieders op deze markt.
Bij (2): heterogeniteit.
Toelichting: De consument ziet de verschillen tussen deze twee parken. Zij hebben verschillende attracties.

Bij (3): prijsbeleid.
Toelichting: De bedrijven bepalen zelf hun prijzen en dit wordt dus niet van hogerhand opgelegd zoals bij prijsregulering.

70 Met korting wordt 60% van de kaartjes verkocht en dit zorgt voor 30% minder omzet. Met andere woorden: men houdt maar 70% van de omzet 'over' in vergelijking met alles verkopen tegen de volle prijs.

Stel er worden 100 kaarten verkocht, en de volle prijs (P) is ook 100 dan krijg je de vergelijking:
60 × (P − korting) + 40 × P = 0,7 × P × 100 →
60 × (100 − korting) + 40 × 100 = 0,7 × 100 × 100 →
6.000 − 60 × korting + 4.000 = 7.000 →
→ −60 × korting = −3.000 → korting = 50.

De korting is dan 50 van 100, d.w.z. 50%.

71 Er is maximale omzet bij 120.000 bezoekers (zie tekstballon). De prijs is dan € 20 (af te lezen in grafiek).

In de grafiek is te zien dat er maximale winst is bij 90.000 bezoekers, want bij die hoeveelheid is MO = MK. De prijs is dan € 25.

Bij maximale winst is de prijs dus: (€ 25 − € 20) ÷ € 20 × 100% = 25% hoger dan de prijs bij maximale omzet.

72 De dominante strategie van beide pretparken is 'meedoen met kortingsacties', omdat dit voor ieder de hoogste omzet oplevert, ongeacht de keuze van de ander.

Echter, als ze alle twee 'niet meedoen met kortingsacties' zouden ze beiden een hogere omzet hebben dan in geval van alle twee meedoen.

73 Stel de prijs van een zonnige dag op P.

De prijs van een regenachtige dag is € 16 (zie tekstballon).

In juni verwacht men 10 regenachtige dagen en 20 zonnige dagen en € 336.000 omzet. Op een regenachtige dag komen er 300 personen en op een zonnige dag 600.

De verwachte opbrengsten zijn dan: 10 × 300 × € 16 + 20 × 600 × P = € 336.000 →
€ 48.000 + 12.000P = € 336.000 → P = € 288.000 ÷ 12.000 = € 24.

74 Een van de volgende redenen.
- Het is geen prijsdiscriminatie omdat er verschillende prijzen gevraagd worden voor verschillende producten. (Een pretparkbezoek op een regenachtige dag is iets anders dan een bezoek op een zonnige dag.)
- Het is geen prijsdiscriminatie omdat er geen verschillende groepen klanten worden onderscheiden.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 16

75 Omdat de productie van de diverse rundvleessoorten niet hetzelfde is, moet de gewogen gemiddelde prijsdaling berekend worden.
Gewogen gemiddelde prijsdaling =
= (160.000 × 35% + 80.000 × 28% + 160.000 × 34%) ÷ (160.000 + 80.000 + 160.000) =
= (160 × 35% + 80 × 28% + 160 × 34%) ÷ (160 + 80 + 160) = 33,2%

76 Ontwikkeling 5 geeft het beste de marktontwikkeling weer.

77 Ontwikkeling 1 leidt tot een hogere prijs (aanbod daalt bij eenzelfde vraag).
Ontwikkeling 2 leidt tot een lagere prijs (vraag daalt bij eenzelfde aanbod).
Ontwikkeling 3 leidt tot een hogere prijs (vraag stijgt bij eenzelfde aanbod).

Opgave 17

78 Ontwikkeling 1. Hierdoor neemt het aanbod op de wereldoliemarkt toe.
Ontwikkeling 3. Een van de volgende verklaringen:
- Het aanbod op de wereldoliemarkt kan hierdoor toenemen.
- De vraag op de wereldoliemarkt kan hierdoor afnemen.

Ontwikkeling 5. Een substituut (vervanging) voor olie zal de vraag op de wereldoliemarkt doen afnemen.

Opgave 18

79 Berekening:
De prijsstijging van maïs op de wereldmarkt ging van aug-07 naar apr-08 van 3,8 naar 6,0. Dat is een verandering van:

$$\frac{6{,}0 - 3{,}8}{3{,}8} \times 100\% = +57{,}9\%$$

Dit is meer dan de gemiddelde stijging de wereldprijs van voedselgewassen van 45%.

80 a = aanbodzijde
b = vraagzijde
c = vraagzijde
d = aanbodzijde
e = aanbodzijde
f = vraagzijde

Opgave 19

81 Bij (1): sterke
Bij (2): vraagzijde
Bij (3): het aanbod van
Bij (4): meer

(Toelichting:
Bij (1) en (2): krapte op de oliemarkt betekent een vraagoverschot op de oliemarkt. Als de wereldeconomie groeit, is er meer vraag naar olie.
Bij (3): door de instabiele politieke situatie in de olieproducerende landen, is er twijfel of de olieproductie aldaar niet zal terugvallen.
Bij (4): de benzineproducenten gaan hun voorraad opbouwen.)

© ThiemeMeulenhoff

82 Een van de volgende verklaringen:
- De Nederlandse automobilist gaat tanken in een buurland omdat daar de benzineprijs lager is.
- De Nederlandse automobilist kiest voor een auto die niet op benzine maar op diesel, gas of elektriciteit rijdt, als van die energiebronnen de brandstofprijs lager is.
- De Nederlandse automobilist kiest voor een ander vervoermiddel, zoals openbaar vervoer, als dat middel relatief goedkoper blijkt te worden.
- De Nederlandse automobilist werkt (tegen de verwachting van de pomphouders) vaker thuis en/of kiest voor vakanties een ander vervoermiddel en gaat daardoor minder rijden.

83 Bron 42: Het indexcijfer van de Nederlandse accijns en btw is 100. Het Belgische indexcijfer is 85.
Bron 41: Het totaal aan accijns en btw is in Nederland € 0,30 + € 0,72 = € 1,02.

Het totaal bedrag aan accijns en btw is per liter in België:

$$\frac{85}{100} \times € 1{,}02 = € 0{,}867$$

84 De benzineprijs ex-belastingen is in België hetzelfde als in Nederland (zie bron 41), dus: € 0,59 + € 0,12 = € 0,71.
De consumentenprijs (prijs plus belastingen) in België: € 0,71 + € 0,867 = € 1,577.
De btw in België:

$$\frac{21}{121} \times € 1{,}577 = € 0{,}274$$

De accijns in België: € 0,867 – € 0,274 = € 0,59 (afgerond).
Dit is (€ 0,72 – € 0,59) = € 0,13 lager dan in Nederland.

85 Bij wel doorberekenen.
Argumentatie:
Als de accijnsverhoging wel wordt doorberekend zal door de hogere prijzen van vervoerscontracten de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse transportsector verslechteren. Dit kan leiden tot minder afzet. Hierdoor kan (in Nederland) de winst afnemen waardoor de overheid minder winstbelasting ontvangt. Ook zal de werkgelegenheid afnemen waardoor de overheid minder loonbelasting ontvangt.

Bij het niet doorberekenen.
Argumentatie:
Als de accijnsverhoging niet wordt doorberekend (bijvoorbeeld uit concurrentieoverwegingen) zullen de winstmarges in de transportsector afnemen. Hierdoor ontvangt de overheid (bij een gelijkblijvende omzet) minder winstbelasting.

Totaal 76 woorden voor de argumentatie.

Opgave 20

86 De zin waaruit blijkt dat de marktvorm monopolie in oligopolie is veranderd, luidt:
‘Vanaf 1 april 2009 is de markt volledig vrij en heeft TNT-post (voorheen PTT Post) concurrentie van een beperkt aantal nieuwe toetreders zoals Sandd en Selekt Mail.’

© ThiemeMeulenhoff

87 Een van de volgende argumentaties.
- Nieuwe toetreders hebben hoge startkosten. Zij mogen daarom tijdelijk ‘bevoordeeld’ worden om de kans te krijgen rendabel te worden.
- Nieuwe toetreders hebben, in tegenstelling tot TNT-post, nog geen infrastructuur (kunnen opbouwen) voor dagelijkse postbezorging (inzameling, distributie en verspreiding) door heel Nederland.

88 Het teruglopen van het aantal poststukken heeft een structurele oorzaak.
Voorbeelden van verklaringen:
- Andere communicatiemiddelen (e-mail en sms) worden meer gebruikt, waardoor er in totaliteit minder poststukken aangeboden worden.
- De komst van concurrenten leidt er toe dat TNT-post haar marktaandeel, gemeten in aantallen poststukken (afzet), ziet teruglopen.

89 Fleur en David kiezen voor Sandd.
Verklaring: Bezorgen van 40 grams brieven, die ongesorteerd aangeleverd worden, kost bij Sandd € 0,26 + € 0,05 = € 0,31. Dit is lager dan de vergelijkbare tarieven van Selekt Mail, € 0,32, en TNT-post, € 0,48.

90 Keuze voor het standpunt van David.
Argumentatie: De lagere tarieven van de nieuwkomers kunnen leiden tot verlies aan marktaandeel van TNT-post. Dat zal leiden tot een groot verlies aan vaste arbeidsplaatsen bij TNT-post. Dit zal niet volledig gecompenseerd worden door de toename van werkgelegenheid voor de flexibel inzetbare postbezorgers bij de andere aanbieders. (46 woorden)
Keuze voor het standpunt van Fleur.
Argumentatie: De lagere tarieven van de nieuwkomers kunnen leiden tot een algemene verlaging van de kosten van postbezorging. Dit levert voor andere sectoren een kostenbesparing op. Hierdoor wordt de economische groei versterkt. Dit kan de vraag naar arbeid verhogen. (38 woorden)

© ThiemeMeulenhoff

3 Domein E Concept ruilen over de tijd

Opgave 1 Een eigen huis als spaarvarken

“De aankoop van een eigen huis is nog altijd een beter spaarvarken dan sparen bij de bank”, zegt de voorzitter van de Vereniging Ons Eigen Huis (VOEH) in februari 2008. “In 2007 behoorden de Nederlandse huizenprijzen tot de hoogste in Europa. Er worden te weinig nieuwe huizen gebouwd. De overheid zou dit meer moeten stimuleren. Tegelijkertijd willen steeds meer mensen een eigen huis kopen. Ik verwacht dus dat in 2008 de huizenprijzen zullen blijven stijgen.”

1 Citeer de twee zinnen uit bovenstaande tekst, waarop de voorzitter zijn verwachting baseert.

Tussen augustus 2007 en februari 2008 daalde bij veel banken de hypotheekrente.

2 Verklaar dat een daling van de hypotheekrente kan leiden tot een verdere stijging van de huizenprijzen.

Hanneke en Kees overwogen in augustus 2007 een huis te kopen in Maartenszeil. De plaatselijke makelaar kwam met een voorstel: zie bron 1. Hanneke en Kees wilden hun spaargeld gebruiken om een deel van de aankoop te financieren. Voor de hypothecaire lening kozen zij voor de bank met het laagste rentetarief in bron 3. Hanneke en Kees dachten er over eerst nog een grote reis te maken en in dat geval pas een half jaar later, in februari 2008, een huis te kopen.

bron 1 **Voorstel makelaar**

Achterweg 13
9876 ZZ Maartenszeil

Vaste verkoopprijs: € 615.000 (exclusief kosten koper)

Verkopende makelaar: De Jong Makelaardij
VRIJSTAANDE WONING (1953), fraai in landelijke omgeving, op unieke locatie gesitueerd met prachtig, vrij uitzicht aan de achterzijde en gelegen in het “Noordsepark”.

bron 2 **De financiering**

aankoopprijs Achterweg 13 inclusief 8% kosten koper [1]:	€ ....
spaargeld Hanneke en Kees	€ 50.000
nog te lenen:	€............

noot 1 6% overdrachtsbelasting en 2% overige transactiekosten

© ThiemeMeulenhoff

bron 3 **Overzicht tarieven hypotheekrente bij verschillende banken**

	naam bank	rentepercentages augustus 2007	rentepercentages februari 2008
1	Postenbank	5,30	4,40
2	AKXA bank	5,40	4,45
3	INGO	5,45	4,60
4	Florus	5,50	4,50
5	Obvious	5,55	4,55

- alle rentetarieven gelden voor een periode van 30 jaar
- de hypothecaire lening wordt aan het einde van de looptijd in zijn geheel afgelost

Gebruik bron 1, 2 en 3 bij vraag 3.

3 Bereken het jaarlijkse hypotheekrentevoordeel dat Hanneke en Kees zouden hebben, als ze in augustus 2007 hadden besloten de koop en financiering van dit huis uit te stellen tot februari 2008.

4 Beschrijf twee risico’s die Hanneke en Kees zouden lopen, indien zij in augustus 2007 besloten de koop en financiering van dit huis uit te stellen tot februari 2008.

Opgave 2

bron 4 **Een economendebat**

Proest **Bootje** **Kroegman**

© ThiemeMeulenhoff

bron 5 **Uit een kwartaalbericht van De Nederlandsche Bank (DNB)**

saldo inleg/aankopen door Nederlandse huishoudens per soort vermogen (2007 / miljarden euro's)					
	1e kwartaal	**2e kwartaal**	**3e kwartaal**	**4e kwartaal**	**totale hoeveelheid belegd vermogen per 31-12-2007**
spaartegoeden	+ 2,7	+ 7,8	+ 1,1	+ 0,2	246
aandelen	− 1,7	− 2,2	− 0,3	− 0,5	31
obligaties	+ 0,8	+ 0,8	+ 0,8	+ 0,9	28

Gebruik bronnen 4 en 5.

5 Maak van de volgende zinnen een juiste economische redenering die aansluit bij de visie van Kroegman. Particuliere beleggers hebben ook in Nederland de schrik te pakken van de kredietcrisis. Beleggingen met een hoger risico, zoals ……(1)……, werden in 2007 verkocht. Volgens DNB is het totale saldo op spaartegoeden daardoor in 2007 gestegen met ……(2)……. In 2008 hebben veel banken de spaarrente ……(3)……, omdat zij moeite hebben met het aantrekken van nieuw spaargeld.
Kies uit:
bij (1) aandelen / obligaties
bij (2) 4,77% / 5,04% / 5,22%
bij (3) verlaagd / verhoogd

© ThiemeMeulenhoff

bron 6 **Drie cartoons van Jos Collignon over de kredietcrisis**

cartoon 1 'Wachten op het instapmoment'

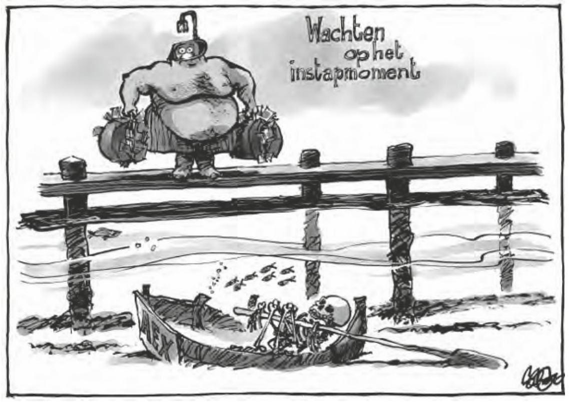

cartoon 2 'Ik denk dat ze ergens van zijn geschrokken'

cartoon 3 'Parade van het grootkapitaal'

Gebruik bronnen 4 en 6.

6 Welke cartoon uit bron 6 illustreert het beste de redenering van Proest? Kies één van de drie cartoons en motiveer de keuze.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 3 Staatsschuld onder controle

De Nederlandse rijksbegroting voor 2002 (bron 7) sluit volgens deskundigen aan bij het regeringsbeleid gericht op het gezond maken van de overheidsfinanciën. De afgelopen jaren heeft de Nederlandse regering alles in het werk gesteld om de groei van de staatsschuld te beteugelen. Een van de voorwaarden om mee te mogen doen met de Economische en Monetaire Unie (EMU) had namelijk betrekking op de staatsschuldquote: de staatsschuld mocht maximaal 60% van het nationale inkomen bedragen. Sinds het jaar 2000 voldoet Nederland aan deze voorwaarde.

bron 7

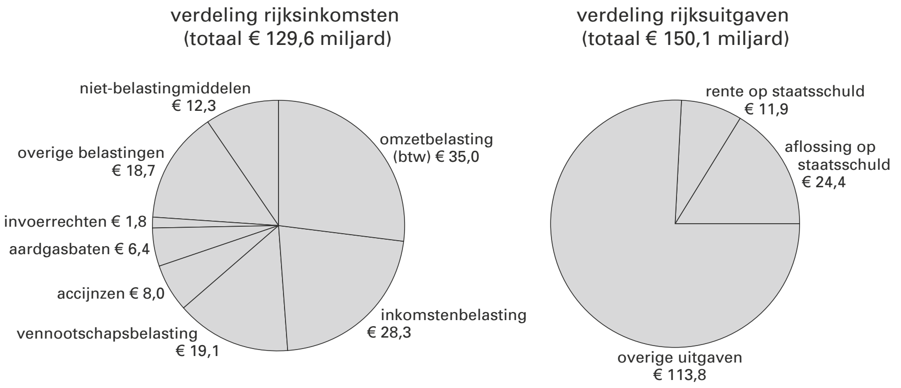

In de klas wordt de vraag gesteld op welke manier het tekort op de rijksbegroting wordt gefinancierd. Daar worden diverse antwoorden op gegeven:
Peter: 'Door het verhogen van de belastingtarieven.'
Agnes: 'Door het uitgeven van staatsobligaties.'
Omar: 'Door het verlagen van de aflossing op de staatsschuld.'
Tietske: 'Door het verlagen van de overige uitgaven.'

7 Wie geeft het juiste antwoord?

8 Neemt de staatsschuld in 2002 volgens de begroting toe of af? Bereken ook met welk bedrag.

9 Welk gegeven ontbreekt om de begrote staatsschuld aan het einde van 2002 te kunnen berekenen?

Ook als de staatsschuld groeit, kan de staatsschuldquote dalen. Hieronder staan vier situaties:
1 Het nationale inkomen is groter dan de staatsschuld.
2 De aflossing op de staatsschuld is groter dan het begrotingstekort.
3 Het nationale inkomen groeit relatief meer dan de staatsschuld.
4 Het financieringstekort en het begrotingstekort dalen beide relatief.

10 In één van deze situaties daalt de staatsschuldquote bij een groeiende staatsschuld: welke situatie is dat?

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 4 Nederlandse staatsschuld op de helling

Na vele jaren met een financieringstekort had de Nederlandse overheid in 2000 voor het eerst een financieringsoverschot. Volgens de Miljoenennota ging het om een bedrag van € 3 miljard. Naast dit positieve financieringssaldo had Nederland in 2000 te maken met een sterke economische groei en een daling van de staatsschuldquote.

Bron 8 geeft informatie over de overheidsfinanciën in enkele Europese landen in het jaar 2000. Het financieringssaldo is uitgedrukt in procenten van het bruto binnenlands product (bbp). De staatsschuldquote is de staatsschuld aan het einde van 2000 uitgedrukt in procenten van het bbp.

bron 8

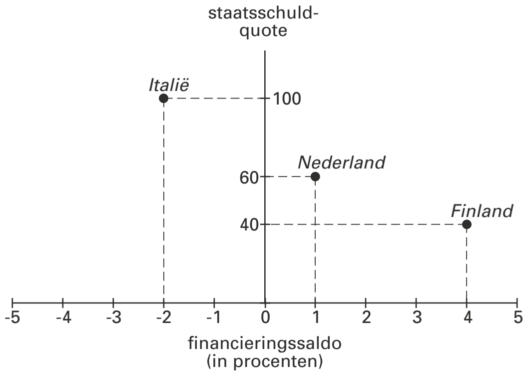

Jos ziet in bron 8 de bevestiging van zijn stelling dat een lagere staatsschuld een bijdrage kan leveren aan een positief financieringssaldo. Bas kijkt anders tegen bron 8 aan. Volgens Bas is de sterke economische groei in een land er de oorzaak van dat een positief financieringssaldo samenvalt met een dalende staatsschuldquote. Bas zegt: 'Door economische groei stijgen de belastingontvangsten van de overheid. Deze extra ontvangsten kunnen worden gebruikt voor extra aflossing op de staatsschuld.' Carina gaat verder dan Bas. Carina beweert: 'Zelfs als de staatsschuld gelijk blijft, daalt de staatsschuldquote door economische groei.'

11 Leidt een positief financieringssaldo van de overheid van een land tot afname of tot toename van de staatsschuld van dat land? Verklaar het antwoord.

12 Leg uit dat door economische groei de belastingontvangsten van de overheid kunnen toenemen. Betrek in het antwoord zowel de directe als de indirecte belastingen.

13 Bereken de omvang van de Nederlandse staatsschuld aan het einde van het jaar 2000.

14 Leg de stelling van Jos uit.

15 Leg de bewering van Carina uit.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 5 Een gele kaart voor Duitsland?

uit een krant (februari 2002)
De Europese ministers van Financiën geven Duitsland in februari 2002 mogelijk een officiële waarschuwing, een soort gele kaart, omdat het tekort van de Duitse overheid sterk oploopt. Bij de invoering van de Economische en Monetaire Unie (EMU) zijn voorwaarden afgesproken waaraan landen moeten voldoen om toe te mogen treden tot de EMU. Ook na toetreding tot de EMU blijven deze voorwaarden gelden. De belangrijkste voorwaarde is dat het tekort van de overheid maximaal 3% van het bruto binnenlands product (bbp) mag zijn. Beperking van het tekort van de overheid heeft meestal een gunstige invloed op de staatsschuldquote. De staatsschuldquote is de omvang van de staatsschuld aan het eind van een jaar in verhouding tot het bbp van dat jaar. Duitsland heeft bij de totstandkoming van de EMU sterk aangedrongen op beperking van het overheidstekort en lijkt nu het eerste ‘slachtoffer’ te worden van deze afspraken. De Duitse minister van Financiën zal in eigen land bij zijn collega-ministers moeten aandringen op sterke bezuinigingen en dat zal niet makkelijk gaan met de verkiezingen in het vooruitzicht.

In krantenartikelen is vaak niet duidelijk wat met het tekort van de overheid wordt bedoeld. In deze opgave wordt ervan uitgegaan dat met het genoemde tekort van de overheid steeds het financieringstekort wordt bedoeld. Naast het financieringstekort wordt door economen het begrip begrotingstekort onderscheiden. Het begrotingstekort is meestal groter dan het financieringstekort.

De volgende gegevens over Duitsland waren aanleiding voor de bezorgdheid van de Europese ministers van Financiën:
- Eind 2001 bedroeg de staatsschuld € 1.205 miljard en het bbp in 2001 bedroeg € 2.055 miljard.
- Voor 2002 wordt verwacht dat het financieringstekort € 60 miljard zal bedragen en dat het bbp ten opzichte van 2001 met 0,8% stijgt.

16 Leg uit dat de staatsschuld van een land ertoe kan leiden dat het begrotingstekort groter is dan het financieringstekort.

17 Voldoet Duitsland naar verwachting in het jaar 2002 aan de voorwaarde met betrekking tot het financieringstekort? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.

18 Is de verwachte staatsschuldquote van Duitsland eind 2002 groter of kleiner dan eind 2001?
Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.

Opgave 6 Studeren loont

Op internet verscheen in 2008 de publicatie “Investeren in onderwijs nu essentieel”. Daarin benadrukken de auteurs de noodzaak van goed onderwijs. Zij noemen daarbij uitgaven aan onderwijs een vorm van ruilen over de tijd. Neem als voorbeeld studenten die geld lenen om hun studie in het hoger onderwijs te betalen. Zij maken een intertemporele afweging. In dit geval is er sprake van particuliere uitgaven aan onderwijs.

19 Leg uit dat ook bij **publieke** uitgaven aan onderwijs sprake is van ruilen over de tijd.

Opgave 7 Generatiebestendig of groener?

In september 2008 maakt de regering haar plannen bekend. In bron 9 staan de voornaamste inkomsten en uitgaven van de rijksoverheid zoals die voor 2009 begroot zijn. Nadat de begroting is vastgesteld blijkt dat voor 2009 en 2010 een daling van het bruto binnenlands product wordt verwacht en de regering denkt over voorstellen om te bezuinigen op de overheidsuitgaven.
De minister van Economische Zaken wijst op de negatieve gevolgen hiervan op de economische groei maar de minister van Financiën stelt hier tegenover: “Als we niet bezuinigen, belasten we de toekomstige generatie met onze huidige problemen.”

bron 9 Rijksbegroting 2009

verwachte overheidsinkomsten	in mld euro	verwachte overheidsuitgaven	in mld euro
directe belastingen	150	lonen	103
indirecte belastingen	60	materiële overheidsconsumptie	38
niet-belasting inkomsten	8	overdrachtsuitgaven	50
		overheidsinvesteringen	15
		aflossing staatsschuld	20
begrotingstekort	20	rente op staatsschuld	12

20 Leg op basis van bron 9 uit of de staatsschuld in 2009 zal stijgen, zal dalen of gelijk zal blijven.

De minister van Economische Zaken en de minister van Financiën verschillen van mening over de bezuinigingen op de overheidsuitgaven. Zij maken beiden een eigen persbericht, waarin ieder zijn standpunt ten aanzien van de bezuinigingen op de overheidsuitgaven beargumenteert.

21 Schrijf het persbericht van de minister van Economische Zaken **of** het persbericht van de minister van Financiën. Geef eerst de gemaakte keuze aan en geef daarna het beargumenteerde standpunt weer.

Opgave 8 De schuld van het Rijk

Bij de presentatie van de rijksbegroting voor 2007 zegt de Nederlandse regering tevreden te zijn over het gevoerde beleid. In de voorafgaande jaren heeft zij bezuinigd op de rijksuitgaven om het begrotingstekort en de overheidsschuld niet te laten stijgen. Dat is gelukt, want uitgedrukt in euro's stijgt de staatsschuld in 2007 nauwelijks. Uitgedrukt in procenten van het bruto binnenlands product (bbp), daalt de staatsschuld van 41,7% eind 2006 naar 39,9% eind 2007. De regering streeft naar een lagere staatsschuld omdat daardoor ruimte kan ontstaan voor nieuwe rijksuitgaven.

bron 10

Rijksinkomsten in 2007 in miljarden euro's: 157,4

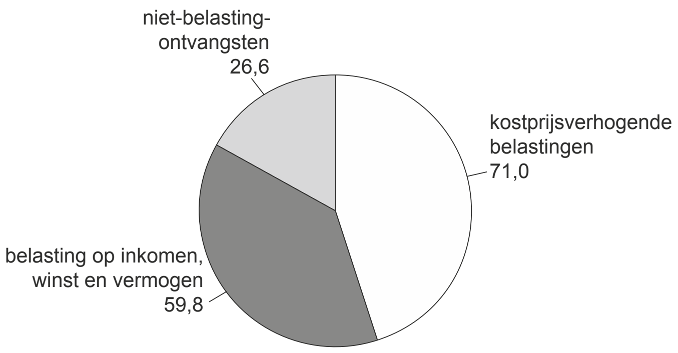

Rijksuitgaven in 2007 in miljarden euro's: 162,2

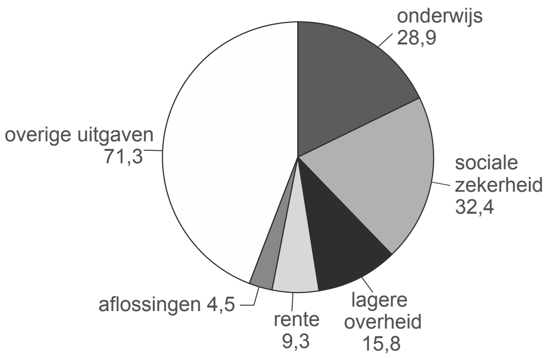

De rijksinkomsten zijn in bron 10 verdeeld in drie categorieën.

22 Neem de categorieën niet-belastingontvangsten en kostprijsverhogende belastingen over en schrijf achter elke categorie een daarbij horend voorbeeld.

Eind 2006 bedroeg de staatsschuld € 220,6 miljard.

23 Bereken de verwachte staatsschuld eind 2007.

24 Leg uit hoe door een lagere staatsschuld ruimte kan ontstaan voor nieuwe rijksuitgaven.

Opgave 9

bron 11 Pensioenvermogens[1] van enkele landen

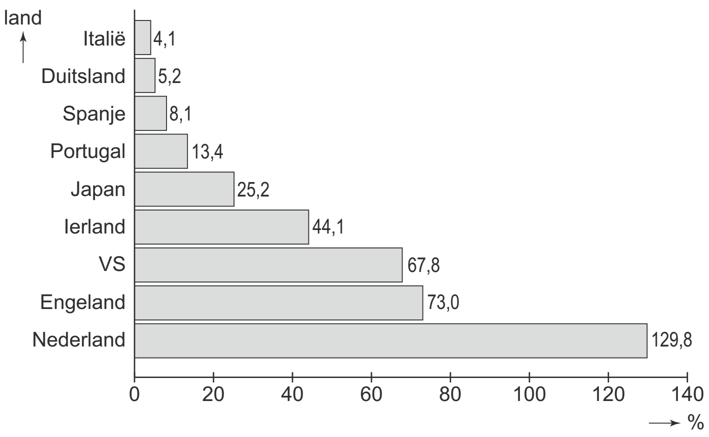

noot 1 totaal vermogen pensioenfondsen in procenten van het bruto binnenlands product 2010

bron 12 Enkele gegevens van Spanje en Nederland in 2010

land	bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking (in €)	bevolkingsomvang (miljoen personen)
Spanje (SP)	24.281	46,95
Nederland (NL)	36.914	16,66

Garantie op pensioen?
Elke inwoner van Nederland heeft vanaf 65-jarige leeftijd recht op een AOW-uitkering. Daarnaast ontvangen werknemers die (verplicht) aangesloten zijn bij een pensioenfonds, een pensioeninkomen als ze vanaf een bepaalde leeftijd stoppen met werken. De hoogte van dit pensioeninkomen is mede afhankelijk van de betaalde premie en van het aantal jaren dat de werknemer premie heeft betaald.
In 2010 maken overheid, bedrijven en gezinnen zich grote zorgen over de financiering van het Nederlandse pensioenstelsel. Pensioenfondsen kunnen door verschillende oorzaken geen garantie meer geven over de hoogte van het (toekomstig) pensioeninkomen. Het rendement dat deze pensioenfondsen behalen op hun belegd vermogen wordt steeds onzekerder, ook al beleggen zij een groot deel van het ingelegde geld in obligaties met een vaste rente.

25 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
De pensioenvoorziening door pensioenfondsen vindt in Nederland plaats op basis van het …(1)…. Het vermogen van een pensioenfonds is een ...(2)... en maakt onderdeel uit van de ...(3)... van het pensioenfonds.
Kies uit:
bij (1) kapitaaldekkingsstelsel / omslagstelsel / progressief stelsel
bij (2) stroomgrootheid / voorraadgrootheid
bij (3) balans / resultatenrekening

Tijdens een debat wijzen economen verschillende oorzaken aan voor het probleem van de onbetaalbaarheid van de pensioenaanspraken (nominale pensioeninkomens die werknemers verwachten te ontvangen):
Sluijper: “Dalende koersen van aandelen en obligaties zijn slecht voor het rendement van de beleggingen van de pensioenfondsen.”
Top: “Dat kan best zijn, maar de belangrijkste oorzaak voor de onbetaalbaarheid van de huidige en toekomstige pensioenaanspraken is de vergrijzing. De pensioenleeftijd moet omhoog.”

Gebruik bron 11 en bron 12.

26 Laat met een berekening zien dat Nederland in 2010 per inwoner een veel groter pensioenvermogen heeft opgebouwd dan Spanje.

Stel een pensioenfonds behaalt op een belegging met een looptijd van tien jaar een nominaal rendement van 0% over het belegd vermogen.

27 Laat met een berekening zien dat één procent inflatie per jaar in dat geval leidt tot een daling van 9,5% van de reële waarde van het pensioenvermogen.

Top komt met een voorstel voor de oplossing van het probleem van het dreigende vermogenstekort bij de pensioenfondsen: “De leeftijd waarop werknemers recht hebben op een pensioen moet, net als de AOW-leeftijd, verhoogd worden naar 67 jaar.
Dat zit zó: …………”.

28 Schrijf het vervolg van dit voorstel van Top. Maak daarbij gebruik van de volgende begrippen met betrekking tot pensioenfondsen:
inkomsten van pensioenfondsen;
uitgaven van pensioenfondsen;
garantie op voldoende pensioen in de toekomst.
Gebruik ongeveer 75 woorden.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 10

bron 13 **Drie pijlers van het Nederlands pensioenstelsel**

pijler 1	**de AOW** Algemene Ouderdomswet (AOW), ook wel staatspensioen. De AOW is een basisinkomen waarvan de hoogte is gekoppeld aan het wettelijk minimumloon. De AOW-uitkering wordt gefinancierd uit premies die werkenden betalen.
pijler 2	**het aanvullende bedrijfspensioen** Ook wel werkgeverspensioen. Dit pensioen bouwt iemand op tijdens de jaren dat hij in loondienst is. Elke maand draagt zowel de werknemer als de werkgever af aan het pensioenfonds. Deze pensioenfondsen beheren dit geld en beleggen ermee. 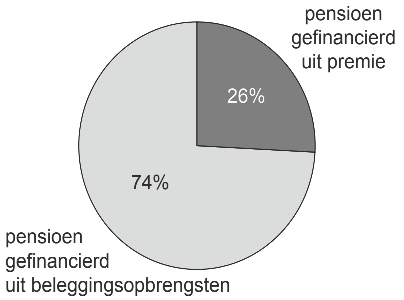
pijler 3	**de individuele besparingen** Dit zijn vrijwillige particuliere besparingen bij banken en verzekeraars. Vooral zelfstandige ondernemers en werknemers in bedrijfstakken zonder pensioenregeling maken hier gebruik van. Het kan ook bedoeld zijn als aanvulling op pijler 1 en 2.

bron 14 **(Voorgenomen) overheidsmaatregelen**

pijler 1	**het staatspensioen** Vanaf 2013 gaat de AOW-leeftijd in stappen omhoog. Uiteindelijk zal die in 2023 op 67 jaar liggen.
pijler 2	**het aanvullende bedrijfspensioen** Een pensioenfonds (niet de werknemers) kan voortaan kiezen uit twee pensioencontracten: 1 nominaal pensioen Pensioenfondsen moeten er alles aan doen om een pensioen uit te keren dat gegeven de ingelegde premie zo hoog mogelijk is, maar dan niet gecorrigeerd voor inflatie. 2 reëel pensioen Pensioenfondsen moeten er alles aan doen om een pensioen uit te keren dat gegeven de ingelegde premie zo hoog mogelijk is, gecorrigeerd voor inflatie.

© ThiemeMeulenhoff

Wat te doen met het pensioen?
Nederland heeft een uniek pensioenstelsel. Het bestaat uit drie pijlers: het staatspensioen, het aanvullende bedrijfspensioen en de individuele besparingen die mensen zelf regelen (zie bron 13). Samen bepalen deze onderdelen het totale bedrag dat iemand ontvangt als de pensioengerechtigde leeftijd is bereikt.
De laatste jaren staat de hoogte van dit bedrag onder druk als gevolg van diverse ontwikkelingen: vergrijzing, de nieuwe regels die de overheid aan de pensioenfondsen heeft opgelegd en de economische crisis. Maar ook het besluit van de centrale bank om de rente te verlagen vanwege deze economische crisis bedreigt de hoogte van de pensioenuitkeringen.

29 Leg uit dat een economische crisis kan leiden tot het besluit van centrale banken om de rente te verlagen.

Gebruik bron 13 bij de vragen 30 en 31.
30 Bij welke van de drie pijlers is er **geen** sprake van ruilen over de tijd?
Verklaar het antwoord met behulp van de verstrekte gegevens en maak daarbij gebruik van het begrip omslagstelsel **of** kapitaaldekkingsstelsel.
31 Leg uit dat een economische crisis voor mensen die hun leven lang hebben gewerkt, de hoogte van de uitkering uit het aanvullende bedrijfspensioen (pijler 2) kan bedreigen.

De overheid vindt dat het Nederlandse pensioenstelsel stabieler moet worden, want op dit moment stijgen de premies en daalt de koopkracht van de premieplichtigen. Zo is er onlangs besloten om vanaf 2013 de AOW-leeftijd in stappen te verhogen van 65 naar 67 jaar (pijler 1). De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW): “Een verhoging van de AOW-leeftijd zal leiden tot een toenemend netto-inkomen van de premieplichtigen.”

Gebruik bron 14 bij de vragen 32 en 33.
32 Verklaar de stelling van de minister van SZW.

Een andere maatregel die de overheid wil nemen betreft pijler 2.
33 Is het reële pensioen zoals geformuleerd bij pijler 2 welvaartsvast?
Verklaar het antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij Domein E Concept ruilen over de tijd

Opgave 1

1 De prijs van een product (o.a. een huis) wordt bepaald door vraag en aanbod.
2 Welk gevolg heeft een dalende hypotheekrente op de vraag en/of aanbod van woningen?
3 Hanneke en Kees betalen minder rente over het te lenen bedrag.
4 Wat kan er intussen zijn veranderd?

Opgave 2

5 Bij (1): welke belegging geeft minder risico qua opbrengsten?
Bij (2): de getallen in de tabel zijn in euro’s , niet in procenten.
Bij (3): wanneer zullen consumenten meer gaan sparen?
6 Proest heeft het over kuddegedrag. Een gerucht wordt door enkele personen opgepikt, hun gedrag verandert en de massa volgt.
7 Financieren van het tekort op de rijksbegroting houdt in dat de overheid geld moet lenen om de begrote uitgaven toch te kunnen uitvoeren.
8 Staatsschuld begin van het jaar + begrotingstekort − aflossing = staatschuld eind van het jaar.
Begrotingstekort − aflossing = financieringstekort.
9 Staatsschuld begin jaar + begrotingstekort − aflossing op staatsschuld = staatsschuld eind jaar
10 Staatsschuldquote = $\frac{\text{staatschuld}}{\text{(nationaal inkomen)}}$

De uitkomst van een breuk verandert door veranderingen van de teller en noemer.

Opgave 4

11 Staatsschuld begin van het jaar + begrotingstekort − aflossing = staatschuld eind van het jaar.
Begrotingstekort − aflossing = financieringstekort.
12 Directe belastingen zijn belastingen op inkomen en vermogen.
Indirecte belastingen zijn belastingen op producten.
13 Gegeven zijn de staatschuldquote van eind 2000 en het positieve financieringssaldo over 2000.
Schrijf beide formules uit en combineer de gegevens.
14 Welk voordeel heeft een kleinere staatsschuld voor de overheid?
15 Staatsschuldquote = $\frac{\text{staatschuld}}{\text{(nationaal inkomen)}}$
De uitkomst van een breuk verandert door veranderingen van de teller en noemer.

Opgave 5

16 Begrotingstekort − aflossing op staatschuld = financieringstekort
17 De voorwaarde is dat het financieringstekort maximaal 3% is van het bbp. Dus bereken het financieringstekort en het bbp in 2002.
18 Staatsschuldquote = $\frac{\text{staatschuld}}{\text{(nationaal inkomen (=bbp))}}$

Opgave 6

19 Ruilen over de tijd betekent nu meer lasten en in toekomst minder. Of andersom.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 7

20 Staatsschuld begin van het jaar + begrotingstekort – aflossing = staatsschuld eind van het jaar.
Begrotingstekort – aflossing = financieringstekort.

21 De minister van Economische Zaken wil de economische groei (o.a. de werkgelegenheid) bevorderen. De minister van Financiën wil de overheidsfinanciën (o.a. geen te grote staatschuld) in orde hebben. Welk gevolg hebben overheidsbezuinigingen op beide zaken?

Opgave 8

22 Kostprijsverhogende belastingen worden doorberekend in de consumentenprijs.

23 Staatsschuld begin van het jaar + begrotingstekort – aflossing = staatsschuld eind van het jaar.
Begrotingstekort – aflossing = financieringstekort.

24 Wat is het voordeel voor de overheid van een lagere schuld?

Opgave 9

25 Bij (1): Kapitaaldekkingsstelsel is het jarenlang vormen van een “spaarpot” waaruit later uitkeringen gedaan kunnen worden. Omslagstelsel is dat de uitkeringen van dit jaar worden betaald door de betaalde premies van dit jaar. Progressief stelsel heeft te maken met belastinginning.
Bij (2): stroomgrootheid is in een periode. Voorraadgrootheid is op een bepaald moment.
Bij (3): balans geeft de bezittingen, eigen vermogen en vreemd vermogen. Resultatenrekening geeft de opbrengsten en kosten.

26 Pensioenvermogen per inwoner $= \frac{\text{pensioenvermogen}}{\text{(aantal inwoners)}}$

27 Reële waarde (index) $= \frac{\text{(nominale waarde (index))}}{\text{(prijsindexcijfer} \times 100)}$

28 Lees de aanwijzing goed.

Opgave 10

29 Op welke wijze leidt een verlaging van de rente tot meer productie?

30 Ruilen over de tijd betekent nu meer lasten/uitgaven en in toekomst minder. Of andersom.
Kapitaaldekkingsstelsel is het jarenlang vormen van een “spaarpot” waaruit later uitkeringen gedaan kunnen worden. Omslagstelsel is dat de uitkeringen van dit jaar worden betaald door de betaalde premies van dit jaar.

31 De hoogte van de sociale premie AOW hangt af van het aantal AOW’ers en de hoogte van de AOW-uitkering.

32 Een welvaartsvaste uitkering is een uitkering die meestijgt met de gemiddelde loonstijging.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein E Concept ruilen over de tijd

Opgave 1

1 De verwachting is gebaseerd op de volgende twee zinnen:
Zin 1: Er worden te weinig nieuwe huizen gebouwd.
Zin 2: Tegelijkertijd willen steeds meer mensen een eigen huis kopen.

2 Als de hypotheekrente lager wordt, kunnen huizenkopers meer lenen bij een zelfde inkomen. Men kan dus meer betalen voor een huis. Dat stimuleert de vraag naar (duurdere) huizen, waardoor de gemiddelde prijzen zullen stijgen.

3 Op basis van bron 1 en 2 kun je het te lenen bedrag berekenen.
Het huis kost inclusief kosten koper: 1,08 × € 615.000 = € 664.200.
Het bedrag van de lening is dan: € 664.200 − € 50.000 = € 614.200.
Op basis van bron 3 zou het rentevoordeel in feb. 2008 t.o.v. aug. 2007 zijn:
5,3 – 4,4 = 0,9%-punt.
Het rentevoordeel bij Postenbank bij uitstel is dan:
0,009 × € 614.200 = € 5.527,80

4 Twee van de volgende risico’s.
- Een half jaar later kan dit specifieke huis al verkocht te zijn aan een ander.
- Een half jaar later kan de prijs van dit huis hoger zijn geweest.
- De wereldreis kan duurder zijn uitgevallen dan ze hadden gedacht. Ze hadden daardoor een deel van hun spaargeld moeten aanspreken. Het te lenen bedrag zou daardoor gestegen zijn.

Opgave 2

5 Bij (1): aandelen
Bij (2): 5,04% (Uitleg: Toename spaarvermogen = 2,7 + 7,8 + 1,1 + 0,2 = 11,8. Aan het begin van het jaar waren de spaartegoeden: 246 – 11,8 = 234,2. De procentuele toename is dus: (11,8 ÷ 234,2) × 100% = 5,04%)
Bij (3): verhoogd.

6 Cartoon 2 illustreert het beste de redenering van Proest.
Motivering: Deze cartoon geeft het ‘kuddegedrag’ van consumenten (bankklanten) weer. Ze vluchten voor een mogelijk probleem (‘ik denk dat ze ergens van zijn geschrokken’).

Opgave 3

7 Agnes geeft het juiste antwoord.

8 De staatsschuld neemt af.
Het begrotingstekort bedraagt: € 150,1 miljard – € 129,6 miljard = € 20,5 miljard.
Met dit bedrag stijgt in principe de staatsschuld. Maar er wordt € 24,4 miljard afgelost op de staatsschuld; dus de staatsschuld neemt af met:
€ 24,4 miljard – € 20,5 miljard = € 3,9 miljard.

9 Je moet de grootte van de staatsschuld op 1 januari 2002 weten.

10 In situatie 3 daalt de staatsschuldquote bij een groeiende staatsschuld.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 4

11 Een positief financieringssaldo leidt tot afname van de staatsschuld.
Verklaring:
De aflossing op de staatsschuld is dan groter dan het begrotingstekort. (Het begrotingstekort is het bedrag wat de overheid moet lenen en omvat ook de aflossing op de staatsschuld en het financieringstekort.)

12 Met betrekking tot de indirecte belastingen:
Door de toenemende omzetten bij bedrijven kunnen de ontvangsten zoals de btw (of accijnzen) toenemen.
Met betrekking tot de directe belastingen:
Door stijgende inkomens kunnen de ontvangsten zoals de inkomstenbelasting toenemen.

13 De staatsschuldquote (SSQ) = (staatsschuld ÷ bbp) × 100%
De SSQ eind 2000 is 60%. Het financieringssaldo = 1% van het bbp in 2000 en bedraagt € 3 miljard.
1% = € 3 miljard → 100% = 100 × 3 = € 300 miljard = bbp
Invullen geeft:
60% = (staatsschuld ÷ 300) × 100% →
staatsschuld eind 2000 = (60% × 300) ÷ 100% = 0,6 × 300 = € 180 miljard

14 Door de daling van de staatsschuld kunnen de rentelasten van de overheid dalen.

15 Door de economische groei neemt het bbp toe. De noemer van de staatsschuldquote stijgt hierdoor en zodoende daalt deze quote/deling.

Opgave 5

16 Het financieringstekort = begrotingstekort − aflossingen op de staatsschuld; of:
Het begrotingstekort = financieringstekort + aflossingen op de staatsschuld.
Een staatsschuld leidt er dus toe dat de overheid deze weer moet aflossen en dus zal het begrotingstekort groter zijn dan het financieringstekort.

17 Ja, Duitsland zal naar verwachting in 2002 voldoen aan de voorwaarde met betrekking tot het financieringstekort.
Het bbp zal in 2002 met 0,8% stijgen t.o.v. 2001. Het bbp 2002 is dan:
1,008 × 2.055 = € 2.071,44 mld.
Het financieringstekort bedraagt € 60 mld. en dat is: (60 ÷ 2.071,44) × 100% = 2,9% van het bbp en dit is minder dan 3%.

18 De verwachte staatsschuldquote van Duitsland is eind 2002 groter dan eind 2001.
De staatsschuldquote eind 2001 is: (1.205 ÷ 2.055) × 100% = 58,6%.
De staatsschuld eind 2002 bedraagt 1.205 + 60 = € 1265 mld.
Het bbp eind 2002 is: 2.055 × 1,008 = € 2.071,44 mld.
De staatsschuldquote eind 2002 is zodoende: (1265 ÷ 2.071,44) × 100% = 61,1% en dit is hoger dan eind 2001.

Opgave 6

19 Publieke uitgaven aan onderwijs worden betaald uit belastingen die nu worden ingehouden op de inkomens van de meeste burgers, maar die in de toekomst kunnen bijdragen aan de verhoging van de welvaart van alle burgers en daarmee ook kunnen leiden tot hogere belastinginkomsten. Dus nu de lasten, later de baten.

Opgave 7

20 De staatsschuld blijft gelijk.
Uitleg:
Het bedrag dat vanwege het tekort geleend moet worden, is gelijk aan de aflossing van de staatsschuld.

21
- minister van Economische Zaken.
  Een antwoord waaruit blijkt dat door bezuinigen vanwege tegenvallende inkomsten de bestedingen verder zullen dalen hetgeen leidt tot een vergroting van de economische krimp.
- minister van Financiën.
  Een antwoord waaruit blijkt dat er door de tegenvallende inkomsten een groter tekort ontstaat waardoor de staatsschuld stijgt en er in de toekomst meer belasting betaald moet worden om de rente te kunnen betalen.

Opgave 8

22
- niet-belastingontvangsten.
  Een antwoord waaruit blijkt dat het gaat om aardgasbaten / winst uit staatsbedrijven / retributies / boetes.
- kostprijsverhogende belastingen:
  Een antwoord waaruit blijkt dat het gaat om belasting toegevoegde waarde / motorrijtuigenbelasting / accijns.

23 Financieringstekort = Begrotingstekort − aflossingen.
- financieringstekort 2007: 162,2 − 157,4 − 4,5 = € 0,3 miljard
- staatsschuld eind 2007: 220,6 + 0,3 = € 220,9 miljard

24 Een antwoord waaruit blijkt dat bij een lagere staatsschuld de rentelasten afnemen waardoor er bij gelijkblijvende totale uitgaven geld vrijkomt voor andere uitgaven.

Opgave 9

25 Bij (1): kapitaaldekkingsstelsel. (Uitleg: er wordt gespaard voor een latere uitkering.)
Bij (2): voorraadgrootheid. (Uitleg: Vermogen wordt altijd op een bepaald tijdstip gemeten.)
Bij (3): balans. (Uitleg: Op een balans staan voorraadgrootheden.)

26 Pensioenvermogen van Nederland per inwoner (PV NL inw) =

$$\frac{\text{Totale Pensioenvermogen van Nederland (PV NL)}}{\text{aantal inwoners NL (inw NL)}}$$

Bruto Binnenlands Product Nederland (BBP NL) = 16,66 × € 36.914 = € 614.987,24 mln.
PV NL = 1,298 × € 36.914 = € 798.253,4 mln.

$$\text{PV NL inw} = \frac{€\ 798.253{,}4\ \text{mln}}{16{,}66\ \text{mln}} = €\ 47.914{,}37$$

Pensioenvermogen van Spanje per inwoner (PV SP inw) =

$$\frac{\text{Totale Pensioenvermogen van Spanje (PV SP)}}{\text{aantal inwoners SP (inw SP)}}$$

Bruto Binnenlands Product Spanje (BBP SP) = 46,95 × € 24.281 = € 1.139.992,95 mln.
PV SP = 0,081 × € 1.139.992,95 mln. = € 92.339,43 mln.

$$\text{PV SP inw} = \frac{€\ 92.339{,}43\ \text{mln}}{46{,}95\ \text{mln}} = €\ 1.966{,}76.$$

27 Reële indexcijfer (ric) = $\frac{\text{nominale indexcijfer (nic)} \times 100}{\text{prijsindexcijfer (pic)}}$

Het nic blijft 100.
Pic stijgt ieder jaar met 1%, d.w.z. in jaar 1: 1,01 × 100.
In jaar 2: 1,01 × pic jaar 1 = 1,01 × 1,01 × 100
In jaar 10 dus: $(1{,}01)^{10} \times 100 = 110{,}47$

$$\text{Ric} = \frac{100}{110{,}47} \times 100 = 90{,}5$$

Dus een daling van 9,5%.

28 Als de pensioenleeftijd wordt verhoogd naar 67 jaar zullen de *inkomsten* voor het pensioenfonds stijgen. Dit komt omdat de werknemers twee jaar langer premie betalen. De *uitgaven* voor het pensioenfonds dalen, want het aantal jaren dat er pensioenen moeten worden betaald aan de ex-werknemers neemt met twee af (gegeven een gelijke levensverwachting). Hierdoor kan het pensioenfonds meer *garantie* geven op een voldoende pensioen. Dit komt er meer pensioenvermogen wordt opgebouwd voor (naar verhouding) lagere toekomstige verplichtingen. (70 woorden)

Opgave 10

29 Tijdens een economische crisis kan de CB proberen door een renteverlaging de kredietverlening te stimuleren en sparen te ontmoedigen, met als doel de bestedingen te laten toenemen (en de economie te laten groeien).

30 Bij pijler 1 is er niet sprake van ruilen over de tijd.
Een van de volgende verklaringen:
- Het staatspensioen (AOW) is gebaseerd op het omslagstelsel. Dat is te zien doordat uitkeringen aan AOW-gerechtigden (voor het merendeel) worden gefinancierd uit premies die in hetzelfde jaar zijn betaald.
- Bij het kapitaaldekkingsstelsel zou sprake moeten zijn van het vastzetten van geldmiddelen voor later, en dat is hier niet het geval.

© ThiemeMeulenhoff

31 Het aanvullende bedrijfspensioen (pijler 2) is voor 74% afhankelijk van beleggingsopbrengsten. Bij een economische crisis zullen de beleggingsopbrengsten tegenvallen en zullen de pensioenuitkeringen lager uitvallen.

32 Bij het verhogen van de AOW-leeftijd neemt het aantal premieplichtigen toe / neemt het aantal premiejaren (aantal jaren waarover premie is opgebouwd) toe en het aantal uitkeringsgerechtigden af. Hierdoor kan de premie dalen en het netto-inkomen van de premieplichtigen stijgen.

33 Het reële pensioen bij pijler 2 is niet welvaartsvast.
Verklaring: Er is sprake van een welvaartsvast pensioen, als de uitkeringen worden gekoppeld aan de gemiddelde stijging van de cao-lonen. Hiervan is in de formulering van het reëel pensioen geen sprake. Dit wordt alleen gecorrigeerd voor inflatie.

© ThiemeMeulenhoff

4 Domein F
Concept samenwerken en onderhandelen

Opgave 1 Te huur: 'gratis' schoolboeken!

In een land is Boekhuur monopolist op de markt van schoolboekenverhuur. Dit bedrijf levert huurboeken aan veel middelbare scholen. De andere scholen kopen de boekenpakketten rechtstreeks bij uitgeverijen. Alle scholen krijgen van de overheid een vergoeding van € 210 per leerling per schooljaar. De scholen stellen de boekenpakketten gratis ter beschikking aan de leerlingen. Elke leerling ontvangt per schooljaar één boekenpakket.

De directie van scholengemeenschap Avantis moet kiezen: de boekenpakketten zelf kopen of de boekenpakketten huren bij Boekhuur. De directie stelt twee eisen. De kosten per leerling:
- moeten zo laag mogelijk zijn;
- mogen niet hoger worden dan de vergoeding per leerling die de overheid aan de school verstrekt.

bron 1 Avantis: schoolboeken kopen of huren

	kosten koopboeken	kosten huurboeken
variabel	€ 100 per pakket per schooljaar	€ .... per pakket per schooljaar [1)]
vast	€ 120.000 per schooljaar	niet van toepassing
aantal leerlingen	1.000	

noot 1 Boekhuur rekent met een kostprijs van € 170 per pakket per schooljaar en een winstmarge van 20%

Gebruik bron 1.

1 Welke keuze zal Avantis maken: kopen of huren? Onderbouw het antwoord met een berekening en houd rekening met de twee eisen.

Boekhuur wil zijn winst vergroten door een verlaging van zijn inkoopprijs. Boekhuur gaat daarom in onderhandeling met de drie grootste uitgeverijen. Eduboek, Meulenberg en Schola stellen dat Boekhuur de oude prijs moet betalen. Zowel Boekhuur als de drie grote uitgeverijen samen menen een sterke uitgangspositie te hebben en gaan met vertrouwen de prijsonderhandelingen in.

© ThiemeMeulenhoff

bron 2 Kenmerken van de markt voor schoolboeken (middelbare scholen)

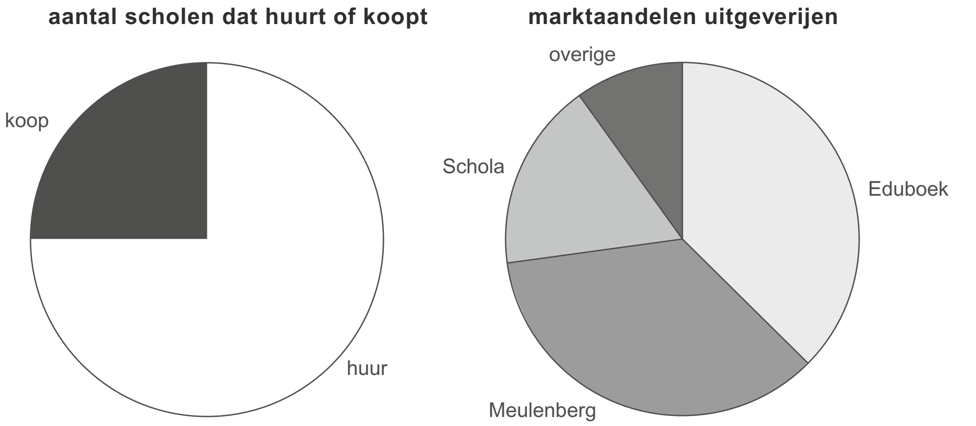

Gebruik bron 2 bij de vragen 2 en 3.

2 Geef een argument voor Boekhuur om zich sterk te voelen in de prijsonderhandelingen met de uitgeverijen.

3 Geef een argument voor de drie grootste uitgeverijen samen om zich sterk te voelen in de prijsonderhandelingen met Boekhuur.

Eduboek wil minder afhankelijk zijn van Boekhuur en start een eigen verhuurbedrijf voor boekenpakketten: Rent-A-Book (RAB). RAB gaat met Boekhuur concurreren op de markt voor schoolboekenverhuur. RAB overweegt twee prijsalternatieven, zoals te zien is in bron 3. Boekhuur is van de plannen op de hoogte en heroverweegt haar prijsbeleid. Zowel Boekhuur als RAB streven naar een zo hoog mogelijke winst.

bron 3 Prijsconcurrentie en winstverwachtingen

		Rent-A-Book	
		€ 204	€ 195
Boekhuur	€ 204	34, 34	19, 42
	€ 195	42, 19	31, 31

- De bedragen zonder €-teken geven de winst in miljoenen euro's weer bij de gegeven prijsverhoudingen.
- De prijzen gelden per schoolboekenpakket.
- In elke cel is als eerste het winstbedrag van Boekhuur vermeld en als tweede het winstbedrag van Rent-A-Book.

Gebruik bron 3 bij de vragen 4 en 5.

4 Welke prijs per pakket zal Boekhuur vragen nu RAB ook boekenpakketten verhuurt? Verklaar het antwoord.

5 Leg uit dat in de gegeven situatie Boekhuur en RAB hun winst zouden kunnen vergroten door het maken van een prijsafspraak.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 2

bron 4 **Kenmerken van de markt voor vliegreizen vanuit Nederland voor de periode 2008-2010**

vragersgroep	aandeel in totale vraag	Ev
zakelijke reizigers	25%	−0,5
niet-zakelijke reizigers	75%	−1,2
Ev = prijselasticiteit van de vraag naar vliegtickets		

bron 5 **Verwachtingen van de regering voor de jaren 2008 tot en met 2010**

De regering verwachtte in 2008 dat door de invoering van de ticketbelasting de prijs van een vliegticket gemiddeld 10% hoger zou worden. Hierdoor zou naar verwachting het aantal gevraagde vliegtickets voor vluchten vanaf Nederlandse luchthavens in de periode 2008 tot en met 2010 dalen met 8%. Bij deze schatting werd géén rekening gehouden met andere factoren die van invloed zijn op de vraag naar vliegtickets.
Het ministerie van financiën ging in het eerste jaar (2008) uit van een opbrengst uit ticketbelasting van € 350 miljoen.

bron 6 **Pay-offmatrix voor wel of niet invoeren van een ticketbelasting (TB)**

		Nederland	
		TB niet invoeren	TB wel invoeren
Duitsland	TB niet invoeren	A	C
	TB wel invoeren	B	D

In te vullen combinaties van pay-offs:
(*12* ; **12**) / (*0* ; **0**) / (*– 5* ; **15**) / (*15* ; **– 5**)
Toelichting:
- De gevolgen van elke keuze zijn uitgedrukt in een saldo van de welvaartstoename per land.
- Dit saldo bestaat uit twee effecten:
  1 welvaartsverandering door de verkoop van vliegtickets
  2 welvaartsverandering door CO_2-uitstoot van vliegverkeer
- Elk land streeft voor zichzelf naar een zo groot mogelijke welvaartstoename.
- De cursieve getallen zijn voor Duitsland, de vetgedrukte getallen zijn voor Nederland.

© ThiemeMeulenhoff

Vlucht uit Nederland
De Nederlandse regering besloot om per 1 juli 2008 een ticketbelasting in te voeren: een vast percentage belasting op tickets van vluchten die vanaf Nederlandse vliegvelden vertrekken.
De doelstelling was het belastingsysteem te vergroenen door een verschuiving van belasting op arbeid en winst naar belasting op milieuvervuiling. De invoering van deze belasting leidde tot duurdere vliegtickets en tot felle discussies tussen voor- en tegenstanders.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 4.
6 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
De ticketbelasting is een voorbeeld van een …(1)… belasting. Met deze ticketbelasting wordt het belastingstelsel 'vergroend', doordat …(2)… externe effecten van vliegreizen tot uitdrukking komen in de prijs van een vliegticket. Door de hogere ticketprijs zal de vraag van zakelijke reizigers relatief …(3)… afnemen dan de vraag van niet-zakelijke reizigers.
Kies uit:
bij (1) degressieve / proportionele / progressieve
bij (2) negatieve / positieve
bij (3) minder sterk / sterker

Gebruik bron 4.
7 Geef een verklaring voor het verschil in prijselasticiteit van de vraag tussen zakelijke en niet-zakelijke reizigers.

Gebruik bron 5.
8 Leg uit dat de regering in haar schatting uitging van een prijsinelastische vraag naar vliegtickets.

Gebruik bron 4 en 5.
9 Laat met een berekening zien dat de getallen uit bron 4 de schatting van de regering, genoemd in bron 5, niet ondersteunen.

Tegenstanders van de ticketbelasting beweerden dat deze belasting niet zou leiden tot minder milieuvervuiling, omdat veel Nederlanders zouden uitwijken naar luchthavens in de buurlanden België en Duitsland. Voor een effectieve belastingmaatregel zou een Europese aanpak nodig zijn.

Voordat Nederland de ticketbelasting invoerde, werd er ook in Duitsland gesproken over een vorm van ticketbelasting.
Stel dat beide landen de ticketbelasting nog niet hebben ingevoerd en voor de eenmalige en gelijktijdige beslissing staan: wel of niet een ticketbelasting invoeren. Een dergelijke situatie is weergegeven in bron 6.

Gebruik bron 6 bij de vragen 10 en 11.
10 Vul deze pay-offmatrix zo in dat voor Nederland en Duitsland het niet-invoeren van een ticketbelasting de dominante strategie is en beide landen hiermee in een gevangenendilemma belanden. Noteer het zo: A = (…;…) B = (…;…) C = (…;…) D = (…;…)

In meerdere lidstaten van de Europese Unie hebben regeringen geprobeerd het sterk groeiende vliegverkeer af te remmen met een ticketbelasting.
11 Leg uit welke maatregel de Europese Unie kan nemen om te voorkomen dat de lidstaten in een gevangenendilemma terechtkomen.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 3 Europlane (2017-I)

bron 7 Consequenties voor directie en vakbond van keuzemogelijkheden ten aanzien van een nieuwe cao

		vakbond (werknemers)	
		toegeven (inbinden)	vasthouden aan hoge eisen
directie (werkgever)	toegeven (inbinden)	☺ ; ☺	☹☹ ; ☺☺
	vasthouden aan een laag bod	☺☺ ; ☹☹	☹ ; ☹

Toelichting
De smiley's ter linkerzijde van de puntkomma geven steeds de consequenties van de ontstane situatie voor de directie, die ter rechterzijde van de puntkomma de consequenties voor de vakbond:

☺☺ zeer gunstig
☺ enigszins gunstig
☹ enigszins ongunstig
☹☹ zeer ongunstig

Uitgestelde vluchten
Luchtvaartmaatschappij Europlane concurreert op de prijs van vluchten binnen Europa. Vanwege sterke prijsdruk op deze vluchten wil de directie van Europlane de huidige collectieve arbeidsovereenkomst (cao), die nog één jaar loopt, tussentijds aanpassen door de afgesproken loonsverhoging terug te draaien naar 0%. De vakbond, waarbij twee derde van de werknemers is aangesloten, is daar op tegen. Volgens de vakbond is er in de huidige cao een loonsverhoging van slechts 0,8% afgesproken, terwijl de inflatie 2,75% bedraagt. Bovendien stelt de woordvoerder van de vakbond: "Afspraak is afspraak. De vakbondsleden hebben er hard voor gevochten!"

12 Verklaar dat bij het tot stand brengen van een cao voor een bedrijf sprake kan zijn van meeliftgedrag door werknemers.

13 Bereken met hoeveel procent het reële loon van de werknemers daalt bij de huidige cao-afspraken.

De vakbond en de directie van Europlane discussiëren over het tussentijds aanpassen van de cao:

Gebruik bovenstaande discussie.
14 Bereken met hoeveel procent de prijs van een vliegticket bij Europlane het afgelopen jaar gemiddeld is gedaald.

Uiteindelijk wordt besloten de cao niet tussentijds aan te passen.
Ondertussen gaan de partijen zich bezinnen over de koers van de cao voor het volgend jaar. Elke partij heeft twee keuzemogelijkheden wat betreft de eigen opstelling tegenover de andere partij. Een econoom brengt de situatie in kaart en toont de mogelijke consequenties van elke keuze (bron 7). Hij stelt: "Indien beide partijen hun dominante strategie volgen, belanden ze in een gevangenendilemma."

Gebruik bron 7.
15 Verklaar dat er hier sprake is van een gevangenendilemma.

Opgave 4 Prijzenslag?

In een land domineren twee grote supermarktconcerns de markt voor detailhandel in levensmiddelen: Superdisco en Emar. Beiden concerns hebben een marktaandeel van ruim 40% en voeren een felle concurrentiestrijd. De consumentenvraag op deze markt blijkt prijselastisch te zijn.
Superdisco overweegt voor haar complete assortiment de verkoopprijzen te verlagen. Het concern verwacht daarmee haar marktaandeel fors te kunnen vergroten. De huidige winstmarges bieden enige ruimte voor prijsverlaging. Of deze prijspolitiek van Superdisco succesvol zal zijn is mede afhankelijk van de reactie van concurrent Emar.
In onderstaande tabel zijn de gevolgen van uiteenlopende strategieën in beeld gebracht. De getallen geven winstbedragen aan. In elke cel is als eerste de winst van Superdisco vermeld en als tweede de winst van Emar.

bron 8

		Emar	
		wel prijsverlaging	geen prijsverlaging
Superdisco	wel prijsverlaging	40, 40	100, 0
	geen prijsverlaging	0, 100	60, 60

16 Uit welk(e) gegeven(s) in bron 8 kan worden afgeleid dat de consumentenvraag op deze markt prijselastisch is? Licht het antwoord toe.

17 Leg uit hoe het publiceren van prijspeilingen door de consumentenbond de mate van prijselasticiteit van de vraag op deze markt kan beïnvloeden.

Als de twee supermarktconcerns dezelfde strategie kiezen, blijven de marktverhoudingen ongewijzigd. Toch verschillen in beide situaties de winstbedragen.
18 Geef voor dat verschil in winstbedrag een verklaring.

Stel dat in de beschreven situatie aan alle voorwaarden voor het bestaan van een prisonersdilemma is voldaan.
19 Leg uit waarom het in deze situatie aannemelijk is dat zowel Emar als Superdisco voor een prijsverlaging kiezen.

Opgave 5

bron 9 **Wel of geen doping en de pay-off van een Tour-deelname**

		Adrie den Hollander	
		geen doping	wel doping
Bernard Maillot	geen doping	*35* ; **35**	*15* ; **60**
	wel doping	*60* ; **15**	*20* ; **20**

Toelichting:
- Elk bedrag is een saldo (x € 10.000) van opbrengsten min kosten. Bij de kosten wordt alleen gekeken naar de extra kosten in geval van dopinggebruik.
- Opbrengsten Tourdeelname: prijzengeld, beloning sponsoren, reclame-inkomsten, startgeld.
- Extra kosten dopinggebruik: aanschaf doping, medische begeleiding, toekomstige gezondheidsrisico's, risico op inkomstenverlies bij betrapt worden.
- Cursief weergegeven zijn de bedragen voor Bernard Maillot; vet de bedragen voor Adrie den Hollander.

© ThiemeMeulenhoff

bron 10 **Drie alternatieven voor de matrix van bron 9**

alternatief 1

		Adrie den Hollander	
		geen doping	wel doping
Bernard Maillot	geen doping	*20* ; **20**	*15* ; **60**
	wel doping	*60* ; **15**	*35* ; **35**

alternatief 2

		Adrie den Hollander	
		geen doping	wel doping
Bernard Maillot	geen doping	*35* ; **35**	*45* ; **25**
	wel doping	*25* ; **45**	*20* ; **20**

alternatief 3

		Adrie den Hollander	
		geen doping	wel doping
Bernard Maillot	geen doping	*20* ; **20**	*45* ; **15**
	wel doping	*15* ; **45**	*15* ; **15**

bron 11 **Een antidopingvoorstel voor de wielersport en een reactie**

Het gebruik van doping in de wielersport is blijkbaar niet uit te bannen. Ondanks het huidige antidopingbeleid met strenge opsporing en straffen blijven professionele wielrenners doping gebruiken om hun prestaties te verbeteren.
Bedenk ook dat een professionele wielrenner op zeer jonge leeftijd, meestal rond de 35 jaar, stopt met de wedstrijdsport. Hij moet dus in ongeveer 15 jaar het totale inkomen verdienen om daar vervolgens nog vele jaren van rond te komen.
Volgens de sporteconoom Thomas Velo is het logischer om te kijken naar financiële prikkels die doping een minder aantrekkelijk alternatief maken. Dat moet dan gebeuren door een deel van het salaris en het totale prijzengeld pas als ‘pensioen’ uit te keren, als de renner kan aantonen dat hij in zijn loopbaan geen doping heeft gebruikt.

Reactie van econoom Teugels:
“Vanuit het standpunt van een individuele renner kan ik me indenken dat het voorstel van Thomas Velo aantrekkelijk is. Maar als ik alle kosten en opbrengsten van de huidige dopingcontroles in de wielersport op een rij zet, kom ik tot een verrassende conclusie: een wielersport met dopingcontroles levert een lagere maatschappelijke welvaart op dan een wielersport zonder dopingcontroles!”

vrij naar: www.mejudice.nl

© ThiemeMeulenhoff

De koers van doping
In de professionele wielersport zijn er drie grote meerdaagse wedstrijden: de Ronde van Frankrijk (Tour), de Ronde van Italië (Giro) en de Ronde van Spanje (Vuelta). Dankzij de inbreng van grote sponsoren en de verkoop van televisierechten is er veel geld te verdienen voor de wielrenners die deelnemen aan deze wedstrijden. Dit brengt wielrenners soms in de verleiding doping te gebruiken. Dopinggebruik in de sport is strafbaar en wordt streng gecontroleerd. Indien een wielrenner wordt betrapt, volgt er meestal een schorsing. Bovendien zijn er gezondheidsrisico's verbonden aan het (langdurig) gebruik van doping.

Stel er zijn twee kanshebbers op de eindzege in de Tour: Bernard Maillot en Adrie den Hollander. Volgens testresultaten zijn beide renners gelijkwaardig in hun normale prestatieniveau. Het verschil in prijzengeld tussen de eerste en de tweede plaats in het eindklassement is groot. Gebruik van doping om net iets beter te presteren dan een ander kan dus veel geld opleveren. De matrix in bron 7 illustreert dat. Deze matrix veronderstelt dat renners geen overleg hebben met elkaar.

Gebruik bron 9.

20 Leg uit dat overleg tussen beide renners nodig is om te voorkomen dat beiden kiezen voor doping. Onderbouw de uitleg met getallen uit bron 9.

De publieke opinie keert zich steeds meer tegen doping. Sponsoren haken af en de verkoop van televisierechten loopt terug. De professionele wielerploegen, de werkgevers van de wielrenners, vrezen voor hoge verzonken kosten.
De officiële wielerinstanties gaan steeds strenger controleren op dopinggebruik en de kans dat wielrenners na het winnen van een wedstrijd betrapt worden op eventueel dopinggebruik wordt steeds groter. In dat geval moeten zij het prijzengeld teruggeven en worden ze voor een bepaalde periode uitgesloten van deelname aan wedstrijden.

21 Beschrijf hoe dopinggebruik in de wielersport kan leiden tot negatieve externe effecten.

22 Leg uit dat wielerploegen te maken kunnen krijgen met verzonken kosten wanneer renners die bij hen onder contract staan, betrapt worden op dopinggebruik.

Sporteconoom Thomas Velo beweert: "Omdat er nu strenger gecontroleerd wordt, is de kans om betrapt te worden op doping erg groot. Omdat betrapte renners heel lang geen wedstrijden mogen rijden, gaan de kosten toenemen en zullen de opbrengsten dalen doordat sponsoren afhaken. Die matrix in bron 9 klopt niet meer: de strategie gaat veranderen."
Gebruik bron 9 en bron 10. In bron 10 staan drie alternatieven voor de matrix van bron 8.

23 Kies de alternatieve matrix die past bij de bewering van de sporteconoom. Motiveer de keuze.

Gebruik bron 11 bij de vragen 24 en 25.

24 Leg de redenering uit van het antidopingvoorstel van sporteconoom Thomas Velo.

25 Zijn volgens econoom Teugels de maatschappelijke kosten van dopingcontroles in de wielersport hoger dan, gelijk aan of lager dan de maatschappelijke opbrengsten ervan? Motiveer het gekozen antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij Domein F Concept samenwerken en onderhandelen

Opgave 1

1 De kosten bestaan uit variabele kosten en constante kosten.
GTK = GVK + GCK
2 De onderhandelingspositie wordt bepaald wordt o.a. het marktaandeel.
3 De onderhandelingspositie wordt bepaald wordt o.a. het marktaandeel.
4 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?
5 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?

Opgave 2

6 (bij 1).Het verschil tussen degressieve, proportionele en progressieve belasting is het percentage belasting en niet het absolute bedrag aan belasting.
(bij 2).Externe effecten zijn negatief indien er nadelige effecten zijn van consumptie of productie voor anderen dan de consument of producent. En die effecten zijn niet in de verkoopprijs doorberekend.
(bij 3).Prijselasticiteit van de vraag geeft aan in welke mate de vraag naar een product reageert op een prijsverandering.
7 Zie vorige vraag nummer (bij 3).
8 $\text{Ev} = \dfrac{\text{(procentuele verandering van de vraag)}}{\text{(procentuele verandering van de prijs)}}$
Als Ev tussen –1 en 0 ligt, is de vraag prijsinelastisch.
9 Zie vorige vraag.
10 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?
Het gevangenendilemma houdt in dat de dominante strategie voor beide partijen (cel A met 0;0) niet inhoudt dat het voor beiden de optimale keuze is. Die is namelijk cel D met 12,12.
11 Er moet een afspraak gemaakt worden tussen beide partijen of opgelegd worden om te komen tot cel D.

Opgave 3

12 Je moet de definitie van meeliftgedrag hier concreet toepassen.
13 Maak gebruik van deze formule: $\text{indexcijfer reëel loon} = \dfrac{\text{(indexcijfer nominaal loon)}}{\text{prijsindexcijfer}} \times 100$
14 TO = TK. Als TK daalt met 10% dan moet TO ook met 10% dalen.
TO = p × q en q daalt met 20%.
15 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?

Opgave 4

16 Bij een prijselastische vraag geldt dat de procentuele verandering van de afzet groter is dan de procentuele verandering van de prijs. Gevolg is dat bij een prijsverlaging de omzet stijgt en bij een prijsstijging zal de omzet dalen.
17 Ga na wat het betekent als de consument beter op de hoogte is van de prijsverschillen tussen de verschillende aanbieders. En wat is dan de reactie op een prijsverlaging van een aanbieder.

© ThiemeMeulenhoff

18 Bij deze vraag moet de situatie vergeleken worden dat beide de prijs verlagen met de situatie dat beide de prijs niet verlagen. Dus vergelijk de cel met 40,40 met de cel met 60,60.
19 Leg uit wat de dominante strategie is en waarom.

Opgave 5

20 Schrijf voor jezelf uit: Als A prijs a kiest, wat doet B dan? En wat als A prijs b kiest? Als B prijs a kiest, wat doet B dan? En als B prijs b kiest, wat doet A dan?
21 Externe effecten zijn negatief indien er nadelige effecten zijn van consumptie of productie voor anderen dan de consument of producent. En die effecten zijn niet in de verkoopprijs doorberekend.
22 Verzonken kosten zijn kosten die reeds gedaan zijn maar niet meer terugverdiend kunnen worden.
23 Door het dopinggebruik daalt het saldo van opbrengsten en kosten. Kijk bij bron 9 naar de cel dat beide doping gebruiken en vergelijk dat met de matrixen in bron 10. De dominante strategie wordt ook anders
24 Wat bepaalt het gedrag van een wielrenner?
25 Maatschappelijke welvaart = maatschappelijke opbrengsten − maatschappelijke kosten.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein F
Concept samenwerken en onderhandelen

Opgave 1

1 Avantis zal gaan huren.
Berekening:
Zo laag mogelijke kosten per leerling.
De kosten per leerling bij huren zijn: 1,20 × € 170 = € 204

De kosten per leerling bij kopen: $€\ 100 + \frac{€\ 120.000}{1.000} = €\ 220$

Huren is dus goedkoper.
De scholen krijgen € 210 per leerling. Zodoende voldoet dit aan de eis, dat de kosten niet hoger worden dan de vergoeding, die de school van de overheid ontvangt.

2 Een van de volgende argumenten.
- Boekhuur heeft een groot marktaandeel (75%) op de totale markt voor schoolboeken. Boekhuur is dus de grootste afnemer voor de uitgeverijen en heeft dus veel onderhandelingsmacht.
- Het is voor de uitgeverijen efficiënt om met één partij te onderhandelen en tot een overeenkomst te komen (relatief lage onderhandelingskosten).

3 Het marktaandeel van deze drie uitgeverijen is samen zo groot dat zij de belangrijkste leveranciers van schoolboeken zijn. Boekhuur kan niet zonder deze grote drie uitgeverijen.

4 Boekhuur zal € 195 per pakket vragen.
Verklaring: Ongeacht de prijs die RAB zal kiezen, behaalt Boekhuur de hoogste totale winst bij een eigen prijs van € 195. (Als RAB € 204 vraagt, is de winst bij € 195 een bedrag van € 42 mln. en slechts € 34 mln. bij een prijs van € 204. Bij een prijs van RAB van € 195 respectievelijk € 31 mln. tegenover € 19 mln.)

5 Ook voor Rent-A-Book is de keuze voor € 195 de dominante strategie. Dit levert beide aanbieders een winst op van € 31 miljoen. Dus zou een prijsafspraak nodig zijn om te bereiken dat beide een hogere winst (€ 34 miljoen) realiseren bij een prijs van € 204.

Opgave 2

6 Bij (1): proportionele
Bij (2): negatieve
Bij (3): minder sterk

(Toelichting:
Bij (1): de ticketbelasting is voor iedereen hetzelfde percentage van de “kale” ticketprijs.
Bij (2): het doel van de ticketbelasting is het compenseren van de luchtvervuiling. Luchtvervuiling is een negatief extern effect van vliegreizen.
Bij (3): De prijselasticiteit van de zakelijke reizigers is inelastischer dan die van de niet/zakelijke reizigers. Zakelijke reizigers kunnen de hogere ticketprijs verhalen op hun werkgever.)

© ThiemeMeulenhoff

7 Een van de volgende verklaringen:
- Zakelijke reizigers kunnen de kosten van de vliegreis afwentelen op anderen (opdrachtgever, klant, werkgever) en zullen dus in mindere mate op zoek gaan naar alternatieven.
- Zakelijke reizigers waarderen tijdverlies in sterke mate als kosten. Hierdoor zijn ze in mindere mate bereid uit te wijken naar alternatieven die mogelijk goedkoper zijn (vliegvelden in het buitenland, hogesnelheidstreinen enz.).

8 Een van de volgende berekeningen:
- De regering verwachtte een daling van de gevraagde hoeveelheid van 8%. Dit is kleiner dan de gemiddelde prijsstijging van 10% voor een vliegticket.
- $\text{Ev} = \dfrac{\text{procentuele verandering van de vraag}}{\text{procentuele verandering van de prijs}} = \dfrac{-8\%}{+10\%} = -0{,}8$

  Ev ligt tussen –1 en 0 in en is dus prijsinelastisch.

9 De bijdrage van de zakelijke reizigers aan de totale Ev: $0{,}75 \times -1{,}2 = -0{,}900$
De bijdrage van niet-zakelijke reizigers aan de totale Ev: $0{,}25 \times -0{,}5 = -0{,}125$
Totale Ev $-1{,}025$
Er is sprake van een prijselastische vraag want Ev is kleiner dan – 1 en de regering verwachtte een prijsinelastische vraag.

10 A = (0 ; 0)
B = (–5 ; 15)
C = (15 ; –5)
D = (12 ; 12)

(Toelichting:
Dominante strategie betekent dat onafhankelijk van de keuze/strategie van de andere partij, de ene partij steeds kiest voor een bepaalde strategie: de dominante strategie. De keuzes van beide partijen hoeven in dat geval niet te leiden tot de hoogste totale opbrengst voor beiden tezamen. In dat geval is er sprake van een gevangenendilemma.
De dominante strategie is niet-invoeren want voor Duitsland geldt 0 > −5 en 15 >12 en voor Nederland geldt ook 0 > −5 en 15 > 12.
De hoogste totale opbrengst voor beiden ligt bij D (12,12), dus wel invoeren. Maar dit gebeurt dus niet.)

11 De Europese Unie kan voor alle lidstaten één (generieke) belastingmaatregel afdwingen. Hierdoor moeten alle lidstaten kiezen voor wel invoeren van een vliegbelasting. Dit leidt tot welvaartstoename in de lidstaten.

Opgave 3

12 Leden van een vakbond betalen lidmaatschapsgeld en werknemers die geen lid zijn, kunnen zonder te betalen profiteren van de gemaakte cao-afspraken.

13 Het reële loon daalt met 1,9%.
Berekening:

$$\text{indexcijfer reëel loon} = \frac{\text{indexcijfer nominaal loon}}{\text{prijsindexcijfer}} \times 100 = \frac{100{,}8}{102{,}75} \times 100 = 98{,}1.$$

Dit betekent een daling van 1,9%.

14 De prijs van een vliegticket bij Europlane is gemiddeld met 25% gedaald.
Berekening: Europlane heeft break-even gedraaid. De totale kosten zijn gedaald met 10% en ook de totale opbrengsten zijn met 10% gedaald.

$$\text{TO (index)} = \frac{\text{prijs (index)} \times \text{afzet (index)}}{100} = \frac{\text{prijs (index)} \times 120}{100} = 90$$

$$\text{prijs (index)} = \frac{100 \times 90}{120} = 75\text{, dus prijsdaling van 25\%.}$$

15 De dominante strategie van de directie is ‘vasthouden aan een laag bod’ en de dominante strategie van de vakbond ‘vasthouden aan hoge eisen’. Dit levert een uitkomst op die voor beide partijen suboptimaal is.

Opgave 4

16 Dit blijkt uit de gegevens van de vakken (0, 100) en (100, 0).
Toelichting:
Als één van beide supermarkten de prijzen verlaagt, stijgt daardoor blijkbaar de eigen afzet meer dan evenredig waardoor de winst naar € 100 stijgt, terwijl de concurrent, die relatief duurder wordt, de afzet meer dan evenredig ziet dalen waardoor de winst tot € 0 daalt.

17 Naarmate de doorzichtigheid van deze markt voor consumenten toeneemt, stijgt de prijsgevoeligheid en daarmee de prijselasticiteit van de vraag op deze markt.

18 Als beide supermarktconcerns kiezen voor de strategie prijsverlaging, blijven de marktaandelen van beide concerns gelijk, maar leidt een kleinere winstmarge er toe dat de winst van beide concerns daalt.

19 De keuze voor misschien wel € 100 winst en minimaal € 40 winst is aantrekkelijker dan misschien € 60 winst en het risico van € 0 winst.

Opgave 5

20 Overleg is nodig omdat de beide renners individueel zullen kiezen voor die strategie, die ongeacht de keuze van de ander het meeste oplevert (dominante strategie). Dat is in dit geval ‘wel doping’: 60 tegen 35, respectievelijk 20 tegen 15.

21 Als gevolg van dopinggebruik kunnen de gezondheidskosten (of opsporingskosten) voor de samenleving oplopen.

22 Wielerploegen investeren geld in materialen (fietsen, kleding e.d.) die specifiek gemaakt worden om kwaliteiten van individuele renners te verhogen. Een op doping betrapte renner kan zo lang uitgesloten worden van deelname aan wedstrijden, dat hij geen of onvoldoende opbrengsten oplevert om die specifieke investeringen terug te verdienen.

23 Alternatief 3 voor de matrix van bron 9 past bij de bewering van de sporteconoom.
Motivatie:
Het saldo van opbrengsten min kosten van de renner die geen doping gebruikt, kan groter worden dan het saldo van de renner die wel doping gebruikt. Als de laatste betrapt wordt, levert hij prijzengeld in en zal hij (extra) inkomsten derven.
De dominante strategie zal veranderen van ‘wel doping’ naar ‘geen doping’.

24 Een wielrenner heeft er belang bij om geen doping te gebruiken, omdat een groot deel van zijn inkomsten niet direct uitbetaald wordt. Dit wordt, onder voorwaarden, toegevoegd aan het inkomen dat uitgekeerd wordt na afloop van de actieve periode.

25 De maatschappelijke kosten van dopingcontroles zijn hoger dan de maatschappelijke opbrengsten.
Motivatie:
Een wielersport met controles levert een lagere maatschappelijke welvaart op dan een wielersport zonder controles. De maatschappelijke welvaart is maatschappelijke opbrengsten minus maatschappelijke kosten. Dus zijn de maatschappelijke kosten van dopingcontroles hoger dan de maatschappelijke opbrengsten van dopingcontroles.

© ThiemeMeulenhoff

5 Domein G Concept risico en informatie

Opgave 1 (2016-I)

bron 1 Voorgenomen maatregelen van twee zorgverzekeraars om de uitgaven aan ziektekosten te beperken

zorgverzekeraar	voorgenomen maatregel
Benadis	Benadis laat nieuwe klanten online een vragenlijst invullen. Verzekerden die een gezonde levensstijl weergeven krijgen een cadeau naar keuze of een premiekorting op hun aanvullende verzekering.
Vizaget	Vizaget introduceert een no-claimkorting voor de aanvullende verzekeringspakketten. Indien een verzekerde in een jaar geen vergoeding voor gemaakte ziektekosten claimt, krijgt hij het jaar daarop een no-claimkorting.

bron 2 Uitgaven aan gezondheidszorg

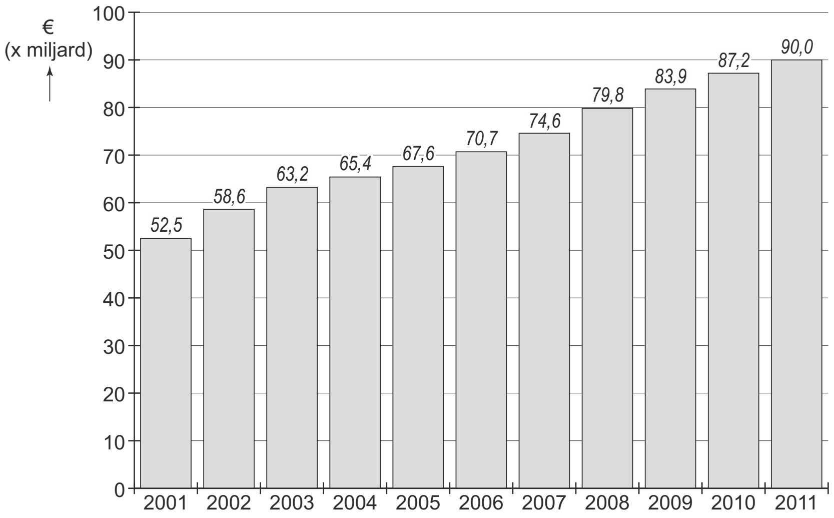

bron 3 Prijsindexcijfers van uitgaven gezondheidszorg (2001 = 100)

2002	102,3	2007	114,6
2003	104,7	2008	117,3
2004	107,1	2009	120
2005	109,5	2010	122,7
2006	112	2011	125,5

© ThiemeMeulenhoff

Zorgwekkende kosten
In een land is iedere inwoner verplicht verzekerd tegen ziektekosten van basiszorg. Die verplichting zorgt ervoor dat averechtse selectie bij ziektekostenverzekeringen wordt voorkomen. Een zorgverzekeraar mag mensen met een hoog gezondheidsrisico niet uitsluiten: ieder moet onder gelijke voorwaarden geaccepteerd worden voor de basiszorgverzekering.

1 Leg uit hoe door het optreden van averechtse selectie de premies van ziektekostenverzekeringen kunnen stijgen.

Zorgverzekeraars zoeken via de aanvullende verzekering naar manieren om goede risico's aan te trekken (risicoselectie) waarmee ze de uitgaven aan ziektekosten hopen te beperken.

Gebruik bron 1 bij de vragen 2 en 3.
2 Kies één van beide zorgverzekeraars en leg uit hoe de voorgenomen maatregel kan leiden tot risicoselectie.

3 Zal de aanvullende verzekering van Vizaget de solidariteit tussen verzekerden bevorderen of juist verminderen? Licht het antwoord toe.

Ondanks pogingen van zorgverzekeraars om de uitgaven aan ziektekosten te beperken zijn deze kosten in de periode 2001-2011 bijna verdubbeld. Vergrijzing en technologische ontwikkelingen worden als oorzaken genoemd. Dat is opvallend omdat technologische ontwikkelingen doorgaans kostenvoordelen opleveren.

4 Leg uit hoe technologische ontwikkelingen in de gezondheidszorg tot toenemende uitgaven aan ziektekosten kunnen leiden.

Gebruik bron 2 en 3.
5 Bereken de reële stijging van de uitgaven aan de gezondheidszorg in 2011 ten opzichte van 2001.

In een actualiteitenprogramma reageert een gezondheidseconoom op de ontwikkelingen. "De uitgaven aan ziektekosten stijgen omdat er sprake is van *moral hazard* (risico op moreel wangedrag) bij verzekerden. Een manier om moral hazard te beperken is het verhogen van het eigen risico.
Ik zal uitleggen hoe dat zit. Tevens zal ik een andere maatregel toelichten die *moral hazard* in de gezondheidszorg kan beperken ...."

6 Schrijf het vervolg van de reactie van de gezondheidseconoom. Hierin moeten de volgende aspecten aan de orde komen:
- Een uitleg waaruit blijkt dat het verhogen van het eigen risico een manier is om *moral hazard* bij verzekerden te beperken.
- Een andere maatregel dan de invoering van het eigen risico, met uitleg hoe daarmee *moral hazard* bij verzekerden kan worden beperkt.

Gebruik ongeveer 50 woorden.

Opgave 2 Vergrijzing brengt oudedagsvoorzieningen in gevaar

In de loop van de 21ste eeuw wordt in de rijke landen een steeds verdere vergrijzing van de bevolking verwacht. Deze vergrijzing kan problemen opleveren bij de financiering van oudedagsvoorzieningen als die gebaseerd is op het omslagstelsel. Hoe groot dit probleem is, kan worden weergegeven met de 'grijze druk'. De grijze druk is in deze opgave het aantal 65-plussers uitgedrukt als percentage van de bevolking van 20 tot en met 64 jaar.

bron 4

	Grijze druk in 2000	Grijze druk in 2050	Mutatie grijze druk 2000-2050 (procentpunten)
Japan	24,3%	51,2%	+ 26,9
Duitsland	25,4%	51,0%	+ 25,6
Verenigde Staten	19,0%	36,7%	+ 17,7
België	28,0%	47,9%	+ 19,9

bron 5

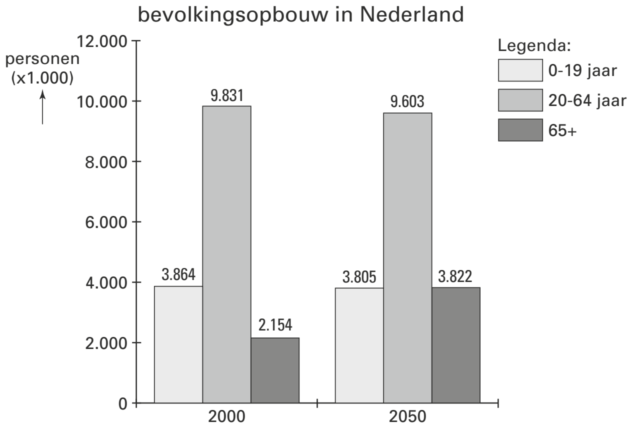

Sommige politici pleiten ervoor de verwachte financieringsproblemen van oudedagsvoorzieningen te verlichten door over te stappen op het kapitaaldekkingsstelsel.
7 Wat wordt verstaan onder het kapitaaldekkingsstelsel?

8 Toon met behulp van een berekening aan dat de mutatie van de grijze druk in Nederland in procentpunten tussen 2000 en 2050 kleiner is dan in Duitsland en België.

Uit de gegevens leidt Peter de volgende stelling af: als de oudedagsvoorzieningen zowel in België als Duitsland gefinancierd worden volgens het omslagstelsel, is het premiepercentage dat hiervoor in 2000 moet worden betaald, in België hoger dan in Duitsland. Immers, de grijze druk is in België hoger dan in Duitsland. Ria beweert dat de stelling van Peter *onjuist* is, omdat er behalve de grijze druk andere factoren zijn die de hoogte van dit premiepercentage bepalen.
9 Noem zo'n factor. Licht het antwoord toe.

Opgave 3

In het kader van de privatisering laat de overheid delen van de sociale zekerheid uitvoeren door bedrijven in de marktsector. Zo is de Ziektewet enige jaren geleden grondig gewijzigd. Vóór deze wijziging waren alle werkgevers verplicht zich via de collectieve sector te verzekeren tegen het risico dat het loon van zieke werknemers 1 jaar moest worden doorbetaald. De premie die de werkgever moest betalen, was voor iedere werknemer hetzelfde percentage van het brutoloon.

Ná de privatisering is de Ziektewet gedeeltelijk vervangen door een wet die werkgevers verplicht het loon van zieke werknemers 1 jaar door te betalen. Werkgevers kunnen zich tegen dit risico niet meer verzekeren via de collectieve sector. Werkgevers zijn vrij om te kiezen tussen het zelf dragen van dit risico of zich daartegen te verzekeren bij een particuliere verzekeringsmaatschappij. Kleine bedrijven vinden dit risico meestal te groot om zelf te dragen en zullen zich eerder dan grote bedrijven verzekeren bij een particuliere verzekeringsmaatschappij. Door deze privatisering worden ook de mogelijkheden voor ‘premiedifferentiatie’ vergroot. Met premiedifferentiatie wordt in dit geval bedoeld, dat de premie die een bedrijf voor de Ziektewet moet betalen, naar verhouding hoger wordt als dat bedrijf een hoger bedrag aan uitkeringen nodig heeft dan andere bedrijven.

Door deze verandering hoopt de overheid dat werkgevers zich meer inzetten om het ziekteverzuim in hun bedrijf terug te dringen.

Stel je de volgende situatie voor:
In de klas vindt een discussie plaats over de veranderingen in de Ziektewet. Veel leerlingen vinden de geschetste veranderingen van de Ziektewet slecht, omdat hierdoor de positie van risicogroepen zoals mensen met een zwakke gezondheid en gehandicapten op de arbeidsmarkt wordt verzwakt. Ook komt in de discussie naar voren dat werkgevers er waarschijnlijk van uitgaan dat het ziekteverzuim van risicogroepen naar verhouding hoog is. Daarom wordt verwacht dat werkgevers kosten zullen proberen te besparen door risicogroepen te mijden bij het vervullen van vacatures. Deze ‘selectie aan de poort’ wordt in de discussie als discriminatie bestempeld.

Jij vindt de discussie eenzijdig, omdat er vrijwel alleen wordt ingegaan op de negatieve gevolgen van de veranderingen in de Ziektewet. Jij gaat voor de klas een betoog houden waarin de positieve kanten van de veranderingen in de ziektewet worden uiteengezet.
Het betoog begint als volgt:
‘Beste klasgenoten,
Aan onze discussie wil ik enkele positieve kanten van de veranderingen in de Ziektewet toevoegen. Ik verwacht namelijk dat deze veranderingen uiteindelijk tot daling van het ziekteverzuim in Nederland zullen leiden.’

10 Schrijf het vervolg van het betoog.
In het betoog moeten de volgende aspecten aan de orde komen:
a De toename van het belang voor werkgevers om na de wijziging van de Ziektewet het ziekteverzuim in het eigen bedrijf terug te dringen.
b Een beschrijving van twee soorten maatregelen, anders dan ‘selectie aan de poort’, die werkgevers kunnen gebruiken om het ziekteverzuim terug te dringen.

Daarnaast moet in het betoog naar eigen keuze één van de onderstaande aspecten aan de orde komen. Kies daarbij het aspect dat het best in het betoog past.
1 het gevolg voor de internationale concurrentiepositie van Nederland via de loonkosten per product;
2 het gevolg voor de structuurwerkloosheid in Nederland;
3 een overheidsmaatregel of een cao-afspraak om aan het bezwaar tegen ‘selectie aan de poort’ tegemoet te komen.

© ThiemeMeulenhoff

Aanwijzingen
- De onderdelen van het betoog moeten logisch op elkaar aansluiten.
- Gebruik voor het vervolg van het betoog 120 woorden; een afwijking van 20 woorden is toegestaan.

Opgave 4 Zorg om betaalbare zorg

In het begin van de jaren tachtig begonnen in de Verenigde Staten de kosten van de gezondheidszorg te stijgen. Voor ouderen bestond een collectieve ziektekostenverzekering (Medicare). Maar de vergoedingen van Medicare werden onvoldoende om de kosten te dekken en de ouderen moesten op de particuliere verzekeringsmarkt aanvullende dekking zoeken.
Een econoom die de markt voor gezondheidszorg analyseerde merkte over deze situatie op: “Zolang de ziektekostenverzekering in ons land collectief georganiseerd is, zal het ontbreken van prijsprikkels leiden tot onbetaalbare zorg.”

Toen de particuliere verzekeringsmaatschappijen, met de komst van vooral oudere klanten, hun kosten zagen stijgen, werden ouderen al snel geweerd. Om te voorkomen dat ouderen ten gronde zouden gaan ingeval van ziekte, werden in sommige staten verzekeraars aangezet een seniorenpolis aan te bieden, in ruil voor privileges bij andere verzekeringen. In de staat Massachusetts werd Medex de meest verkochte seniorenpolis. In 1988 stonden er 280.000 Medex polissen uit die voor $ 60 per maand een volledige dekking tegen ziektekosten boden. De kosten van de gezondheidszorg bleven echter sterk stijgen en de premies gingen omhoog. Sommige ouderen weken uit naar goedkopere verzekeringen met lagere dekkingen en andere zagen helemaal af van een verzekering. Maar het betrof hier in de meeste gevallen relatief gezonde senioren die dat risico konden nemen. De ouderen die veel medische zorg nodig hadden, konden nergens naar toe. Het aantal verzekerden bij de seniorenpolissen nam in snel tempo af, de kosten per verzekerde namen toe waardoor de rendementen steeds meer onder druk kwamen te staan.
De grafiek in bron 6 toont de ontwikkeling voor Medex. Een voor een stopten de maatschappijen met het aanbieden van de seniorenpolis.

bron 6

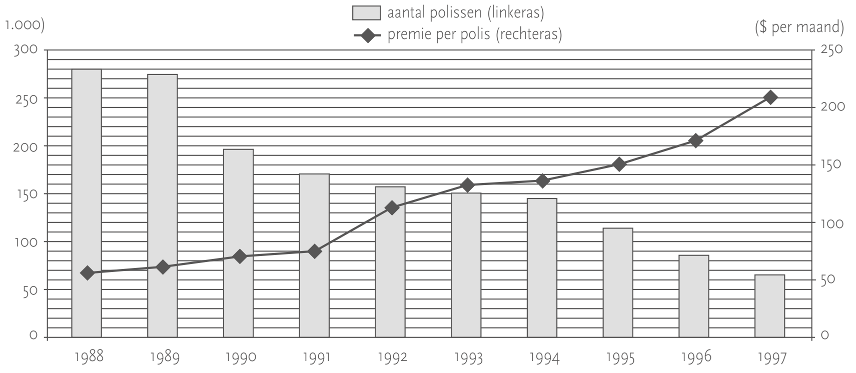

11 Leg uit dat er bij ziektekostenverzekeringen in het algemeen sprake is van ‘asymmetrische informatie’.

12 Noem twee instrumenten die verzekeraars kunnen inzetten om dit probleem van asymmetrische informatie te beperken.

© ThiemeMeulenhoff

13 Verklaar de opmerking van de econoom.

14 Citeer het tekstgedeelte waaruit blijkt dat er in de geschetste situatie sprake is van averechtse selectie.

15 Leg uit dat de in bron 6 weergegeven ontwikkeling van het aantal polissen zowel gevolg van als oorzaak voor de ontwikkeling van de premiehoogte kan zijn.

16 Laat met een berekening zien dat de totale premie-inkomsten uit de Medex seniorenpolis in 1997 lager waren dan in 1988.

De econoom beweert: "Zelfs in het geval de totale premie-inkomsten tussen 1988 en 1997 niet gedaald zouden zijn, had de verzekeraar toch steeds meer geld moeten toeleggen op de Medex seniorenpolis."

17 Geef twee argumenten voor de bewering van de econoom.

Opgave 5 Ondernemen iets voor jou?

"Hallo, wij zijn ESU. ESU staat voor Educatieve Software Uitgeverij. Wij verhuren laptops en onderwijsondersteunend materiaal voor leerlingen in de Tweede Fase van het voortgezet onderwijs in Nederland."
Met deze tekst starten vijf leerlingen van een middelbare school hun prijswinnende ondernemingsplan.

In het kader van deze opgave veronderstellen we:

- ESU wordt opgericht als een vennootschap onder firma (VOF).
- De vijf vennoten, allen 16 of 17 jaar oud, zijn door de rechter handelingsbekwaam verklaard voor rechtshandelingen met betrekking tot ESU (handlichting).
- Het startvermogen van ESU is € 100.000; de vijf vennoten brengen ieder een gelijk deel in en lenen dit geld van familieleden.
- Om de totale investeringen te financieren zal er ook geld geleend moeten worden bij een bank of andere financiële instelling. Deze financieringsbehoefte wordt geschat op € 126.000.
- De te verhuren laptopcomputers worden door ESU tegen een vaste vergoeding ingehuurd bij een grote computerfirma.
- In eerste instantie richt ESU zich op een beperkte afzetmarkt: een vijftiental scholen in de regio.

18 Leg uit waarom het lenen van geld bij een bank voor een onderneming minder voordelig kan zijn dan het lenen bij familieleden.

19 Leg uit waarom het voor het voortbestaan van ESU verstandig is dat de vijf eigenaren met deze familieleden afspraken over termijn, aflossing en vergoeding van de lening contractueel vastleggen.

20 Leg uit dat de financieringsbehoefte van ESU nog groter geweest zou zijn, als de onderneming niet had gekozen voor een huurconstructie voor het verkrijgen van de laptopcomputers.

Na een jaar blijkt de onderneming zo succesvol, dat er gedacht kan worden aan uitbreiding. De extra investering die nodig is voor de uitbreiding willen sommige vennoten (deels) financieren via het speciale Starterskrediet van de Plusbank (zie informatie op de volgende pagina).

© ThiemeMeulenhoff

Andere vennoten denken dat het verstandiger is om extra middelen aan te trekken door medeleerlingen te vragen een aandeel te nemen in ESU. Gedacht wordt aan een inleg van € 1.000 per leerling, waarbij die leerling dan recht krijgt op een winstuitkering en beperkt aansprakelijk zal zijn tot maximaal de hoogte van zijn of haar aandeel.
De uitbreidingsplannen betekenen ook dat ESU voortaan alle scholen in Nederland als potentiële klanten beschouwt. Om deze klanten te bereiken worden er enkele vertegenwoordigers ingehuurd. Deze vertegenwoordigers komen niet in vaste dienst van ESU, maar krijgen een beloning die volledig gekoppeld is aan het aantal en de omvang van de huurcontracten die ze weten af te sluiten. Voor het trainen van deze vertegenwoordigers zal ESU een extra investering doen in de vorm van een intern opleidingsprogramma. De leraar economie, die ESU over de uitbreidingsplannen adviseert, beweert:

bewering 1
"Gezien de grote mate van risicoaversie verwacht ik dat jullie niet veel leerlingen bereid zullen vinden om aandeelhouder in ESU te worden."

bewering 2
"Een logisch vervolg op de uitbreidingsplannen kan het omzetten van de VOF in een BV zijn."

Starterskrediet Plusbank

Voor startende ondernemingen en jonge ondernemingen die willen uitbreiden, bieden wij onder gunstige voorwaarden het zogenaamde 'starterskrediet' aan.

Waarin verschilt dit starterskrediet van een 'normale' banklening of hypothecaire lening?
- er is geen onderpand vereist
- indien gewenst, kan deze lening maximaal vijf jaar aflossingsvrij gemaakt worden
- een lagere rente dan de rente bij een vergelijkbare persoonlijke kredietvorm

Op dit moment gelden de volgende rentepercentages (op jaarbasis) voor dit starterskrediet:

aantal aflossingsvrije jaren	0	1	2	3	4	5
bijbehorend rentepercentage	7,8%	7,9%	8,0%	8,1%	8,2%	8,3%

Bijzondere voorwaarde voor jonge ondernemers:

Indien de ouders van jonge ondernemers bereid zijn met een (extra) hypotheek op hun huis garant te staan voor de lening, vraagt de Plusbank een lagere rente dan bovenstaand vermeld.

21 Leg uit waarom het rentepercentage voor het starterskrediet hoger is, naarmate het aantal aflossingsvrije jaren hoger is.

22 Leg uit waarom de bank, onder de bovenvermelde bijzondere voorwaarde, bereid is een lagere rente te vragen op het starterskrediet.

23 Leg uit wat de leraar economie bedoelt met bewering 1.

24 Verklaar bewering 2.

25 Leg uit op welke manier de beloningsstructuur die ESU kiest voor de vertegenwoordigers, kan leiden tot een grotere mate van zelfbinding bij die vertegenwoordigers.

26 Leg uit dat er bij de extra investering van ESU in de opleiding van de vertegenwoordigers sprake kan zijn van verzonken kosten.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 6

bron 7 Aantal uitkeringen 1999-2010 (in duizendtallen)

peildatum per jaar: 1 januari

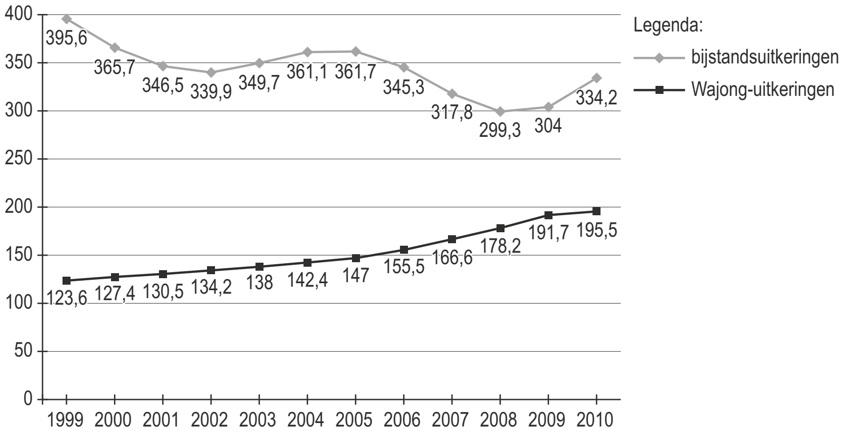

bron 8 Consumentenprijsindex (CPI) Nederland 2005-2011

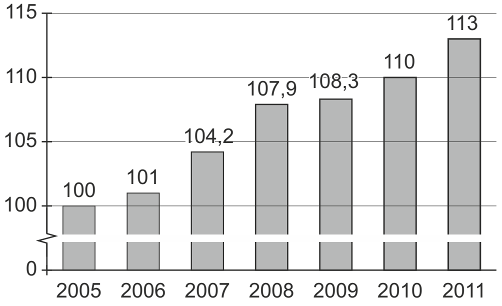

Gemeente had liever een Wajonger!

twee fragmenten uit een krantenbericht van oktober 2011:

"Sinds 2004 neemt het aantal Wajong-uitkeringen sterk toe. Als de instroom in deze regeling zo doorgaat, zijn er méér dan 400.000 Wajongers in het jaar 2040. De Wajong is een sociale regeling voor mensen die vóór hun 18e levensjaar arbeidsongeschikt zijn en voor studenten die voor hun 30ste levensjaar arbeidsongeschikt raken. De Wajong-uitkering wordt door de Rijksoverheid betaald uit de belastingen."

"In januari 2004 werd de nieuwe bijstandswet (WWB) van kracht. De gemeenten in Nederland verzorgen de uitvoering van de WWB. Het geld daarvoor ontvangen ze van de Rijksoverheid op basis van een vast budget dat gerelateerd is aan het inwoneraantal van de gemeente. De gemeenten hebben een prikkel om zoveel mogelijk te besparen op de bijstandsuitkeringen, omdat zij het niet gebruikte deel van het budget voor andere uitgaven kunnen inzetten. De bijstandsuitkering is gebaseerd op het sociaal bestaansminimum: 70% van het brutominimumloon. Bijstand is een sociale voorziening voor mensen zonder betaald werk."

27 Citeer uit bovenstaand krantenbericht de zin waaruit blijkt dat er met betrekking tot de Wajong sprake is van verplichte solidariteit.

Gebruik bron 7 bij de vragen 28 en 29.

28 Laat met een berekening zien dat na invoering van de WWB het beroep op de Wajong relatief sterker is toegenomen dan in de voorgaande periode van 1 januari 1999 tot 1 januari 2004.

29 Beschrijf aan de hand van de ontwikkeling van het aantal bijstandsuitkeringen de conjunctuur in Nederland vanaf 2005.

De 27-jarige alleenstaande Sander heeft een Wajong-uitkering.
Op 1 januari 2011 bedroeg zijn uitkering € 1.076,40 per maand.
Jaarlijks per 1 januari wordt het bedrag van de uitkering aangepast.
In 2011 bedroeg de gemiddelde stijging van de cao-lonen 1,75%.
Gebruik bovenstaande gegevens en bron 8 bij de vragen 30 en 31.

30 Bereken de hoogte van de uitkering die Sander vanaf 1 januari 2012 zou moeten ontvangen, wil er sprake zijn van een waardevaste uitkering.

31 Is die waardevaste uitkering per 1 januari 2012 ook welvaartsvast?
Verklaar het antwoord met een berekening.

De regering is van plan om de gemeenten ook verantwoordelijk te maken voor de uitvoering van de Wajong. De Wajong wordt dan net als de bijstand een onderdeel van het vaste budget dat gemeenten ontvangen voor alle sociale voorzieningen. Hiermee wil de regering een einde maken aan wat zij noemt 'het substitutie-effect bij de gemeenten tussen bijstand en Wajong'.

32 Leg de redenering van de regering uit hoe deze maatregel een einde kan maken aan dit substitutie-effect.
Gebruik ongeveer 40 woorden.

Opgave 7

bron 9 Europees Noodfonds EFSF en afspraken bij de start van de eurozone

De lidstaten van de eurozone hebben een Europees Noodfonds voor de euro ingesteld. Doel is het verschaffen van financiële steun aan lidstaten die in financiële moeilijkheden verkeren. Hiertoe worden gelden aangetrokken op de vermogensmarkten. Deelnemende landen storten in totaal ongeveer 1.000 miljard euro in het Noodfonds.

afspraken bij de start van de eurozone:
Het overheidstekort mag niet meer bedragen dan 3% van het bbp.
- De staatsschuld mag niet hoger zijn dan 60% van het bbp.
- Het is niet toegestaan dat lidstaten elkaar financieel bijstaan.
- Elke lidstaat verplicht zich om regelmatig betrouwbare economisch-statistische informatie te geven.
- Een lidstaat kan niet door de overige lidstaten uit de eurozone worden gezet, maar kan wel vrijwillig vertrekken.

Fiducia in Italia?

33 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Een staatsobligatie is een lening aan de overheid met een …(1)… looptijd en in de meeste gevallen een …(2)… rente. Staatsobligaties worden door beleggers meestal beoordeeld als beleggingen met een …(3)… risico dan beleggingen in aandelen.
Kies uit:
bij (1) korte / lange
bij (2) variabele / vaste
bij (3) hoger / lager

uit een krant van november 2011:
“De eurocrisis is niet gestopt bij Griekenland, maar verspreidt zich over de andere landen van de eurozone. Italië heeft nu een staatsschuld van 120 procent van het bruto binnenlands product (bbp), terwijl die volgens de afspraken maximaal 60 procent mag zijn.”

“De crisis in Italië verergert. Beleggers schatten het risico van beleggen in Italiaanse staatsobligaties hoger in. Mede daardoor is de rente op nieuw uitgegeven Italiaanse staatsobligaties binnen enkele maanden gestegen tot 7,2%. Zo’n hoge rente kan ertoe leiden dat de staatsschuld van Italië nog verder toeneemt. Premier Monti wil met een bezuinigingspakket en belastingverhoging het vertrouwen terugbrengen in de Italiaanse overheidsfinanciën.”

© ThiemeMeulenhoff

34 Leg uit hoe een hoger risico voor beleggers kan leiden tot een hogere rente op nieuw uit te geven staatsobligaties.
35 Leg uit hoe bij aanhoudende overheidstekorten een stijging van de rente op nieuw uit te geven staatsobligaties kan leiden tot een verdere stijging van de totale Italiaanse staatsschuld.

Italië overweegt in 2011 een beroep te doen op het Europese Noodfonds (EFSF). Econoom Disconti doet over dat fonds een uitspraak:
“In de afspraken die zijn gemaakt bij de start van de eurozone is al een risico op moral hazard (risico op moreel wangedrag) aanwezig. Met de oprichting van het Europese Noodfonds wordt dat risico nog groter.”

Gebruik bron 9.
36 Leg uit hoe de oprichting van het EFSF het risico op moral hazard in de eurozone kan vergroten.

Opgave 8

bron 10 De beide fietsverzekeringen vergeleken

VELO fietsverzekering e-bike	VELO fietsverzekering stadsfiets
voordelen	**voordelen**
– lage premie	– lage premie
– 3 jaar lang verzekerd	– 3 jaar lang verzekerd
– tegen diefstal en beschadiging	– tegen diefstal en beschadiging
premie (voor 3 jaar)	**premie (voor 3 jaar)**
vaste premie € 125 bij elke e-bike met een nieuwwaarde tot € 2.100	– afhankelijk van postcode en nieuwwaarde
	– alleen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht geldt een vaste premie van € 160 voor elke stadsfiets met een nieuwwaarde lager dan € 1.000
eigen risico	
alleen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht geldt een eigen risico van 20% van het verzekerde bedrag bij diefstal of total loss (totaal verlies)	
in alle andere gevallen: een eigen risico van € 20 in de kosten per geval van schadeherstel	

© ThiemeMeulenhoff

bron 11 **Gegevens voor een risicoanalyse van fietsdiefstal**

Wel of niet verzekeren?

Oma Van Riethoven (72) woont in een dorpje in Noord-Brabant. Voor recreatieve tochten in de natuur heeft ze onlangs een nieuwe e-bike (elektrische fiets) ter waarde van € 2.099 aangeschaft. Bij de verkoop is haar de mogelijkheid geboden een fietsverzekering af te sluiten. Hoewel de verkoper zegt dat in haar situatie de mogelijke schade waarschijnlijk niet opweegt tegen de extra kosten, overweegt ze toch een verzekering af te sluiten.
Oma besluit haar kleinzoon Rick om raad te vragen. Rick (24) woont, werkt en gaat uit in het centrum van Amsterdam en heeft net een nieuwe stadsfiets gekocht met een nieuwwaarde van € 999. Ook Rick heeft nagedacht over het sluiten van een aparte fietsverzekering, maar hij heeft daar niet voor gekozen. Om oma een advies te geven, bekijkt hij de voorwaarden bij verzekeraar VELO (bron 10) en zoekt hij op internet naar aanvullende gegevens voor het maken van een risicoanalyse (bron 11).

Oma Van Riethoven is een risicoavers persoon.
37 Citeer de zin uit bovenstaande tekst waaruit dat blijkt.

Gebruik bron 10 bij de vragen 38 en 39.
38 Bij welke verzekering past VELO meer risicoselectie toe: bij de stadsfiets of bij de e-bike? Verklaar het antwoord.
39 Hoe blijkt dat VELO probeert het risico op moral hazard (risico op moreel wangedrag) te beperken? Verklaar het antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Rick adviseert zijn oma over de verzekering voor haar e-bike. Op basis van de premies die VELO rekent, maakt Rick een schatting van het gemiddelde risico op diefstal. Vervolgens maakt hij een vergelijking tussen premie en risico.
Gebruik bron 10.
40 Laat met een berekening zien dat de gemiddelde kans op diefstal bij e-bikes van € 2.099 in Noord-Brabant kleiner is dan bij stadsfietsen van € 999 in Amsterdam, ervan uitgaande dat bij deze fietsen de premieontvangsten van de verzekeraar precies kostendekkend zijn voor de uit te keren schadelast bij diefstal.

Gebruik bron 10 en bron 11 en de informatie over oma en Rick.
41 Leg het verband uit tussen de premieverschillen tussen e-bikes en stadsfietsen in bron 10 en de diefstalrisico's op basis van bron 11.

Opgave 9 Aanpakken dat opwaarderen! (2017-II)

bron 12 **Premietabel van verzekeraar CarSafe**

oorspronkelijke cataloguswaarde	basispremie bij minder dan 20.000 km per jaar	basispremie bij meer dan 20.000 km per jaar
tot € 12.000	711	810
€ 12.000 - € 13.000	782	891
€ 13.000 - € 14.000	853	972
€ 14.000 - € 15.000	924	1.053
€ 15.000 - € 16.000	996	1.135
€ 16.000 - € 17.000	1.067	1.216
€ 17.000 of meer	1.139	1.298

© ThiemeMeulenhoff

bron 13 **Bonus-malusladder van verzekeraar Carsafe**

korting per bonus-malustrede		toekomstige bonus-malustrede 1)			
bonus-malus trede	korting op de basispremie (%)	zonder schade	met 1 schade	met 2 schades	met 3 of meer schades
20	75	20	15	9	1
19	75	20	14	8	1
18	75	19	13	8	1
17	75	18	12	7	1
16	75	17	11	6	1
15	75	16	10	5	1
14	75	15	9	4	1
13	72,5	14	8	2	1
12	70	13	7	2	1
11	67,5	12	6	1	1
10	65	11	5	1	1
9	60	10	4	1	1
8	55	9	3	1	1
7	50	8	2	1	1
6	45	7	1	1	1
5	35	6	1	1	1
4	25	5	1	1	1
3	15	4	1	1	1
2	5	3	1	1	1
1	25% opslag	2	1	1	1

1) Een voorbeeld: U zit nu in trede 14 en claimt dit jaar twee schades. Volgend jaar zult u dan in trede 4 komen. Uw korting zal dan afnemen van 75% tot 25%.

Uit een tijdschrift:
In de dure tas die gestolen werd op dat zonnige eiland, zat volgens je claim bij de verzekering ook een dure zonnebril die je in feite al eerder was kwijtgeraakt. Een kras in de lak van je auto, veroorzaakt door een onvoorzichtige fietser, laat je tegelijk repareren met de deuk in het spatbord die er al een tijdje in zat.
Uit onderzoek van het Verbond van Verzekeraars (VvV) blijkt dat er jaarlijks voor zo'n 900 miljoen euro aan schade op een dergelijke manier wordt 'opgewaardeerd'. "Het gevolg van dit claimgedrag is dat de verzekerden er uiteindelijk toch weer zelf voor moeten betalen", aldus de woordvoerder van het VvV.

42 Leg uit dat het ‘opwaarderen’ van schade mogelijk is als gevolg van asymmetrische informatie.

43 Is er bij het ‘opwaarderen’ van schade sprake van moral hazard? Verklaar het antwoord.

44 Verklaar de uitspraak van de VvV-woordvoerder.

© ThiemeMeulenhoff

Om ervoor te zorgen dat verzekerden minder claimen, maken verzekeraars onder andere gebruik van een bonus-malusladder. Volgens de VvV kan een dergelijke bonus-malusladder in sommige gevallen het claimen juist stimuleren. In het rapport laten de onderzoekers dat zien aan de hand van een voorbeeld:

Hugo heeft een auto met een cataloguswaarden van € 16.950,-. Hij rijdt jaarlijks ongeveer 12.000 km en is door verzekeraar CarSafe ingedeeld in trede 7 van de premieladder. In het begin van het jaar heeft Hugo al twee schades geclaimd bij CarSafe.

Gebruik bovenstaand voorbeeld, bron 12 en bron 13 bij de vragen 45 en 46.

45 Bereken met hoeveel euro de premie van Hugo volgend jaar ten opzichte van zijn huidige premie zal stijgen als gevolg van de twee ingediende schades.

46 Leg uit dat de bonus-malusladder in het geval van Hugo het aantal claims niet beperkt.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij Domein G Concept risico en informatie

Opgave 1

1 Averechtse (averechts = ongunstig) selectie treedt op als voor een bepaalde verzekering zich alleen mensen verzekeren met een hoog risico.
2 De een laat een vragenlijst invullen, de andere geeft een no-claimkorting. Wat is het effect?
3 Van Dalen geeft als definitie van solidariteit: bewustzijn van saamhorigheid en bereidheid om de consequenties daarvan te aanvaarden.
4 Technologische ontwikkeling is toepassen van (nieuwe) kennis waardoor nieuwe of verbeterde goederen of diensten geproduceerd kunnen worden. Ook omvat het de ontwikkeling van productieprocessen waardoor men met minder productiefactoren toekan (meer efficiëntie).
5 Formule is:
ric = (nic ÷ pic) × 100 en indexcijfer berekenen ten opzichte van basisjaar:
(jaar x ÷ basisjaar) × 100.
6 Moral hazard of moreel wangedrag: verzekerden vertonen niet het gedrag dat je mag verwachten, zoals bijvoorbeeld in polisvoorwaarden staat.

Opgave 2

7 Denk aan het verschil tussen het omslagstelsel en kapitaaldekkingsstelsel.
8 De grijze druk is in deze opgave het aantal 65-plussers uitgedrukt als percentage van de bevolking van 20 tot en met 64 jaar.
Procentpunt is het absolute verschil tussen twee percentages (bv. als iets van 4% naar 6% gaat dan is het met 2%-punt omhoog gegaan).
9 Premiepercentage = (hoogte bedrag premie ÷ hoogte inkomen) × 100% en:
Totale opbrengst premies = totaal bedrag aan uitkeringen. Totale opbrengst premies = hoogte premie × aantal verzekerden. Zoek het in de teller en/of de noemer.

Opgave 3

10 –

Opgave 4

11 Asymmetrische informatie: er is ongelijke kennis aanwezig bij betrokkenen (verzekeringsmaatschappij en verzekerden) bij een transactie (zoals bij afsluiting van een verzekering).
12 De verzekeringsmaatschappijen moeten dus iets bedenken waardoor ze meer kennis krijgen over potentieel "veelkostende" klanten. Ze kunnen dan iets bedenken om dit financieel te compenseren, dat wil zeggen meer inkomsten krijgen en/of minder hoeven uit te keren aan "slechte" klanten.
13 "Collectief georganiseerd" betekent hier dat de overheid veel voorschrijft.
14 Averechtse (averechts = ongunstig) selectie treedt op als voor een bepaalde verzekering zich alleen mensen verzekeren met een hoog risico.
15 Lees de tekst bij begin van dit vraagstuk en zoek naar signaalwoorden.
16 Maak gebruik van de bron en de gegevens/cijfers uit de tekst.
17 Ga na wat er gebeurt met de ontwikkeling van de ziektekosten en het gedrag van (potentieel) verzekerde personen. Let speciaal op het gedrag van senioren.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 5

18 Geld lenen betekent terugbetalen (meestal) binnen een bepaalde periode en er zijn kosten voor de lener.
19 Kijk naar verschil tussen een puur zakelijke opstelling en de meerwaarde die familie kan geven.
20 Hier wordt dus naar verschil van kosten gevraagd.
21 Hoogte rentepercentage dat een bank vraagt, is sterk afhankelijk van risico van wanbetaling en inflatiepercentage.
22 Risico wordt beperkt voor de bank.
23 Risicoavers gedrag is een eigenschap van een individu, dat weinig risico durft te nemen.
24 Uitbreiding betekent meer geld/kapitaal nodig hebben.
25 Zelfbinding betekent dat je met je gedrag aantoont dat je betrouwbaar bent, dus dat je doet waarvoor je bent aangenomen.
26 Verzonken kosten zijn er als gemaakte kosten niet worden terugverdiend door het bedrijf.

Opgave 6

27 Definitie van solidariteit: bewustzijn van saamhorigheid en bereidheid om de consequenties daarvan te aanvaarden. Verplichte solidariteit wil zeggen dat iedereen een bijdrage moet geven.
28 Je moet in procenten uitrekenen wat de stijging is, want het gaat om een relatieve (naar verhouding) stijging.
29 Conjunctuur is de ontwikkeling van het nationale inkomen (onder invloed van de veranderingen van de effectieve vraag).
30 Een waardevaste uitkering is een uitkering die meestijgt met de inflatie/prijsstijging.
31 Een welvaartsvaste uitkering is een uitkering die meestijgt met de gemiddelde loonstijging.
32 Substitueren = vervangen van het ene voor het andere.

Opgave 7

33 –
34 Risico's voor beleggers zijn onder meer dat een lening niet (volledig) terugbetaald wordt en dat de reële waarde van hun lening minder wordt door inflatie.
35 Overheidstekorten leiden tot meer vraag op de kapitaalmarkt en als daar geen toenemend aanbod tegenover staat zal de prijs = rente stijgen.
36 Moral hazard of moreel wangedrag is er als de verzekerden niet het gedrag vertonen dat je mag verwachten, zoals bijvoorbeeld in polisvoorwaarden staat voorgeschreven.

Opgave 8

37 Risicoavers persoon betekent: eigenschap van een individu die weinig risico durft te nemen.
38 Risicoselectie: de verzekering maakt onderscheid tussen verschillende risico's dat wil zeggen dat hogere risico's meer moeten betalen.
39 Moral hazard of moreel wangedrag is er als de verzekerden niet het gedrag vertonen dat je mag verwachten, zoals dat bijvoorbeeld in de polisvoorwaarden staat.
40 De premies die ontvangen worden zijn gelijk aan de uitkeringen. Je moet dus berekenen hoeveel premie iemand per jaar betaalt en wat de verzekering verwacht in een jaar aan iemand uit te keren.
41 Je moet het risico van diefstal vergelijken met de premie die betaald wordt.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 9

42 Asymmetrische informatie: er is ongelijke kennis aanwezig bij betrokkenen (verzekeringsmaatschappij en verzekerden) bij een transactie.
43 Moral hazard of moreel wangedrag is er als de verzekerden niet het gedrag vertonen dat je mag verwachten op grond van de polisvoorwaarden.
44 Het gaat om de laatste zin uit het tekststukje boven de vraag. Claimgedrag is verzoek om uitbetaling door verzekeringsmaatschappij aan verzekerde.
45 Hugo's huidige premie zit in trede 7. Je moet dus uitrekenen hoeveel premie hij dan betaalt en in welke trede hij terecht komt na de twee ingediende schades. Welke premie gaat hij dan betalen en wat is dus de verandering?
46 In welke trede zit Hugo in de nieuwe situatie en wat zegt dan de bonus-malusladder?

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein G Concept risico en informatie

Opgave 1

1 Averechtse selectie houdt in dit geval in dat vooral mensen met een hoog gezondheidsrisico zich laten verzekeren. Zorgverzekeraars hebben dan voornamelijk 'slechte' risico's in portefeuille en krijgen daardoor te maken met kostenstijgingen per verzekerde. Om die kosten te kunnen dekken verhogen de zorgverzekeraars de premies.

2 Bij keuze voor Benadis.
Uitleg: Klanten die hun gezondheidstoestand positief inschatten kunnen met het invullen van de vragenlijst korting verdienen. Hierdoor zal Benadis vooral klanten met een gezonde leefstijl aantrekken. Dit zijn vooral goede of minder risico's voor de verzekeraar.

Bij keuze voor Vizaget.
Uitleg: Vooral klanten die hun gezondheidstoestand positief inschatten zullen gebruikmaken van een verzekering met no-claimkorting. Hierdoor trekt Vizaget vooral goede of minder risico's voor de verzekeraar aan.

3 Een van de volgende antwoorden.
- De aanvullende verzekering van Vizaget bevordert de onderlinge solidariteit. Toelichting: De no-claimkorting zal mensen aantrekken die verwachten weinig claims te hoeven indienen. Zij zullen dan mogelijk netto bijdragers zijn aan de verzekering (meer betalen dan claimen). Hiermee wordt de onderlinge solidariteit vergroot.
- De aanvullende verzekering van Vizaget vermindert de onderlinge solidariteit. Toelichting: Verzekerden die slechts weinig claims indienen, krijgen in de loop der jaren korting op de premie. Verzekerden uit deze groep betalen daardoor naar verhouding minder dan verzekerden met meer claims per jaar. Hiermee vermindert de onderlinge solidariteit.

4 Een van de volgende uitleggingen.
- Door technologische ontwikkelingen (nieuwe apparatuur) worden nieuwe behandelmethoden mogelijk die duurder zijn.
- Door technologische ontwikkelingen kunnen aandoeningen behandeld worden die in het verleden niet (of minder uitgebreid) behandeld konden worden, waardoor de uitgaven aan ziektekosten stijgen.
- Door technologische ontwikkelingen kunnen patiënten langduriger behandeld worden, waardoor de uitgaven aan ziektekosten stijgen.

5 $\text{Indexcijfer reële grootheid} = \dfrac{\text{nominale indexcijfer grootheid}}{\text{prijsindexcijfer}} \times 100$

Nominale indexcijfer is:

$\dfrac{90}{52{,}5} \times 100 = 171{,}4.$

Het prijsindexcijfer is 125,5

Het indexcijfer van de reële grootheid:

$\dfrac{171{,}4}{125{,}5} \times 100 = 136{,}6$

De uitgaven aan gezondheidszorg stijgen dus reëel met 36,6%.

© ThiemeMeulenhoff

6 Een van de volgende antwoorden.
- Het verhogen van het eigen risico een manier is om moral hazard bij verzekerden te beperken. Ik zal dit uitleggen. Door het verhogen van het eigen risico moet de verzekerde een groter deel van de ziektekosten zelf betalen. Hierdoor zal de verzekerde in sterkere mate proberen de ziektekosten te beperken.
- Een andere maatregel hoe moral hazard bij verzekerden kan worden beperkt: het is mogelijk om bepaalde soorten schade gedeeltelijk of geheel uitsluiten van vergoeding. Zo kan men bepaalde gezondheidsschade als gevolg van bijvoorbeeld alcoholgebruik of roekeloos gedrag niet vergoeden. Dit kan mensen aanzetten om dit soort gezondheidsschade te beperken.

Opgave 2

7 De premies worden nu gebruikt om te sparen en met dit gespaarde vermogen worden de toekomstige uitkeringen betaald.

8 De grijze druk is het aantal 65-plussers uitgedrukt als percentage van de bevolking van 20 tot en met 64 jaar.
De grijze druk in Nederland in 2000 is dan: (2.154 ÷ 9.831) × 100% = 21,9%.
De grijze druk in 2050: (3.822 ÷ 9.603) × 100% = 39,8%.
De toename in Nederland is 39,8 – 21,9 = 17,9 procentpunten.
De toename in België is 47,9 – 28,0 = 19,9 procentpunten.
De toename in Duitsland is 51,0 – 25,4 = 25,6 procentpunten.
De verandering van de grijze druk is dus in Nederland in procentpunten kleiner dan in België en Duitsland.

9 Een van de volgende factoren.
- Hoogte van de uitkeringen.
  Toelichting: De uitkeringen kunnen in België lager zijn waardoor een lager premiepercentage kan volstaan om de benodigde uitkeringen op te brengen.
- Verhouding premiebetalers en ontvangers.
  Toelichting: In België kunnen er relatief meer mensen zijn die premie betalen waardoor een lager premiepercentage kan volstaan om de benodigde uitkeringen op te brengen.
- Hoogte gemiddelde inkomen.
  Toelichting: In België kan het gemiddelde inkomen hoger zijn, waardoor een lager premiepercentage kan volstaan om de benodigde uitkeringen op te brengen.

Opgave 3

10 Aspect a:
De bedrijven gaan lagere premies betalen als er een laag ziekteverzuim is. Zij hebben dus duidelijk een belang om het ziekteverzuim zo laag mogelijk te houden. (26 woorden)
Aspect b:
Twee van de volgende maatregelen:
- Werkgevers zullen nu geprikkeld worden om een strengere controle uit te voeren bij ziekte. Op deze wijze kunnen ze proberen om onterecht ziekteverzuim tegen te gaan en daardoor het ziekteverzuim verlagen. (31 woorden)
- Werkgevers zullen nu geprikkeld worden om maatregelen te nemen ter vermindering van de werkdruk. Hierdoor zullen er minder mensen uitvallen door bijvoorbeeld overspannenheid of burnout. Dit leidt dan tot een lager ziekteverzuim. (32 woorden)
- Werkgevers zullen nu geprikkeld worden om bijvoorbeeld betere arbeidsomstandigheden door te voeren. Zo kan de aanschaf van goede (ergonomische) stoelen (of veilige kleding of beveiligde instrumenten) leiden tot minder lichamelijke aandoeningen/klachten. Dit leidt dan tot een lager ziekteverzuim. (38 woorden)

© ThiemeMeulenhoff

- Werkgevers zullen nu geprikkeld worden om mensen te belonen als zij weinig verzuimen. Hierdoor zullen meer werknemers bij gering ziektegevoel toch blijven doorwerken. Dit leidt dan tot een lager ziekteverzuim. (30 woorden)

Keuzeaspect 1:
De daling van het ziekteverzuim leidt bij gelijkblijvende loonkosten tot een hogere productie. Hierdoor zullen de loonkosten per eenheid product dalen. Deze kostendaling kan in de prijzen worden doorberekend. (29 woorden)
Keuzeaspect 2:
Een van de volgende antwoorden:
- De daling van het ziekteverzuim leidt tot een hogere productie. Bij gelijkblijvende loonkosten zullen de loonkosten per eenheid product dan dalen. Dit kan leiden tot hogere winsten. Hogere winsten kunnen leiden tot hogere investeringen en dit kan de structuurwerkloosheid doen afnemen. (41 woorden)
- De daling van het ziekteverzuim leidt bij gelijkblijvende loonkosten tot een hogere productie. Hierdoor zullen de loonkosten per eenheid product dalen. Bedrijven zullen dan minder geprikkeld worden om arbeid te vervangen door machines. Dit heeft een gunstig effect op de hoogte van de structuurwerkloosheid. (44 woorden)

Keuzeaspect 3:
Een van de volgende antwoorden:
- De overheid kan er sterk op aandringen dat er maatregelen getroffen worden. Te denken is aan afspraken in CAO's om een bepaald quotum aan gedeeltelijk arbeidsongeschikten/gehandicapten in dienst te nemen. Hierdoor zal 'selectie aan de poort' worden tegengegaan. (40 woorden)
- De overheid kan subsidies ter beschikking stellen aan bedrijven die personen uit de risicogroepen aannemen. Hierdoor kunnen bedrijven financieel voordeel hebben bij het aannemen van personen uit de risicogroepen. 'Selectie aan de poort' zal dan worden tegengegaan. (37 woorden)

Opgave 4

11 Een van de volgende antwoorden.
- Verzekeraars weten vooraf niet hoe de gezondheidssituatie is van de personen die zich als verzekeringnemer aanmelden en dus niet de 'slechte risico's' kunnen scheiden van de 'goede risico's'.
- Verzekerden kunnen achteraf hun gedrag aanpassen, als ze weten dat ze tegen de financiële risico's van ziektekosten verzekerd zijn. Dit vormt voor de verzekeraar een 'moreel risico'.

12 Twee van de volgende instrumenten:
- eigen risico voor de verzekerde;
- gezondheidsverklaring laten invullen (screening);
- risicosolidareit (laten) opleggen;
- bonus-malus regeling instellen.

13 De vraag naar zorg reageert niet (onvoldoende) op het duurder worden van die zorg. Er is namelijk geen directe relatie tussen de prijs die men betaalt voor de zorg en de kosten die voor die zorg gemaakt worden. Hierdoor schieten de totale premie-inkomsten al vlug tekort om de stijgende kosten te dekken.

14 ''Sommige ouderen weken uit naar goedkopere verzekeringen met lagere dekkingen en andere zagen helemaal af van een verzekering. Maar het betrof hier in de meeste gevallen relatief gezonde senioren die dat risico konden nemen. De ouderen die veel medische zorg nodig hadden, konden nergens naar toe.''

© ThiemeMeulenhoff

15 Gevolg: door de stijgende premie wordt de seniorenpolis voor meer ouderen te duur en daalt de vraag naar het aantal polissen.
Oorzaak: omdat het aantal polissen daalt ziet de verzekeraar zich genoodzaakt om de premie te verhogen (omdat vooral de 'goede risico's' vertrekken) ten einde de te verwachten ziektekosten te kunnen dekken.

16 Door berekening blijkt dat de totale premie-inkomsten in 1988 nog ongeveer 280.000 × $ 60 × 12 = $ 201.600.000 bedroegen en in 1997 waren afgenomen tot ongeveer 65.000 × $ 225 × 12 = $ 175.500.000.

17 Voorbeelden van argumenten zijn:
- stijgende kosten voor gezondheidszorg vragen eigenlijk om stijgende premie-inkomsten;
- omdat alleen de 'slechte risico's' overbleven, stegen de te vergoeden ziektekosten harder dan de premie's;
- ouderen die eenmaal de polis hadden afgesloten, pasten hun gedrag aan en maakten voor elke gezondheidsklacht gebruik van de 'gratis' gezondheidszorg.

Opgave 5

18 Een bank zal een hogere rente rekenen en/of minder soepele aflossingsvoorwaarden hanteren, hetgeen een gevolg kan zijn van:
- het winststreven van een commerciële instelling;
- het feit dat een bank minder goed kan controleren hoe de middelen besteed worden en dus meer risico loopt bij het incasseren van de vordering.

19 Omdat deze familieleden geen (mede-)eigenaren zijn van de onderneming, hebben zij geen belang bij winstgevendheid en/of voortbestaan van ESU. Zonder contractuele afspraken zouden zij dus elk moment hun uitgeleende geld kunnen opeisen en daarmee het voortbestaan van ESU in gevaar brengen.

20 In dat geval had ESU de laptops moeten aanschaffen als eigen inventaris (vaste activa) en daarvoor zou een extra investering vereist zijn.

21 Hoe langer de onderneming wacht met het aflossen van de schuld, hoe groter het risico is voor de geldverstrekker dat het uitgeleende geld niet/niet volledig terugbetaald kan worden.

22 Omdat de bank met een hypotheek (huis als onderpand) meer zekerheid heeft dat de vordering kan worden geïncasseerd, kan zij een lagere risicopremie rekenen.

23 Leerlingen vermijden liever het risico dat ze hun ingelegde geld kunnen verliezen en zullen dus eerder hun spaargeld op een rentegevende bankrekening zetten.

24 De docent verwacht dat ESU als BV beter in staat zal zijn om meer vermogen (eigen en vreemd) aan te trekken voor het financieren van de uitbreidingsplannen.

25 De vertegenwoordigers hebben alle belang bij een hoge omzet van ESU, omdat hun eigen beloning daaraan gekoppeld is.

26 Met de investering maakt ESU kosten voor een verbetering van de productiefactor arbeid en deze kosten gaan verloren als de samenwerking tussen ESU en de vertegenwoordigers wordt verbroken.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 6

27 De Wajong-uitkering wordt door de Rijksoverheid betaald uit de belastingen.

28 In de periode van 1 januari 1999 tot 1 januari 2004 stijgt het aantal Wajong-uitkeringen met: (142,4 − 123,6) ÷ 123,6 × 100% = 15,2%.
In de periode van1 januari 2004 tot 1 januari 2009 stijgt het aantal Wajong-uitkeringen met: (191,7 − 142,4) ÷ 142,4 × 100% = 34,6%.
NB. Je moet het in procenten uitrekenen, want het gaat om een *relatieve* toename.

29 Het aantal bijstandsuitkeringen daalt na 2005. Dit zal samenhangen met een dalende werkloosheid. Deze zal waarschijnlijk het gevolg zijn van een opgaande conjunctuur (of hoogconjunctuur). Vanaf 2008 loopt het aantal bijstandsuitkeringen weer op. Dit zal samenhangen met een stijgende (langdurige) werkloosheid. Deze zal waarschijnlijk het gevolg zijn van een neergaande conjunctuur (laagconjunctuur).

30 Een waardevaste uitkering zou betekenen dat de uitkering stijgt met de inflatie (consumentenprijsindex). De inflatie in 2011 is: (113 − 110) ÷ 110 × 100% = 2,7%.
Zijn uitkering zou dan met 2,7% moeten stijgen.
Dus zijn uitkering zou moeten zijn: 1,027 × € 1.076,40 = € 1.105,46.
NB. Als je het inflatiepercentage niet afrondt, komt er € 1.105,76 uit.

31 Ja, de waardevaste uitkering is ook welvaartsvast.
Een welvaartvaste uitkering wil zeggen dat de stijging gelijk is aan de gemiddelde loonstijging.
Voorbeelden van berekeningen:
- De uitkering stijgt met de inflatie, dus met: (113 − 110) ÷ 110 × 100% = 2,7%. Dit is meer is dan de gemiddelde stijging van de lonen (1,75%).
- De uitkering zou minstens met 1,75% moeten stijgen om welvaartsvast te zijn. Dat wil zeggen dat zijn uitkering zou moeten zijn: 1,0175 × € 1.076,40 = € 1.095,24. Hij krijgt meer namelijk: € 1.105,46 (zie berekening vorige vraag) dus de uitkering is welvaartsvast.

32 Als de gemeenten ook verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van de Wajong en dit moeten betalen uit hetzelfde (vaste) budget, hebben zij geen financiële prikkel meer om jongeren van bijstand naar Wajong te verwijzen (door te schuiven). 34 woorden.

Opgave 7

33 Bij (1): lange (verklaring: Obligaties hebben vaak een looptijd van meer dan een jaar.)
Bij (2): vaste (verklaring: obligaties hebben een vast rentepercentage.)
Bij (3): lager (verklaring: aandelen zijn eigendomsbewijzen. Eigenaren lopen normaal de meeste risico's.)

34 In een rentepercentage wordt ook het risico van het niet-terugbetalen van een staatsobligatie verdisconteerd. Zodoende leidt een hoger risico op niet-terugbetalen tot een hogere rente bij de uitgifte van een nieuwe staatsobligatie.

35 Een stijgende rente leidt tot stijgende rentelasten voor de overheid. Dit zal leiden bij een reeds bestaand overheidstekort tot oplopende tekorten. Wat tot gevolg heeft dat de overheid weer nieuwe leningen moet aangaan.

36 Landen kunnen uit de oprichting van het EFSF afleiden dat ze bij financiële problemen toch wel gered zullen worden door het fonds (dus indirect ook door de andere landen). Hetgeen aanleiding kan zijn om minder sterk te werken aan terugdringen van het overheidstekort (of de staatsschuld).

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 8

37 'Hoewel de verkoper zegt dat in haar situatie de mogelijke schade waarschijnlijk niet opweegt tegen de extra kosten, overweegt ze toch een verzekering af te sluiten'.

38 Bij de stadfiets past VELO meer risicoselectie toe.
Verklaring: Risicoselectie houdt in dat VELO hogere risico's een hogere premie laat betalen. VELO maakt de premie deels afhankelijk van de postcode en nieuwwaarde en hanteert geen vaste prijs. (Bij de e-bikes doet VELO dit niet, want hier is de prijs overal vast tot € 2.100).

39 VELO hanteert eigen risico in geval van schade.
Verklaring: Door eigen risico in te voeren zal de fietseigenaar risicovol gedrag beperken omdat hij anders zelf een deel van de schade moet betalen.

40 De premies die worden ontvangen zijn net genoeg voor de uitbetaling.
Premie voor stadsfiets = € 160.
Uitbetaling is 0,80 × € 999 (20% is eigen risico) = € 800.
De kans/risico dat er een uitkering moet worden betaald is dan: 160 ÷ 800 × 100% = 20%.
Dezelfde methode voor de e-bike.
Premie per jaar voor een e-bike = € 125
Uitbetaling is € 2.099
De kans/risico dat er een uitkering moet worden betaald is dan: (125 ÷ 2.099) × 100% = 6%.

41 Een van de volgende verklaringen:
- E-bikes worden vooral recreatief gebruikt (zie informatie over oma). Recreatief gebruik heeft een laag risico op diefstal (zie bron 11). Dit leidt tot een lagere premie ten opzichte van de nieuwwaarde (zie bron 10).
- Stadsfietsen worden vooral gebruikt in stadscentra (zie bron over Rick).
  21% van alle fietsdiefstallen vindt plaats in stadscentra (zie bron 11). Dit leidt tot een hogere premie ten opzichte van de nieuwwaarde (zie bron 10).

Opgave 9

42 De verzekeraar heeft niet voldoende informatie over het claimgedrag. De verzekerde kan daardoor een hogere schadeclaim indienen dan waartoe deze gerechtigd is.

43 Nee, bij het 'opwaarderen' is geen sprake van moral hazard.
Verklaring: Bij opwaarderen van schade is geen sprake van nalatig of roekeloos gedrag.

44 Een toenemend schadebedrag wordt omgeslagen over alle premiebetalers. Hierdoor stijgt de gemiddelde premiedruk.

45 De huidige premie is ingedeeld in trede 7, dat wil zeggen de basispremie (minder dan 20.000 km) minus 50%. De premie is dan: 0,5 × € 1.067 = € 533,50.
De premie wordt het jaar daarop op basis van twee ingediende schades: trede 1. Dit betekent de basispremie vermeerdert met 25%. De premie wordt dan:
1,25 × € 1.067 = € 1.333,75.
De verandering van premie is dan: € 1.333,75 − € 533,50 = € 800,25.

46 Aangezien Hugo al twee schades heeft, levert verder claimen geen hogere premie op. Hij zit het volgende jaar al in de duurste trede.

6 Domein H Concept welvaart en groei

Opgave 1 (2014-I)

bron 1 **Inflatieontwikkelingen in de VS: 1965-2008**

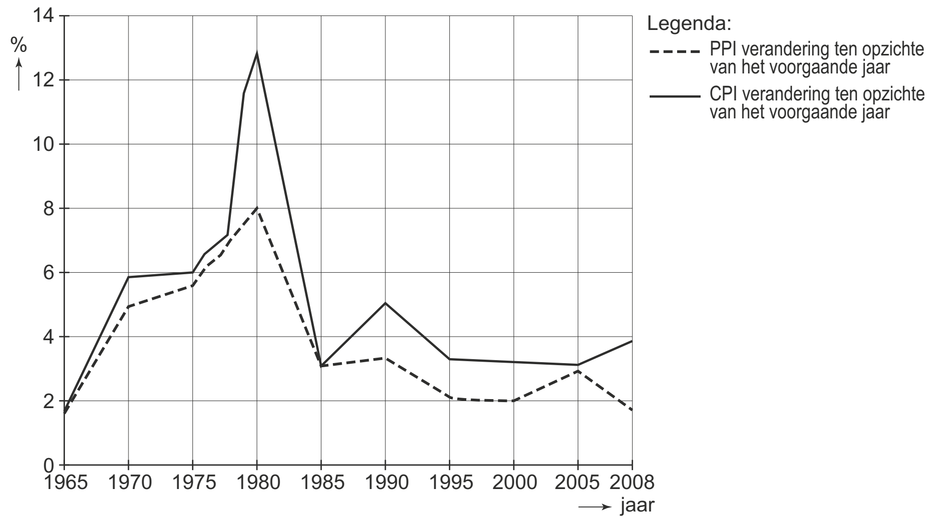

in de grafiek gebruikte percentages voor de jaren 1975 tot en met 1980		
jaar	**op basis van PPI**	**op basis van CPI**
1975	5,5	6,0
1976	6,2	6,8
1977	6,5	7,2
1978	7,2	7,5
1979	7,5	11,8
1980	8,0	13,0

Inflatie: wat zeggen de cijfers?
In de westerse landen zijn de officiële inflatiecijfers (gemeten inflatie) doorgaans laag. Strak monetair beleid en globalisering van de wereldeconomie hebben daaraan bijgedragen. Maar de 'gevoelsinflatie' kan afwijken van de gemeten inflatie. De gevoelsinflatie geeft weer hoe de consument denkt dat het gemiddelde prijspeil zich ontwikkelt. Het niveau waarop de consumenten de inflatie 'voelen' kan bepalend zijn voor hun bestedingen.

1 Leg uit dat consumentenbestedingen kunnen worden **versneld** als de gevoelsinflatie hoog is.

2 Leg uit dat consumentenbestedingen ook kunnen worden **afgeremd** als de gevoelsinflatie hoog is. Gebruik in het antwoord het begrip koopkracht.

In de Verenigde Staten van Amerika (VS) gebruiken statistische bureaus twee officiële inflatiecijfers:

- Consumentenprijsindex (CPI): dit meest bekende inflatiecijfer wordt in de VS op dezelfde manier berekend als het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) het inflatiecijfer in Nederland berekent. De prijsontwikkeling van de in de VS **geconsumeerde** goederen en diensten is de basis.
- Producentenprijsindex (PPI), ook wel bekend als bbp-deflator: de prijsontwikkeling van de in de VS **geproduceerde** goederen en diensten is de basis. De optelsom van alle toegevoegde waardes in een jaar vormt het bruto binnenlands product (bbp). De index voor deze inflatie wordt gemeten met de formule:

$$\frac{\text{index waardestijging bbp}}{\text{index volumestijging bbp}} \times 100$$

(beide stijgingen worden gemeten van jaar tot jaar)

3 Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
De CPI is een …(1)… en gewogen prijsindexcijfer. Een verandering van het consumptiepatroon kan aanleiding zijn om in de berekening van de CPI de …(2)… aan te passen. De PPI is in het geval van inflatie …(3)… dan 100 omdat de stijging van het bbp uitgedrukt in …(4)… groter is dan de stijging van het bbp uitgedrukt in …(5)….
Kies uit:
bij (1) enkelvoudig / partieel / samengesteld
bij (2) partiële prijsindexcijfers / wegingsfactoren
bij (3) groter / kleiner
bij (4) geld / hoeveelheid goederen en diensten
bij (5) geld / hoeveelheid goederen en diensten

In bron 1 is de gemeten inflatie in de VS weergegeven. In vrijwel elk jaar is er een verschil tussen de hoogte van de inflatie gemeten op basis van de CPI en de hoogte van de inflatie gemeten op basis van de PPI. Er zijn periodes waarin dit verschil erg groot is, zoals tussen 1978 en 1982. Toen beperkten de Arabische landen de export van olie naar de VS en Europa. De VS en Europa waren in die tijd sterk afhankelijk van olie uit de Arabische landen.

Gebruik bron 1 bij de vragen 4 en 5.

4 Bereken de CPI in de VS van 1980 met 1978 als basisjaar.

De wegingsfactor van olie en brandstoffen is in de VS bij de CPI hoger dan bij de PPI.

5 Voor het verklaren van het verschil tussen de CPI en de PPI in de VS in de periode 1978-1980 kunnen vier van de volgende zeven denkstappen worden gebruikt.
Kies de juiste vier denkstappen en zet deze in de juiste volgorde. Start met denkstap 1.
(1) Arabische landen beperken de export van olie naar de VS.
(2) De prijzen van olie en brandstoffen in de VS dalen.
(3) De prijzen van olie en brandstoffen in de VS stijgen.
(4) In de VS ontstaat een aanbodtekort van olie.
(5) In de VS ontstaat een vraagtekort naar olie.
(6) Inflatie op basis van de CPI stijgt sterker dan op basis van de PPI.
(7) Inflatie op basis van de PPI stijgt sterker dan op basis van de CPI.a

Opgave 2 Parade van de Pen (2016-I)

bron 2 Samenstelling inkomen in Nederland, 2010

	totaal bedrag	
	mln euro	
Inkomen uit arbeid	296.472	
Inkomen uit onderneming en vermogen	17.494	
….(A)….		313.966
Uitkeringen inkomensverzekeringen	80.787	
Uitkeringen sociale voorzieningen	12.833	
Overige persoonsgebonden overdrachten	2.886	
….(B)….		96.506
Premies inkomensverzekeringen	77.466	
Premies ziektekostenverzekeringen	44.979	
Belastingen op inkomen en vermogen	43.666	
Totale heffing		166.111
(A) + (B) – Totale heffing = ….(C)….		244.361

bron 3 Parade van Pen in 2010

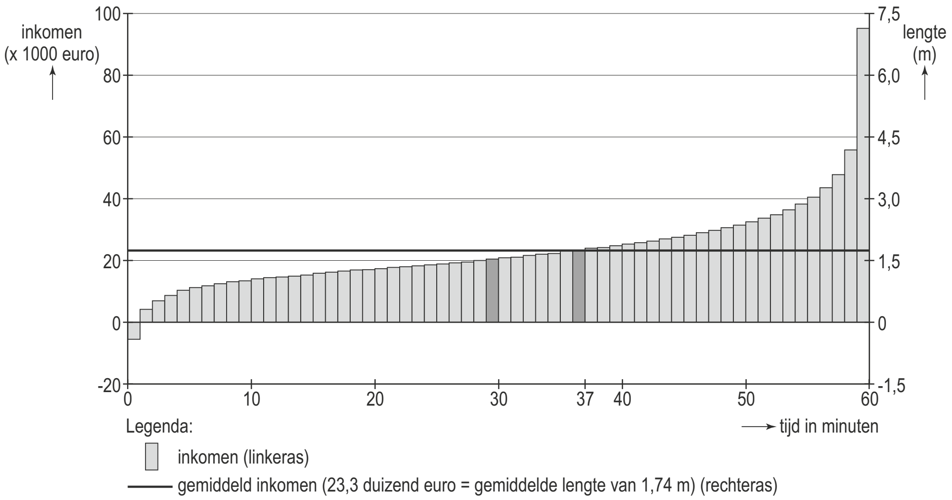

Toelichting
- De lengte van een persoon is evenredig aan zijn of haar inkomen.
- Het gemiddelde inkomen van € 23.300 van een persoon is precies gelijk aan de gemiddelde lengte van 1,74 meter van die persoon.
- De parade duurt 60 minuten.

Uit een economisch rapport, 2012:
In de periode 1975-2010 is zowel het inkomen als de inkomensongelijkheid in Nederland flink toegenomen. De toename van het inkomen is onder andere veroorzaakt door een stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit. De inkomensongelijkheid is bij het secundair inkomen in de betreffende 35 jaar minder toegenomen dan bij het primair inkomen. Dat heeft onder andere te maken met de invloed van het Nederlandse stelsel van inkomstenbelasting.

6 Noem twee mogelijke oorzaken voor de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit.

7 Heeft de inkomstenbelasting in Nederland in de periode 1975-2010 een nivellerend of denivellerend effect op het secundair inkomen gehad?
Citeer een zin uit het economische rapport waaruit dat blijkt.

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 2.

8 Welke inkomensbegrippen moeten bij (A), (B) en (C) worden ingevuld om een economisch juiste tabel te krijgen? Maak een keuze uit:
- belastbaar inkomen
- bruto-inkomen
- overdrachtsinkomen
- primair inkomen
- secundair inkomen

In 1971 bedacht de econoom Jan Pen een aansprekende manier om de inkomensverdeling in beeld te brengen: de parade van Pen (bron 2). Dat is een stoet van reuzen en dwergen die in één uur passeert. Mensen met een laag inkomen worden weergegeven als dwergen en zij lopen voorop. Mensen met een hoog inkomen worden weergegeven als reuzen en zij sluiten de stoet. De eerste minuut van de stoet is er niets te zien. Een van de toeschouwers legt uit: "De eerste mensen lopen onder de grond omdat ze een negatief inkomen hebben." Zijn buurvrouw reageert: "Ik heb meer schulden dan spaargeld dus een negatief vermogen, maar wanneer heeft iemand een negatief **inkomen**?"

Uit bron 3 blijkt dat een groep mensen een negatief inkomen heeft.

9 Leg uit dat iemand een negatief inkomen kan hebben.

Gebruik bron 3.

10 Bereken het inkomen van de reus met een lengte van 7,09 meter.

Gebruik het economische rapport aan het begin van de opgave en bron 3.

11 Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
Indien het inkomen van een persoon precies gelijk is aan het gemiddelde inkomen van 2010 passeert deze persoon na …(1)… minuten.
Omdat de inkomensverdeling in 2010 …(2)… is dan in 1975, valt te verwachten dat de persoon met een gemiddeld inkomen in 2010 …(3)… zal passeren dan in 1975.
Kies uit:
bij (1) 30 / 37
bij (2) minder scheef / schever
bij (3) eerder / later

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 3 Mag het iets (on)gelijker?

In een land wonen 10 miljoen mensen die samen een inkomen verdienen van bruto € 500 miljard. In dit land worden binnenkort parlementsverkiezingen gehouden.
Een vijftal partijen pleit voor veranderingen in het belastingsysteem om zodoende de inkomensverdeling na belastingheffing te veranderen.

- Partij A wil de hypotheekrenteaftrek beperken tot maximaal de rente over een lening van € 200.000; tot nu toe is de hypotheekrenteaftrek onbeperkt.
- Partij B streeft naar een ‘vlaktaks’: iedereen betaalt over het inkomen een gelijk percentage aan belasting.
- Partij C wenst het tarief van de hoogste schijf te verhogen van 52 naar 72 procent.
- Partij D is voorstander van een verhoging van de algemene heffingskorting*.
- Partij E vindt dat na belastingheffing het hoogste inkomen maximaal vijf keer het laagste inkomen mag zijn.

Van dit land is over het jaar voorafgaand aan de verkiezingen de inkomensverdeling na belastingheffing bekend (bron 4 en bron 5).

bron 4

inkomensgroep (20%-groepen)	aandeel in totaal inkomen (%)
eerste groep	5
tweede groep	11
derde groep	16
vierde groep	23
vijfde groep	45

bron 5

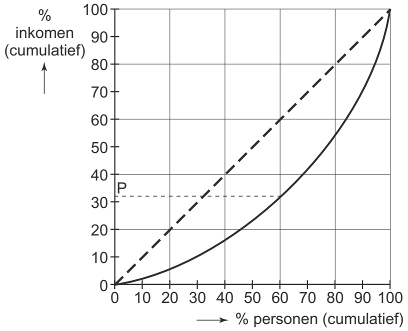

12 Welk getal stelt de letter P in bron 5 voor? Verklaar het antwoord met een berekening.

13 Voldoet de gegeven inkomensverdeling aan de wens van partij E? Verklaar het antwoord.

Als partij A haar zin krijgt, zal de gegeven inkomensverdeling ...(1)... worden. Worden de plannen van partij B werkelijkheid, dan wordt deze inkomensverdeling ...(2)... en als de wens van partij C uitkomt, is er sprake van ...(3)....

14 Wat moet in plaats van de cijfers worden ingevuld om een economisch correcte tekst te krijgen?
bij (1) gelijker / rechtvaardiger
bij (2) ongelijker / onrechtvaardiger
bij (3) nivellering / denivellering

* Een voor iedere belastingbetaler gelijk bedrag dat in mindering mag worden gebracht op de verschuldigde inkomstenbelasting.

© ThiemeMeulenhoff

15 Teken in onderstaande grafiek een lijn die de inkomensverdeling zou kunnen weergeven als het plan van partij D wordt uitgevoerd.

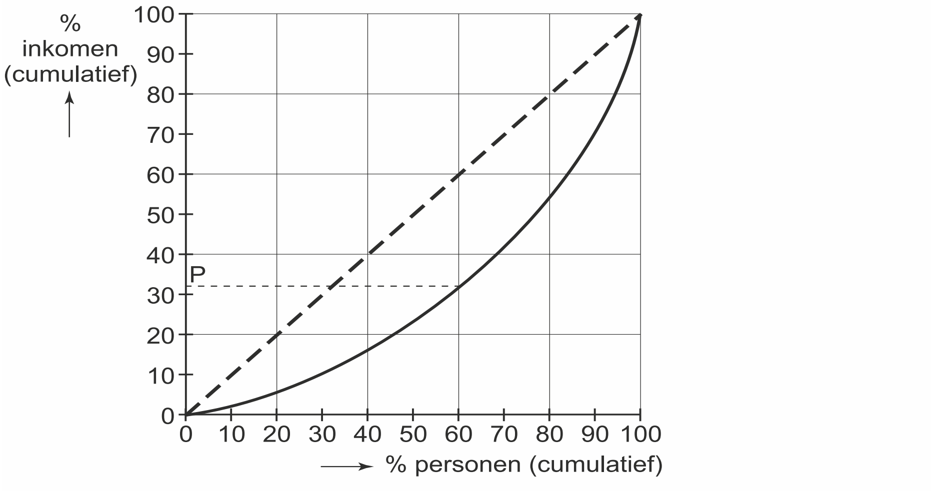

Opgave 4

bron 6 **Berekening leencapaciteit**

Toelichting:
De leencapaciteit is het maximaal te lenen bedrag, op basis van bruto-jaarinkomen en vermenigvuldigingsfactor.

	hypotheekrente				
bruto-jaarinkomen	**minder dan 5%**	**vanaf 5% tot 5,5%**	**vanaf 5,5% tot 6%**	**vanaf 6% tot 6,5%**	**vanaf 6,5%**
	vermenigvuldigingsfactor (= de verhouding tussen het maximaal te lenen bedrag en het bruto-jaarinkomen)				
€ 20.000	4,9	4,7	4,5	4,4	4,2
€ 22.000	4,9	4,7	4,6	4,5	4,3
€ 24.000	4,9	4,8	4,6	4,5	4,4
€ 26.000	4,9	4,8	4,7	4,5	4,4
€ 28.000	4,9	4,8	4,7	4,5	4,4
€ 30.000	5,0	4,8	4,7	4,6	4,4
€ 32.000	5,0	4,8	4,7	4,6	4,4
€ 34.000	5,0	4,8	4,7	4,6	4,4
€ 36.000	5,0	4,8	4,7	4,6	4,4
€ 38.000	5,0	4,8	4,7	4,6	4,4
€ 40.000	5,0	4,8	4,7	4,6	4,5
€ 42.000	5,0	4,9	4,8	4,6	4,5
€ 44.000	5,0	4,9	4,8	4,7	4,6

© ThiemeMeulenhoff

bron 7 **Financiële situatie Lonneke en Vera bij aanschaf eigen woning**

alle bedragen in €	Lonneke	Vera
bruto-jaarinkomen	40.000	80.000
prijs woning	160.000	320.000
hypotheekschuld	160.000	320.000
WOZ-waarde woning[1)]	160.000	320.000
eigenwoningforfait	880	1.760
te betalen hypotheekrente	9.120	18.240
te betalen inkomstenbelasting	11.774	26.027
voordeel inkomstenbelasting door eigen woning	3.460	…
kosten overdrachtsbelasting, op jaarbasis	600	1.200

[1)] WOZ = Wet waardering Onroerende Zaken

Toelichting:
- Het eigenwoningforfait wordt bij het bruto-jaarinkomen opgeteld.
- De te betalen hypotheekrente is een aftrekpost voor het bruto-jaarinkomen.
- Overdrachtsbelasting is een bepaald percentage van de prijs van de woning.
- De kosten van de overdrachtsbelasting zijn over 16 jaren gespreid.

bron 8 **Tarieven inkomstenbelasting 2010**

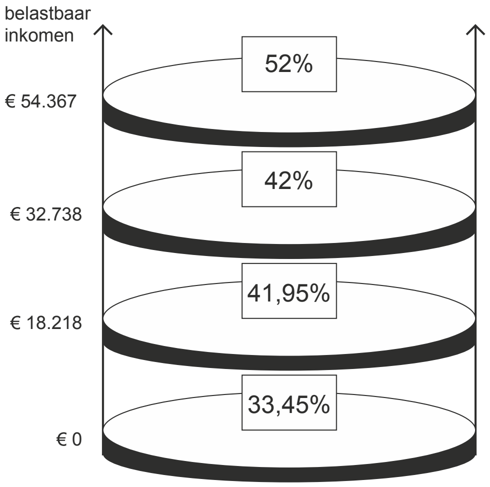

Een eigen huis
In Nederland is het beleid van de regering er op gericht om het bezit van een eigen woning te bevorderen. Daarom bestaat er binnen het stelsel van de inkomstenbelasting de mogelijkheid om betaalde hypotheekrente op te voeren als aftrekpost bij de bepaling van het belastbaar inkomen. Woningmarktanalisten stellen dat door deze aftrekpost de prijzen van koopwoningen hoger zijn dan in een situatie waarin er geen hypotheekrenteaftrek zou zijn.

16 Leg de stelling van de woningmarktanalisten uit.

Met name jongeren tot 25 jaar die voor het eerst een eigen woning willen kopen, de zogenaamde 'jonge starters', hebben veel moeite om deze aankoop te financieren. De fase van de levensloop waarin ze zich bevinden is in meerdere opzichten nadelig, zowel wat betreft hun inkomen als wat betreft hun vermogen. Daarnaast geldt voor alle kopers van een eigen woning dat de lasten van hypothecaire financiering soms erg hoog zijn in verhouding tot het besteedbaar inkomen. Zeker als er sprake is van een zogenaamde 'tophypotheek': een hypothecaire lening met een schuldbedrag dat hoger is dan de waarde van de woning. De Autoriteit Financiële Markten (AFM) houdt toezicht op verantwoorde kredietverlening door banken. De AFM gebruikt richtlijnen voor de maximale lening die zij verantwoord acht: de leencapaciteit (zie bron 6).

Gebruik bron 6 en bovenstaande tekst.
17 Beschrijf twee nadelen die jonge starters hebben bij het kopen van een eigen woning, gezien de fase van de levensloop waarin ze zich bevinden.

Lonneke is een jonge starter op de koopwoningmarkt. Ze heeft net een baan aanvaard als psychologe en is op zoek naar woonruimte. Haar oudere collega Vera zoekt ook een nieuwe woning. Op het moment dat beiden op zoek gaan naar een koopwoning bedraagt de hypotheekrente 5,7% voor de lening die zij willen nemen.
Lonneke is niet blij met de richtlijnen die de AFM hanteert. Zij beweert: "Bij een hoog-opgeleide starter als ik zou de AFM niet naar de leencapaciteit op dit moment moeten kijken, maar naar de verdiencapaciteit in de toekomst. Zo'n hypotheek loopt 30 jaar!"

Combineer bovenstaande tekst, bron 6 en bron 7.
18 Bereken de leencapaciteit van Lonneke.

19 Leg de bewering van Lonneke uit.

In bron 7 is uitgerekend wat Lonneke en Vera in 2010 aan inkomstenbelasting zouden betalen, gegeven de aanschaf van een eigen woning en de bestaande regeling met betrekking tot aftrek en bijtelling. Bij aankoop van de eigen woning moet eenmalig overdrachtsbelasting worden betaald.

Gebruik bron 7 en bron 8.
Vera beweert: "Omdat mijn hypotheekrenteaftrek en eigenwoningforfait precies tweemaal zo hoog zijn als die van Lonneke, zal mijn voordeel voor de inkomstenbelasting ook precies twee maal zo hoog zijn."
20 Is de bewering van Vera juist? Verklaar het antwoord **zonder** een berekening te maken.

Lonneke en Vera lezen dat de politieke partij EVN (Een Vrij Nederland) de hypotheek-renteaftrek wil afschaffen. Ze vragen zich af wat dat voor hen zou kunnen betekenen. EVN stelt voor:
- afschaffing van de aftrekbaarheid van de hypotheekrente
- afschaffing van het eigenwoningforfait
- afschaffing van de overdrachtsbelasting

Lonneke denkt dat het voorstel van EVN kan bijdragen aan een versterking van de positie van starters op de markt voor koopwoningen. Zij zegt: "Alleen al de afschaffing van de overdrachtsbelasting zal de doorstroming op de woningmarkt bevorderen, waardoor er meer mogelijkheden komen voor jonge starters die een eigen woning willen kopen."

21 Leg de redenering van Lonneke uit. Zet daartoe **vier** van de volgende zes denkstappen in een juiste volgorde. Start met 1 en noteer alleen de nummers. Kies uit:
(1) overdrachtsbelasting afschaffen
(2) belastingopbrengsten overheid nemen af
(3) belastbare inkomens van woningeigenaren stijgen
(4) kosten bij aankoop woning dalen
(5) er komen meer betaalbare woningen beschikbaar voor jonge starters
(6) eigenaren van goedkopere woningen verhuizen sneller naar een duurdere woning

Opgave 5 (2016-II)

bron 9 Primaire inkomensverdeling in de VS in 2012

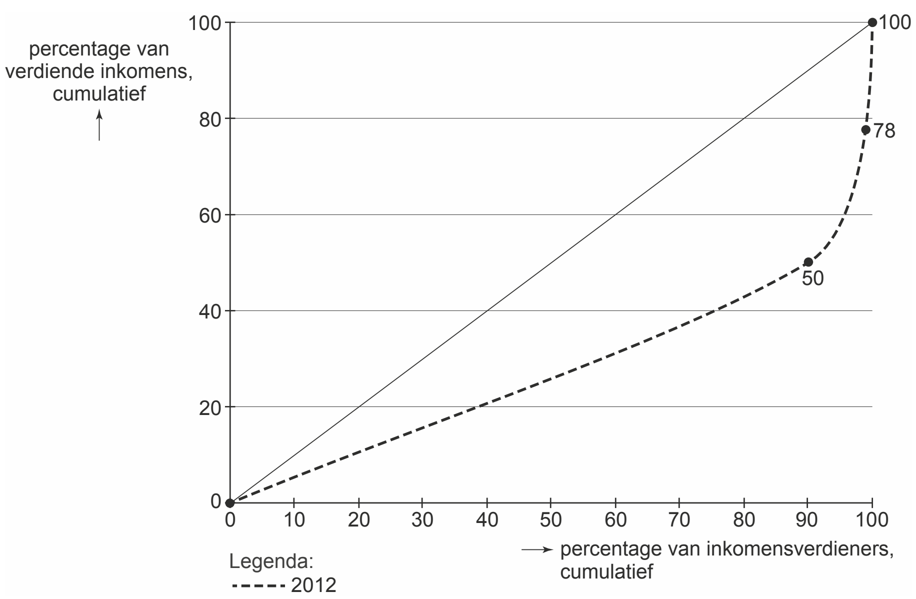

bron 10 Vermogensverdeling in de VS in 2012

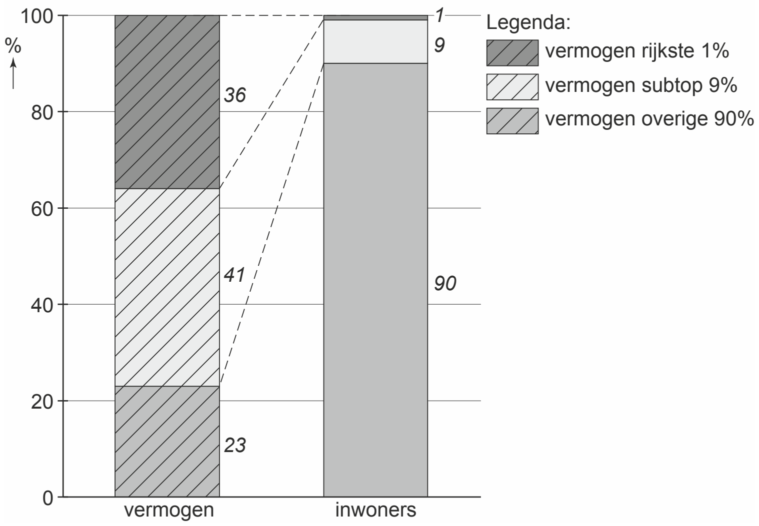

Grand Canyon
In zijn jaarlijkse toespraak tot het volk bracht de Amerikaanse president Barack Obama de groeiende kloof in de inkomens- en vermogensverdeling in zijn land ter sprake.

Een ongelijke vermogensverdeling leidt tot een ongelijke inkomensverdeling omdat mensen uit hun vermogen inkomen ontvangen, zoals rente.

22 Is vermogen een voorraadgrootheid of een stroomgrootheid?

23 Leg uit dat een ongelijke inkomensverdeling kan leiden tot een ongelijkere vermogensverdeling.

Gebruik bron 9 en 10.

24 Welke verdeling was in 2012 in de VS ongelijker, de primaire inkomensverdeling of de vermogensverdeling? Licht je keuze toe.

In 2012 bedroeg het totale vermogen in de Verenigde Staten 54.000 miljard dollar, verdeeld over 300 miljoen inwoners.

Gebruik bron 10.

25 Toon met een berekening aan dat gemiddeld per inwoner de 10% rijkste inwoners 30 maal zoveel vermogen hadden als de overige 90% van de inwoners.

President Obama vraagt zijn minister van Financiën om een beleidsvoorstel met maatregelen die een nivellerend effect hebben op zowel de primaire als de secundaire inkomensverdeling.

26 Geef namens de minister een beschrijving van
- een overheidsmaatregel die een nivellerend effect heeft op de **primaire** inkomensverdeling en
- een overheidsmaatregel die een nivellerend effect heeft op de **secundaire** inkomensverdeling.

Opgave 6 (2017-I)

bron 11 Oorzaak-gevolgschema

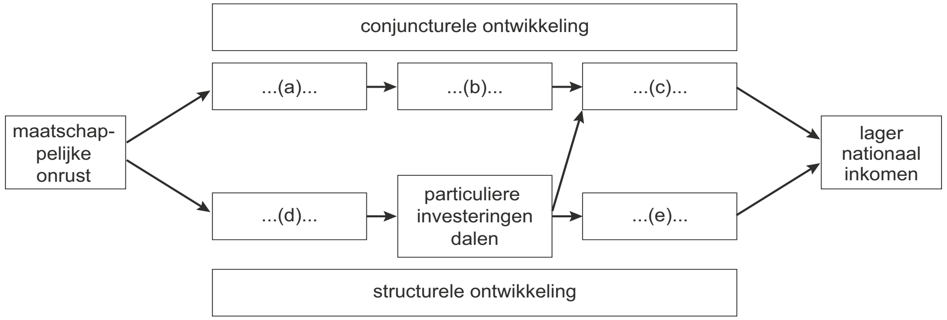

bron 12 Aantekeningen interview

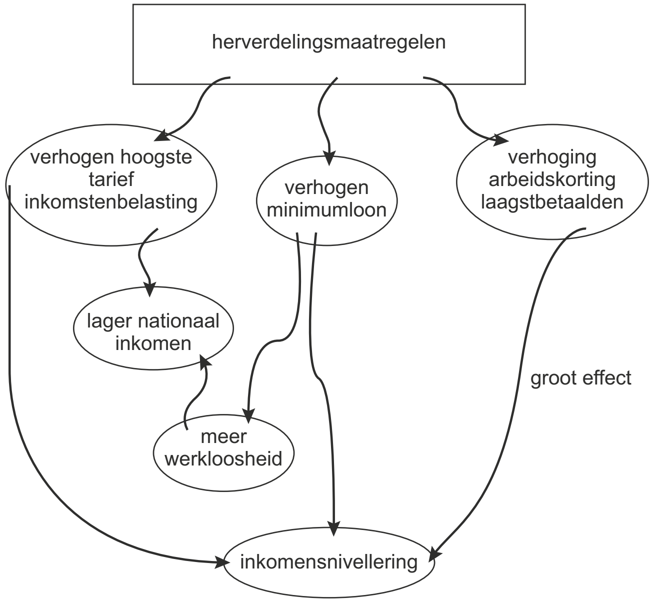

Hoe herverdelen?

uit een krant (maart 2014):
Een meerderheid van de economen is bezorgd over de toenemende inkomensverschillen in Nederland. Volgens deze economen leidt groeiende inkomensongelijkheid tot maatschappelijke onrust, die daarna via conjuncturele en structurele ontwikkelingen tot een lager nationaal inkomen kan leiden. Econoom Jakobson: “Om die reden kan het verstandig zijn om inkomen te herverdelen. De vraag is dan: wat is de meest efficiënte maatregel?”

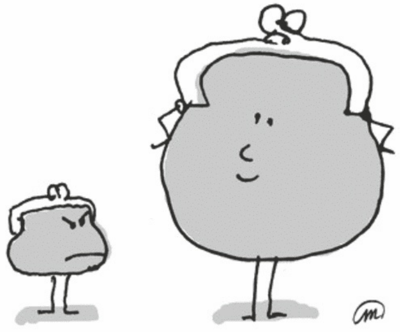

Gebruik bron 11.

27 Maak het schema in bron 11 compleet.
Doe het als volgt:
- Schrijf de letters a t/m e op.
- Schrijf achter iedere letter het juiste economische verschijnsel.

Kies uit:
1 nationale bestedingen dalen
2 investeringsklimaat verslechtert
3 consumptie daalt
4 technologische vooruitgang wordt belemmerd
5 consumentenvertrouwen daalt

Veelgebruikte herverdelingsmaatregelen zijn het verhogen van het minimumloon en het verhogen van het hoogste tarief van de inkomstenbelasting.

28 Neem onderstaand schema over en geef met een kruisje aan of de herverdelingsmaatregel effect heeft op het primair inkomen, het secundair inkomen of op beide.

herverdelingsmaatregel	soort inkomen		
	primair	secundair	beide
verhogen minimumloon			
verhogen hoogste tarief inkomstenbelasting			

Volgens econoom Jakobson zijn beide maatregelen geen efficiënte manieren om het inkomen te herverdelen. Stel je de volgende situatie voor. Als journalist neem jij een interview af bij Jakobsen over dit onderwerp. Op basis van jouw aantekeningen (bron 2) schrijf je een artikel. Dat artikel begint als volgt:
“Volgens econoom Jakobson leidt het verhogen van het hoogste tarief van de inkomstenbelasting tot een lager nationaal inkomen en leidt het verhogen van het minimumloon tot hogere werkloosheid onder uitgerekend die werknemers, voor wie de bescherming met het minimumloon bedoeld is. Jakobson stelt dat een verhoging van de arbeidskorting voor de laagstbetaalden efficiënter is. Eén en ander laat zich als volgt toelichten.…”

Gebruik bron 12.

29 Schrijf in ongeveer 80 woorden **het vervolg** van het artikel. In het artikel moeten de volgende aspecten aan de orde komen:

a de wijze waarop het verhogen van het hoogste tarief van de inkomstenbelasting kan leiden tot een lager nationaal inkomen;

b de wijze waarop het verhogen van het minimumloon kan leiden tot hogere werkloosheid onder uitgerekend die werknemers voor wie de bescherming met het minimumloon bedoeld is;

c de wijze waarop het verhogen van de arbeidskorting voor de laagstbetaalden de inkomensnivellering kan versterken.

Opgave 7 Wat kost een vermogen? (2017-II)

bron 13

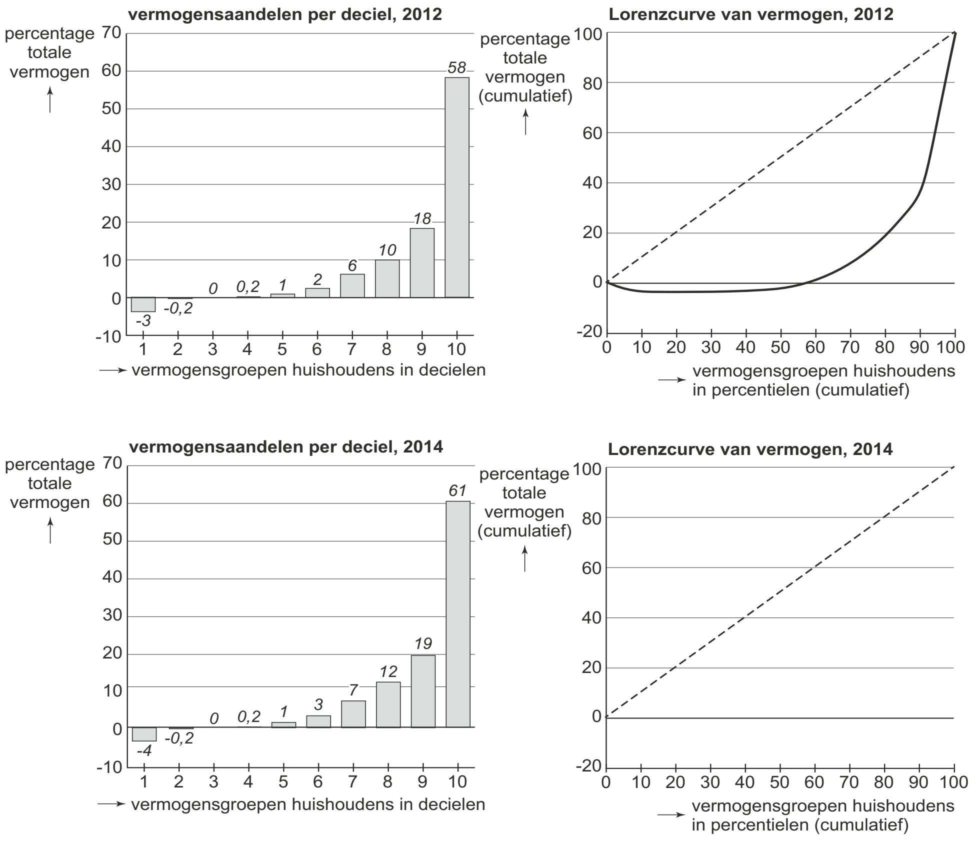

bron 14 **Regeling vermogensrendementsheffing in 2014**

werkelijk vermogen	zoals vastgesteld op 1 januari
vrijstelling	€ 21.000
belastbaar vermogen	werkelijk vermogen - vrijstelling
fictief rendement waarmee wordt gerekend	4% van het belastbaar vermogen
vermogensrendementsheffing	30% van het fictief rendement

bron 15 **Regeling vermogensrendementsheffing vanaf 2017**

werkelijk vermogen	zoals vastgesteld op 1 januari
vrijstelling	€ 25.000
belastbaar vermogen	werkelijk vermogen - vrijstelling

	belastbaar vermogen	**fictief rendement**	**heffing**
schijf 1	0 - € 125.000	2,9%	30%
schijf 2	€ 125.001 - € 1.025.000	4,7%	30%
schijf 3	≥ € 1.025.001	5,5%	30%

bron 16 **Rekenvoorbeeld regeling vermogensrendementsheffing 2014 en 2017**

vermogensrendementsheffing	**huishouden met vermogen van**	
	€ 200.000	€ 2.000.000
regeling 2014	€ 2.148,00	€ ... A ...
regeling 2017	€ 1.792,50	€ ... B ...

Uit een onderzoeksrapport, begin 2015:
De vermogensverschillen in de wereld nemen toe. In 2012 bezat de rijkste 1% van de wereld bijna de helft van het totale vermogen. In 2014 is dat opgelopen naar precies de helft. Als deze ontwikkeling zich doorzet, bezig de rijkste 1% van de wereld in 2016 meer dan de helft van het totale vermogen.

Niels en Eva zitten in de examenklas en willen naar aanleiding van het bovenstaande bericht de vermogensverdeling in hun land onderzoeken voor hun profielwerkstuk. Ze hebben twee deelvragen geformuleerd:

– Is de vermogensverdeling in ons land in 2014 ten opzichte van 2012 schever geworden?
– Welke maatregelen kunnen genomen worden om een steeds schever wordende vermogensverdeling aan te pakken?

Niels heeft op de site van het Bureau voor Statistiek (BS) statistieken gevonden van de vermogensverdeling in hun land in 2012 en 2014 (bron 13). Hij vraagt zich af: “Hoe kunnen er vermogensgroepen bestaan die 0% of minder van het totale vermogen bezitten, terwijl er binnen die groepen ook huishoudens zijn die spaargeld of een eigen huis hebben, wat volgens het BS ook tot vermogen wordt gerekend?” Eva kan hem dat wel uitleggen.

Gebruik bron 13.

30 Geef namens Eva antwoord op de vraag van Niels.

De Lorenzcurve van de vermogensverdeling in 2014 heeft Niels niet kunnen vinden. Maar op basis van het staafdiagram van 2014 kan Niels wel een Lorenzcurve van 2014 schetsen.

Gebruik bron 13.

31 Zal de Lorenzcurve van de vermogensverdeling in 2014 een boller of minder bol verloop hebben dan de Lorenzcurve in 2012?
Verklaar het antwoord met behulp van de staafdiagrammen.

Niels en Eva denken dat door middel van een belastingmaatregel de vermogensverschillen kunnen worden aangepakt, met de aanname dat de belasting in mindering wordt gebracht op het vermogen. In hun onderzoek stuiten ze op een nieuwe regeling van de vermogensrendementsheffing die de regering gaat doorvoeren in 2017 (zie bron 15). Niels vergelijkt deze nieuwe regeling met de bestaande regeling in 2014 (zie bron 14) en doet vervolgens twee beweringen:

bewering 1: “De verhoging van de vrijstelling van € 21.000 naar € 25.000 op zichzelf heeft een nivellerend effect op de vermogensverdeling na belastingheffing.”
bewering 2: “De nieuwe fictieve rendementen lopen op, dat betekent dat de regering ervan uitgaat dat huishoudens met een groot vermogen hogere rendementen kunnen behalen door bijvoorbeeld meer risicospreiding.”

Gebruik bron 14 en 15.

32 Leg uit dat verhoging van de vrijstelling een nivellerend effect kan hebben op de vermogensverdeling.

33 Leg uit dat huishoudens met een groot vermogen meer risicospreiding in hun beleggingen kunnen toepassen en zodoende hogere rendementen kunnen behalen.

Ten slotte willen Niels en Eva uitrekenen of de vermogensverschillen inderdaad afnemen door de nieuwe regeling. Daartoe gaan ze de geplande nieuwe regeling van 2017 vergelijken met de regeling van 2014 voor een huishouden met een vermogen van € 200.000 en een huishouden met een vermogen van € 2.000.000. Ze gaan ervan uit dat tussen 2014 en 2017 geen vermogensgroei heeft plaatsgehad. Eva heeft een tabel gemaakt en de berekeningen voor een huishouden met een vermogen van € 200.000 al ingevuld (zie bron 16).

Gebruik bron 14, 15 en 16.

34 Zijn op basis van het rekenvoorbeeld de vermogensverschillen na belasting in 2017 ten opzichte van 2014 toegenomen of afgenomen? Ga als volgt te werk:
- Bereken het bedrag dat moet worden ingevuld bij A.
- Bereken het bedrag dat moet worden ingevuld bij B.
- Laat met behulp van verhoudingsgetallen zien of de vermogensverschillen zijn toegenomen of afgenomen.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 8 Melk in de gierput

Al vanaf het begin van de Europese samenwerking is landbouw een belangrijk onderwerp. Zo moet het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) er voor zorgen dat het aanbod van voedsel voldoende is, dat consumenten voor redelijke prijzen landbouwproducten kunnen kopen en dat boeren een behoorlijk inkomen hebben. In 1984 startte de Europese Unie (EU) met garantieprijzen: minimumprijzen met een door de EU volledig gegarandeerde afzet. Deze regeling leidde tot overschotten: ‘melkplassen’, ‘boterbergen’ en ‘graanheuvels’. Deze overschotten werden door de EU opgekocht tegen de garantieprijs en op de wereldmarkt aangeboden tegen zeer lage prijzen, waardoor ontwikkelingslanden minder goed in staat waren een betere landbouweconomie te ontwikkelen.
Om de overproductie van melk tegen te gaan, heeft de EU in de jaren tachtig van de vorige eeuw nieuwe maatregelen geïntroduceerd: het productiequotum en de superheffing. De gegarandeerde afzet en de opkoopregeling van overschotten werden afgeschaft.

35 Leg uit hoe een systeem van garantieprijzen kan leiden tot overschotten.

Stel dat op de Nederlandse markt voor koemelk in een bepaald jaar de volgende gegevens gelden:

vraag: Qv = −250P + 15.000	Q = hoeveelheid koemelk in miljoenen liters
aanbod: Qa = 750P − 3.000	P = prijs per liter koemelk in centen
evenwichtsprijs	18 cent per liter

De vraag is afkomstig van enkele zuivelcorporaties en supermarktketens, verder kortweg ‘afnemers’ genoemd. Het aanbod komt van een groot aantal individuele Nederlandse melkveehouders: de producenten.
De EU stelt voor Nederlandse koemelk een productiequotum vast bij een minimumprijs van 20 cent per liter.

bron 17 Productiequotum en superheffing voor melk

Een productiequotum is het recht een bepaalde hoeveelheid te produceren. Sinds 1984 is ieder land in de EU een quotum voor melk opgelegd. Elke individuele melkveehouder krijgt een deel van dit quotum per land toegewezen. In Nederland zijn er 20.000 melkveehouders. Als een melkveehouder meer melk verkoopt aan de afnemers dan het eigen quotum, dan volgt er een hoge boete op deze overproductie: de superheffing. De boete wordt door de EU bepaald als een bedrag in centen per liter.
Een quotum is wel verhandelbaar. Indien melkveehouders de melkproductie willen uitbreiden kan het quotum gekocht worden van melkveehouders die de productie willen beperken of beëindigen.

36 Toon met een berekening aan dat de **gemiddelde** omvang van het productiequotum per melkveehouder in Nederland 500.000 liter bedraagt.

De EU-maatregelen beïnvloeden de verdeling van het totale producenten- en afnemerssurplus.

© ThiemeMeulenhoff

bron 18 **Vier antwoordmogelijkheden bij vraag 37**

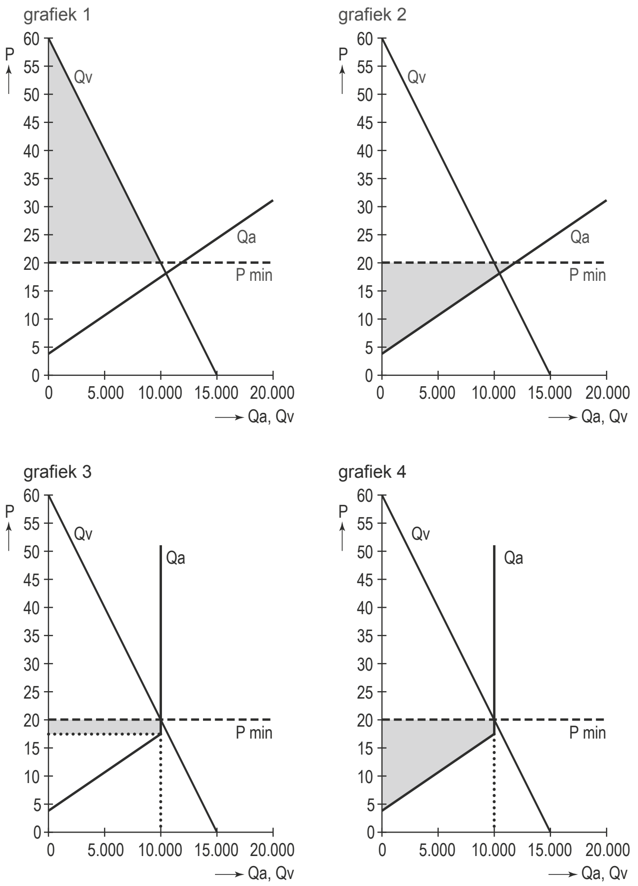

Legenda:
Qa = aangeboden hoeveelheid (miljoenen liters)
Qv = gevraagde hoeveelheid (miljoenen liters)
P = prijs per liter in centen
P min = minimumprijs

37 In welke grafiek uit bron 18 is het grijze vlak de juiste omvang van het totale producentensurplus na invoering van de minimumprijs en het productiequotum?

38 Leg uit waarom de invoering van het productiequotum gevolgen heeft voor de omvang van het producentensurplus.

uit een krant (maart 2009):

Boer zucht onder dalende prijzen
Melkveehouder Van den Broek staat iedere morgen om zes uur op om zijn tachtig koeien te melken. Maar iets opschieten doet hij er niet mee. De melk gaat via de slang, die normaal is aangesloten op de melktank, rechtstreeks in de gierput. “Ik heb Campina laten weten dat ze deze maand niet hoeven te komen om de melk op te halen. Nog niet zo lang geleden was de marktprijs bijna 50 cent per liter. Nu is de prijs 18 cent en dat is heel wat minder dan de 28 cent die je per liter als superheffing moet afdragen.”
Van den Broek heeft namelijk zijn melkquotum van 500.000 liter (geldig tot 1 april) al maanden geleden bereikt. Deze maand gaat ongeveer 1.800 liter per dag de gierput in.

© ThiemeMeulenhoff

bron 19 **Kostenoverzicht melkveehouder Van den Broek**

kosten 2009, onafhankelijk van de omvang van de productie	
productiekosten bij quotum	€ 150.000
rentelasten hypotheek	€ 20.000
afschrijving voertuigen	€ 15.000
overige vaste kosten	€ 17.000
kosten 2009, afhankelijk van de omvang van de productie	
veevoer	€ 0,08 per liter melk
kosten veearts	€ 0,02 per liter melk
overige variabele kosten	€ 0,05 per liter melk

39 Bereken welke aanpassing van de superheffing nodig is, zodat Van den Broek bij de gegeven marktprijs van 18 cent zijn overproductie niet meer zal dumpen in de gierput:
– bereken daartoe eerst de marginale kosten van 1 liter melk;
– bereken vervolgens tot welk bedrag de superheffing minimaal moet worden verlaagd.

In de EU worden op dit moment de productiequota voor melk geleidelijk verruimd met het oog op het stopzetten van het stelsel van garantieprijzen, superheffing en productiequotum voor melk na 2015. Dat zou betekenen dat de vrije werking van het marktmechanisme de prijs van melk gaat bepalen. De Europese melkveehouders zouden dan in een gevangenendilemma terecht kunnen komen, als ze allemaal hun productiecapaciteit maximaal willen benutten.

40 Leg uit op welke manier de Europese melkveehouders in een gevangenendilemma terecht kunnen komen, als de EU na 2015 de marktregulering volledig zou stopzetten.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 9

Winsten bedrijven stijgen licht
In 2004 is de arbeidsinkomensquote bij bedrijven in Nederland gedaald. De arbeidsinkomensquote is het aandeel van het primaire arbeidsinkomen in de toegevoegde waarde. Het aandeel van de overige primaire inkomens in de toegevoegde waarde van bedrijven nam toe van 19,6% in 2003 tot 20% in 2004. Deze stijging kan er op wijzen dat de winsten van bedrijven in 2004 licht zijn gestegen.

De ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote is niet voor alle bedrijven gelijk.

bron 20 **Arbeidsinkomensquote**

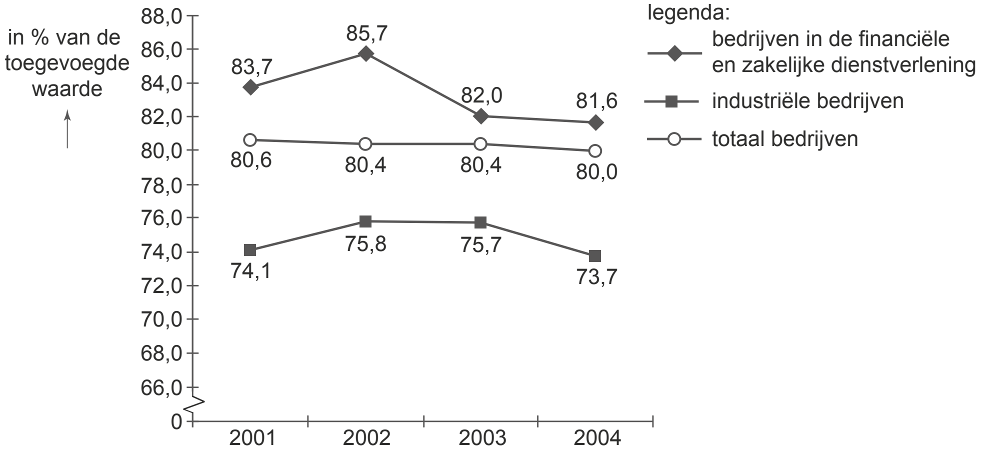

In de economische theorie wordt aangenomen dat een daling van de arbeidsinkomensquote kan leiden tot een stijging van de investeringen.

41 Noem, naast inkomen uit arbeid, twee andere vormen van primair inkomen.

42 Leg uit hoe een daling van de arbeidsinkomensquote kan leiden tot een stijging van de investeringen.

In 2001 bedroeg de toegevoegde waarde van industriële bedrijven € 58,7 miljard. Met behulp van bron 20 kan worden bepaald dat deze toegevoegde waarde als volgt is verdeeld: € 43,5 miljard voor het primaire arbeidsinkomen en € 15,2 miljard voor de overige primaire inkomens. In 2004 bedroeg de toegevoegde waarde van industriële bedrijven € 60,9 miljard.

43 Is het primaire arbeidsinkomen bij industriële bedrijven in 2004 ten opzichte van 2001 gedaald of gestegen? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening in euro's.

De loonkosten per arbeidsuur zijn bij industriële bedrijven hoger dan bij bedrijven in de financiële en zakelijke dienstverlening. De arbeidsinkomensquote is bij industriële bedrijven echter lager dan bij bedrijven in de financiële en zakelijke dienstverlening. Een verklaring hiervoor kan gevonden worden in het verschil in arbeidsintensiteit in de beide soorten bedrijven.

44 In welk soort bedrijven is de productie blijkbaar het meest arbeidsintensief? Verklaar het antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 10

bron 21 **Vereenvoudigde kringloop voor Nederland in 2009**

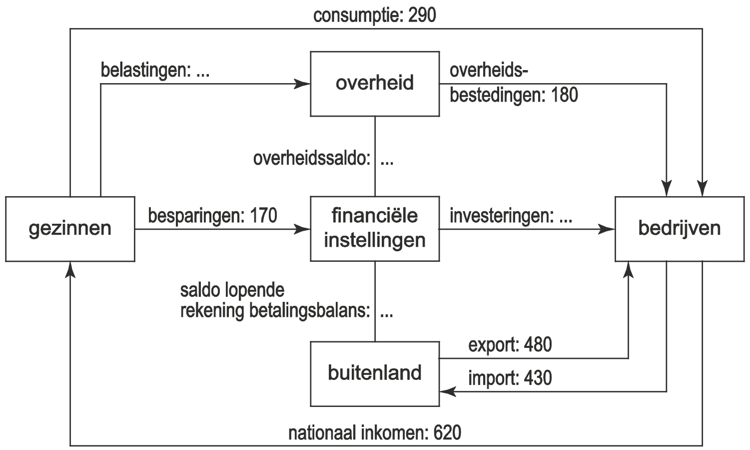

Toelichting
Alle bedragen luiden in miljarden euro's.

bron 22 **Krantenkoppen over de Nederlandse economie in 2009**

kop 1	Méér werkloosheid zorgt voor dalende inkomens
kop 2	Crisis veroorzaakt overcapaciteit bij bedrijven
kop 3	Overheid probeert investeringen in eigen land te stimuleren
kop 4	Consumenten verwachten deflatie

Nieuwe crisis en een oud model

uit een krant:

Eeuwenoud economisch model onderzocht
Twee Nederlandse economen hebben een beroemd economisch model uit de achttiende eeuw opnieuw onderzocht. Het economisch model is bedacht door François Quesnay (1694-1774). Quesnay was een Franse arts en zeer geïnteresseerd in de economie. Hij zag een gelijkenis tussen de bloedsomloop in het lichaam en de geldkringloop in een land. Dit inspireerde hem tot het ontwikkelen van het economisch model 'Tableau Economique'.

© ThiemeMeulenhoff

Mieke en Eef verwerken voor een praktische opdracht gegevens van de Nederlandse economie van 2009 in een vereenvoudigde weergave van de geldkringloop, geïnspireerd door het Tableau Economique. Om deze geldkringloop, zoals weergegeven in bron 20, kloppend te maken, moeten er nog enkele gegevens worden uitgerekend en dient de richting van sommige pijlen nog bepaald te worden.

Op basis van deze kringloop kan het nationaal inkomen bepaald worden.

45 Leg uit dat het nationaal inkomen gelijk is aan de som van de toegevoegde waarden.

De geldkringloop uit bron 20 is een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid. Zo gaat in werkelijkheid een deel van alle overheidsbestedingen niet naar bedrijven maar naar gezinnen of naar het buitenland.

46 Geef een voorbeeld van een overheidsbesteding die een geldstroom naar het buitenland weergeeft.

De richting van de pijl tussen overheid en financiële instellingen is afhankelijk van het saldo van de overheidsfinanciën.

Gebruik bron 21 bij de vragen 47, 48 en 49.

47 Toon met een berekening aan dat het tekort van de overheid 20 (miljard euro) is.

48 Leg uit wat deze uitkomst betekent voor de richting van de pijl.

49 Bereken het bedrag van de particuliere investeringen in miljarden euro’s.

Na bestudering van de cijfers in de kringloop van 2009 komen Mieke en Eef tot de conclusie dat Nederlandse gezinnen en bedrijven samen voor een particulier spaaroverschot zorgen. Ze zijn erg benieuwd of de kredietcrisis invloed zal hebben op het nationaal spaaroverschot. Daartoe hebben ze krantenkoppen verzameld die ten tijde van de kredietcrisis zijn verschenen (bron 22).

Gebruik bron 21.

50 Bereken het **nationaal** spaaroverschot van 2009 in miljarden euro’s.

Gebruik bron 21 en bron 22.

51 Maak, met behulp van twee van de vier krantenkoppen in bron 22, van onderstaande tekst een juiste redenering met betrekking tot de Nederlandse economie.
Het particulier spaaroverschot kan verder toenemen, want:
“Uit …(1)… zou kunnen volgen dat gezinnen meer gaan sparen. Bovendien mag op basis van …(2)… verwacht worden dat bedrijven …(3)… gaan investeren.”
Kies uit:
bij (1) kop 1 / kop 2 / kop 3 / kop 4
bij (2) kop 1 / kop 2 / kop 3 / kop 4
bij (3) meer / minder

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 11

bron 23 Overheidsfinanciën verbeteren via de woningmarkt

uit een opinieartikel in een krant:
Schaf de hypotheekrenteaftrek af
Ruim de helft van het aantal huishoudens in Nederland krijgt subsidie op de eigen woning via de fiscale aftrek van de hypotheekrente. Deze aftrek heeft een verstorend effect op de woningmarkt. Mijn voorstel: schaf de hypotheekrenteaftrek af!
Het afschaffen van deze maatregel kan de overheid jaarlijks een forse ‘besparing’ opleveren. Schattingen lopen uiteen van 11,5 miljard tot ruim 14,5 miljard euro extra belastinginkomsten die de overheid nu nog misloopt.

uit een interview:
Pas op met afschaffen hypotheekrenteaftrek
Volgens Nout Wellink, president van De Nederlandsche Bank, moet de hypotheekrenteaftrek voorlopig niet beperkt of afgeschaft worden: “Dit soort maatregelen moet je nemen op de top van de conjunctuur. Dan heeft het een anti-cyclische werking. Nu is niet het juiste moment; de economie is wel herstellende van de grootste crisis sinds de jaren dertig, maar zit nog in een laagconjunctuur.”

bron 24 Tarieven inkomstenbelasting 2010

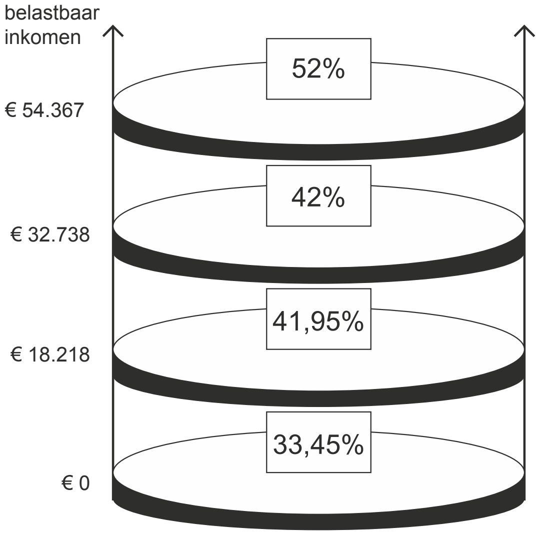

Wat is goed in slechte tijden?
In maart 2010 presenteert het Centraal Plan Bureau (CPB) een voorspelling voor de Nederlandse economie voor de jaren 2010 en 2011: vanaf de tweede helft van 2009 groeit de Nederlandse economie weer en het CPB voorspelt dat deze groei zal doorzetten. Maar de schade van de kredietcrisis van 2008 is daarmee nog niet hersteld. Deze crisis veroorzaakte een afname van het bbp met 5% en een verslechtering van de Nederlandse overheidsfinanciën: het financieringsoverschot van begin 2008 zal omslaan naar een financieringstekort in 2010. Stimuleringsmaatregelen van de overheid, zoals het verhogen van de overheidsbestedingen, hebben bijgedragen aan deze verslechtering. Anderzijds hebben deze stimuleringsmaatregelen en enkele automatische stabilisatoren de recessie gedempt.

© ThiemeMeulenhoff

52 Leg uit dat stimuleringsmaatregelen van de overheid kunnen worden gezien als een vorm van uitgestelde belastingheffing.

Voorbeelden van automatische stabilisatoren zijn werkloosheidsverzekeringen en progressieve belastingen.
53 Kies één van beide voorbeelden en leg de dempende werking uit in tijden van recessie.

Het CPB: "Om de overheidsfinanciën weer op orde te krijgen, zou het kabinet de komende jaren € 29 miljard dienen te besparen. Een belangrijk deel van die besparing kan plaatsvinden in de gezondheidszorg en op de woningmarkt." Naar aanleiding van deze uitspraak reageren economen via de media. Enkele reacties, die gaan over de woningmarkt, zijn opgenomen in bron 23.
Gebruik bron 23.
54 Leg uit welk effect de hypotheekrenteaftrek heeft op de prijsvorming op de woningmarkt.

Lodewijk Dijkgraaf heeft in 2010 een bruto jaarinkomen van € 54.000. Voor zijn eigen woning heeft Lodewijk een aflossingsvrije hypotheek afgesloten van € 220.000 met een looptijd van 30 jaar en een rentepercentage van 4,5%. Overige aftrekposten heeft Lodewijk niet.
Gebruik bron 23 en bron 24.
NB: voor de eenvoud wordt bij de vragen 60 en 61 afgezien van andere fiscale elementen van de eigen woning dan de hypotheekrenteaftrek.
55 Bereken de toename van de belastinginkomsten voor de overheid, die het gevolg kan zijn van de afschaffing van de hypotheekrenteaftrek. Neem daarvoor de gegevens van Lodewijk als gemiddelde voor 3,5 miljoen woningeigenaren in Nederland met een hypotheekschuld.

56 Leg de visie van Wellink uit, die zegt dat nu niet het juiste moment is voor de afschaffing van de hypotheekrenteaftrek. Gebruik in de uitleg het begrip procyclisch.

Opgave 12

bron 25 Nominaal inkomen per hoofd in verschillende regio's

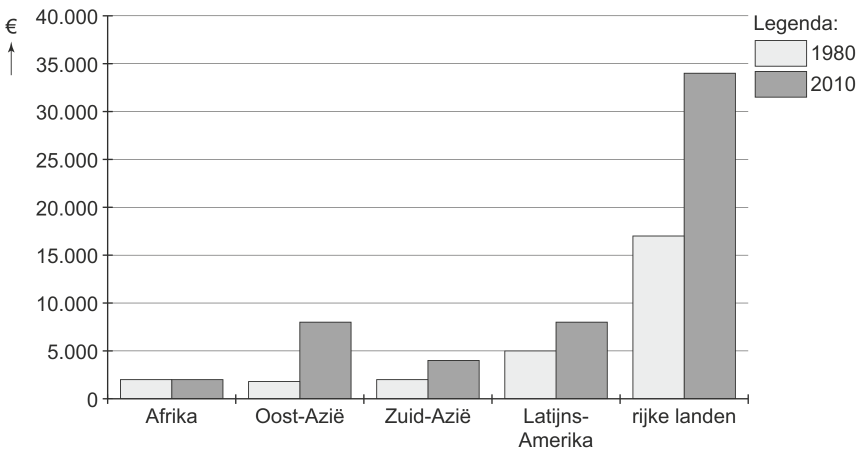

bron 26 Nominaal inkomen per hoofd in de rijke landen in verhouding tot het nominaal inkomen per hoofd in elk van de andere regio's

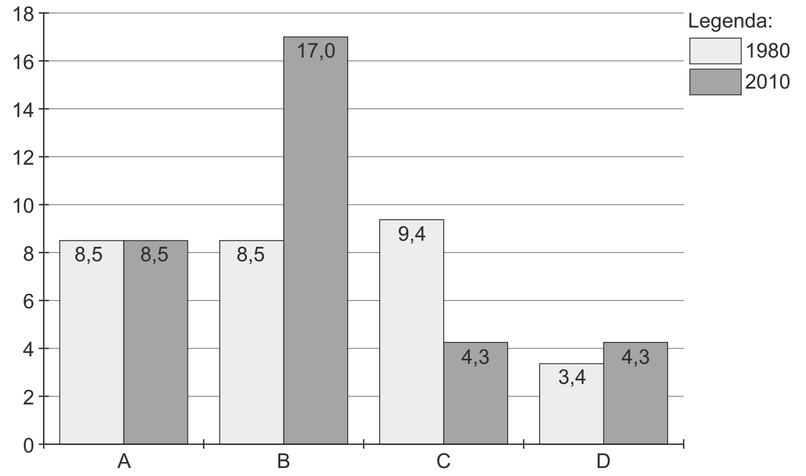

$$\text{getal verticale as} = \frac{\text{nominaal inkomen per hoofd rijke landen}}{\text{nominaal inkomen per hoofd andere regio}}$$

De verschillen in de wereld draaien door!
In de periode 1980-2010 hebben grote delen van de wereld een sterke stijging van de welvaart gekend. In sommige delen van de wereld is het inkomen per hoofd van de bevolking meer dan verdubbeld, terwijl in andere delen dit inkomen per hoofd minder is toegenomen of vrijwel gelijk is gebleven.

Deze ongelijke mondiale inkomensontwikkeling is het onderwerp van een discussie in een havo-examenklas. De leraar toont enkele staafdiagrammen (bronnen 25 en 26) en opent de discussie met een stelling: "Het nominale inkomen per hoofd is een beperkte maatstaf om de welvaart tussen landen of regio's te vergelijken."
57 Geef een argument voor de stelling van de leraar.

Gebruik bron 25 en bron 26.
58 Welke regio's uit bron 25 moeten geplaatst worden bij de letters in bron 26?
Noteer het antwoord als volgt: A = ..., B = ..., C = ..., D = ...

Na bestudering van de twee diagrammen beweren leerlingen:
Sergio: "De verhoudingen tussen het nominale inkomen per hoofd in de rijke landen en het nominale inkomen per hoofd in alle overige regio's zijn tussen 1980 en 2010 ongelijker geworden."
Paulina: "Tussen 1980 en 2010 is alleen de verhouding tussen het nominale inkomen per hoofd in de rijke landen en het nominale inkomen per hoofd in Afrika ongelijker geworden."
Gebruik bron 25 en bron 26.
59 Leg uit dat de beweringen van Sergio en Paulina beide onjuist zijn.

Vervolgens spreekt de leraar over mogelijke oplossingen voor de groeiende inkomensachterstand van Afrika. Hij stelt: "Afrikaanse landen moeten hun grondstoffen niet exporteren maar zelf verwerken tot eindproducten."
60 Leg uit dat uitvoering van dit voorstel niet direct, maar wel op termijn de inkomensachterstand van de Afrikaanse landen kan verkleinen.

Opgave 13 (2014-II)

bron 27 **Van de website van een financieel adviseur**

FAQ overwaarde eigen woning
- Wat houdt de overwaarde van een eigen woning in?
  Als de waarde van je woning hoger is dan de waarde van je lopende hypothecaire lening, heb je overwaarde.
- Hoe kun je deze overwaarde verzilveren (= ter beschikking krijgen)?
  Door de hypothecaire schuld op de woning te vergroten.
- Waar kun je deze verzilverde overwaarde voor gebruiken?
  De meeste huishoudens gebruiken de overwaarde voor bestedingen. Wat na besteding overblijft, wordt gespaard.

bron 28 **Vermogensbalans van Nederlandse huishoudens**

vermogensbalans van Nederlandse huishoudens in % van het bbp*					
Activa			Passiva		
	2011	2001		2011	2001
Pensioenvermogen	189%	146%	Eigen vermogen	411%	393%
Spaargeld	50%	33%	Hypotheekschuld	111%	75%
Aandelenwaarde	19%	45%	Overige schulden	16%	15%
Huizenwaarde	214%	194%			
Overige bezittingen	66%	64%			

*bbp = bruto binnenlands product
bbp Nederland 2001: 448 miljard euro
bbp Nederland 2011: 602 miljard euro

bron 29 **Index gemiddelde waarde koopwoningen (2010 = 100)**

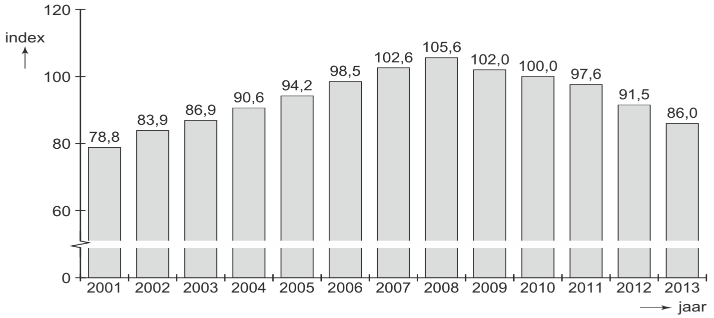

 © ThiemeMeulenhoff

Sparen door te lenen
In 2012 deed De Nederlandsche Bank (DNB) onderzoek naar het vermogen van de Nederlandse huishoudens. Uit dit onderzoek is gebleken dat in de periode 2001-2011 zowel de spaartegoeden als de schulden van de Nederlandse huishoudens aanzienlijk zijn toegenomen.
Dit wordt volgens de onderzoekers veroorzaakt doordat veel bezitters van een eigen woning de overwaarde van hun woning hebben omgezet in een extra hypothecaire lening (zie bron 26). Een hypothecaire lening is namelijk goedkoper dan consumptieve kredieten zoals een persoonlijke lening.

Gebruik bron 27.

61 Leg uit hoe er bij het besteden van de 'verzilverde' overwaarde op de eigen woning sprake is van ruilen over de tijd.

62 Leg uit waarom een hypothecaire lening goedkoper is dan consumptief krediet.

In het onderzoeksrapport is een vermogensbalans van de Nederlandse huishoudens opgenomen (zie bron 28). Uit deze vermogensbalans blijkt onder andere dat in de periode 2001-2011:
- zowel het spaargeld als de hypotheekschulden bijna zijn verdubbeld;
- de samenstelling van het totale vermogen is veranderd.

De onderzoekers lichten toe: "Dat de samenstelling van het totale vermogen is veranderd, heeft diverse oorzaken. Zo zijn de aandelen door de economische crisis minder waard geworden. Een andere oorzaak is toenemende risico-aversie bij de Nederlands huishoudens."

Gebruik bron 28 bij de vragen 63 en 64.

63 Laat met behulp van een berekening zien dat de hypotheekschulden in periode 2001-2011 bijna zijn verdubbeld.

64 Leg uit dat toenemende risico-aversie bij de Nederlands huishoudens een oorzaak kan zijn van de veranderde samenstelling van het totale vermogen.

Stel dat de gemiddelde waarde van een koopwoning in 2001 € 166.000 bedroeg.
Gebruik bron 29.

65 Bereken de gemiddelde waarde van een koopwoning in 2011.

Tot slot concluderen de onderzoekers: "Het verzilveren van de overwaarde van de eigen woning leidt tot een hogere hypotheekschuld.
Als gevolg hiervan kunnen de Nederlandse huishoudens in de toekomst in financiële problemen komen."
Gebruik bron 29.

66 Geef een verklaring voor de conclusie van de onderzoekers.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 14 (2014-II)

bron 30 **Premieopbrengst per schadeverzekering in miljarden euro's per jaar in Nederland 2012 (inclusief 9,7% assurantiebelasting)**

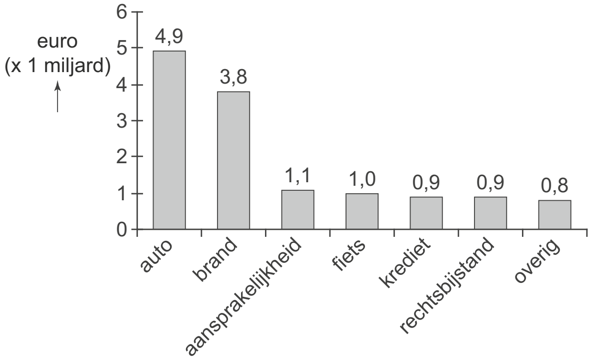

bron 31 **Uit een tijdschrift, november 2012**

Onrust over sluiproute
Direct na de aankondiging dat de assurantiebelasting op schadeverzekeringen per 1 januari 2013 verhoogd zou worden, verschenen er adviezen op het internet om deze belastingverhoging te ontwijken door vooruitbetaling. De staatssecretaris van Financiën heeft al gewaarschuwd te zullen ingrijpen indien dit op grote schaal gebeurt, maar verwacht geen problemen omdat de ontwijking maar één keer mogelijk is.

bron 32 **Gegevens voor berekenen verzekeringsdruk in 2012**

verzekeringsdruk:

$$\frac{\text{premiebedrag aan schadeverzekeringen per hoofd}}{\text{bbp per hoofd}} \times 100\%$$

index premiebedrag aan schadeverzekeringen per hoofd van de bevolking (2012) en bbp per hoofd van de bevolking in 2012 (euro)

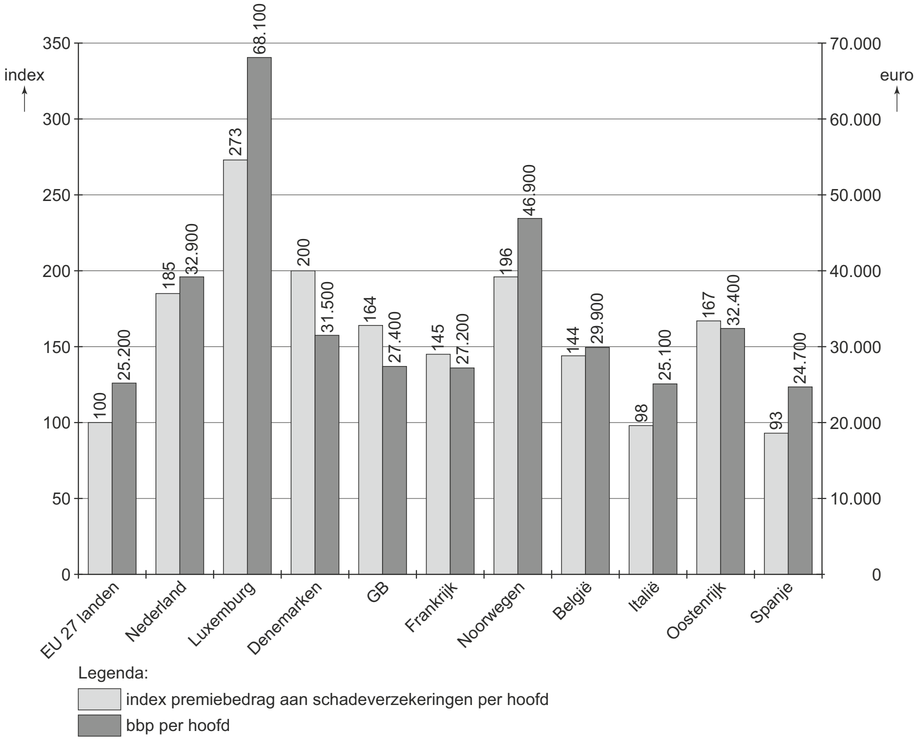

Belasting omhoog, opbrengst omlaag!

uit een krant, november 2012:
De overheid heeft besloten om per 1 januari 2013 de assurantiebelasting te verhogen van 9,7% naar 21%. Assurantiebelasting is een heffing op schadeverzekeringen. De overheid verwacht door deze maatregel € 1,4 miljard extra belasting binnen te halen. Het Verbond van Verzekeraars (VvV) wijst erop dat het kabinet zich ten onrechte rijk rekent en geeft daarvoor drie argumenten:
"Indien de assurantiebelastingverhoging volledig wordt doorberekend in de premie zullen:
1 er ongeveer 6% minder verzekeringen afgesloten worden, omdat met name de 'goede risico's' zullen stoppen met schadeverzekeringen;
2 de overheidsinkomsten aan vennootschapsbelasting dalen;
3 veel huishoudens de verhoging ontwijken door het nemen van een sluiproute."

Gebruik bovenstaand krantenbericht en bron 30.
67 Laat met een berekening zien dat de overheid er niet van uitgaat dat er minder verzekeringen worden afgesloten als gevolg van de verhoging van de assurantiebelasting.

Gebruik bovenstaand krantenbericht bij vraag 68, 69 en 70.
68 Is er bij argument 1 sprake van averechtse selectie, moral hazard (risico op moreel wangedrag) of premiedifferentiatie? Maak een keuze.
69 Gaat het VvV volgens argument 1 uit van een prijselastische of prijsinelastische vraag naar schadeverzekeringen? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.
70 Geef een verklaring voor argument 2.

Gebruik bovenstaand krantenbericht en bron 31.
71 Geef een verklaring voor het feit dat argument 3 maar **eenmalig** geldt.

Er is een groot verschil in de gemiddelde uitgaven aan verzekeringen per inwoner in de verschillende EU-landen. Het verschil in inkomen per hoofd en de mate van risico-aversie zouden daar een verklaring voor kunnen zijn. Een Nederlands huishouden geeft jaarlijks gemiddeld € 1.020 aan schadeverzekeringspremies uit.
In een 5-havoklas wordt de risico-aversie in de EU-landen besproken. De leraar vraagt in welk EU-land de bevolking het meest risico-avers gedrag vertoont. Twee leerlingen reageren:
– Pleun: "Dat zijn natuurlijk de Luxemburgers. Hun bbp per hoofd en uitgaven aan schadeverzekeringen per hoofd zijn het hoogst."
– Amber: "Nee hoor, dat kun je zo niet zien. Ik heb uitgerekend dat het de Denen zijn."

Gebruik bron 32.
72 Bereken de verzekeringsdruk voor beide landen en bepaal wie er gelijk heeft.

Opgave 15 (2015-I)

bron 33 Twee aanvullende tandartsverzekeringen van Ontzorg

Tiptoptand-polis
Bij deze verzekering betaalt u maandelijks een vaste premie. Daarvoor worden alle tandartskosten tot een maximum van € 800 per jaar vergoed.
Eenmalige poliskosten in het jaar dat de verzekering wordt afgesloten bedragen € 10.
Een polis moet worden afgesloten voor minimaal 2 jaar.

Bonus-maluspolis
De bonus-malusregeling is een kortingsregeling waarbij schadevrije jaren leiden tot een korting op de basispremie. Bij het sluiten van de verzekering wordt de basispremie vastgesteld en de bonus-malustrede (b-m-trede) bepaald. Daarna wordt na elk verzekeringsjaar de bonus of malus op de basispremie verrekend volgens onderstaand schema.

Eenmalige poliskosten in het jaar dat de verzekering wordt afgesloten bedragen € 25.
Een polis moet worden afgesloten voor minimaal 2 jaar.

b-m-trede	korting op de basispremie	nieuwe b-m-trede na een totale schadeclaim per jaar van[1]		
	(%)	**€ 0 - € 500**	**€ 501 - € 1.000**	**meer dan € 1.000**
10 of hoger	70	7	5	1
9	65	6	4	1
8	60	5	3	1
7	55	4	2	1
6	50	4	2	1
5	45	4	1	1
4	35	3	1	1
3	20	2	1	1
2	10% opslag	1	1	1
1	40% opslag	1	1	1

[1] Een voorbeeld: U zit in trede 9 en claimt dit jaar een totale schade van € 200. Volgend jaar zult u dan in trede 6 komen. Uw korting zal dan afnemen van 65% tot 50% van de basispremie.

bron 34 **Van de site van de belastingdienst**

Tandartskosten opgeven als fiscale aftrekpost. Hoe werkt dit?
De premies voor de basisverzekering en aanvullende verzekering tellen niet mee voor deze aftrek, net zo min als de kosten die onder het eigen risico vallen. Alle tandartskosten die door een aanvullende verzekering vergoed zouden worden, tellen wel mee. Er geldt een inkomensafhankelijke drempel en alleen de kosten boven die drempel zijn aftrekbaar in box 1 voor het fiscale jaar waarin de rekening is betaald.

bron 35 **Fiscale gegevens van Esmée en de tarieven in box 1 in 2014**

belastbaar inkomen (vóór aftrek tandartskosten)	€ 40.000
drempel	1,65% van het belastbaar inkomen

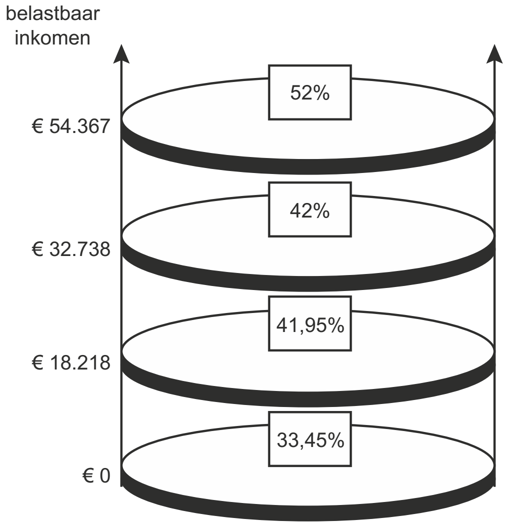

Kiezen voor aanvulling of aftrek
Om de premies laag te houden is iedereen in Nederland verplicht verzekerd voor medische basiszorg. De overheid bepaalt wat die basiszorg inhoudt. Zo worden tandartskosten vergoed tot een leeftijdsgrens van 18 jaar. Na het bereiken van die leeftijd zijn er twee alternatieven:
1 een aanvullende tandartsverzekering afsluiten;
2 tandartskosten zelf betalen en opgeven als fiscale aftrekpost.

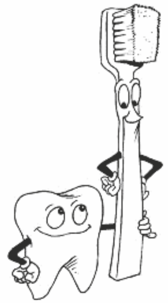

73 Leg met verwijzing naar het begrip averechtse selectie uit dat bij een verplichte medische basiszorgverzekering de premies naar verwachting lager zullen uitvallen dan wanneer die verzekering vrijwillig is.

74 Maak van de onderstaande tekst een juiste economische redenering.
Een persoon met risicoavers gedrag zal kiezen voor …(1)…. Vanwege …(2)… kunnen zorgverzekeraars, als er een aanvullende verzekering wordt aangevraagd, vragen naar een tandartsverklaring over de staat van het gebit. Ook kan een zorgverzekeraar om …(3)… te voorkomen gebruikmaken van premiedifferentiatie.
Kies uit:
bij (1) alternatief 1 / alternatief 2
bij (2) asymmetrische informatie / verplichte solidariteit
bij (3) moral hazard (risico op moreel wangedrag) / verzonken kosten

Esmée is 25 jaar en heeft veel problemen met haar tanden. Ze is van plan haar hele gebit te laten opknappen door een tandarts. Een volledige behandeling zal twee jaar duren en kost € 800 per jaar. Ze overweegt of ze een aanvullende verzekering zal afsluiten dan wel de kosten op te geven als aftrekpost.

Bij zorgverzekeraar Ontzorg heeft Esmée de keuze uit twee aanvullende verzekeringen (zie bron 33). Bij de Tiptoptand-polis zal haar maandelijkse premie € 50 bedragen. Bij de Bonus-maluspolis is de maandelijkse basispremie € 50 en wordt ze ingedeeld in trede 5. Stel dat Esmée één van deze polissen wil afsluiten voor zowel 2014 als 2015.

Gebruik bron 33.
75 Laat met een berekening zien dat de Bonus-maluspolis het meest voordelig is voor Esmée.

Esmée berekent of het gunstiger is als ze de tandartskosten als fiscale aftrekpost opgeeft. Op de site van de belastingdienst vindt ze de voorwaarden (zie bron 34).

Gebruik bron 34 en 35.
76 Bereken voor Esmée het belastingvoordeel voor 2014 indien ze besluit de tandartskosten als aftrekpost op te geven in box 1.

Esmée twijfelt en besluit de polisvoorwaarden van haar medische basiszorgverzekering nog eens goed door te lezen. Ze ontdekt dat chirurgische tandheelkundige hulp en kunstgebitten wel gedekt worden in de basispolis. Esmée besluit daarom haar gebit niet te laten opknappen door een tandarts maar nog een jaartje te wachten, waardoor de staat van haar gebit verslechtert en chirurgische tandheelkundige hulp is vereist.

77 Is er in het geval van Esmée sprake van moral hazard? Geef een argument voor het antwoord.

Hints bij Domein H Concept welvaart en groei

Opgave 1

1 Consumentenbestedingen zijn aankopen door consumenten die een beroep doen op de productiecapaciteit.
Definitie van gevoelsinflatie staat in de tekst.
2 Zie vorige vraag.
3 –
4 Stel je uitgangspunt 1978 op 100. Verder: Denk eraan het is stijging op stijging.
5 –

Opgave 2

6 Gemiddelde arbeidsproductiviteit: hoeveelheid producten per werkende per tijdseenheid geproduceerd of: hoeveelheid geproduceerde producten in bepaalde tijd ÷ aantal werkenden.
7 Secundair inkomen: het primaire inkomen (WILPH = Winst, Interest, Loon, Pacht, Huur) gecorrigeerd voor inkomensoverdrachten aan of van de overheid. Dus rekening houdend met inkomstenbelasting, sociale premies en sociale uitkeringen.
8 –
9 Ga na van de vijf soorten inkomen (WILPH) waar men verlies kan maken.
10 Gegeven is het inkomen van iemand met een lengte van 1,74 m. Je kan dan terugrekenen naar meters of centimeters. Etc.
11 –

Opgave 3

12 Iedere inkomensgroep is 20% van het totaal. Het aandeel inkomens moet je cumulatief bekijken.
13 De inkomensgroepen in de bron zijn gerangschikt van laag naar hoog inkomen.
14 –
15 De stippellijn geeft de gelijke inkomensverdeling weer. Hoe verder van de stippellijn hoe ongelijker de inkomensverdeling en hoe dichterbij hoe gelijker. Je moet dus het effect van het voorstel van partij D beoordelen.

Opgave 4

16 De prijs van de koopwoningen is afhankelijk van de vraag naar en het aanbod van woningen, dus uitleggen waarom en waardoor er een prijsverandering optreedt.
17 Goed de tekst boven deze vraag lezen, dat helpt.
18 Leencapaciteit: welk bedrag iemand maximaal kan (dragen) om te lenen (in dit geval volgens AFM). Schuingedrukte aanwijzingen boven de vraag goed nagaan.
19 De bewering van Lonneke staat in de tekst boven de vorige vraag.
20 Ga na wat voor een soort belastingtarieven de inkomstenbelasting kent.
21 –

Opgave 5

22 Ga na of het wordt gemeten per tijdseenheid of op een bepaald tijdstip? Daar gaat het om.
23 –
24 De primaire inkomensverdeling is al getekend. Je moet dus nagaan of de lijn van de vermogensverdeling verder of dichter bij de 45o-lijn ligt.
25 Niet alleen de bron gebruiken, maar ook de tekst die boven deze vraag staat.

© ThiemeMeulenhoff

26 Primaire inkomensverdeling is het verdiende inkomen van de werkenden en overige inkomens (WILPH = Winst, Interest, Loon, Pacht, Huur en bruto gemeten).
Het secundaire inkomen: het primaire inkomen als de inkomstenbelasting en sociale premies ervan zijn afgetrokken en de sociale uitkeringen erbij zijn opgeteld.

Opgave 6

27 Conjuncturele ontwikkelingen beïnvloeden de effectieve vraag in de economie en structurele ontwikkelingen beïnvloeden de aanbodzijde, d.w.z. de productiecapaciteit.
28 Primaire inkomensverdeling: het verdiende inkomen van de werkenden en overige inkomens (WILPH = Winst, Interest, Loon, Pacht, Huur en bruto gemeten).
Het secundaire inkomen: het primaire inkomen als de inkomstenbelasting en sociale premies ervan zijn afgetrokken en de sociale uitkeringen erbij zijn opgeteld.
29 –

Opgave 7

30 Vermogen = bezittingen − schulden.
31 Een boller verloop is verder van de 45o-lijn en dus een ongelijkere vermogensverdeling, een minder bol verloop betekent zodoende een gelijkere vermogensverdeling.
32 Een nivellerend effect wil zeggen dat de *verhouding* tussen de hoogste en laagste vermogens kleiner wordt.
33 Risico bij belegging is dat je je geld verliest. Er zijn beleggingen met een hoog risico en met een laag risico. Men zal het risico afwegen tegen het verwachte rendement.
34 –

Opgave 8

35 Een garantieprijs is een prijs die men sowieso krijgt, het is dus een minimumprijs.
36 Denk eraan dat er geen overschotten zijn bij 20 cent. Voor de EU is dus de vraag bij de prijs leidend.
37 Producentensurplus is het vlak tussen de prijslijn en de aanbodlijn.
38 Denk eraan dat de EU een maximale productie heeft ingesteld.
39 De marginale kosten zijn de verandering van de totale kosten als de productie met 1 eenheid stijgt (hier dus 1 liter melk).
Er zal dus een situatie moeten ontstaan: MO = MK (inclusief de superheffing).
40 In een gevangenendilemma zullen de producenten als ze individueel handelen een niet optimaal resultaat bereiken. Zouden ze samenwerken dan komt er een beter resultaat. Dit moet je dus hier uitleggen.

Opgave 9

41 Primair inkomen is inkomen verdiend uit arbeid en uit bezit.
42 De arbeidsinkomensquote is het aandeel van het primaire arbeidsinkomen in het nationale inkomen. Je moet dus nagaan waar het andere deel naartoe gaat. En dit dan verbinden met het doen van investeringen.
43 –
44 Arbeidsintensieve bedrijven: bedrijven die relatief veel mensen/werknemers nodig hebben.

Opgave 10

45 Som toegevoegde waarden = som WILPH (Winst, Interest, Loon, Pacht en Huur).
46 Overheidsbesteding in het buitenland is een aankoop van de overheid in het buitenland.

© ThiemeMeulenhoff

47 De grootte van de inkomende pijlen gelijk is aan grootte van de uitgaande pijlen. Overheidssaldo is het tekort of het overschot van de overheid.
48 De overheid moet het tekort financieren.
49 De grootte van de inkomende pijlen gelijk is aan grootte van de uitgaande pijlen.
50 Nationaal spaarsaldo is het overschot of tekort op de lopende rekening.
51 –

Opgave 11

52 Een stimuleringsmaatregel betekent hier dat de overheid nu extra geld gaat uitgeven.
53 Een dempende werking betekent hier dat door de automatische stabilisatoren de recessie minder heftig wordt.
54 Hypotheekrenteaftrek is gunstig voor een huizenkoper.
55 Denk eraan dat Lodewijk Dijkgraaf in de derde schijf komt.
56 Procyclisch heeft te maken met het versterken van de conjunctuurgolf: dus pieken nog hoger, dalen nog dieper.

Opgave 12

57 Welvaart (in enge zin): koopkracht van een land of: de gemiddelde koopkracht in een land (dus gemiddeld per inwoner).
58 Je zal voor iedere regio een berekening moeten doen om de verhouding tussen rijke landen en de betreffende regio in 1980 en in 2010 te bepalen.
59 Je moet voor zowel Sergio als Paulina aantonen dat ze ongelijk hebben. Eén voorbeeld per persoon geven.
60 Ga na wat de Afrikaanse landen dan eerst zullen moeten doen om het zelf te kunnen verwerken.

Opgave 13

61 Ruilen over de tijd of intertemporele ruil: nu besteden en later terug-(af-)betalen; of: nu sparen en later kunnen besteden.
62 Denk aan het risico dat een bank loopt.
63 In de bron zie je dat de percentages van het bbp genomen zijn.
64 Risico-aversie: eigenschap die aangeeft dat men huiverig (afkerig) is om risico te nemen.
65 De verhouding tussen de indexcijfers geven de verhouding tussen de koopprijzen weer.
66 –

Opgave 14

67 Je zal eerst moeten terugrekenen naar de premieopbrengsten *exclusief* assurantiebelasting. Je kan dan de belastingopbrengst berekenen in 2012 en de verwachte belastingopbrengsten in 2013 als de mensen dezelfde premies blijven betalen.
68 Averechtse selectie: alleen mensen met een hoog risico verzekeren zich.
Moreel hazard (wangedrag): verzekerden gedragen zich niet zoals de verzekeringsmaatschappij mag verwachten dat ze zich gedragen.
Premiedifferentiatie (denk aan prijsdifferentiatie): verschillende, te onderscheiden groepen hebben te maken met een verschillende premiehoogte. De verschillende premiehoogtes hebben te maken met de toe te rekenen kosten.
69 Prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid schadeverzekeringen = %Δ gevraagde hoeveelheid schadeverzekeringen ÷ %Δ prijsverandering schadeverzekering.
Prijselastisch: $E < -1$; prijsinelastisch: $-1 < E < 0$
70 Vennootschapsbelasting = winstbelasting.

© ThiemeMeulenhoff

71 Cruciaal is het woord: vooruitbetaling.
72 Goed om te combineren dat Nederland een indexcijfer heeft van 185 en een huishouden € 1.020 uitgeeft aan premies.

Opgave 15

73 Averechtse selectie: alleen mensen met een hoog risico verzekeren zich.
74 Risico-avers: iemand die risico wil mijden.
Verzonken kosten; kosten die door een aanbieder gemaakt zijn, waarvan hij hoopt dit terug te verdienen als hij een contract krijgt (iets werkelijk verkoopt).
75 Denk eraan dat Esmée bij de Bonus-maluspolis in het tweede jaar naar trede 1 gaat vanwege de geclaimde tandartskosten.
76 Esmée komt met haar inkomen in schijf 3 (42%).
77 Moral Hazard (wangedrag): verzekerden gedragen zich niet zoals de verzekeringsmaatschappij mag verwachten dat ze zich gedragen.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein H Concept welvaart en groei

Opgave 1

1 De consumenten halen (bepaalde) aankopen naar voren, wanneer ze een hoge(re) inflatie in de komende periode verwachten.

2 De consumenten schatten bij een hoge gevoelsinflatie hun koopkracht te laag in en gaan daardoor minder besteden.

3 Bij (1): samengesteld
Bij (2): wegingsfactoren
Bij (3): groter
Bij (4): geld
Bij (5): hoeveelheid goederen en diensten

(Toelichting:
Bij (1): het CPI omvat de gemiddelde prijsindexcijfers van meerdere geconsumeerde producten en diensten.
Bij (2): een wegingsfactor geeft aan hoe zwaar een prijsverandering van geconsumeerde producten of diensten meetelt in de gemiddelde prijsstijging.
Bij (3), (4), (5): de geldswaarde van de productie is hoeveelheid (= volume) × prijs. Als de geldswaardestijging groter is dan de hoeveelheidsstijging, stijgt de teller van de PPI sterker dan de noemer van de PPI. Dus is de PPI groter dan 100.)

4 Het basisjaar is 1978. Stel het CPI in 1978 op 100 indexpunten. Het CPI in 1979 steeg met 11,8% ten opzichte van 1978. Het CPI in 1979 is dan 100 × 1,118 = 111,8. Het CPI steeg vervolgens in 1980 met 13% ten opzichte van 1979.
Het CPI in 1980 wordt dan 111,8 × 1,13 = 126,3.

5 De volgorde van de vier denkstappen zijn: 1 – 4 – 3 – 6.
(Toelichting:
Door de exportbeperking door de Arabische landen is er minder aardolie in de VS beschikbaar. De prijs ontstaat door vraag en aanbod, dus zal de prijs van de olie in de VS stijgen. Deze aardolie werd niet in de VS geproduceerd dus heeft het geen invloed op het PPI.)

Opgave 2

6 Twee van de volgende oorzaken:
- technologische ontwikkeling
- scholing
- toenemende specialisatie
- gemiddeld langere werktijden

7 De inkomstenbelasting in Nederland in de periode 1975-2010 heeft een nivellerend effect op het secundair inkomen gehad.
Citaat waaruit dit blijkt:
"De inkomensongelijkheid is bij het secundair inkomen in de betreffende 35 jaar minder toegenomen dan bij het primair inkomen."

8 (A) primair inkomen
(B) overdrachtsinkomen
(C) secundair inkomen

(Toelichting:
(A). Primair inkomen = inkomen uit werk en inkomen uit bezit = som winst, interest, loon, pacht en huur = wilph.
(B). De overdrachtsinkomens zijn de periodieke betalingen aan personen van de overheid waar tegenover geen tegenprestatie staat (= om niet).
(C). Het secundaire inkomen is het inkomen na inkomstenbelastingheffing door de overheid en de ontvangen overdrachtsinkomens vanuit de overheid.)

9 Een persoon met een eigen onderneming (zelfstandige) kan verlies maken en dus een negatief inkomen hebben.

10 Een van de volgende berekeningen.
Een lengte van 1,74 meter is gelijk aan een inkomen van € 23.300. Dus een lengte van 7,09 meter is gelijk aan een inkomen van

$$\frac{7{,}09}{1{,}74} \times 23.300 = € 94.940{,}80$$

Een verschil van € 20.000 in inkomen (linker as) komt overeen met een verschil van 1,5 meter in lengte (rechter as).

$$\frac{20.000}{1{,}5} \times 7{,}09 = € 94.533{,}33$$

11 Bij (1) 37
bij (2) schever
(Toelichting:
bij (1): na 37 seconden passeert iemand met een inkomen van € 23.300 (zie zwarte lijn).
bij (2): de eerste zin van de opgave luidt: "In de periode 1975-2010 is de inkomensongelijkheid in Nederland flink toegenomen".)

Opmerking;
Keuzemogelijkheid (3) is komen te vervallen omdat het antwoord niet volledig eenduidig gegeven kan worden.

Opgave 3

12 Letter P stelt 32 voor.
Berekening: Het gaat om 60% van de mensen, dus tot en met de derde inkomensgroep.
Het cumulatieve percentage inkomen van de eerste drie groepen bedraagt:
5 + 11 + 16 = 32 (%).

13 Nee, het voldoet niet aan de wens van partij E.
Verklaring: De personen in de hoogste inkomensgroep verdienen 45% van het totaal, en in de laagste groep 5% van het totaal. De personen in de hoogste inkomensgroep hebben zodoende (gemiddeld) 45 ÷ 5 = 9× zo veel inkomen als personen in de laagste inkomensgroep.

14 bij (1): gelijker
(Verklaring: Een rechtvaardige inkomensverdeling is subjectief.)
bij (2): ongelijker
(Verklaring: Uit de tekst kun je opmaken dat we te maken hebben met een progressief tarief. Door te veranderen naar een proportioneel tarief maak je de inkomensverdeling na belastingheffing ongelijker.)
bij (3): nivellering
(Verklaring: De inkomens komen verhoudingsgewijs dichter bij elkaar. Eerst was de hoogste verhouding 1:9 en nu 1:5.)

15 De inkomensverdelingslijn zal dichter bij de 45-gradenlijn komen te liggen. Als iedereen eenzelfde verhoging van de heffingskorting krijgt, zullen lagere inkomens relatief meer profiteren dan hogere inkomens.

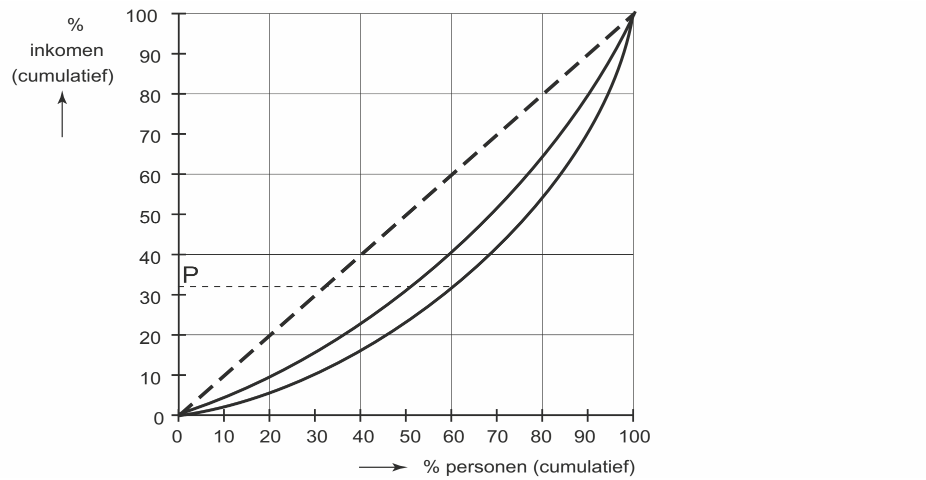

Opgave 4

16 Voorbeelden van antwoorden:
- De aftrekbaarheid van de hypotheekrente maakt de woonlasten lager dan in een situatie zonder aftrek. Hierdoor is een eigen woning voor meer mensen betaalbaar. Dit zal de vraag op de markt voor koopwoningen stimuleren.
- De aftrekbaarheid van de hypotheekrente maakt de woonlasten lager dan in een situatie zonder aftrek. Hierdoor zullen mensen in een huurwoning sneller overstappen naar een koopwoning. Dit zal de vraag op de markt voor koopwoningen stimuleren.

17 De volgende twee nadelen:
a. Jonge starters hebben vaak een lage leencapaciteit (bron 6) omdat ze een (relatief) laag inkomen hebben in het begin van hun loopbaan.
b. Jonge starters hebben ook weinig (of zelfs een negatief) vermogen. Ze moeten dus vaak een hoge hypotheek afsluiten (tekst) om de (relatief) hoge aankoopkosten van een eigen woning te financieren.

18 De leencapaciteit van Lonneke:
4,7 × € 40.000 = € 188.000

19 Voorbeelden van antwoorden:
- Hoogopgeleide mensen kunnen hun inkomen (fors) verhogen door carrière te maken. Hierdoor zijn zij in de loop der jaren steeds beter in staat de hogere lasten van een hoge hypotheek op te brengen.
- Hoogopgeleide mensen kunnen hun inkomen (fors) verhogen door carrière te maken. Hun inkomen dat ze bij de start van hun loopbaan ontvangen, is niet maatgevend voor de lasten van een lening die ze gespreid over dertig jaar kunnen betalen.

20 Nee, de bewering van Vera is niet juist.
Een van de volgende verklaringen:
- Het voordeel met het oog op de inkomstenbelasting is voor Vera méér dan twee maal zo hoog als voor Lonneke. Dit komt omdat het marginaal belastingtarief van Vera (52%) hoger is dan van Lonneke (41,95%, respectievelijk 42%).
- Het voordeel met het oog op de inkomstenbelasting is voor Vera méér dan twee maal zo hoog als voor Lonneke. Dit komt omdat Vera gemiddeld een hoger percentage belasting betaalt dan Lonneke.

21 Lonneke zal denkstappen hebben in de volgorde: 1 – 4 – 6 – 5

Opgave 5

22 Vermogen is een voorraadgrootheid (omdat het wordt gemeten op een bepaald tijdstip).

23 Mensen met een hoog inkomen kunnen gemakkelijker een (groot) deel van hun inkomen gebruiken om vermogen te vormen dan mensen met een laag inkomen.

24 De vermogensverdeling was ongelijker dan de primaire inkomensverdeling.
Toelichting: In 2012 heeft 10% van de inwoners 50% van het totale primaire inkomen, terwijl 10% van de inwoners 36 + 41 = 77% van het totale vermogen bezit.

25 De 10% rijkste inwoners hebben 36 + 41 = 77% van het vermogen.
Stel het totale aantal inwoners op 100 en het totale vermogen ook op € 100, dan hebben de 10% rijkste gemiddeld: 77 ÷ 10 = € 7,7 vermogen.
De overige 90% inwoners hebben 23% van het vermogen.
Dus gemiddeld hebben ze dan € 23 ÷ 90 = € 0,256 vermogen.
De verhouding is dan: € 7,7 ÷ € 0,256 = 30,1. Dus de rijkste 10% hebben gemiddeld ruim 30 × zoveel vermogen als de overige 90%.

26 Voorbeelden van maatregelen om de primaire inkomens te nivelleren.
- Het verhogen van een minimumloon. Hierdoor zullen de laagste primaire looninkomens omhooggaan en zal de primaire inkomensverschillen gelijker maken.
- Het instellen van een maximumbeloning. Als hierdoor de hoogste primaire inkomens naar beneden gaan, zullen de primaire inkomensverschillen gelijker worden.

Voorbeelden van maatregelen om de secundaire inkomens te nivelleren.
- Het doorvoeren van een progressiever belastingsysteem. De hogere inkomens zullen daardoor procentueel meer belasting gaan betalen en dit zal de secundaire inkomensverdeling gelijker maken.
- Het verhogen van heffingskortingen voor mensen met lagere inkomens. De secundaire inkomens van de lagere inkomensklassen gaan daardoor omhoog en dit zal de secundaire inkomensverdeling gelijker maken.
- Het verhogen van overdrachtsinkomen voor mensen met lagere inkomens. De secundaire inkomens van de lagere inkomensklassen gaan daardoor omhoog en dit zal de secundaire inkomensverdeling gelijker maken.

Opgave 6

27 (a) 5 (consumentenvertrouwen daalt)
(b) 3 (consumptie daalt)
(c) 1 (nationale bestedingen dalen)
(d) 2 (investeringsklimaat verslechtert)
(e) 4 (technologische vooruitgang wordt belemmerd)

28

herverdelingsmaatregel	**soort inkomen**		
	primair	secundair	beide
verhogen minimumloon			**x**
verhogen hoogste tarief inkomstenbelasting		**x**	**(of x)** zie opmerking

Opmerking: Het verhogen van het hoogste tarief inkomstenbelasting kan effect hebben op zowel het secundaire inkomen als op het primaire inkomen. Het effect op het primaire inkomen kan komen van een mogelijk optredend substitutie-effect: omdat het tarief verhoogd wordt, gaan mensen minder werken (want het levert minder op) en kiezen voor meer vrije tijd. De optie 'beide' is daarom ook goed.

29 Aspect a
Een van de volgende verklaringen:
- Het verhogen van het hoogste tarief kan ertoe leiden dat mensen met een hoog inkomen naar het buitenland vertrekken. Zij zullen dan minder besteden in Nederland en dit kan leiden tot een lager nationaal inkomen. (35 woorden)
- Het verhogen van het hoogste tarief kan ertoe leiden dat men meer zwart gaat werken. Dit kan leiden tot een lager officieel nationaal inkomen. (24 woorden)
- Het verhogen van het hoogste tarief kan ertoe leiden dat werknemers kunnen besluiten om minder te gaan werken. Dit kan leiden tot een lager nationaal inkomen. (26 woorden)

Aspect b
Het verhogen van het minimumloon kan leiden tot hogere loonkosten voor bedrijven. Hierdoor kunnen bedrijven minder vraag naar laaggeschoolde arbeid uitoefenen (en minder arbeid vragen door bijvoorbeeld meer te automatiseren), met toenemende werkloosheid als gevolg. (35 woorden)

Aspect c
Het verhogen van de arbeidskorting voor de laagstbetaalden zal leiden tot een hoger netto-inkomen van alleen de laagstbetaalden, waardoor de inkomensverschillen kleiner worden. (23 woorden)

Opgave 7

30 Bij deze vermogensgroepen zijn de schulden even groot of groter dan de bezittingen.
Toelichting: vermogen = bezittingen − schulden.

31 De Lorenzcurve in 2014 zal een boller verloop hebben als in 2012.

Verklaring: In 2014 is de lengte van de staven (vermogensaandelen) van de uiterste groepen toegenomen.

(Toelichting: het laagste deciel zag een toename van het negatieve vermogensaandeel en de hoogste vier decielen een toename van hun procentueel positief vermogensaandeel.)

© ThiemeMeulenhoff

32 De verhoging van de vrijstelling met € 4.000 is in procenten van hun vermogen groter voor huishoudens met kleine vermogens. Daardoor betaalt de groep huishoudens met een klein vermogen relatief minder belasting dan de groep huishoudens met een groot vermogen.

33 Huishoudens met een groot vermogen kunnen hun beleggingen verdelen over beleggingen met meer en minder risico. Kleine beleggers zullen vaak niet in risicovolle beleggingen stappen, ook vanwege de relatief hoge transactiekosten (= kosten voor de beleggingsinstellingen). Risicovolle beleggingen kunnen hogere rendementen halen en eventuele tegenvallers kunnen bij grote vermogens worden opgevangen door de minder risicovolle beleggingen.

34 Berekening van A.
Belastbaar vermogen = werkelijk vermogen − vrijstelling →
belastbaar vermogen = € 2.000.000 − € 21.000 = € 1.979.000 →
fictief rendement = 0,04 × € 1.979.000 = € 79.160 →
belastingbedrag (A) = 0,30 × € 79.160 = € 23.748.

Berekening van B.
Belastbaar vermogen = werkelijk vermogen − vrijstelling →
belastbaar vermogen = € 2.000.000 − € 25.000 = € 1.975.000 →
fictief rendement:

Eerste schijf:	0,029 × € 125.000	=	€ 3.625
Tweede schijf:	0,047 × (€ 1.025.000 − € 125.001)	=	€ 42.300
Derde schijf:	0,055 × (€ 1.975.000 − € 1.025.001)	=	€ 52.250
Totaal fictief rendement			€ 98.175

Belastingbedrag (B) = 0,30 × € 98.175 = € 29.452,50.

Verhoudingsgetallen.
In 2014 is het verhoudingsgetal van de belastingen van een vermogen:
€ 2.000.000 en € 200.000: € 23.748 ÷ € 2.148 = 11,06 d.w.z. 11,06 × zoveel belasting.
In 2017 is het verhoudingsgetal van de belastingen van een vermogen:
€ 2.000.000 en € 200.000: € 29.452,50 ÷ € 1.792,50 = 16,43 d.w.z. 16,43 × zoveel belasting.
De vermogensverschillen zijn dus afgenomen.

Opgave 8

35 Voorbeelden van antwoorden.
- Een garantieprijs is een minimumprijs. Als deze garantieprijs boven de marktprijs ligt, zal het aanbod gestimuleerd en de vraag afgeremd worden. Dit zal dan leiden tot overschotten.
- Het garanderen van de afzet (productiequotum) zal producenten stimuleren om zo veel mogelijk te produceren, zonder daarbij de productie af te stemmen op de vraag. Hierdoor kunnen overschotten ontstaan.

36 Om de gemiddelde quotum te berekenen moeten we weten hoeveel er totaal op de Nederlandse markt wordt gevraagd bij 20 cent. Want de EU zorgt dat er bij de minimum-prijs geen aanbodoverschot is.
Dus Qv = −250 × 20 + 15.000 = 10.000 (mln liter koemelk). Dit zal door 20.000 melk-veehouders worden aangeboden, dus per melkveehouder is het gemiddelde quotum:
10.000 miljoen ÷ 20.000 = 500.000 liter.

37 In grafiek 4 wordt het juiste grijze vak weergeven van het producentensurplus **na** invoering van de minimumprijs en het productiequotum.

© ThiemeMeulenhoff

38 Bij een effectieve minimumprijs (minimumprijs boven marktprijs) kunnen zonder productiebeperking de aanbieders meer melk gaan aanbieden. De instelling van een productiequotum voor de producenten (melkveehouders) betekent dat zij niet meer kunnen produceren. Ze zullen nu geen surplus realiseren op een overschotproductie (want die kan er niet komen).

39 De marginale kosten bedragen 0,08 + 0,02 + 0,05 = € 0,15 (15 cent).
Om dumping te voorkomen moeten de marginale kosten plus de superheffing niet hoger worden dan de marginale opbrengsten. Dus: 15 + superheffing = 18.
De superheffing moet dus dalen naar (maximaal) 18 − 15 = 3 cent.

40 Als er geen overleg plaatsvindt tussen de individuele melkveehouders zullen zij allemaal geneigd zijn zo veel mogelijk melk te produceren en aan te bieden. Dit zal leiden tot veel aanbod en, gegeven de vraag naar melk, een relatief lage prijs. Daardoor zal de omzet laag zijn in verhouding tot de hoge kosten die een grote productie vergt. Dit betekent dat de winst per melkveehouder lager kan zijn, dan wanneer ze in overleg zouden besluiten tot productiebeperking.

Opgave 9

41 Twee uit de volgende antwoorden:
- rente (interest);
- winst;
- pacht;
- huur.

42 Een van volgende antwoorden.
- Winst is een financieringsbron voor investeringen. Als er nu een stijging van de winst(quote) komt, kan dit tot een stijging van de investeringen leiden.
- Winst maken is een voorname reden om te investeren. Als er nu een stijging van de winst(quote) komt, kan dit tot een stijging van de investeringen leiden.

43 Het primaire arbeidsinkomen bij industriële bedrijven is in 2004 in euro's gestegen ten opzichte van 2001.
Berekening:
Het primaire arbeidsinkomen bij industriële bedrijven is 73,7% van de toegevoegde waarde. Hun toegevoegde waarde bedroeg in 2004 € 60,9 miljard.
Het primaire arbeidsinkomen is dan: 0,737 × € 60,9 miljard = € 44,88 miljard.
Dit is een toename van € 44,88 – € 43,5 = € 1,38 mld.

44 De bedrijven in de financiële en zakelijke dienstverlening zijn het meest arbeidsintensief.
Verklaring:
In relatief arbeidsintensieve productieprocessen wordt naar verhouding veel arbeid wordt ingezet, waardoor de arbeidskosten een relatief groot deel van de totale toegevoegde waarde vormen.

Opgave 10

45 Het nationaal inkomen wordt gevormd door de nationale productie, hetgeen staat voor waarde toevoegen aan ingekochte goederen en diensten. Het totaal van alle toegevoegde waarden vormt het nationaal product.

46 Een van de volgende voorbeelden:
- De overheid koopt militaire vliegtuigen in het buitenland.
- De overheid betaalt salarissen aan ambassadepersoneel in het buitenland.

47 Het overheidssaldo = belastingontvangsten minus overheidsbestedingen.
Belastingontvangsten = nationaal inkomen − consumptie − besparingen =
= € 620 − € 290 − € 170 = € 160 (miljard euro).
Het overheidstekort is € 160 − € 180 = € 20 miljard.

48 Een tekort betekent dat de overheid geld gaat lenen bij de financiële instellingen. Er gaat dus een geldstroom van financiële instellingen naar overheid. De pijl wijst dus omhoog.

49 De particuliere investeringen kunnen berekend worden bij de bedrijven en bij de financiële instellingen.
Bij de bedrijven.
De inkomende geldstromen bedrijven: € 180 + € 290 + € 480 = € 950.
De uitgaande geldstromen bedrijven: € 620 + € 430 = € 1.050.
De particuliere investeringen: € 1.050 − € 950 = € 100.

Bij de financiële instellingen.
De inkomende geldstromen financiële instellingen: € 170.
De uitgaande geldstromen financiële instellingen: € 20 + (€ 480 − € 430) = € 70.
De particuliere investeringen: € 170 − € 70 = € 100.

50 Een van de volgende berekeningen:
- Het nationaal spaarsaldo = (S − I) + (B − O) =
  (besparingen − investeringen) + (belastingen − overheidsbestedingen) =
  (€ 170 − € 100) + (€ 160 − € 180) = € 50.
- Ook geldt dat het nationaal spaarsaldo gelijk is aan het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans = (E − M) = export − import = € 480 − € 430 = € 50.

51 Bij (1): kop 4 (Uitleg: consumenten zullen bij deflatie hun bestedingen uitstellen.)
Bij (2): kop 2 (Uitleg: bij overcapaciteit zullen niet gaan uitbreiden.)
Bij (3): minder. (Uitleg: bij overcapaciteit gaan bedrijven juist krimpen.)

Opgave 11

52 Het verhogen van de overheidsuitgaven om de economie te stimuleren leidt tot een oplopend (financierings)tekort. Leningen om dit tekort aan te vullen leiden tot nieuwe verplichtingen (schuldaflossing, rentebetaling), die worden doorgeschoven naar de belastingbetalers in de volgende jaren.

53 Een van de volgende voorbeelden:
- Werkloosheidsverzekeringen
  Uitleg: In tijden van laagconjunctuur (of recessie) verliezen sommige mensen hun baan, waardoor hun inkomen wegvalt. Werkloosheidsuitkeringen vangen deze terugval (gedeeltelijk) op, waardoor de bestedingen minder sterk zullen afnemen (in vergelijking met een situatie waarin er geen uitkeringen zouden zijn).
- Progressieve belastingen
  Uitleg: In een laagconjunctuur (of recessie) kunnen inkomens dalen bij verlies van baan (of bij loonsverlagingen). Door de progressieve tariefstructuur van het belastingstelsel zal voor deze inkomens de gemiddelde belastingdruk dalen. Hierdoor zal het besteedbaar inkomen en daarmee de bestedingen (van deze groep mensen) minder sterk afnemen (in vergelijking met een situatie waarin er sprake zou zijn van proportionele belastingtarieven).

54 De hypotheekrente-aftrek werkt als een soort subsidie op het lenen voor woningeigenaren. Hierdoor wordt de vraag naar woningen gestimuleerd, hetgeen (bij een gegeven aanbod) de verkoopprijzen verhoogt.

55 Het belastbaar inkomen van Lodewijk:

Bruto inkomen		€ 54.000
Aftrekpost	0,045 × € 220.000 =	€ 9.900 –
Belastbaar inkomen		€ 44.100

Hij valt hiermee in de derde schijf, dus is zijn marginaal belastingtarief 42%.

Bij afschaffing van de hypotheekrente-aftrek, gaat Lodewijk meer belasting betalen:
0,42 × (0,045 × € 220.000) = € 4.158

De totale verhoging belastinginkomsten voor alle wooneigenaren is dan:
3.500.000 × € 4.158 = € 14,553 miljard

56 De hogere belastingafdrachten zullen leiden tot een verlaging van de besteedbare inkomens (van woningeigenaren). Dit versterkt in tijden van laagconjunctuur de daling van de bestedingen en is dus procyclisch.

Opgave 12

57 Een van de volgende argumenten.
- Het nominale inkomen per hoofd (NNI per hoofd) is niet gecorrigeerd voor verschillen in gemiddeld prijspeil.
- NNI per hoofd geeft geen informatie over de inkomensverhoudingen binnen de Werelddelen.
- NNI per hoofd geeft geen informatie over de welvaartsbijdrage van de informele economie.

58 A = Zuid-Azië; B = Afrika; C = Oost-Azië; D = Latijns-Amerika

(Toelichting:
Het nominale inkomen per hoofd in rijke landen was in 1980: € 17.000.
Het nominale inkomen per hoofd in rijke landen was in 2010: € 34.000.
Het nominale inkomen per hoofd in Afrika was in 1980: € 2.000.
Het nominale inkomen per hoofd in Afrika was in 2010: € 2.000.
1980: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 17.000 ÷ 2.000 = 8,5.
2010: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 34.000 ÷ 2.000 = 17.
Dit correspondeert met B.

Het nominale inkomen per hoofd in Oost-Azië was in 1980: € 1.800.
Het nominale inkomen per hoofd in Oost-Azië was in 2010: € 8.000.
1980: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 17.000 ÷ 1.800 = 9,4.
2010: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 34.000 ÷ 8.000 = 4,3.
Dit correspondeert met C.

Het nominale inkomen per hoofd in Zuid-Azië was in 1980: € 2.000.
Het nominale inkomen per hoofd in Zuid-Azië was in 2010: € 4.000.
1980: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 17.000 ÷ 2.000 = 8,5.
2010: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 34.000 ÷ 4.000 = 8,5.
Dit correspondeert met A.

Het nominale inkomen per hoofd in Latijns-Amerika was in 1980: € 5.000.
Het nominale inkomen per hoofd in Latijns-Amerika was in 2010: € 8.000.
1980: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 17.000 ÷ 5.000 = 3,4.
2010: NNI per hoofd rijke landen ÷ NNI hoofd Afrika = 34.000 ÷ 8.000 = 4,3.
Dit correspondeert met D.)

59 Met betrekking tot de bewering van Sergio.
Een van de volgende verklaringen:
- De rijke landen hebben ten opzichte van Oost-Azië / regio C een kleinere inkomensgroei gekend tussen 1980 en 2010.
- De inkomensverhouding tussen de rijke landen en Zuid-Azië / regio A is gelijk gebleven.

Met betrekking tot de bewering van Paulina.
Een van de volgende verklaringen:
- Bron 24 geeft aan dat dit ook geldt voor de inkomensverhouding tussen de rijke landen en Latijns-Amerika / regio D.
- Uit bron 25 is af te leiden dat bij sommige andere regio's het inkomensverschil ten opzichte van elkaar is toegenomen (bijvoorbeeld Oost-Azië ten opzichte van Zuid-Azië).

60 Afrikaanse landen moeten dan eerst investeren om de grondstoffen te kunnen verwerken (tot eindproducten). Op termijn kan de export van deze producten meer opleveren dankzij de hogere toegevoegde waarde (zelfs na aftrek van de gemaakte investeringskosten).

Opgave 13

61 Voorbeelden van antwoorden.
- Als de overwaarde op een woning nu al te gelde gemaakt wordt, wordt het toekomstig vermogen (bij verkoop van de woning) nu al gebruikt voor consumptie.
- Er moet rente betaald worden voor de extra hypothecaire lening. Rente is de prijs die elk jaar (later) betaald moet worden voor het naar voren halen (nu) van bestedingen (intertemporele ruil).

62 Tegenover een hypothecaire lening staat een onroerend goed als onderpand. Hierdoor loopt de geldgever minder risico en neemt met een lagere rente genoegen.

63 De hypotheekschuld in 2001 bedroeg 75% van het bbp. Het bbp in 2001 was € 448 mld.
De hypotheekschuld was dus: 0,75 × 448 = € 336 mld.
De hypotheekschuld in 2011 bedroeg 111% van het bbp. Het bbp in 2011 was € 602 mld.
De hypotheekschuld was dus: 1,11 × 602 = € 668,2 mld.
De hypotheekschuld is zodoende: 668,2 ÷ 336 = 1,99 (dus bijna 2×) zo groot geworden.

64 De vermogensopbouw via aandelenkapitaal in de genoemde periode is afgenomen en vermogensopbouw via (vrijwillig) sparen is toegenomen. Huishoudens beoordelen beleggen in aandelen als meer risicovol dan sparen.

65 De gemiddelde waarde van een koopwoning in 2001 is € 166.000 en het indexcijfer is 78,8.
In 2011 is het indexcijfer 97,6.
De gemiddelde waarde van een koopwoning in 2011 is dan:
(166.000 ÷ 78,8) × 97,6 = € 205.604.

66 Vanaf 2008 daalt de waarde van koopwoningen. In de toekomst kan deze verder gaan dalen. Hierdoor kan er een situatie ontstaan waarbij de hypotheekschuld groter is dan de waarde van de woning (zodat er bij verkoop van de woning een restschuld blijft bestaan; de woning staat dan 'onder water').

Opgave 14

67 De premieopbrengst aan schadeverzekeringen in 2012 is:
4,9 + 3,8 + 1,1 + 1,0 + 0,9 + 0,9 + 0,8 = € 13,4 miljard (inclusief belasting).
De premieopbrengst zonder belasting is: (13,4 ÷ 109,7) × 100 = € 12,22. De belastingopbrengst is dus: 13,4 – 12,22 = € 1,18 mld.
Als de premieopbrengsten (zonder de belasting) gelijk blijven, dan zal de verwachte totale (assurantie)belastingopbrengst zijn: 21% van € 12,22 mld. = 0,21 x 12,22 = € 2,57 mld.
Dit is 2,57 – 1,18 = € 1,39 meer. Het verschil is dus € 1,4 miljard. Dat is gelijk aan de verwachte extra belastingopbrengst.

68 Bij argument 1 is sprake van averechtse selectie.
Toelichting:
Averechtse selectie treedt bij een verzekering op als zich alleen mensen met een hoog risico zich verzekeren.

69 De VvV gaat uit van een prijsinelastische vraag.
Toelichting:
Het Verbond van Verzekeraars verwacht een afzetdaling van 6%.
De prijsstijging als gevolg van de volledige doorberekening van de assurantiebelastingverhoging gaat van (indexcijfers) 109,7 naar 121, dus:
(121 – 109,7) ÷ 109,7 × 100% = 10,3%. De procentuele prijsstijging (= oorzaak) is hoger dan de procentuele afzetdaling (=gevolg), dus is er sprake van een inelastische vraag.

70 Voorbeelden van antwoorden.
- De verzekeraars sluiten minder verzekeringen af. Hierdoor daalt de omzet en de winst. Zodoende ontvangt de overheid minder vennootschapsbelasting.
- De premiekosten van bedrijven die zich verzekeren zullen stijgen. Als gevolg hiervan zullen de winsten van deze bedrijven dalen. Hierdoor ontvangt de overheid minder vennootschapsbelasting.

71 De premiebetaler betaalt in december 2012 de assurantiebelasting voor 2013 vooruit. Hierdoor kan de premiebetaler éénmalig de belastingverhoging ontwijken. Daarna is de wet van kracht en is vooruitbetaling niet meer mogelijk.

72 Amber heeft gelijk.
Voorbeelden van berekeningen.
- Een Nederlands huishouden geeft jaarlijks gemiddeld € 1.020 aan schadeverzekeringspremies uit. Het indexcijfer van Nederland is 185.
  In Luxemburg wordt in 2012 dus: (1.020 ÷ 185) × 273 = € 1.505,19 uitgegeven.
  De verzekeringsdruk in Luxemburg is zodoende:
  (1.505,19 ÷ 68.100) × 100% = 2,21%.
  In Denemarken wordt in 2012 dus: (1.020 ÷ 185) × 200 = € 1.102,70 uitgegeven.
  De verzekeringsdruk in Denemarken is zodoende:
  (1.102,70 ÷ 31.500) × 100% = 3,5%.
  De verzekeringsdruk in Denemarken is dus hoger dan in Luxemburg.
- In Luxemburg betaalt een huishouden gemiddeld 273 ÷ 200 = 1,37 × zoveel premie. Het bbp per inwoner in Luxemburg is echter: 68.100 ÷ 31.500 = 2,16 × zo groot. De Luxemburgse huishoudens betalen dus relatief minder premies schadeverzekeringen, waardoor voor hen de verzekeringsdruk lager is.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 15

73 In geval van vrijwillige verzekering zal zich naar verwachting averechtse selectie voordoen: vooral mensen met een hoog gezondheidsrisico zullen zich laten verzekeren. Zorgverzekeraars krijgen dan vooral 'slechte' risico's in portefeuille waardoor hun uitgaven toenemen en ze de premies zullen moeten verhogen. Averechtse selectie treedt niet op in geval van een verplichte verzekering.

74 Bij 1: alternatief 1.
Bij 2: asymmetrische informatie.
Bij 3: moral hazard (risico op moreel wangedrag).

75 De Tiptoptand-polis kost Esmée:
In 2014: € 50 × 12 (jaarpremie) + € 10 (eenmalige poliskosten) = € 610.
In 2015: € 50 × 12 (jaarpremie) = € 600
Totaal voor de jaren 2014 + 2015 = 610 + 600 = € 1.210.

De Bonus-maluspolis kosten zijn voor Esmée:
In 2014: 55% van de basispremie plus poliskosten =
0,55 × € 50 × 12 + 25 = € 355.
In 2015 gaat ze naar trede 1 dus wordt de maandpremie: 1,4 × 50 = € 70.
Jaarpremie: 12 × 70 = € 840.
Totaal voor de jaren 2014 + 2015 = 355 + 840 = € 1.195.

De Bonus-maluspolis is dus het meest voordelig.

76 De drempel voor de aftrek is: 1,65% van € 40.000 = 0,0165 × 40.000 = € 660.
Het belastingvoordeel is dan: 42% van (800 – 660) = 0,42 × 140 = € 58,80.
(Esmée komt met haar belastbaar inkomen in de derde schijf, dus ze heeft een marginaal tarief van 42% en dat bepaalt het belastingvoordeel.)

77 Ja, er is sprake van moral hazard.
Argument:
Als gevolg van het besluit van Esmée worden de kosten van tandheelkundige hulp afgewenteld op derden (de verzekeringsmaatschappij / de overige premiebetalers).

© ThiemeMeulenhoff

7 Domein I Concept goede tijden, slechte tijden

Opgave 1

bron 1 Werkloosheid na crisis als gevolg van loonstarheid op de arbeidsmarkt

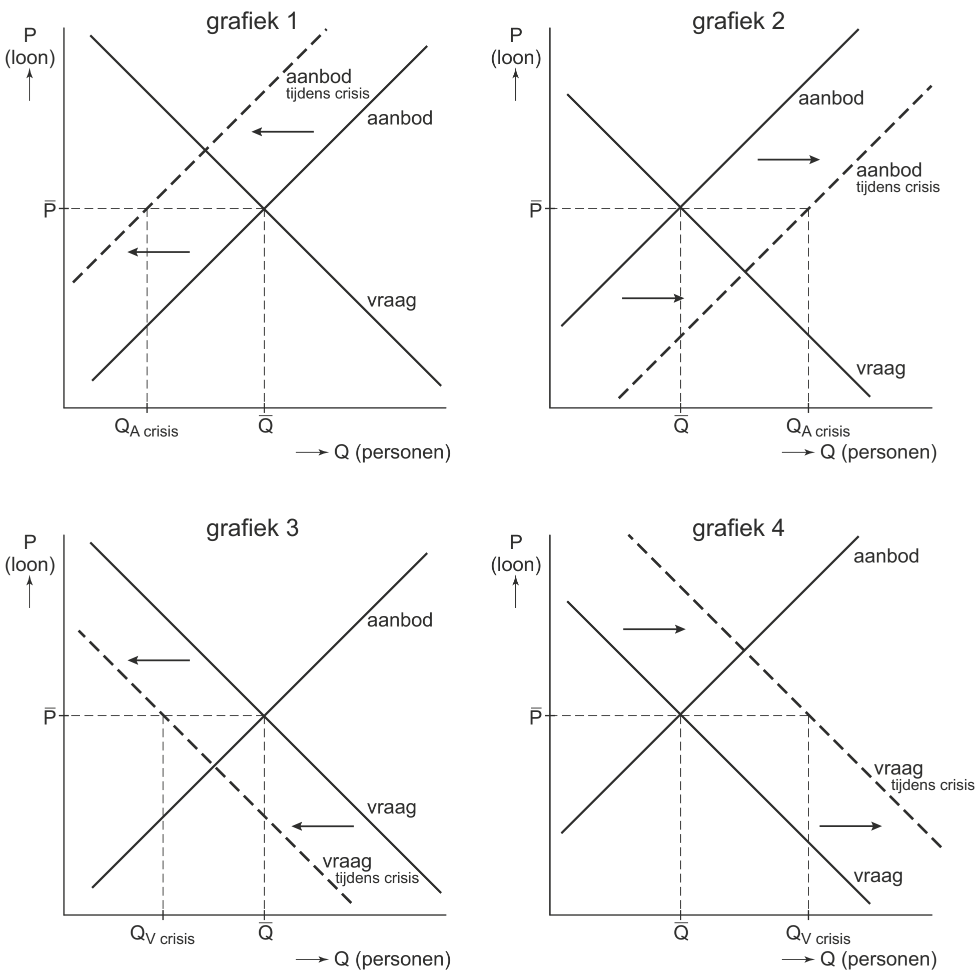

© ThiemeMeulenhoff

Werkt de arbeidsmarkt?

fragment uit het onderzoeksrapport World of Work 2012:
De banencrisis in Japan, de Verenigde Staten en Europa die is ontstaan als gevolg van de kredietcrisis in 2008 wordt problematischer. In 2011 bedraagt de werkgelegenheidsgroei in deze gebieden gemiddeld 0,1% en blijft daarmee ver achter bij de gemiddelde economische groei van 2,2%.
Met name de situatie in Europa is alarmerend en vertoont geen tekenen van herstel op korte termijn. "Om de werkgelegenheidsgroei gelijke tred te laten houden met de economische groei moet er een aantal fundamentele maatregelen genomen worden", aldus de directeur van het onderzoeksbureau.

In een 5-havoklas worden onderdelen uit het rapport besproken. Drie leerlingen doen een bewering:
Fleur: "De banencrisis in 2011 heeft een conjuncturele oorzaak."
Tim: "Indien er op de Europese arbeidsmarkt sprake was van volkomen concurrentie, zou er geen banencrisis zijn."
Ruth: "De arbeidsmarkt voldoet niet aan alle kenmerken van volkomen concurrentie."

Gebruik het fragment uit het onderzoeksrapport.

1 Leg uit waarom de bewering van Fleur onjuist is.

2 Maak van onderstaande tekst een juiste uitleg voor de bewering van Tim.
Stel dat er door de kredietcrisis van 2008 op de arbeidsmarkt een aanbodoverschot aan personen ontstaat. Het loon zal dan …(1)….
Hierdoor neemt de …(2)… arbeid toe omdat de bedrijven …(3)… gaan werken. Tevens zal de …(4)… arbeid afnemen doordat bijvoorbeeld jongeren langer doorstuderen. Zo ontstaat er een nieuw evenwicht op de arbeidsmarkt.
Kies uit:
bij (1) dalen / stijgen
bij (2) aangeboden hoeveelheid / gevraagde hoeveelheid
bij (3) arbeidsintensiever / kapitaalintensiever
bij (4) aangeboden hoeveelheid / gevraagde hoeveelheid

3 Noem twee kenmerken van de marktvorm volkomen concurrentie en leg aan de hand daarvan uit dat de bewering van Ruth juist is.

De economieleraar van de 5-havoklas: "In het rapport staat dat er fundamentele maatregelen moeten worden genomen om de werkgelegenheidsgroei gelijke tred te laten houden met de economische groei. Een mogelijke maatregel is flexibilisering van de arbeidsmarkt. Er is nu namelijk sprake van loonstarheid: ongeveer 95% van alle Nederlandse arbeidsovereenkomsten is collectief vastgelegd in cao's. Tijdens een economische crisis blijft het afgesproken loon van kracht en ontstaat er een aanbodoverschot van personen met werkloosheid als gevolg."

Gebruik bron 1.

4 Welke grafiek geeft de redenering van de leraar over loonstarheid het best weer?

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 2 Loonmatiging en werkloosheid

Als in Nederland een lage economische groei leidt tot stijgende werkloosheid, pleiten veel politici voor loonmatiging. Dat leidt vaak tot discussies. Het is namelijk niet altijd duidelijk wat onder loonmatiging wordt verstaan. Bovendien wordt verschillend gedacht over de gevolgen van loonmatiging voor de werkloosheid.

Van de Nederlandse economie over een bepaald jaar zijn de gegevens in bron 2 bekend.

bron 2

	procentuele stijging ten opzichte van voorafgaand jaar
reëel nationaal product	0,25
prijspeil	2,50
arbeidsproductiviteit	1,25
nominaal loon werknemers	......*

* niet ingevuld

Onder loonmatiging kan worden verstaan een loonontwikkeling waarbij de loonkosten per eenheid product dalen.
Stel dat in het betreffende jaar het 'nominaal loon werknemers' stijgt met 1,00%.

5 Is er in het betreffende jaar dan sprake van loonmatiging? Verklaar het antwoord.

Onder loonmatiging kan ook worden verstaan een loonontwikkeling waarbij de koopkracht van werknemers gelijk blijft.

6 Met welk percentage moet het 'nominaal loon werknemers' in het betreffende jaar dan stijgen om van loonmatiging te kunnen spreken? Verklaar het antwoord.

Stel dat in het betreffende jaar door loonmatiging de loonkosten per eenheid product dalen. Het gevolg van deze loonmatiging voor de werkloosheid kan dan op verschillende manieren worden beredeneerd.

bron 3

redenering 1	redenering 2
loonmatiging	loonmatiging
↓	↓
(a)	(c)
↓	↓
(b)	(d)
↓	↓
de werkloosheid daalt	de werkloosheid stijgt

7 Wat moet bij de letters (a) tot en met (d) worden ingevuld om twee economisch correcte redeneringen te krijgen? Maak gebruik van de onderstaande economische verschijnselen:
- De internationale concurrentiepositie van bedrijven verbetert.
- De consumptieve bestedingen dalen.
- De export stijgt.
- De koopkracht van werknemers daalt.

Neem de letters (a) tot en met (d) over en schrijf achter elke letter welk verschijnsel daarbij hoort.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 3 Cao-onderhandelingen weer van start

Bij de cao-onderhandelingen speelt de stijging van de prijzen een belangrijke rol. Daarbij gaat het onder andere om de vraag hoeveel de lonen ten opzichte van de prijzen mogen stijgen. De prijsstijging wordt berekend aan de hand van de consumentenprijsindex (cpi).

In bron 4 is de ontwikkeling van het cao-loon en de cpi weergegeven door middel van indexcijfers. Niet alle indexcijfers zijn ingevuld.

bron 4

(1997 = 100)	1996	1997	1998	1999	2000
nominaal cao-loon	98	100	108	111	114
consumentenprijsindex (cpi)	97	100	104	...	112
reëel cao-loon	101	100	104	103	...

8 Welk jaar is in bron 4 het basisjaar?

9 Bereken met hoeveel procent het nominale cao-loon in 2000 is gestegen ten opzichte van 1999 (in ten minste 1 decimaal).

De consumentenprijzen zijn in 1999 ten opzichte van 1998 met 3,85% gestegen.

10 Bereken de cpi van 1999 (in ten minste 1 decimaal).

11 Bereken de index van het reële cao-loon in 2000 (in ten minste 1 decimaal).

Opgave 4 Werk of loon

In mei 1999 zijn de onderhandelingen over de cao voor het jaar 2000 gestart.
De onderhandelaars van de vakbond vroegen zich op dat moment af welke looneis ze zouden gaan stellen. De econoom van de vakbond had daarvoor de gegevens van bron 5 verzameld.

bron 5

	1999	2000
loonindex (1998 = 100)	104,3	...
prijsindex (1998 = 100)	102,2	104,8
arbeidsproductiviteit (1998 = 100)	102,1	103,6

12 Is de prijsindex voor 2000 berekend door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) of door het Centraal Planbureau (CPB)? Verklaar het antwoord.

In 1999 is het reële loon ten opzichte van 1998 gestegen.

13 Kan dat uit de gegevens worden afgeleid? Verklaar het antwoord.

De econoom van de werkgeversorganisatie stelt dat de bedrijven het moeilijk hebben. Om te voorkomen dat er banen verloren gaan, mag volgens deze econoom de looneis voor het jaar 2000 maximaal gelijk zijn aan de stijging van de arbeidsproductiviteit in dat jaar.

© ThiemeMeulenhoff

14 Bereken hoeveel procent loonstijging de vakbond volgens deze econoom maximaal mag eisen (in ten minste 2 decimalen).

De vakbond vindt dat de koopkracht van de werknemers in 2000 niet lager mag zijn dan in 1999.

15 Bereken hoeveel procent loonstijging de vakbond dan minimaal moet eisen (in ten minste 2 decimalen).

Opgave 5 Eindelijk akkoord

uit een krant (oktober 2003)
Er is in de Stichting van de Arbeid een centraal akkoord voor volgend jaar gesloten. Regering, werknemersorganisaties en werkgeversorganisaties zijn het daarin eens geworden over een beperking van de loonstijging. Er is onder andere afgesproken dat de cao-lonen volgend jaar met maximaal 2,5% zullen stijgen, wat minder is dan de verwachte inflatie. Deze beperking van de loonstijging kan een bijdrage leveren aan een verbetering van de concurrentiepositie van Nederland. Naast het loonniveau zijn factoren als scholingsgraad van de beroepsbevolking, klimaat en infrastructuur bepalend voor de internationale concurrentiepositie.

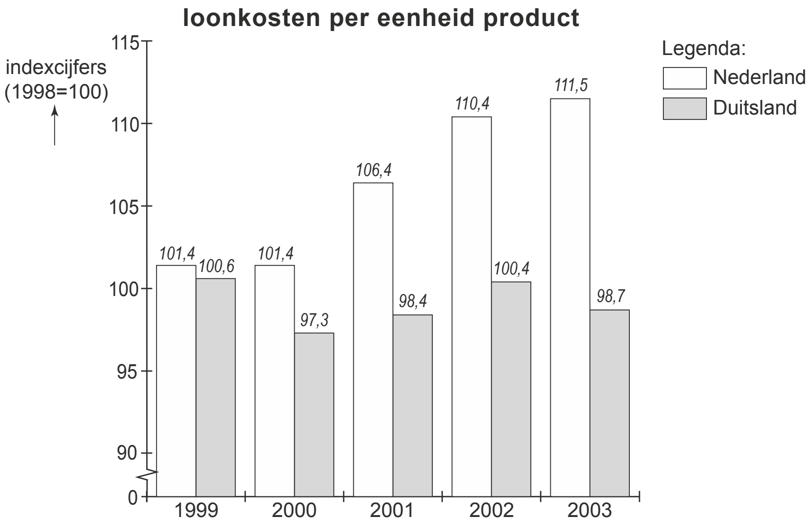

16 Leg uit hoe een verbetering van de scholingsgraad van de beroepsbevolking van een land de concurrentiepositie van dat land kan verbeteren.

17 In welk jaar of in welke jaren zijn de loonkosten per eenheid product in Duitsland ten opzichte van het voorafgaande jaar gedaald?

In 2002 zijn de loonkosten per werknemer in Nederland ten opzichte van 1998 met 15% gestegen.

18 Bereken, in 1 decimaal nauwkeurig, met hoeveel procent de arbeidsproductiviteit in Nederland in 2002 ten opzichte van 1998 is veranderd.

Opgave 6

bron 6 **Conjunctuur en (jongeren)werkloosheid in Nederland: 1974-2009**

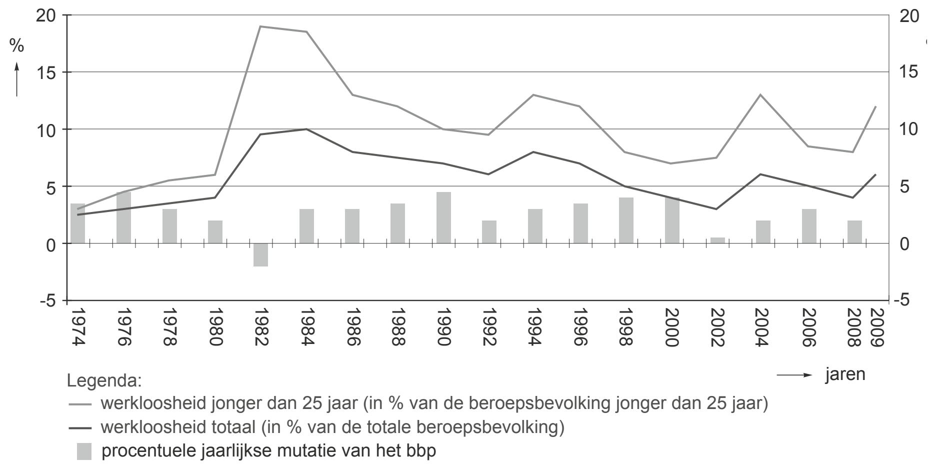

bron 7 **Werkloosheid onder jonge mannen van 15 tot 25 jaar in verhouding tot de werkloosheid onder mannen van 25 tot 55 jaar; Nederland (NL) en de Europese Unie (EU): 1987-2009.**

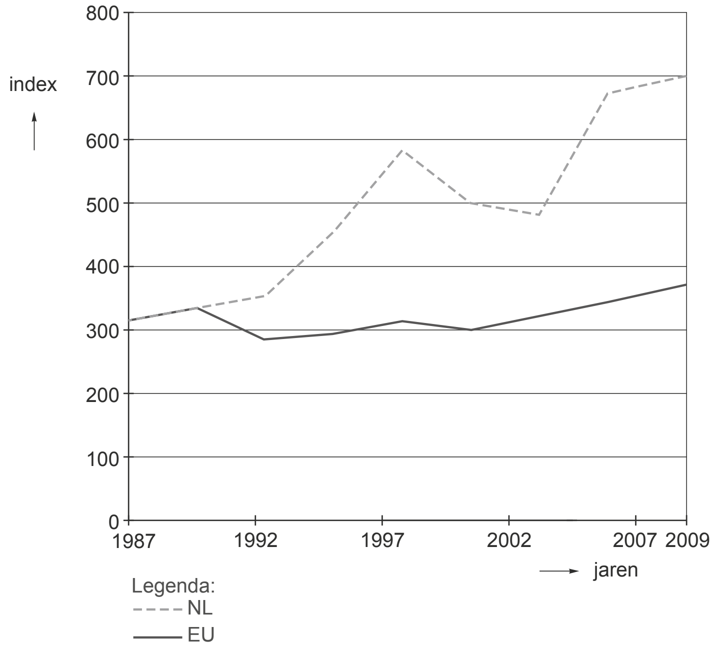

Toelichting:
De index (verticale as) in bovenstaande grafiek is als volgt berekend:

$$\frac{\text{werkloosheidspercentage mannen 15 tot 25 jaar}}{\text{werkloosheidspercentage mannen 25 tot 55 jaar}} \times 100$$

bron 8 **Deelname aan betaalde arbeid in Nederland (2009)**

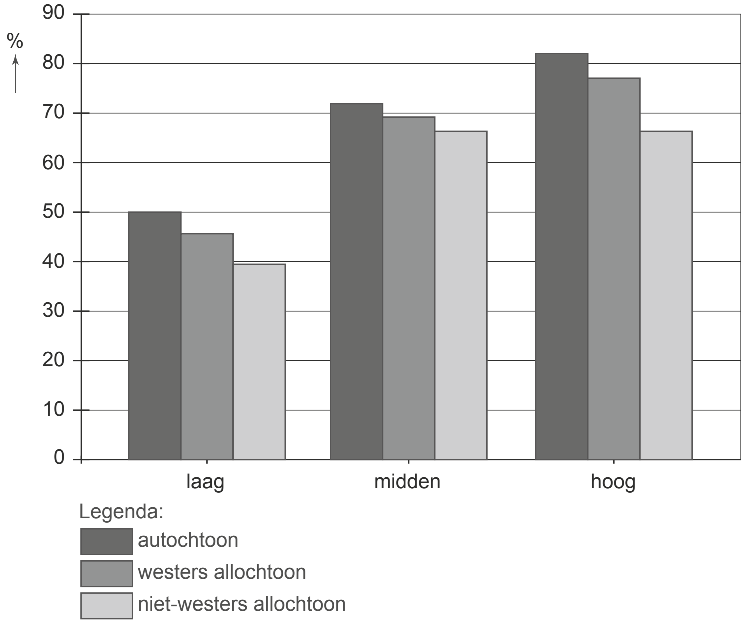

Toelichting:

netto arbeidsparticipatie (verticale as)	procentuele deel van de beroepsbevolking dat deelneemt aan betaalde arbeid
opleidingsniveau (horizontale as)	laag: basisonderwijs en vmbo midden: mbo, havo, vwo hoog: hbo en wo

No future?
uit een krant van augustus 2009:

In 2009 is het einde van de economische wereldcrisis nog niet in zicht. De Nederlandse economie bevindt zich in een periode van laagconjunctuur en dat is te zien aan de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. De toename van de werkloosheid komt vooral voor rekening van de jongeren. Zij worden als eerste ontslagen indien het bedrijf waarvoor zij werken het moeilijk krijgt. En schoolverlaters komen moeilijker aan hun eerste baan. Het aantal werklozen steeg in de afgelopen maand met 13.000 en komt daarmee op een gemiddelde van 386.000 over de periode mei-juli. Na correctie voor seizoeninvloeden komt het gecorrigeerde gemiddelde uit op 371.000, zo blijkt uit de cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Daarnaast is opvallend dat, zo blijkt uit recente inschrijvingscijfers van onderwijsinstellingen, meer scholieren ervoor kiezen om na het behalen van het diploma een vervolgopleiding te gaan doen.

© ThiemeMeulenhoff

Elk jaar corrigeert het CBS de werkloosheidscijfers voor seizoeninvloeden. Correctie is nodig vanwege ontwikkelingen aan de aanbodzijde en ontwikkelingen aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt.

Gebruik het bovenstaande krantenfragment.

19 Noem een ontwikkeling aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt die de correctie in de periode mei-juli nodig maakt en geef de reden voor die correctie.

Combineer het bovenstaande krantenfragment en bron 6.

20 Verklaar het verband tussen de ontwikkeling van de jongerenwerkloosheid en de ontwikkeling van de totale werkloosheid in periodes van laagconjunctuur:
- verwerk de drie verschillende gegevens uit de grafiek van bron 6;
- leg een verband met het krantenfragment.

21 Leg uit dat er bij scholieren die, na het behalen van een diploma, kiezen voor een vervolgopleiding sprake kan zijn van risicoaversie.

Jaap en Yasmina zitten in het eindexamenjaar havo en schrijven in 2009 een profielwerkstuk met als titel: "No future voor werkloze jongeren?". Zelf zijn ze optimistisch over hun kansen op de arbeidsmarkt. Jaap wil direct na de havo gaan werken. Yasmina wil liever na de havo een hogere opleiding gaan volgen. Tussen Jaap en Yasmina ontstaat een discussie over de keuze 'werken of studeren'. Volgens Jaap is het in 2009 verstandig om zo snel mogelijk betaalde arbeid te zoeken. Hij kiest voor 'werken' en heeft daarvoor twee argumenten:
1 Werkzoekenden met een middelbare opleiding maken evenveel kans op betaalde arbeid als werkzoekenden met een hogere opleiding.
2 Werkloosheid onder jongeren is in Nederland relatief laag als je het vergelijkt met het gemiddelde van jongeren in de EU, dus in Nederland zijn de kansen op betaalde arbeid voor jongeren blijkbaar relatief goed.

Gebruik bron 7 en bron 8.

22 Kies één van beide argumenten van Jaap en leg uit of Jaap dit argument kan onderbouwen met gebruik van de bronnen 7 en 8:
- schrijf het nummer van het gekozen argument op;
- geef van beide bronnen aan of ze het argument van Jaap kunnen onderbouwen.

Yasmina kiest echter voor 'studeren'. Zij onderbouwt deze keuze met een redenering waarin ze het begrip 'ruilen over de tijd' (intertemporele ruil) wil toepassen:
"Ik kies voor een investering in mijn 'menselijk kapitaal'. Door een hogere opleiding te volgen ……………"

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 7 Nederland als vestigingsplaats voor bedrijven

Economen hebben onderzocht welke landen voor bedrijven de meest aantrekkelijke vestigingsplaats zijn. Zij hebben dat onderzocht voor de jaren 1994-1998 en een voorspelling gemaakt voor de jaren 1999-2002. In bron 9 is dat voor een aantal landen in beeld gebracht.

bron 9

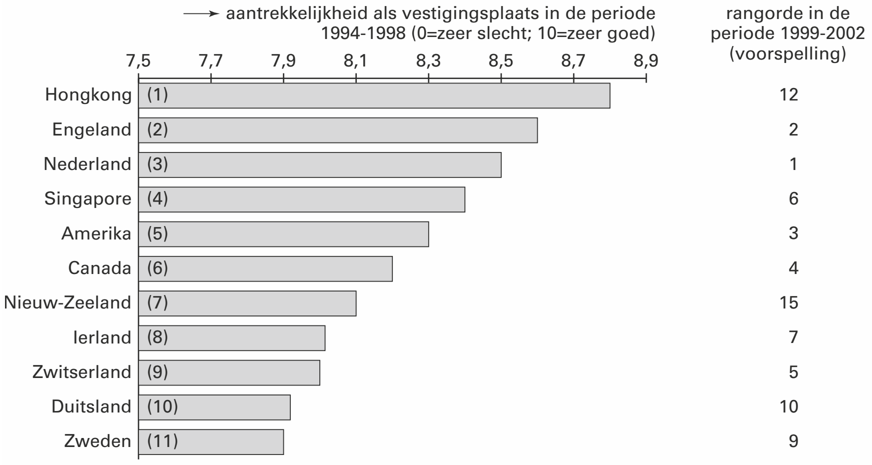

23 Hieronder staan drie uitspraken naar aanleiding van bron 9. Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is.
uitspraak 1
De positie van Nederland als vestigingsplaats is in de periode 1999-2002 beter dan in de periode 1994-1998.
uitspraak 2
De positie van Duitsland als vestigingsplaats is in de periode 1999-2002 slechter dan in de periode 1994-1998.
uitspraak 3
De positie van Singapore als vestigingsplaats is ten opzichte van die van Nederland in de periode 1992-2002 beter dan in de periode 1994-1998.

Bij dit onderzoek is ieder land beoordeeld op zaken als afzetmogelijkheden, belastingniveau, kwaliteit van de infrastructuur en arbeidsproductiviteit.

24 Noem een verandering in de infrastructuur die de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsplaats voor bedrijven kan vergroten.

25 Noem twee oorzaken van een hoge arbeidsproductiviteit.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 8 Concurrentiepositie verslechtert

uit een krant (voorjaar 2001)
Het Centraal Plan Bureau (CPB) voorspelt voor het jaar 2002 een verslechtering van de concurrentiepositie van Nederland. Een van de oorzaken van deze verslechtering is de, in vergelijking met de rest van Europa, krappe arbeidsmarkt in Nederland. Nederlandse producten kunnen daardoor naar verhouding duurder worden. Na de invoering van de euro kunnen wisselkoersaanpassingen niet meer worden ingezet om de concurrentiepositie te verbeteren. Het belang van de ontwikkeling van de loonkosten en de arbeidsproductiviteit in Nederland is hierdoor toegenomen.

26 Leg uit hoe een krappe arbeidsmarkt in een land tot verslechtering van de concurrentiepositie van dat land kan leiden.

27 Leidt een daling van de koers van de munt van een land tot verbetering of tot verslechtering van de concurrentiepositie van dat land? Verklaar het antwoord.

28 Leidt een daling van de arbeidsproductiviteit in een land tot verbetering of tot verslechtering van de concurrentiepositie van dat land? Verklaar het antwoord.

Opgave 9 Filippijns exportproduct: de au pair

uit een krant
Ongeveer 20 jaar geleden vond een omslag plaats in de inkomsten uit toerisme van de Filippijnen: na een jarenlange groei begonnen deze inkomsten te dalen. De Filippijnse regering heeft naar mogelijkheden gezocht om andere bronnen van deviezen aan te boren. Een van de mogelijkheden bleek het stimuleren van au pairs om in westerse landen aan de slag gaan. In rijke westerse landen is gebrek aan laaggeschoold personeel dat kan worden ingezet bij kinderopvang en huishoudelijke arbeid. Filippijnse au pairs blijken uitstekend in de vraag naar dit personeel te kunnen voorzien. Van het geld dat de au pairs in westerse landen verdienen, sturen zij het grootste deel naar de Filippijnen, waar het gebruikt wordt om in het levensonderhoud van familieleden te voorzien.

In bron 10 staan enkele gegevens van de betalingsbalans van de Filippijnen van de jaren 1990 en 2000.

bron 10

	1990	2000
(bedragen in miljoenen Amerikaanse dollars)		
saldo goederen- en dienstenrekening	– 2.537	+ 5.009
saldo inkomensrekening	– 30	+ 4.216
saldo lopende rekening	– 2.567	+ 9.225
saldo betalingsbalans	– 93	– 420

29 Is er in 2000 sprake van een overschot of van een tekort op de kapitaalrekening van de betalingsbalans van de Filippijnen? Verklaar het antwoord.

Het toenemende aantal Filippijnse au pairs in westerse landen heeft tussen 1990 en 2000 geleid tot een toename van inkomsten van deviezen voor de Filippijnen.

30 Uit welk(e) gegeven(s) in bron 10 kan dit blijken? Verklaar het antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 10 Groot-Brittannië nog niet klaar voor de euro

Ook na 1 januari 2002 blijft het Britse pond in Groot-Brittannië het officiële betaalmiddel. De Britse regering ziet onder andere af van de invoering van de euro omdat de conjunctuurcyclus in Groot-Brittannië niet parallel loopt met de conjunctuurcyclus in de rest van Europa. Als Groot-Brittannië wel de euro in zou voeren, zou de conjunctuur niet door Groot-Brittannië kunnen worden bijgestuurd via aanpassing van de rente of de wisselkoers.

Stel dat de binnenlandse bestedingen in Groot-Brittannië teruglopen, waardoor de Britse economie in een recessie dreigt te komen.

31 Verbetert of verslechtert het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans van Groot-Brittannië door het teruglopen van de binnenlandse bestedingen in Groot-Brittannië? Verklaar het antwoord.
32 Moet de rente in Groot-Brittannië dalen of stijgen om de binnenlandse bestedingen in Groot-Brittannië te stimuleren? Verklaar het antwoord.
33 Moet de wisselkoers van het Britse pond ten opzichte van de euro dalen of stijgen om een recessie in Groot-Brittannië te bestrijden? Verklaar het antwoord.

Opgave 11 (2016-I)

bron 11 Twitter en de goudprijs

In onderstaand figuur worden de meest voorkomende onderwerpen in tweets van Indiase burgers grafisch weergegeven (‘trending topics’). Hoe groter de cirkel, des te vaker komt het onderwerp in tweets voor.
Een aantal tweets van Indiase burgers met daarin het woord ‘goud’ zijn weergegeven.

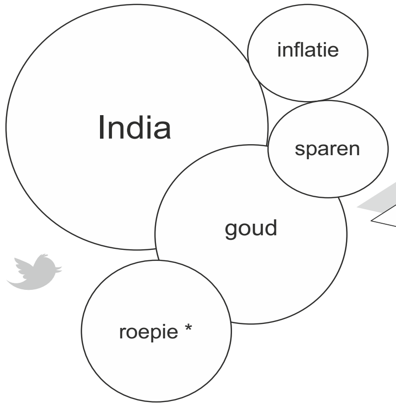

Aishwarya uit india schreef:
Bijna trouwen! Wil mooie gouden sieraden dragen en moet bruidsschat meenemen. Maar goud uit de VS is sinds januari zo duur!

Balamani uit India schreef: Ik heb toch in de VS goud gekocht, want die roepie blijft maar zakken..!

Chudamani uit India schreef:
Met die hoge inflatie kan ik beter mijn spaarrekening opheffen en mijn roepies in goud omzetten.

* geldeenheid in India

© ThiemeMeulenhoff

bron 12 Uit een krant...

Fed verhoogt rente in VS

Na jaren van renteverlagingen heeft de centrale bank (Fed) van de Verenigde Staten aangekondigd de rente te verhogen.
De Amerikaanse economie is herstellende van de kredietcrisis en volgens de voorzitter van de Fed is stimulering via een lage rente niet meer nodig.
De voorzitter verwacht dat de renteverhoging zal leiden tot kapitaalimport vanuit landen zoals India.

In India is het niet alles goud wat er blinkt
De afgelopen tien jaar heeft de Indiase economie zich snel ontwikkeld.
Maar door onder andere afnemend consumentenvertrouwen is de conjunctuur omgeslagen en behoort India nu tot de economisch meest kwetsbare landen. Zo heeft de economie last van oplopende inflatie, een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans en kapitaalexport naar de Verenigde Staten (VS).
Volgens de Indiase regering hebben de automatische stabilisatoren, zoals de ingevoerde werkloosheidsuitkeringen, onvoldoende dempende werking op de conjunctuur en moeten er nieuwe maatregelen worden genomen.

34 Leg uit dat het consumentenvertrouwen een conjunctuurindicator is.

35 Leg uit hoe werkloosheidsuitkeringen een dempende werking kunnen hebben op een neergaande conjunctuur.

36 Leg uit hoe oplopende binnenlandse inflatie kan leiden tot verslechtering van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans.

Om zich te beschermen tegen de oplopende inflatie importeren veel Indiase burgers goud en gouden sieraden uit de VS. De Indiase regering vindt dat onwenselijk en heeft importbeperkende maatregelen op goud en gouden sieraden aangekondigd. Over deze onderwerpen wordt in India druk getwitterd (zie bron 11).

Gebruik bovenstaande tekst en bron 11.
37 Maak de onderstaande zinnen economisch correct.
Import van gouden sieraden wordt geboekt als …(1)… op de …(2)… van de betalingsbalans van India.
De tweet van Balamani laat zien dat er bij Indiase burgers sprake is van …(3)….
Chudamani geeft in zijn tweet aan dat door de hoge inflatie de …(4)… waarde van zijn spaargeld …(5)….
Kies uit:
bij (1) ontvangsten / uitgaven
bij (2) kapitaalrekening / lopende rekening
bij (3) moral hazard / risico-avers gedrag
bij (4) nominale / reële
bij (5) daalt / stijgt

© ThiemeMeulenhoff

Naar aanleiding van een krantenbericht (bron 12) doet een Indiase econoom een oproep aan de Indiase regering om af te zien van de importbeperkende maatregelen op goud en gouden sieraden. Hij stelt:
“De renteverhoging in de VS zal gevolgen hebben voor de wisselkoers van de dollar in roepies, waardoor uiteindelijk Indiase burgers nog meer voor goud en gouden sieraden uit de VS moeten gaan betalen.”

Gebruik bron 12.

38 Leg uit hoe de renteverhoging in de VS ertoe kan leiden dat goud en gouden sieraden uit de VS voor kopers in India duurder worden.
Gebruik ongeveer 60 woorden.

Opgave 12 (2016-II)

bron 13 Index koers euro in roebel 1 januari 2010 (index = 100): 1 euro = 40 roebel

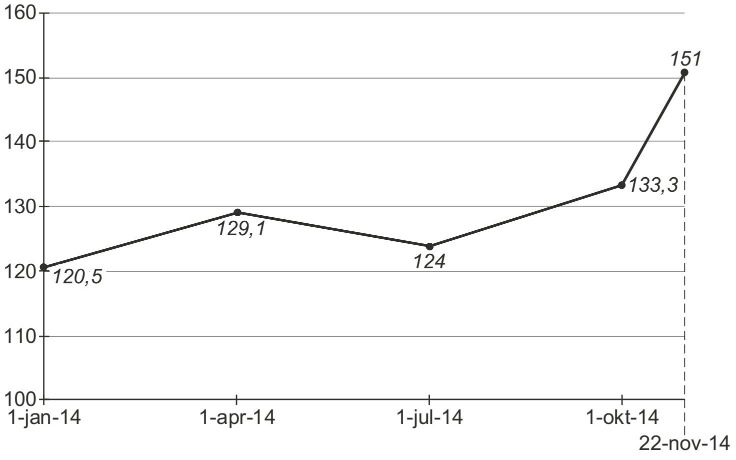

bron 14 Koers euro in roebel van 24 oktober tot 6 november 2014

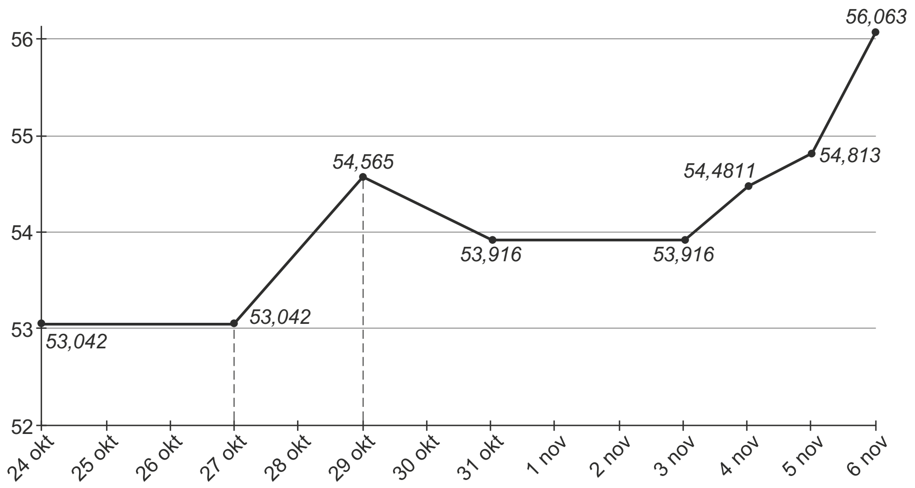

Roebel in de val
Rusland is een belangrijk exportland van olieproducten. Doordat in 2014 de wereldmarktprijs voor olie aanzienlijk was gedaald, liepen de ontvangsten uit export in Rusland sterk terug. De koers van de Russische roebel zette een daling in waar geen einde aan leek te komen. Als gevolg hiervan zagen Europese exportbedrijven hun concurrentiepositie ten opzichte van lokale bedrijven in Rusland verslechteren. In verband met de koersdaling van de roebel nam de inflatie in Rusland ondertussen toe.
In datzelfde jaar werd Rusland getroffen door economische strafmaatregelen van de kant van de EU vanwege de rol die het land speelde in het conflict in het buurland Oekraïne. Rusland reageerde met een boycot van zuivel, vlees, vis en fruit uit de EU. Als gevolg hiervan namen deze producten in Rusland nog extra in prijs toe.

Gebruik bron 13.

39 Bereken met hoeveel eurocent de waarde van de roebel is **gedaald** tussen 1 januari 2014 en 22 november 2014.

40 Leg uit dat de koersdaling van de roebel heeft kunnen leiden tot een verslechtering van de concurrentiepositie van Europese exportbedrijven ten opzichte van lokale bedrijven in Rusland

41 Verklaar de extra prijsstijging van zuivel, vlees, vis en fruit in Rusland als gevolg van de boycot.

Om de koersdaling van de roebel tegen te gaan, nam de Russische Centrale Bank de volgende maatregelen:
- oktober 2014: interventies (aan- en verkopen) op de valutamarkt;
- 3 november 2014: verhoging van het officiële rentetarief tot 9,5%.

42 Leg uit dat door verhoging van de rente de koersdaling van de roebel kon worden beperkt.

Gebruik bron 14.

43 Vond de valuta-interventie in 2014 plaats op 27 of op 29 oktober?
Verklaar het antwoord.

Olieproducten worden wereldwijd afgerekend in Amerikaanse dollars.
Door de aanhoudende daling van de olieprijs werd het voor de Russische Centrale Bank in de volgende jaren steeds moeilijker om via interventies op de valutamarkt de koersdaling van de roebel tegen te gaan.

44 Verklaar dat het voor de Russische Centrale Bank steeds moeilijker werd om via interventies op de valutamarkt de koersdaling van de roebel tegen te gaan.

Opgave 13 (2015-I)

bron 15 Gevolgen van de maatregelen van de Japanse overheid op de deflatie

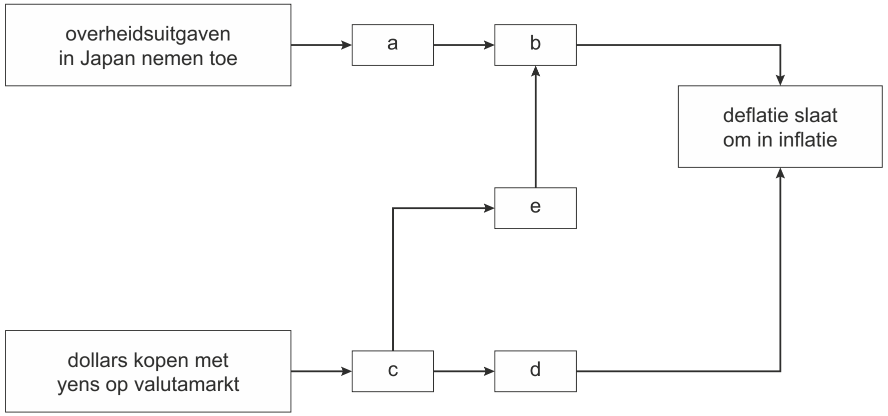

Uitblazen in Japan

uit een krant, februari 2012:
De Japanse economie kampt al jarenlang met recessie en deflatie.
Ondanks de deflatie is het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans eind januari 2012 opgelopen tot 1.475 miljard Japanse yen. Dit oplopende tekort is ontstaan doordat de exportwaarde in de maand januari met 9,3% daalde tot 4.510 miljard yen, terwijl de importwaarde in die maand met 10% groeide. Met name de economische crisis in de Verenigde Staten van Amerika (VS) en de dure yen hebben dit tekort veroorzaakt.

45 Bereken de importwaarde van Japan begin januari 2012.

46 Leg uit dat zowel de economische crisis in de VS als een dure yen kan leiden tot een tekort op de lopende rekening van de Japanse betalingsbalans.

Sinds de jaren negentig kende Japan een periode van zichzelf versterkende deflatie. Als oorzaken van deflatie valt te denken aan:
technologische ontwikkelingen
Door procesinnovatie is het aanbod van bijvoorbeeld mobieltjes enorm gegroeid.
kredietschaarste
Begin jaren negentig verhoogde de Japanse centrale bank de rente.
Hierdoor daalde de omvang van de geldhoeveelheid.

47 Leg met behulp van de verkeersvergelijking van Fisher uit onder welke twee voorwaarden een daling van de geldhoeveelheid leidt tot deflatie.

48 Leg uit hoe deflatie kan leiden tot verdere deflatie.

© ThiemeMeulenhoff

uit een krant, januari 2013:
Om de recessie, de dure yen en uiteindelijk de deflatie aan te pakken, heeft de nieuwe premier van Japan een omvangrijk stimuleringspakket aangekondigd: er worden met nieuw bijgedrukt geld Amerikaanse dollars aangekocht en de overheidsuitgaven worden met 10,3 biljoen yen verhoogd. Dat laatste is volgens de Japanse premier effectiever dan het verlagen van de tarieven van de inkomstenbelasting.

49 Leg uit dat het verhogen van de overheidsuitgaven een effectievere manier is om deflatie te bestrijden dan het verlagen van de tarieven van de inkomstenbelasting.

Gebruik bron 15.

50 Maak van het schema in bron 15 een economisch juiste redenering.
Doe het als volgt:
schrijf de letters a tot en met e op;
schrijf achter elke letter het juiste economische verschijnsel.
Kies uit:
1 Japanse export neemt toe
2 binnenlandse bestedingen Japan stijgen
3 wisselkoers yen ten opzichte van dollar daalt
4 import voor Japan wordt duurder
5 laagconjunctuur slaat om in hoogconjunctuur

Opgave 14 Koopt China de VS op?

De Verenigde Staten van Amerika (VS) hebben aan het begin van deze eeuw jaarlijks een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans. Dit tekort wordt gecompenseerd door de import van kapitaal, waarbij beleggingen een belangrijke rol spelen. Een steeds groter deel van deze buitenlandse beleggingen in de VS is afkomstig uit Azië, met China als koploper. Onderstaande tabel illustreert deze ontwikkeling.

buitenlandse beleggingen in de VS (bedragen in miljoenen dollars)

	2000	2001	2002	2003
Groot-Brittannië	166.290	183.986	186.004	152.536
Overig Europa	128.577	78.921	58.743	84.488
Japan	52.006	56.589	91.549	77.708
China	17.000	56.000	63.000	100.000
Overig Azië	35.151	54.995	46.475	60.796
Overige landen	58.804	90.358	103.147	66.508

Het overschot van China op de goederenrekening met de VS is in 2003 gestegen tot meer dan 100 miljard dollar. Dit stijgende overschot gaat gepaard met toenemende beleggingen van China in Amerikaanse staatsobligaties. In de VS maakt men zich zorgen over deze ontwikkeling, omdat de VS daardoor afhankelijker van China worden. Daarom dringen Amerikaanse regeringsfunctionarissen er bij de Chinese regering op aan, in te grijpen om het overschot van China op de goederenrekening met de VS te verkleinen. Volgens de Amerikaanse regeringsfunctionarissen zou de Chinese centrale bank maatregelen moeten nemen die leiden tot een aanpassing van de koers van de yuan, de Chinese munteenheid. Econoom George wijst er op dat een aanpassing van de koers van de yuan ook tot afname van de beleggingen van China in de VS kan leiden, waardoor de rente op de kapitaalmarkt in de VS kan stijgen.

© ThiemeMeulenhoff

Stel dat China in 2000 een overschot had op de kapitaalrekening van de betalingsbalans. Stel verder dat dit overschot tussen 2000 en 2003 is gedaald.

51 Leg uit hoe uit de tabel een bijdrage aan deze daling kan worden afgelezen.

52 Pleiten de Amerikaanse regeringsfunctionarissen voor een koersdaling of voor een koersstijging van de yuan? Verklaar het antwoord.

53 Leg uit hoe door afname van de beleggingen van China in de VS de rente op de kapitaalmarkt in de VS kan stijgen.

Opgave 15 Europese Centrale Bank tussen twee vuren

Het rentebeleid van de Europese Centrale Bank (ECB) is gericht op het beperken van de inflatie in het eurogebied. De rentestand heeft onder andere invloed op de wisselkoers van de euro en de economische groei. Omdat de conjuncturele situatie in de landen van het eurogebied verschilt, pleiten sommige landen voor een renteverhoging van de ECB, terwijl andere landen op hetzelfde moment liever een rentedaling zien.

Stel dat een land in het eurogebied in een situatie van onderbesteding terecht is gekomen. Daardoor zijn de overheidsuitgaven en de staatsschuldquote van dit land gestegen. In deze situatie heeft dit land belang bij een renteverlaging, omdat daardoor de economische groei wordt gestimuleerd.

54 Leg uit hoe de overdrachtsuitgaven van de overheid kunnen toenemen als een land in een situatie van onderbesteding terechtkomt.

55 Leg uit hoe een renteverlaging de economische groei kan stimuleren.

56 Leg uit hoe hogere economische groei kan bijdragen aan een daling van de staatsschuldquote.

Een land in het eurogebied dat in een situatie van overbesteding zit, heeft belang bij een renteverhoging. Een renteverhoging kan leiden tot een stijging van de wisselkoers van de euro. Deze wisselkoersstijging kan de inflatie afremmen en dat kan gewenst zijn in een situatie van overbesteding.

57 Leg uit hoe een renteverhoging door de ECB tot een stijging van de wisselkoers van de euro kan leiden.

58 Leg uit hoe een stijging van de wisselkoers van de euro de inflatie in het eurogebied kan afremmen.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 16 (2017-I)

bron 16 **Koers US dollar in Turkse lira en koers euro in US dollar (1 mei – 1 september 2013)**

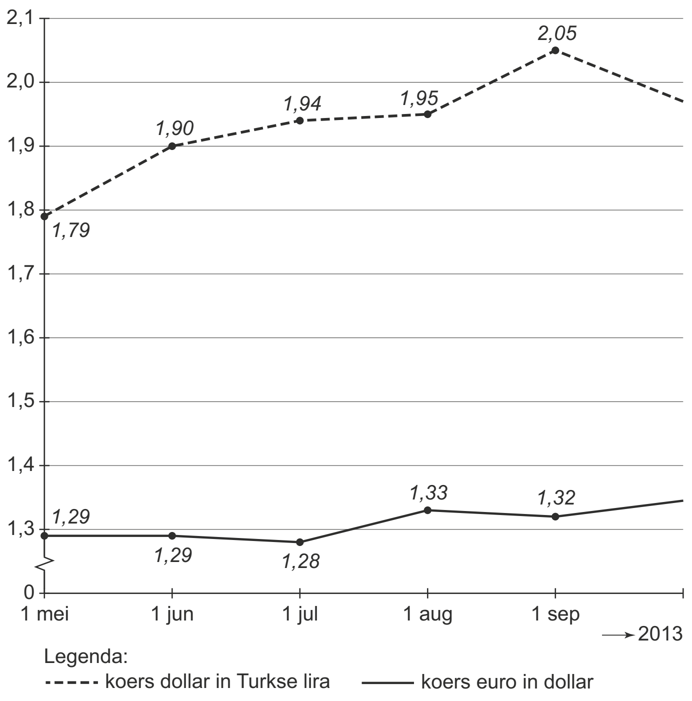

© ThiemeMeulenhoff

bron 17 **Valuta-interventie Turkse Centrale Bank op 1 september 2013**

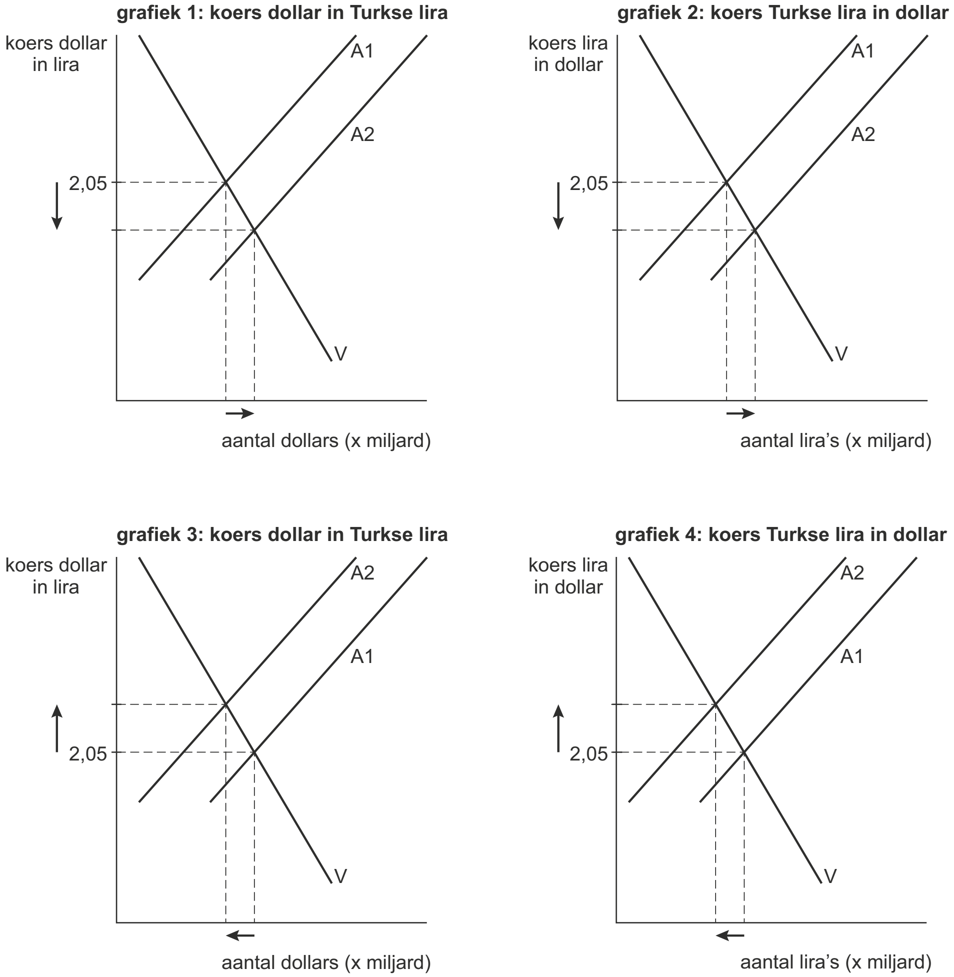

V en A1 = vraag en aanbod vóór valuta-interventie
V en A2 = vraag en aanbod na valuta-interventie

Liever geen lira?

uit een krant (mei 2013):
Turkije is een belangrijke handelspartner van de eurozone. De Turkse export heeft de afgelopen jaren dan ook veel hinder ondervonden van de economische krimp in de landen van de eurozone, met als gevolg dat de koers van de Turkse lira ten opzichte van de euro is gedaald.

© ThiemeMeulenhoff

59 Leg uit dat economische krimp in de eurozone kan leiden tot een koersdaling van de Turkse lira ten opzichte van de euro.

Bilal besluit op 1 mei 2013, na meer dan veertig jaren werken in Nederland, terug te keren naar zijn vaderland Turkije. Van zijn spaargeld in Nederland wil hij een appartement van 200.000 Turkse lira kopen aan de westkust. De sleuteloverdracht van het appartement is op 1 september 2013. Op die datum vindt ook de betaling plaats. Toch besluit hij al op 1 mei 2013 euro's om te wisselen in de benodigde 200.000 Turkse lira.

Gebruik bron 16.
60 Bereken in hele euro's hoeveel Bilal heeft verdiend of verloren doordat hij de benodigde lira's al op 1 mei 2013 heeft ingewisseld in plaats van op 1 september 2013.

uit een krant (2 september 2013):
De Turkse Centrale Bank (TCB) heeft gisteren op de valutamarkt een bedrag van 6 miljard Amerikaals dollars omgewisseld in Turkse lira's. Deze maatregel werd genomen met het oog op de inflatie in Turkije, die door de koersdaling van de lira is opgelopen naar ruim 6%. De TCB hoopt met haar maatregel verdere koersdaling van de Turkse munteenheid tegen te gaan.

61 Leg uit hoe een koersdaling van de lira kan leiden tot oplopende inflatie in Turkije.

Gebruik bron 17.
62 Welke grafiek uit bron 17 geeft de ingreep van de TCB juist weer?

Opgave 17 (2017-I)

bron 18 **Loon-prijsspiraal**

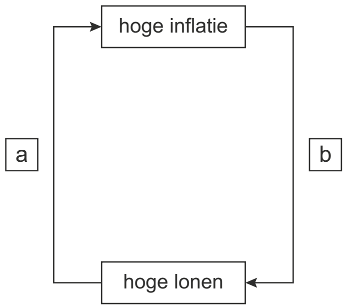

© ThiemeMeulenhoff

bron 19 Eurozone-deflatie-index juli en augustus 2014

	deflatie-index	
	juli	aug
eurozone	−6	−6
Duitsland	−1	−1
Oostenrijk	−2	−2
België	−3	−3
Ierland	−5	−4
Finland	−4	−4
Frankrijk	−6	−6
Spanje	−6	−6
Nederland	−8	−6
Italië	−6	−7
Portugal	−6	−7
Griekenland	−7	−7

Een score van −10 betekent het hoogste deflatierisico.

bron 20 Model van de economie van de eurozone

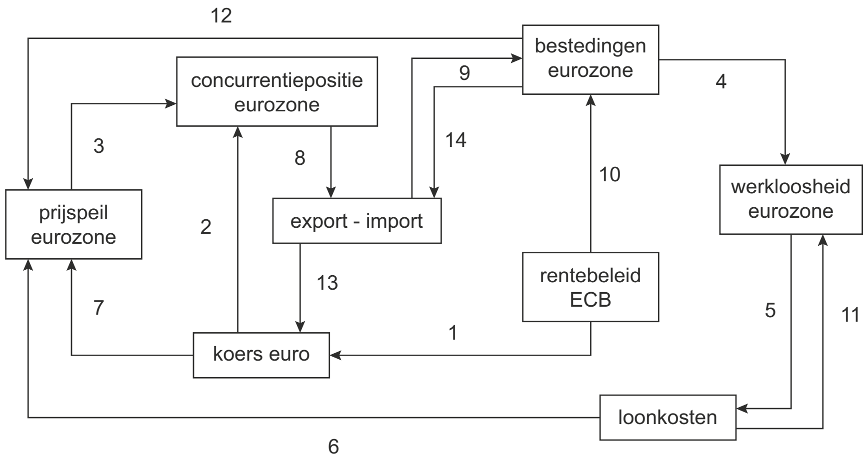

Dreigende deflatie

uit een krant, augustus 2014:
Normaal gesproken wordt het leven almaar duurder. Een beetje inflatie wordt gezien als smeerolie voor de economie: zij verleidt mensen om aankopen te doen in de verwachting dat spullen morgen een tikje duurder zijn. Door middel van rentebeleid probeert de Europese Centrale Bank (ECB) de inflatie net onder de 2% te houden. De inflatie mag volgens de ECB niet te hoog zijn, omdat er dan een loon-prijsspiraal kan ontstaan. Te lage inflatie kan omslaan in deflatie, die de economische groei kan schaden.

Een loon-prijsspiraal kan ontstaan indien loonstijgingen en prijsstijgingen elkaar versterken als gevolg van de onderstaande belangen:
belang 1: werknemers willen koopkracht behouden;
belang 2: werkgevers willen winst behouden.

Gebruik bron 18 en bovenstaande tekst.
63 Welk belang moet worden ingevuld bij a en welk belang moet worden ingevuld bij b?

64 Leg uit hoe deflatie kan leiden tot afnemende economische groei.

Iedere maand wordt er een 'eurozone-deflatie-index' gepubliceerd (zie bron 19). In deze graadmeter worden eurolanden gescoord op het deflatierisico.

Gebruik bron 19.
65 Is het deflatierisico in Nederland volgens de bron toegenomen, afgenomen of gelijk gebleven, vergeleken met de eurozone?
Verklaar het antwoord.

Gebruik bron 20 bij de vragen 66 en 67.
66 Beschrijf hoe de ECB haar rentebeleid inzet om het deflatierisico in de eurozone te bestrijden. Gebruik pijl 10 en 12.

67 Langs welke pijlen leidt de renteverandering van de ECB via een koersverandering van de euro (pijl 1) tot minder werkloosheid in de eurozone? Ga als volgt te werk:
- Geef een toelichting bij pijl 1;
- Noem de nummers van de overige pijlen en licht deze toe.

Opgave 18 (2014-I)

bron 21 Enkele statistieken Egypte

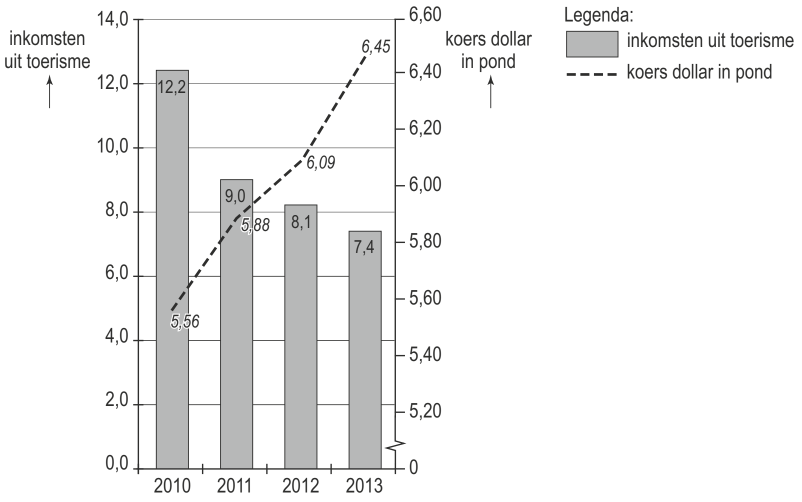

bron 22 **Het Internationaal Monetair Fonds (IMF)**

Het IMF leent geld uit aan lidstaten die met betalingsbalansproblemen te kampen hebben. Als een land er niet in slaagt om met de uitvoer van goederen en diensten voldoende buitenlands geld te verdienen om de invoer te kunnen betalen, dan kan het IMF buitenlands geld aan het land uitlenen. In ruil daarvoor moet een land dat leent, instemmen met economische hervormingen die op termijn leiden tot een evenwichtige betalingsbalans. Voorbeelden van economische hervormingen zijn:

- verhogen van de belastingen;
- verlagen van de overheidsuitgaven;
- privatiseren van staatsbedrijven;
- verminderen van overheidsregels.

Onrust in Egypte

uit een krant, januari 2013:
Na het aftreden van president Mubarak in 2011 hopen de Egyptenaren op een verbetering van de economische situatie. Maar door risico-avers gedrag van buitenlandse toeristen en buitenlandse beleggers daalt de wisselkoers van het Egyptische pond ten opzichte van de Amerikaanse dollar. Aangezien Egypte erg afhankelijk is van goederenimport verslechtert de economische situatie in het land. De Egyptische minister van Financiën onderhandelt nu met het Internationaal Monetair Fonds (IMF) over een noodlening van 4,8 miljard Amerikaanse dollars. Het IMF is bereid deze lening te verstrekken tegen een zeer lage rente. Wel eist het IMF dat de Egyptische overheid stopt met de miljardensubsidiëring van primaire goederen zoals brood, vlees, melk, benzine, enzovoorts.

68 In het krantenbericht staan vijf internationale transacties die worden geregistreerd op de betalingsbalans van Egypte. Neem onderstaand schema over en geef bij elke transactie met een kruisje aan op welke deelrekening deze wordt geregistreerd.

	internationale transactie	lopende rekening	kapitaalrekening
1	toerisme		
2	beleggingen		
3	goederenimport		
4	IMF-noodlening		
5	rentebetaling aan IMF		

Gebruik bron 21.
69 Bereken op twee decimalen nauwkeurig met hoeveel procent de koers van het Egyptische pond (EGP) van 2010 tot en met 2013 is gedaald.

Gebruik het krantenbericht en bron 22.
70 Welk van de in bron 22 genoemde economische hervormingen streeft het IMF in Egypte volgens het krantenbericht na? Licht het antwoord toe.

© ThiemeMeulenhoff

In een actualiteitenprogramma discussiëren drie economen over de economische gevolgen van het verstrekken van de IMF-noodlening aan Egypte:

- Osahar: "Als gevolg van de verstrekte noodlening zullen beleggers met risico-aversie meer in Egypte gaan beleggen."
- Husani: "Nee hoor, als gevolg van die noodlening zullen beleggers met risico-aversie juist minder in Egypte gaan beleggen."
- Baniti: "Maar als voorwaarde voor die noodlening stelt het IMF dat de subsidies op primaire goederen moeten worden afgeschaft. Dat zal leiden tot toenemende onrust in het land, zoals voedselrellen en stakingen. Dat heeft effect op de economische situatie van Egypte. Ik zal uitleggen waarom …"

71 Geef een verklaring voor de uitspraak van Osahar.
72 Geef een verklaring voor de uitspraak van Husani.

Gebruik het krantenbericht en bron 22.
73 Schrijf in ongeveer 50 woorden de uitleg van de bewering van Baniti. In de uitleg moeten de volgende aspecten aan de orde komen:

- De invloed van de toenemende onrust, zoals voedselrellen en stakingen, in het land op de wisselkoers van het Egyptische pond.
- De invloed van de wisselkoersverandering van het Egyptische pond op de inflatie, de koopkracht en de bestedingen van de Egyptenaren.

Opgave 19 (2015-II)

bron 23 **Bankrisico's op Cyprus en het gevaar van besmetting voor de overige EMU-lidstaten**

uit een studie over een mogelijke bankencrisis op Cyprus:
In verhouding tot het bbp van Cyprus hebben de banken op dit eiland buitengewoon hoge schulden aan rekeninghouders in binnen- en buitenland. Door geruchten over mogelijke betalingsproblemen bij een bank kunnen rekeninghouders in paniek massaal hun tegoeden komen opvragen. Zonder hulp van buitenaf is een faillissement dan haast niet te vermijden. Indien deze situatie zich voordoet bij een bank op Cyprus, kunnen ook grote Europese banken in de problemen komen, als die geld hebben uitstaan bij deze bank. De Europese Centrale Bank kan zich dan genoodzaakt zien om financieel bij te springen.

© ThiemeMeulenhoff

bron 24 **Aandeel dienstverlening in bbp en aandeel bankensector in dienstverlening**

jaar	bbp, in miljarden euro's	aandeel dienstverlening in bbp	aandeel bankensector in dienstverlening
2008	17,2	50%	40%
2013	17,9	75%	70%

Crisis in Cyprus

De economie van Cyprus, een eiland in de Middellandse Zee, steunt voornamelijk op de toeristen- en bankensector. Door hoge rentes op spaartegoeden was Cyprus al geruime tijd aantrekkelijk voor buitenlandse beleggers. Sinds de toetreding tot de Economische en Monetaire Unie (EMU) in 2008 is de kapitaalimport nog verder toegenomen. Hierdoor is het vreemd vermogen van de totale bankensector in 2013 gegroeid tot 127,09 miljard euro, meer dan zeven maal het bruto binnenlands product (bbp) van Cyprus. De snelle groei van de bankensector in combinatie met de eurocrisis in 2013 hebben inmiddels geleid tot grote economische problemen in het eilandstaatje. De problemen in de bankensector van Cyprus kunnen overslaan naar de overige EMU-lidstaten. Dat brengt de stabiliteit van de euro in gevaar (bron 23).

74 Op welke deelrekening van de betalingsbalans worden de inkomsten uit toerisme genoteerd?

Gebruik bron 23 bij vragen 75 en 76.

75 Geef een verklaring voor de toenemende kapitaalimport na de toetreding van Cyprus tot de EMU. Gebruik in je verklaring het begrip 'risicoaversie'.

76 Verklaar hoe toetreding van Cyprus tot de EMU kan leiden tot 'moral hazard' bij de banken op dat eiland.

Gebruik bron 24.

77 Bereken met hoeveel procent de bijdrage in euro's door de bankensector aan het bbp van Cyprus in de periode 2008-2013 is toegenomen.

Voordat Cyprus in 2008 toetrad tot de EMU was de nationale valuta, het cypruspond (CYP), op de internationale valutamarkt € 0,71 waard. De EMU vond deze koers sterk overgewaardeerd en stelde in 2008 de omruilkoers van 1 CYP vast op € 0,58.
Cyprus is sterk afhankelijk van import. Econoom Kyriacou: "Door de omruilkoers van de CYP vast te stellen op € 0,58 in plaats van € 0,71 is de inflatie toegenomen."

78 Verklaar de stelling van Kyriacou over de toegenomen inflatie.

Opgave 20 (2014-II)

bron 25 **Krantenkoppen over Argentijnse crisis van 1991 tot eind 2001**

kop 1

Koers dollar stijgt door sterke economische groei in de Verenigde Staten

kop 2

Tekort op kapitaalrekening Argentinië: banken failliet
Pensioen en spaargeld Argentijnse burger smelten weg.

kop 3

Tekort lopende rekening betalingsbalans Argentinië stijgt
Exporterende bedrijven in de problemen. Ook beleggers verliezen vertrouwen en vertrekken.

kop 4

Koers peso stijgt mee met dollar: Argentijnse concurrentiepositie verslechtert

'Peso Doble' crisis

uit een krant, mei 2012:
Elke valutacrisis kent behalve veel verliezers ook winnaars. Zo ook in Argentinië waar de nationale munteenheid, de peso, momenteel opnieuw een crisis doormaakt.
Nu de nationale munt snel in waarde daalt, heeft de Argentijnse regering het aankopen van dollars voor Argentijnen moeilijk gemaakt om een kapitaalvlucht in dollars te voorkomen. Vermogende consumenten zien luxe personenauto's nu als een veilige belegging. Autohandelaren spelen daar gretig op in en beleven gouden tijden. Zo worden de auto's geprijsd in Amerikaanse dollars. Als de consument toch in peso's wil betalen, hanteren de autohandelaren op dit moment een koers van 4,70 peso per dollar. Dat is 20 centavos (peso-centen) boven op de officiële koers.

79 Bereken de officiële koers van de peso (ARS) in dollars (USD).

Havoleerlinge Saskia besluit, naar aanleiding van het krantenbericht, een profielwerkstuk te maken met als onderzoeksvraag: 'Wat zijn de oorzaken van en oplossingen voor de

peso-crisis in 2012?' Tijdens haar bronnenonderzoek stuit ze op twee krantenberichten uit 1991 en 2001, over een vorige crisis:

Peso gekoppeld aan dollar

Buenos Aires, jan 1991. Om de enorme inflatie te bestrijden geldt vanaf vandaag een nieuwe officiële koers: 1 peso = 1 dollar.

koers: 1 dollar = 3 peso

Koppeling peso-dollar wordt losgelaten

Buenos Aires, dec 2001. De koppeling van de peso aan de dollar is niet langer houdbaar. Vanaf vandaag komt de pesokoers tot stand door vraag en aanbod.

Saskia gaat op zoek naar gebeurtenissen in Argentinië in de tussenliggende tien jaar. In een krantenarchief vindt ze vier krantenberichten (zie bron 26).

Gebruik bron 25.

80 Zet de krantenkoppen in een economisch juiste volgorde. Begin met kop 1.

Nu wil Saskia weten wat er in de periode tussen 2002 en 2012 is gebeurd met de peso en welke maatregelen er zijn genomen om een verdere koersdaling te voorkomen. Na een literatuuronderzoek schrijft ze de volgende passage:

> "Na de ontkoppeling van de dollar eind 2002 ging de koers van de overgewaardeerde peso dalen. Daardoor verbeterde het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans. Maar in de loop van 2003 stegen de binnenlandse prijzen weer explosief met 20% tot 30%. Deze inflatie verklaart de stijgende binnenlandse vraag naar waardevaste dollars, met een verdere koersdaling van de peso als gevolg. Om de kapitaalvlucht in dollars te stoppen, maakte de Argentijnse regering het aankopen van dollars moeilijk. Het gevolg daarvan is dat dollars op de zwarte markt momenteel erg duur zijn en de Argentijnen op zoek gaan naar een andere 'veilige' belegging zoals luxe auto's."

81 Leg uit dat een koersdaling van de peso kan leiden tot een verbetering van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans van Argentinië.

82 Leg uit dat een koersdaling van de peso kan leiden tot toenemende inflatie in Argentinië.

Om verdere koersdaling van de peso te voorkomen had de Argentijnse regering ook andere maatregelen kunnen nemen. Volgens Saskia kan de regering de centrale bank de volgende opdrachten geven:
- renteaanpassing;
- aan- en verkooptransacties op de valutamarkt.

83 Kies één van de twee maatregelen en leg uit hoe deze maatregel uitgevoerd moet worden om verdere koersdaling van de peso te voorkomen.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 21 Export en import bedrijven blijven groeien

uit een krant:
In de tabel staan gegevens over de Nederlandse betalingsbalans. De lopende rekening van de betalingsbalans is hier uitgesplitst in goederenrekening, dienstenrekening en inkomensrekening.
In 2004 is in Nederland de waarde van zowel de export als de import van goederen met 9,2% gegroeid ten opzichte van 2003. In 2004 bedroeg de waarde van de export van goederen € 253,3 miljard. De waarde van de import van goederen nam toe van € 200,4 miljard in 2003 tot € 218,8 miljard in 2004. Het overschot op de goederenrekening in 2004 bedroeg € 34,5 miljard.

	2002	2003	2004
	(saldi in miljarden euro's)		
goederenrekening	19,5	31,6	34,5
– waarvan goederen exclusief energie	18,7	31,5	34,5
dienstenrekening	-1,1	0,0	3,4
inkomensrekening	-6,8	-5,6	5,6
kapitaalrekening	-4,7	-21,0	-42,8

Uit de tabel blijkt dat in 2003 het saldo op de goederenrekening € 31,6 miljard bedraagt. Dit saldo kan ook worden berekend met behulp van de gegevens boven de tabel.

84 Geef deze berekening.

85 Bereken voor 2003 het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans.

86 Was de exportwaarde van energie van Nederland in 2002 volgens de verstrekte gegevens groter of kleiner dan de importwaarde van energie? Licht het antwoord toe.

Een stijging van de wisselkoers van de valuta van een land leidt meestal tot een daling van de waarde van de export. De wisselkoers van de euro is in 2004 ten opzichte van 2003 gestegen. Deze wisselkoersstijging ging echter gepaard met een stijging van de waarde van de export van goederen van Nederland. Een verklaring voor deze exportstijging moet dus bij andere factoren dan de wisselkoers worden gezocht.

87 Noem zo'n andere factor. Licht het antwoord toe.

Opgave 22 Help, de inflatie neemt toe!

De Nederlandse economie liet in 2001 een relatief hoog inflatieniveau zien. Sommigen schreven dat vooral toe aan de forse verlaging van de inkomstenbelasting per 1 januari 2001. Ook op andere terreinen bleek de overheid veroorzaker van inflatie te zijn.
De consumentenprijsindex (cpi) steeg in 2001 namelijk ook door de verhoging van de btw en de verhoging van de milieuheffing op aardgas en elektriciteit.

bron 26

consumentenprijsindex (cpi) in Nederland

jaar	cpi (1999 = 100)
2000	102,6
2001	107,2
2002	111,0
2003	113,7

© ThiemeMeulenhoff

88 Hoeveel procent bedroeg de inflatie in Nederland in 2000?

89 Noem twee nadelen van inflatie. Geef bij elk genoemd nadeel een toelichting.

Economen maken onderscheid tussen bestedingsinflatie en kosteninflatie.
90 Welke zin wijst er op dat er in 2001 onder andere sprake kan zijn geweest van bestedingsinflatie?

Hieronder staan drie ontwikkelingen die invloed hebben op kosteninflatie:
1 Ondernemers passen in Nederland diepte-investeringen toe waardoor de arbeidsproductiviteit stijgt.
2 De koers van de euro ten opzichte van de dollar en de yen stijgt.
3 De Nederlandse overheid verhoogt de sociale premies.

91 Kies één van deze ontwikkelingen en leg uit of daardoor de kosteninflatie in Nederland toeneemt of afneemt.

Opgave 23 Profiteren alleen de hoge inkomens?

De Senaat van de Verenigde Staten van Amerika (VS) heeft het plan van president Bush goedgekeurd om in de periode tot 2011 de belastingen te verlagen met $ 1.700 miljard. Dit belastingvoordeel wordt als volgt verdeeld over de 180 miljoen inkomenstrekkers in de VS.
Een derde van de $ 1.700 miljard belastingverlaging gaat naar inkomenstrekkers met een bruto jaarinkomen van meer dan $ 375.000. Deze groep topinkomens omvat 1 procent van de inkomenstrekkers. Ook de inkomenstrekkers met een bruto jaarinkomen tussen $ 72.000 en $ 375.000 krijgen een derde deel van de belastingverlaging. Deze groep middeninkomens omvat 19 procent van de inkomenstrekkers. De rest van de belastingverlaging is voor de inkomenstrekkers met de laagste inkomens.

Vooraanstaande economen reageren verdeeld op de plannen tot belastingverlaging van Bush. Voorstanders beweren dat het plan van Bush in de periode tot 2011 maar liefst 1,6 miljoen banen zal scheppen, waardoor de werkloosheid daalt tot 4,6 procent van de beroepsbevolking.

Tegenstanders beweren dat het plan van Bush tot vergroting van de inkomensverschillen leidt en te laat komt om een recessie te voorkomen. Deze economen vrezen dat de conjuncturele gevolgen van het belastingplan van Bush te lang op zich laten wachten. Daardoor kan het anti-cyclische begrotingsbeleid dat zij wensen, zelfs worden tegengewerkt.
92 Bereken de totale belastingverlaging tot 2011 per inkomenstrekker uit de groep met de laagste inkomens volgens het plan van Bush (afgerond op hele dollars).

93 Leg uit hoe een belastingverlaging tot daling van de conjunctuurwerkloosheid kan leiden.

94 Leg uit hoe een belastingverlaging tot daling van de structuurwerkloosheid kan leiden.

95 Werkt het plan van Bush anti-cyclisch voor de conjunctuur, als de conjuncturele gevolgen merkbaar worden tijdens een hoogconjunctuur? Verklaar het antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 24 Van hoogconjunctuur naar laagconjunctuur

uit een krant (begin 2003)
Na jaren van forse economische groei en hoogconjunctuur werd het groeitempo van de economie van Nederland aan het begin van deze eeuw lager. Als maatstaf voor economische groei wordt het volume van het bruto binnenlands product (bbp) gebruikt.
Hierbij wordt het bbp in een bepaald kwartaal vergeleken met het bbp in hetzelfde kwartaal van het voorafgaande jaar. Eind 1999 bedroeg de economische groei in Nederland nog 4,8% en sindsdien is deze groei bijna ieder kwartaal afgenomen.
De hapering van de economische groei was in 2001 nog niet zichtbaar in de ontwikkeling van de werkgelegenheid. De werkgelegenheid groeide in 2001 ten opzichte van 2000 met 1,8 procent, terwijl de arbeidsproductiviteit in 2001 ten opzichte van 2000 met 0,4 procent daalde.
De arbeidsmarkt in Nederland was in 2002 nog steeds krap, zeker vergeleken met andere lidstaten van de Europese Unie (EU). Ondernemers bleven hun vacatures vervullen ondanks de geringe stijging van de productie. Hierdoor was het aantal openstaande vacatures gedaald.
Ondanks een daling in 2001 bleef de inflatie in Nederland in 2002, vergeleken met de andere lidstaten van de EU, aan de hoge kant. Alleen in Ierland en Portugal was de inflatie hoger dan in Nederland. In landen als Duitsland, Finland, België en Frankrijk ging de relatief lage inflatie in 2001 gepaard met een sterke verbetering van het consumentenvertrouwen. In landen als Nederland en Portugal daalde het consumentenvertrouwen in 2001.

De economische groei in het tweede kwartaal van 2002 kan, naast de in het krantenartikel genoemde vergelijking, ook worden bepaald door het bbp in het tweede kwartaal 2002 te vergelijken met het bbp in het voorafgaande kwartaal.
96 Welke van beide vergelijkingen is voor het aflezen van de conjuncturele ontwikkeling het meest geschikt? Verklaar het antwoord.

In 2002 had Nederland te maken met de gevolgen van de hoogconjunctuur in de voorafgaande jaren.
97 Welke twee gevolgen worden in het krantenartikel genoemd? Licht toe hoe deze gevolgen door hoogconjunctuur zijn veroorzaakt.

98 Uit welk(e) gegeven(s) blijkt dat de groei van het bbp in Nederland in 2001 kleiner moet zijn geweest dan 1,8%? Licht het antwoord toe.

Begin 2002 voorspelde een econoom dat de conjunctuur in 2002 niet zou verbeteren. Hij stelde dat zowel de consumptieve bestedingen als de export een negatieve invloed zouden hebben op de conjunctuur. In het krantenartikel staan twee aanwijzingen die de voorspelling van de econoom ondersteunen. Een eerste aanwijzing is het dalende consumentenvertrouwen in Nederland waardoor de consumptieve bestedingen negatief kunnen worden beïnvloed.
De tweede aanwijzing heeft betrekking op de export.
99 Noem deze tweede aanwijzing. Licht het antwoord toe.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 25 Euro Duro?

uit een krant (januari 2005)
Veel burgers hebben de indruk dat door de invoering van de euro het leven duurder is geworden. Ondernemers zouden zich er niet aan gehouden hebben bij de omrekening van de prijzen elke gulden om te zetten in 0,45378 euro.
Consumenten klagen over spectaculaire prijsverhogingen. Met name in de horeca zouden de prijzen sterk zijn verhoogd. Als voorbeeld wordt een discotheek genoemd die het tarief voor de garderobe heeft omgezet van 1 gulden in 1 euro. Volgens de Nederlandse overheid moet dit euro-effect niet worden overschat. Zij wijst erop dat uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat de stijging van de consumentenprijsindex (cpi) in het begin van deze eeuw beperkt is gebleven.

Om in te kunnen schatten of de prijsstijgingen in de horeca bijzonder zijn, staan in onderstaande tabel enkele gegevens over de ontwikkeling van de cpi.

artikelgroep	wegingsfactor	prijsindexcijfer in 2004 (2000 = 100)	prijsstijging in 2004 ten opzichte van 2001 (in procenten)
cpi (totaal)		111,2	6,7
waaronder:			
- voedingsmiddelen	13,7	107,8	0,7
- horeca (hotels, restaurants, cafés)	5,5	117,7	11,2
- alcoholhoudende dranken en tabak	4,0	125,1	17,2
- kleding en schoeisel	6,1	99,9	–1,9
- communicatie	1,9	102,8	3,7

100 Bereken in 1 decimaal nauwkeurig met hoeveel procent de discotheek het tarief voor de garderobe heeft verhoogd.
101 Bereken in 1 decimaal nauwkeurig met hoeveel procent het prijspeil van de artikelgroep horeca in 2001 ten opzichte van 2000 is gestegen.

Ton doet twee beweringen:
bewering 1:
Een relatief hoge prijsstijging van een bepaalde artikelgroep kan op langere termijn leiden tot een verlaging van de wegingsfactor van deze artikelgroep bij de berekening van de cpi.
bewering 2:
Studenten zijn slechter af door de prijsstijgingen in de horeca dan de gemiddelde Nederlander.
102 Leg bewering 1 uit.
103 Wat kan uit bewering 2 van Ton worden geconcludeerd over het uitgavenpatroon van studenten? Licht het antwoord toe.

Opgave 26 Conjunctuurplaatje

Elk jaar publiceert een economisch onderzoeksbureau een rapport over de conjuncturele situatie in een land. In dit rapport staat onder andere het conjunctuurplaatje: een figuur waarin conjunctuurindicatoren staan weergegeven. In onderstaande figuur staat het conjunctuurplaatje van een bepaald jaar weergegeven. Van vier conjunctuurindicatoren wordt jaarlijks een indexcijfer berekend, waarbij het voorafgaande jaar steeds het basisjaar is. Door de punten op de assen met elkaar te verbinden ontstaat een vierhoek. Uit een verandering van het oppervlak van deze vierhoek ten opzichte van het basisjaar kan een aanwijzing voor de conjuncturele ontwikkeling worden afgelezen.

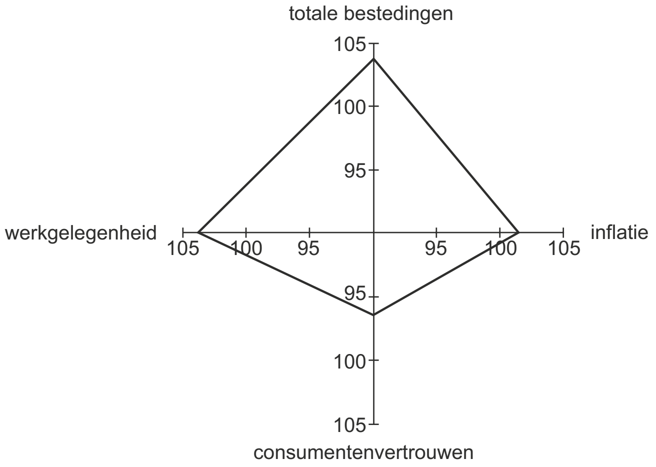

In de toelichting bij het conjunctuurplaatje staat: “De groei van de totale bestedingen is vooral te danken aan de ontwikkeling van de overheidsbestedingen en de export.”
104 Noem twee andere bestedingscategorieën.

De in de figuur gegeven conjunctuurindicatoren beïnvloeden elkaar.
105 Heeft de ontwikkeling van het consumentenvertrouwen de groei van de totale bestedingen afgeremd of gestimuleerd? Verklaar het antwoord.
106 Leg uit hoe de ontwikkeling van de inflatie kan zijn veroorzaakt door de ontwikkeling van een van de andere conjunctuurindicatoren.

Opgave 27

bron 27 'Dutch Disease' (Hollandse ziekte)

Met de uitdrukking Hollandse ziekte wordt bedoeld dat:
- Nederland in de jaren '60 en '70 door de verkoop aan het buitenland van recent ontdekt aardgas te maken kreeg met een koersstijging van de Nederlandse valuta (gulden). In de jaren '80 leidde deze verslechtering van de internationale concurrentiepositie tot een sterk oplopende werkloosheid.
- Nederland de extra miljarden uit de aardgasopbrengsten niet spaarde maar gebruikte voor de financiering van lopende overheidsuitgaven.

bron 28 Euro en VS dollar uitgedrukt in Noorse kronen (NOR)

	oktober 2010	november 2010	december 2010
1 euro is	8,11	8,14	7,90
1 VS dollar is	5,84	5,96	5,98

bron 29 Economische kengetallen van Nederland en Noorwegen in de laagconjunctuur van 2010

		Nederland	**Noorwegen**
bevolking	*miljoen personen*	16,6	4,9
bruto binnenlands product (bbp)	*miljard VS dollar*	853,8	470,9
groei bbp	*% ten opzichte van vorig jaar*	1,8	0,3
vermogen Petroleumfonds	*miljard euro*	niet van toepassing	401
bbp per hoofd	*VS dollar*	51.434	96.102
begrotingssaldo	*in % van het bbp*	– 5,3	+ 10,5
staatsschuld	*in % van het bbp*	59	29,1
werkloosheid	*in % van de beroepsbevolking*	4,5	3,5
belastingopbrengsten	*in % van het bbp*	38,4	36,8

© ThiemeMeulenhoff

Noors medicijn voor Hollandse ziekte

Noorwegen is een belangrijke producent van olie en gas. Dankzij de export van deze energieproducten stroomt er veel geld in de Noorse schatkist. Een groot deel van deze inkomsten wordt sinds de jaren '90 van de vorige eeuw in het Noorse staatspensioenfonds gestopt: in de volksmond bekend als het 'Petroleumfonds'. Het geld in dit fonds wordt in het buitenland belegd. Hiermee probeert de Noorse overheid de opwaartse druk op de koers van de Noorse kroon (NOR) tegen te gaan, om de internationale concurrentiepositie van Noorwegen sterk te houden. Op deze manier hoopt Noorwegen een situatie te voorkomen die onder economen bekend staat als de 'Dutch Disease': zie verder bron 36.
Het Petroleumfonds heeft in december 2010 een waarde van 401 miljard euro. Dit fonds is bedoeld om de komende lasten van de vergrijzing op te vangen, maar zou ook ingezet kunnen worden om in slechtere tijden de Noorse economie te stimuleren.

107 Heeft de Noorse overheid in de jaren '90 met de vorming van het Petroleumfonds gekozen voor het kapitaaldekkingsstelsel of voor het omslagstelsel? Verklaar het antwoord.

108 Maak van onderstaande zinnen economisch juiste redeneringen.
Als gevolg van de toegenomen olie- en gasexport …(1)… het saldo op de … (2) … van de Noorse betalingsbalans. Door de olie- en gasexport stijgt de vraag naar Noorse kronen (NOR) op de valutamarkt. De aankoop van buitenlandse beleggingen door het Noorse staatspensioenfonds leidt tot een … (3) … van het saldo op de …(4)… van de betalingsbalans. Zo probeert de Noorse overheid de koers van de NOR te stabiliseren.
Kies uit:
bij (1) verbetert / verslechtert
bij (2) kapitaalrekening / lopende rekening
bij (3) verbetering / verslechtering
bij (4) kapitaalrekening / lopende rekening

In Nederland is het totaal van alle opgebouwde pensioenvermogens samen méér dan 100% van het bruto binnenlands product.
Gebruik bron 28 en bron 29.

109 Laat met een berekening zien dat dit in december 2010 ook gold voor het totaal opgebouwde vermogen van het Noorse Petroleumfonds.

Noorwegen heeft in de jaren '90 voor de bestemming van de opbrengsten uit de export van olie en gas een andere intertemporele afweging ('ruilen over de tijd') gemaakt dan Nederland heeft gemaakt in de jaren '60 en '70.
Gebruik bron 27.

110 Leg dit verschil in intertemporele afweging uit.

Gebruik bron 27 en bron 28.

111 Beschrijf, aan de hand van kengetallen uit bron 30, hoe de Noorse en de Nederlandse intertemporele afwegingen verschillend hebben uitgewerkt op de economie. Leg daarbij uit welke bijdrage het Noorse Petroleumfonds in de laagconjunctuur van 2010 kan hebben gehad aan de betere cijfers van Noorwegen in vergelijking met Nederland.
Gebruik ongeveer 65 woorden.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 28

bron 30 **Particuliere consumptie in procenten van het bruto binnenlands product (bbp) (2009)**

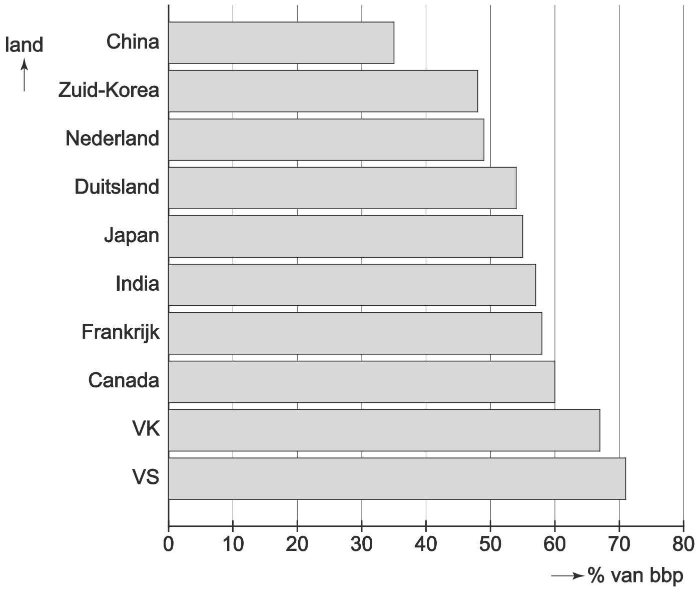

bron 31 **Economische kerngegevens China**

	2000-2005	2006	2007	2008	2009	2010
A: *waarde, in % van het nominaal bbp*						
investeringen bedrijven en overheid	37,7	40,7	40	41,1	45	n.b.
export	25,7	35	35,4	32,7	24,5	n.b.
saldo lopende rekening	3,1	9,1	10,7	9,6	6,2	n.b.
nationale besparingen	42,6	51,7	53	53,2	53,1	n.b.
B: *volume, % mutatie t.o.v. vorig jaar*						
particuliere consumptie	8	11,3	11	9,4	8	n.b.
investeringen bedrijven en overheid	14,7	22,1	20,2	15,2	36,6	n.b.
export	25,3	23,7	20	7,3	–23,1	n.b.
bbp	9,4	11,6	13	9	7,7	n.b.
C: *% mutatie t.o.v. vorig jaar*						
prijspeil particuliere consumptie	+1,2	+1,5	+4,8	+5,9	–1,1	+5,2%

kolom 2000-2005: gemiddelde over zes jaren
kolom 2010: n.b. = niet bekend

© ThiemeMeulenhoff

China versus de VS
De economische politiek van China is onder andere gebaseerd op lage arbeidskosten, modernisering van de infrastructuur en een lage wisselkoers van de eigen munt (yuan) ten opzichte van de Amerikaanse dollar. De waarde van de yuan is gekoppeld aan de waarde van de dollar. Het grote handelsoverschot van China met de Verenigde Staten van Amerika (VS) zorgt voor een opwaartse druk op deze wisselkoers. De aankoop door de Chinese monetaire autoriteiten van veel waardepapieren in dollars, met name Amerikaanse staatsobligaties, zorgt juist voor een neerwaartse druk. Deze aankoop is weer belangrijk voor de VS, want op die manier financiert de Amerikaanse overheid een deel van haar enorme begrotingstekort.
Toch heeft de regering van de VS veel kritiek op de kunstmatig laag gehouden koers van de yuan: dit biedt Chinese exporteurs een concurrentievoordeel. De regering van de VS overweegt daarom invoerheffingen op Chinese producten en andere invoerbeperkingen af te dwingen bij de Wereldhandelsorganisatie WTO.

112 Noem nog een andere invoerbeperkende maatregel dan invoerheffingen, die de VS kan gebruiken tegen China.

113 Beschrijf twee nadelen die invoerbeperkingen door de VS tegen China kunnen hebben voor de economie van de VS.

Met betrekking tot de wisselkoers van de yuan in dollars is het volgende bekend:

juli 2008 - maart 2009	1 yuan = 0,146 dollar
maart 2009 - maart 2010	geleidelijke stijging van deze koers met 1,83%
maart 2010	een econoom beweert dat de yuan ten opzichte van de dollar nog steeds 40% ondergewaardeerd is

114 Bereken, in twee decimalen nauwkeurig, de koers van de yuan in dollars die volgens deze econoom de juiste waarde zou weergeven in maart 2010.

Een woordvoerder van de Chinese regering zegt:
"Een heel geleidelijke koersstijging van onze munt is voor ons geen probleem, maar wat de regering van de VS van ons land eist, tientallen procenten koersstijging binnen een jaar, zou zeer schadelijk zijn voor de Chinese economie. Ik beweer dat onze binnenlandse economie nog niet sterk genoeg is om het te verwachten verlies aan exportopbrengsten op te vangen."

Gebruik bron 30 en bron 31.
115 Beschrijf twee argumenten die de bewering van de woordvoerder kunnen ondersteunen: één argument op basis van bron 30 en één argument op basis van bron 31.

Gebruik bron 31, onderdeel B.
116 Beschrijf, met gebruik van gegevens uit dit deel van bron 31, één argument dat de bewering van de woordvoerder kan tegenspreken.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 29 (2015-I)

bron 32 Consumentenprijsindexcijfers (CPI) in België
2004 = 100 = basisjaar

	categorie	weging	partieel prijsindexcijfer	
			2005	2011
01	voeding en alcoholvrije dranken	174	99,7	121,5
02	alcoholhoudende dranken, tabak, benzine en diesel	75	100,9	124,3
03	kleding en schoeisel	64	104,0	106,5
04	huisvesting	155	101,7	137,3
05	onderhoud van de woning	73	100,6	113,0
06	medische kosten	43	101,5	103,4
07	vervoer	117	100,9	121,6
08	communicatie	37	100,0	86,8
09	recreatie en cultuur	124	100,7	108,4
10	onderwijs	6	101,2	119,2
11	hotels, cafés en restaurants	62	100,6	123,8
12	diversen	70	100,7	121,1
CPI	alle categorieën	1.000	100,9	119,0

Gezond koppelen in België
In 2011 is de algemene prijsstijging in België 3,5 procent. Dat is hoger dan het gemiddelde van 2,2 procent in de Europese Unie (EU). Door de economische crisis zijn de nominale lonen in de EU-landen gemiddeld gelijk gebleven. In België is dat niet het geval omdat de meeste lonen, pensioenen en sociale uitkeringen gekoppeld zijn aan de gezondheidsindex. Dit is een prijsindexcijfer dat gebaseerd is op de consumentenprijsindex (CPI), maar dat geen rekening houdt met prijsontwikkelingen van alcoholhoudende dranken, tabak, benzine en diesel.

Gebruik bron 32 en bovenstaande tekst.
117 Maak de onderstaande zinnen economisch correct.
In de EU-landen is de gemiddelde koopkracht van het loon in 2011 …(1)….
Aan onderhoud van de woning geeft een gemiddeld Belgisch huishouden …(2)… aan hotels, cafés en restaurants. De prijzen van communicatie zijn in België in 2005 ten opzichte van het basisjaar …(3)….
Kies uit:
bij (1) gedaald / gelijk gebleven / gestegen
bij (2) evenveel uit als / meer uit dan / minder uit dan
bij (3) gedaald / gelijk gebleven / gestegen

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 32.
118 Leg uit, zonder een berekening te maken, dat de gezondheidsindex in 2005 gelijk is aan het CPI in 2005.

Een Belgische producent van computersoftware, gevestigd in Luik, heeft 100 werknemers. De meeste werknemers wonen in Vlaanderen en moeten dagelijks met auto of motor een flinke afstand rijden. Ze ontvangen geen reiskostenvergoeding. Bij de vaststelling van de hoogte van de brutolonen gaat het bedrijf elk jaar uit van koppeling aan de gezondheidsindex. Zo steeg het gemiddelde brutoloon van een werknemer van € 35.000 in 2005 naar € 41.125 in 2011. Toch klagen de werknemers dat in hun geval de koopkracht van het brutoloon in die betreffende periode is gedaald.

Gebruik bron 32 en bovenstaande tekst bij vragen 119 en 120.
119 Bereken de gezondheidsindex 2011, met 2004 als basisjaar.
120 Geef met behulp van de getallen in bron 32 een verklaring voor de klacht van de werknemers van de softwareproducent.

De sociale partners in België verschillen van mening over de koppeling van de lonen. De werkgeversorganisaties willen de lonen ontkoppelen van de prijsontwikkelingen, maar de vakbonden willen de koppeling handhaven. Tijdens een overleg ontstaat de volgende discussie tussen een woordvoerster van de werkgeversorganisaties en een woordvoerder van de vakbonden:

121 Schrijf het vervolg van de uitspraak van de woordvoerder van de vakbonden. Gebruik ongeveer 40 woorden.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij Domein I Concept goede tijden, slechte tijden

Opgave 1

1 Een conjuncturele oorzaak wil zeggen dat er een verandering van de bestedingen (Effectieve Vraag) optreedt, waardoor het nationale inkomen/product verandert.
2 –
3 –
4 Loonstarheid: nominale lonen gaan moeilijk naar beneden, zelfs als het economisch slecht gaat. Dit komt door het verzet van de vakbonden.

Opgave 2

5 Loonkosten per eenheid product = loonsom ÷ aantal geproduceerde goederen.
6 Koopkracht: hoeveel goederen die iemand kan kopen met zijn nominale inkomen. Bereken door: het nominale inkomen delen door de gemiddelde prijs van de gekochte goederen.
7 –

Opgave 3

8 –
9 Vergelijk het indexcijfer van 2000 met 1999. Niet van elkaar aftrekken. Hier is de formule [(nieuw – oud) ÷ oud] × 100% van belang.
10 Stel 1998 op index 100. Indexcijfer 112 is dus 103,85% van het indexcijfer van het jaar 1999.
11 Je moet de formule nemen: ric = (nic ÷ pic) × 100.

Opgave 4

12 –
13 Hier is de formule: ric = (nic ÷ pic) × 100 van belang.
14 Hier is de formule [(nieuw – oud) ÷ oud] × 100% van belang.
15 Hier is de formule [(nieuw – oud) ÷ oud] × 100% van belang.

Opgave 5

16 Scholingsgraad van de beroepsbevolking beïnvloedt de arbeidsproductiviteit.
17 Je moet dus een jaar vergelijken met het voorgaande jaar.
18 De loonkosten per eenheid per product = loonkosten ÷ geproduceerde hoeveelheid goederen.
Je kan verder rekenen met indexcijfers:
indexcijfer loonkosten per eenheid product = indexcijfer loonkosten per werknemer ÷ indexcijfer van de arbeidsproductiviteit

Opgave 6

19 Seizoeninvloeden op de arbeidsmarkt zijn tijdelijke invloeden op de arbeidsmarkt.
20 Laagconjunctuur: de bestedingen (effectieve vraag) dalen (daalt) waardoor de nationale productie daalt.
21 Risicoaversie: iemand die risico's wel mijden.
22 –

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 7

23 –
24 Infrastructuur: alles wat helpt om twee (of meer) geografisch gescheiden plaatsen met elkaar te verbinden.
25 Arbeidsproductiviteit: hoeveelheid producten per arbeider (werkende) per tijdseenheid geproduceerd.

Opgave 8

26 Krappe arbeidsmarkt: Vraag naar arbeid is groter dan aanbod van arbeid. Concurrentiepositie geeft aan de mate waarin een onderneming lagere verkoopprijzen kan hanteren vergeleken met andere ondernemingen.
27 Wisselkoers: de prijs van de ene valuta uitgedrukt in een andere valuta.
28 Arbeidsproductiviteit: hoeveelheid producten per arbeider/werkende per tijdseenheid geproduceerd.

Opgave 9

29 Saldo Betalingsbalans = saldo Lopende Rekening + saldo Kapitaalrekening.
30 Deviezen zijn (harde) buitenlandse valuta.

Opgave 10

31 Saldo Lopende Rekening (grofweg) = Export van goederen en diensten – Import van goederen en diensten.
32 Hoogte rente is belangrijk voor leners en spaarders/beleggers.
33 Recessie: als (meer dan twee kwartalen) het reële nationale product daalt.

Opgave 11

34 Consumentenvertrouwen geeft de koopbereidheid van de consumenten weer.
35 Een dempende werking betekent hier: een afremmende werking.
36 Saldo Lopende Rekening (grofweg) = Export van goederen en diensten – Import van goederen en diensten.
37 –
38 Verandering van rente in een land heeft invloed op de wisselkoers.

Opgave 12

39 Dus in basisjaar 2010 is € 1 = 40 roebel. Eén roebel is dan € 1 ÷ 40 = € 0,025.
40 Wisselkoers: de prijs van de ene valuta uitgedrukt in een andere valuta. Een verandering van de wisselkoers heeft gevolgen voor exportprijzen.
41 Prijzen worden bepaald door vraag en aanbod.
42 De wisselkoers ontstaat door vraag en aanbod op de valutamarkt.
43 Valuta-interventie: de Centrale Bank (of banken) verkopen of kopen hun nationale valuta tegen vreemde valuta. Deze interventies beïnvloeden de wisselkoers.
44 Valuta-interventie: de Centrale Bank (of banken) verkopen of kopen hun nationale valuta tegen vreemde valuta. Deze interventies beïnvloeden de wisselkoers.

Opgave 13

45 Saldo lopende rekening = exportwaarde – importwaarde.
46 Denk eraan dat je twee antwoorden moet geven: een met betrekking tot de economische crisis in de VS én een met betrekking tot de dure yen.

© ThiemeMeulenhoff

47 Verkeersvergelijking van Fisher: M × V = P × T.
M = geldhoeveelheid, V = omloopsnelheid, P = gemiddelde prijspeil, T = aantal transacties.
48 Deflatie: (procentuele) daling van het gemiddelde prijspeil.
49 Start met: verhogen overheidsuitgaven heeft een direct effect en verlagen inkomensbelasting heeft een indirect effect. Geef daarna aan waarom het een meer effect op de economie heeft dan de ander.
50 Begin met economisch verschijnsel 2.

Opgave 14

51 Kijk naar de ontwikkeling van de waarde van de Chinese beleggingen in de VS.
52 De Chinezen hebben een overschot op de lopende rekening met de VS. Dit kan beïnvloed worden door een koersverandering.
53 De rente komt tot stand op de vermogensmarkten via vraag en aanbod.

Opgave 15

54 Overdrachtsuitgaven van de overheid zijn uitgaven van de overheid “om niet”, dat wil zeggen dat de overheid geen directe tegenprestatie verwacht (dus een soort schenking).
55 De hoogte van de rente heeft invloed op lenen en sparen/beleggen.
56 Staatsschuldquote = grootte staatsschuld ÷ nationaal inkomen. Kijk zowel naar het teller- en noemereffect.
57 De wisselkoers wordt ook beïnvloed door internationale kapitaalstromen.
58 Inflatie: procentuele stijging van het gemiddelde prijspeil (goederen en diensten worden gemiddeld duurder).
Bedenk dat het eurogebied een hoop importeert vanuit landen die niet behoren tot het eurogebied.

Opgave 16

59 Wisselkoersverandering komt onder meer door verandering van im- en exportstromen.
60 Via de koers van de dollar kan je de koers van de euro in lira berekenen.
61 Koersdaling lira betekent een koersstijging van bijvoorbeeld de euro. Er moeten dan meer lira voor de euro worden betaald.
62 Goed nagaan of het aanbod van dollars of van lira’s verandert, en dan kijken of het aanbod stijgt of daalt (bij dezelfde prijs).

Opgave 17

63 –
64 Deflatie is daling van het gemiddelde prijspeil (goederen en diensten worden langzamerhand goedkoper). Ga na wat dit betekent voor de bestedingen.
65 –
66 Eerst via pijl 10 en dan via pijl 12.
67 –

Opgave 18

68 –
69 Koers dollar in pond wil zeggen: $ 1 = … pond. Je zal dus eerst om moeten gaan rekenen vanuit
1 pond = $ …
70 Je moet dus kiezen uit de vier genoemde economische hervormingen.
71 Risico-aversie: de eigenschap om risico’s (zoveel mogelijk) te mijden.

72 Risico-aversie: de eigenschap om risico’s (zoveel mogelijk) te mijden.
73 –

Opgave 19

74 –
75 Risicoaversie: de eigenschap om risico’s (zoveel mogelijk) te mijden.
76 Moral hazard of moreel wangedrag is het gedrag dat men geacht wordt niet te tonen.
77 Procentuele verandering is: [(nieuw − oud) ÷ oud] × 100%.
78 Met € 0,58 is de CYP goedkoper dan € 0,71 voor een CYP. Echter de euro is voor Cyprus duurder geworden.

Opgave 20

79 –
80 –
81 Koersdaling peso betekent dat de peso goedkoper wordt, uitgedrukt in andere valuta.
82 Een koersdaling van de peso betekent dat andere valuta duurder wordt uitgedrukt in peso’s.
83 Renteverandering heeft invloed op kapitaalstromen in en uit het land.
Aan- en verkooptransacties op de valutamarkt hebben direct invloed op de wisselkoers.

Opgave 21

84 Je moet de exportwaarde voor 2003 “terug gaan rekenen”.
85 Ga na welke deelrekeningen behoren tot de lopende rekening.
86 Maak gebruik van de eerste twee regels.
87 De waarde van de export = gemiddelde prijs exportproducten × de hoeveelheid exportproducten. De prijs van onze exportproducten is in euro’s.

Opgave 22

88 –
89 Inflatie: procentuele stijging van het gemiddelde prijspeil (goederen en diensten worden gemiddeld duurder).
90 Bestedingsinflatie: inflatie als gevolg van toegenomen bestedingen (effectieve vraag) waardoor de productiecapaciteit overschreden wordt.
91 Kosteninflatie: kosten voor ondernemers/bedrijven worden hoger en dit wordt doorberekend in de prijzen.

Opgave 23

92 Zet de getallen overzichtelijk naast elkaar, dit maakt het je makkelijker om te rekenen.
93 Conjunctuurwerkloosheid: werkloosheid ten gevolge van te lage bestedingen (effectieve vraag) in vergelijking met de productiecapaciteit.
94 Structuurwerkloosheid: werkloosheid die zijn oorsprong vindt aan de productie-/aanbodzijde van de economie.
95 Anticyclisch beleid: beleid van de overheid om de conjunctuurgolven (hoog-/laagconjunctuur) af te zwakken (te dempen).

Opgave 24

96 Conjuncturele ontwikkeling: de verandering van de bestedingen (effectieve vraag) in de loop der tijd.
97 Hoogconjunctuur: de bestedingen (effectieve vraag) zijn (is) groter dan de productiecapaciteit.

98 –
99 –

Opgave 25

100 Je moet eerst de prijs van 1 gulden in euro's berekenen.
En vervolgens: [(nieuw − oud) ÷ oud] × 100%.
101 Je zal het prijsindexcijfer van 2004 moeten "terugrekenen" naar 2001.
102 –
103 –

Opgave 26

104 De totale bestedingen zijn gelijk aan de samenstelling van de effectieve vraag.
105 Consumentenvertrouwen geeft de koopbereidheid van de consumenten weer.
106 Denk hierbij aan de verschillende oorzaken van inflatie: bestedingsinflatie, kosteninflatie, geïmporteerde inflatie.

Opgave 27

107 –
108 –
109 Je zal de grootte van het Noors Petroleumfonds eerst naar dollars moeten omrekenen.
110 Intertemporele ruil: de afweging tussen wanneer besteden en wanneer financieren/sparen.
111 –

Opgave 28

112 –
113 –
114 Als een koers 40% ondergewaardeerd is, dan is de munt dus maar 60% waard van de (juiste) waarde.
115 –
116 –

Opgave 29

117 –
118 Je beredeneert: als je het indexcijfer zonder categorie 2 (het gezondheidsindexcijfer) zou weten, waarom je dan kan constateren dat het gezondheidsindexcijfer in dat geval gelijk zou zijn aan het CPI in 2005.
119 Bereken eerst de index 2011 met als basis 2005. Dan weet je met hoeveel % de index van 2005 uit de tabel is gestegen (met als basis 2004).
120 Het gezondheidsindexcijfer is zonder categorie 2.
121 –

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij Domein I
Concept goede tijden, slechte tijden

Opgave 1

1 Uit het tekstfragment blijkt dat de werkgelegenheidsgroei (0,1%) achterblijft bij de economische groei (2,2%). Zodoende kan niet geconcludeerd worden dat conjuncturele neergang (of laagconjunctuur of onderbesteding of daling van de effectieve vraag) de oorzaak is van de banencrisis.

2 Bij 1: dalen. (Uitleg: meer aanbod dan vraag zal de prijs, dus het loon, doen dalen.)
Bij 2: gevraagde hoeveelheid. (Uitleg: bij lagere prijzen, dus lonen, zal er meer vraag naar mensen/arbeid zijn.)
Bij 3: arbeidsintensiever. (Uitleg: als arbeid goedkoper wordt ten opzichte van kapitaal, zullen werkgevers relatief meer arbeid gebruiken bij hun productie.)
Bij 4: aangeboden hoeveelheid. (Uitleg: bij een arbeidsoverschot is het moeilijker om werk te vinden. Jongeren zullen dan vaak langer doorstuderen om hun kans op een baan te vergroten.)

3 Twee van de volgende kenmerken met uitleg.
- vrije prijsvorming. Uitleg: loonvorming op de arbeidsmarkt wordt vaak gereguleerd door de overheid (bijvoorbeeld minimumloon) of door werkgevers- en werknemers-organisaties (loonafspraken).
- homogeen 'product'. Uitleg: arbeid is niet homogeen, want er zijn verschillen in scholing (of ervaring of vaardigheid).
- vrije toetreding. Uitleg: arbeidskrachten kunnen niet vrij toe- en uittreden, omdat ze gebonden zijn aan de woonplaats (of kwalificaties of werkvergunningen nodig hebben om toe te treden).
- transparantie (doorzichtigheid). Uitleg: vragers en aanbieders beschikken niet over volledige informatie over wie, wat, waar, wanneer vraagt en aanbiedt op de arbeidsmarkt.

4 Grafiek 3 geeft de redenering van de leraar het best weer.
(Uitleg: Tijdens de crisis zal bij iedere loonhoogte minder vraag naar arbeid zijn: de vraaglijn gaat naar links. Verder zien we dat de 'evenwichtsprijs' gelijk blijft.)

Opgave 2

5 Ja, er is in het betreffende jaar sprake van loonmatiging.
Verklaring: De nominale loonstijging per werknemer is kleiner dan de stijging van de arbeidsproductiviteit.

6 Het nominale loon van werknemers moet dan met 2,5% stijgen.
Verklaring: Als de nominale loonstijging gelijk is aan de prijsstijging, blijft de koopkracht gelijk.

7 bij (a): De internationale concurrentiepositie van bedrijven verbetert.
bij (b): De export stijgt.
bij (c): De koopkracht van werknemers daalt.
bij (d): De consumptieve bestedingen dalen.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 3

8 Het jaar 1997 is het basisjaar.

9 De procentuele verandering is: (nieuw − oud) ÷ oud × 100% =
= (114 − 111) ÷ 111 × 100% = 2,7%.

10 De cpi in1999 is 3,85% groter dan de cpi van 1998. De cpi 1999 is dan:
1,0385 × 104 = 108,0.

11 Het reële indexcijfer (ic) van het cao-loon = (nominale ic ÷ prijs ic) × 100 =
= (114 ÷ 112) × 100 = 101,8.

Opgave 4

12 Door het CPB.
Verklaring:
In mei 1999 kun je nog niet weten wat de prijsindex van 2000 is. Er zal dus een voorspelling (prognose) moeten worden gedaan. Cijfermatige voorspellingen met betrekking tot onze economie worden gedaan door het CPB.
NB. Als het jaar 2000 achter de rug is, wordt het werkelijke (gerealiseerde) prijsindexcijfer berekend door het CBS.

13 Ja, dit kan uit de gegevens worden afgeleid.
Het nominale loon is in 1999 met 4,3% gestegen en de prijzen zijn met 2,2% gestegen.
De prijzen zijn dus minder gestegen dan het nominale loon, dus het reële loon is gestegen.

14 De procentuele loonstijging moet dus gelijk worden aan de stijging van de arbeidsproductiviteit (AP). De stijging van de AP is:
(nieuw − oud) ÷ oud × 100% = (103,6 − 102,1) ÷ 102,1 × 100% = 1,47%.

15 Als de koopkracht van de werknemers in 2000 niet lager mag zijn dan in 1999, moeten de lonen procentueel (minstens) evenveel stijgen als de prijzen stijgen.
De prijsstijging is:
(nieuw − oud) ÷ oud × 100% = (104,8 − 102,2) ÷ 102,2 × 100% = 2,54%.

Opgave 5

16 Beter geschoolde mensen kunnen de arbeidsproductiviteit doen stijgen. De stijgende arbeidsproductiviteit kan leiden tot lagere loonkosten per eenheid product.

17 In de jaren 2000 en 2003 zijn de loonkosten per eenheid product in Duitsland ten opzichte van het voorgaande jaar gedaald.
(Verklaring: De indexcijfers in 2000 en 2003 zijn lager dan in respectievelijk 1999 en 2002.)

18 De loonkosten per eenheid per product = loonkosten ÷ productie
De ontwikkeling van de loonkosten per eenheid product wordt dus bepaald door de ontwikkeling van de productie/arbeidsproductiviteit en de ontwikkeling van de loonkosten.
Je kan dit met behulp van indexcijfers berekenen.
Indexcijfer loonkosten per eenheid product (icp) = indexcijfer loonkosten per werknemer (icl) ÷ indexcijfer van de arbeidsproductiviteit (ica) × 100 → ica = (icl ÷ icp) × 100.
Invullen geeft: ica = (115,0 ÷ 110,4) × 100 = 104,2
De arbeidsproductiviteit is in 2002 dus met 4,2% gestegen ten opzichte van 1998.

Opgave 6

19 In die periode is er extra aanbod op de arbeidsmarkt van schoolverlaters die zich melden als werkzoekenden. Hierdoor wordt in die periode het werkloosheidscijfer hoger dan op basis van een jaargemiddelde verwacht zou mogen worden.

20 Het werkloosheidspercentage onder jongeren (jonger dan 25 jaar) loopt sneller op dan bij de totale beroepsbevolking in periodes met een lage of zelfs negatieve volumemutatie van het bbp (1980–1982 en 2002–2004) (bron 6).
Hetgeen verband kan houden met het feit dat jongeren als eerste worden ontslagen (of relatief moeilijker aan betaald werk komen) in tijden van laagconjunctuur (krantenfragment).

21 Scholieren met een keuze voor een vervolgopleiding vermijden het risico dat zij werkloos zouden kunnen worden als zij (in 2009) op zoek gaan naar betaalde arbeid.

22 Onderbouwing als je hebt gekozen voor argument 1:
- Jaap kan dit argument niet goed onderbouwen met bron 7 omdat deze geen uitsplitsing geeft naar opleidingsniveau. En ook niet met bron 8 omdat deze de feitelijke arbeidsdeelname weergeeft en niet de mogelijkheden voor toekomstige arbeidsdeelname.

Een van de volgende onderbouwingen als je hebt gekozen voor argument 2:
- Jaap kan dit argument niet goed onderbouwen met bron 6, omdat het relatieve verschil tussen de werkloosheid bij jongeren en de werkloosheid bij de ‘ouderen’ (25 tot 55) niets zegt over de hoogte van de werkloosheid. En ook niet met bron 7, omdat die geen uitsplitsing maakt naar Nederland en EU.
- Jaap kan dit argument niet goed onderbouwen met bron 6, omdat het gegeven verhoudingsgetal in Nederland juist hoger ligt dan het EU-gemiddelde.
  En ook niet met bron 7, omdat deze geen uitsplitsing maakt tussen jongeren en ‘ouderen’ (25 tot 55).

Opgave 7

23 Uitspraak 1 is juist.
Uitspraak 2 is onjuist.
Uitspraak 3 is onjuist.

24 Een van de volgende antwoorden:
- Er vindt een verbetering plaats van het wegennet (spoorwegennet, vaarwegennet).
- Er vindt een verbetering plaats van het communicatienetwerk (meer glasvezels, meer antennes voor mobiele telefoons en dergelijke).
  NB. Infrastructuur = alles wat helpt om twee of meer geografisch gescheiden plaatsen met elkaar te verbinden.

25 Twee van de volgende oorzaken:
- een goede scholing;
- werken met goede machines (automatisering of mechanisering);
- een goede arbeidsverdeling;
- lange werktijden (dan kijk je bijvoorbeeld naar de arbeidsproductiviteit per jaar).

Opgave 8

26 Door een krappe arbeidsmarkt (meer vraag dan aanbod) kunnen de loonkosten (per product) stijgen, waardoor de productiekosten meer kunnen stijgen dan in het buitenland. De doorberekening van deze kostenstijging in de prijzen kan de concurrentiepositie van dat land verslechteren.

27 De daling van de koers leidt tot een verbetering van de concurrentiepositie.
Verklaring: Voor dezelfde hoeveelheid binnenlandse valuta hoeft nu minder buitenlandse valuta te worden betaald. Voor het buitenland wordt dit land nu goedkoper. De exportproducten van dit land worden in vergelijking met die van buitenlandse concurrenten goedkoper.

28 De daling van de arbeidsproductiviteit leidt tot een verslechtering van de concurrentiepositie.
Verklaring: Door een daling van de arbeidsproductiviteit (bij gelijkblijvend loon) zullen de loonkosten per product toenemen. Deze kostenstijging kan in de prijzen worden doorberekend. De exportproducten van dit land zullen in vergelijking met die van buitenlandse concurrenten dan duurder worden.

Opgave 9

29 Er is een tekort op de kapitaalrekening.
Een van de volgende verklaringen:
- Het saldo van de lopende rekening en het saldo van de kapitaalrekening vormen tezamen het saldo van de betalingsbalans. Het overschot op de lopende rekening gaat gepaard met een tekort op de totale betalingsbalans. De kapitaalrekening moet dus een tekort hebben.
- Het saldo Betalingsbalans (BB) = saldo Lopende Rekening (LR) + saldo Kapitaalrekening (KR). Invullen geeft: –420 = +9.225 + saldo KR →
  saldo KR = –420 – 9.225 = –9.645.
  Er is zodoende een tekort van 9.645 miljoen.

30 Dit blijkt uit de verbetering van het saldo op de inkomensrekening.
Verklaring: Het overmaken van in het buitenland verdiend inkomen naar de Filippijnen wordt op de inkomensrekening van de betalingsbalans genoteerd.

Opgave 10

31 Het saldo op de lopende rekening verbetert.
Verklaring: Als de bestedingen teruglopen, zullen de bedrijven in Groot-Brittannië minder verkopen. Ze zullen dan ook minder gaan importeren. Hierdoor zal het saldo op de lopende rekening verbeteren.

32 De rente moet dalen.
Een van de volgende verklaringen:
- Als de rente daalt, wordt het aantrekkelijker om te lenen. Met dit geld worden de bestedingen gestimuleerd.
- Een lagere rente ontmoedigt het sparen, mensen gaan hun geld liever besteden.

33 De wisselkoers van het Britse pond moet dalen.
Verklaring: Als de wisselkoers van het Britse pond daalt, worden de prijzen van de Britse producten in het buitenland goedkoper (de concurrentiepositie verbetert).
Hierdoor zal er meer vraag komen naar Britse producten. Dit zal de bestedingen (de effectieve vraag) stimuleren.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 11

34 Als consumenten een groot consumentenvertrouwen hebben, gaan ze meer consumeren. Een grotere vraag van de consumenten betekent dat de productie omhoog zal gaan.

35 In het geval van een neergaande conjunctuur neemt de werkloosheid toe, waardoor bij mensen inkomen wegvalt. Werkloosheidsuitkeringen vangen deze inkomensterugval (gedeeltelijk) op, waardoor de bestedingen minder sterk zullen afnemen

36 Een van de volgende antwoorden.
- Door oplopende binnenlandse inflatie verslechtert de concurrentiepositie. Hierdoor worden exportproducten voor het buitenland duurder. Hierdoor daalt de export.
- Door oplopende binnenlandse inflatie verslechtert de concurrentiepositie. Hierdoor worden importproducten voor het eigen land relatief goedkoper. Hierdoor stijgt de import.

37 Bij (1) uitgaven.
Bij (2) lopende rekening.
Bij (3) risico-avers gedrag.
Bij (4) reële.
Bij (5) daalt.

(Toelichting:
bij (1): import leidt tot betalingen aan het buitenland.
bij (2): import van producten wordt geboekt op de goederenrekening die een onderdeel is van de lopende rekening.
bij (3): Balamani koopt alvast goud in de VS omdat indien de roepi verder blijft zakken, de dollar dus duurder wordt en hij zodoende steeds meer moet gaan betalen voor het goud. Hij wil dat risico niet lopen.
bij (4) en (5): door inflatie daalt dezelfde hoeveelheid geld in koopkracht.)

38 Beleggers zullen hun geld van Indiase (spaar)rekeningen halen en op spaarrekeningen in de VS zetten. Indiase roepies moeten worden omgezet in Amerikaanse dollars. De vraag naar dollars op de valutamarkt stijgt. Dit leidt tot een hogere wisselkoers van de dollar ten opzichte van de roepie. Hierdoor moeten Indiase burger voor het uit de VS geïmporteerde goud en gouden sieraden, in roepies, meer betalen. (64 woorden)

Opgave 12

39 De index van de koers van de euro in roebel was op 1 januari 2014 120,5. De koers van de euro was dus 1,205 × de koers op 1 januari 2010. Dit betekent dat de euro:
1,205 × 40 = 48,2 roebel waard was.
Een roebel is op 1 januari 2014: € 1 ÷ 48,2 = € 0,021 dat wil zeggen 2,1 eurocent.
De index van de koers van de euro in roebel was op 22 november 2014 151. De koers van de euro was dus 1,51 × de koers op 1 januari 2010. Dit betekent dat de euro:
1,51 × 40 = 60,4 roebel waard was.
Een roebel is op 22 november 2014: € 1 ÷ 60,4 = € 0,017 dat wil zeggen 1,7 eurocent.
De roebel is dus met: 2,1 – 1,7 = 0,4 eurocent gedaald.

40 Doordat de koers van de roebel daalde, werden exportproducten van Europese producenten duurder op de Russische markt. Hierdoor konden zij slechter concurreren met lokale bedrijven in Rusland.

41 Door de Russische boycot nam het aanbod van zuivel, vlees, vis en fruit op de Russische markt af, waardoor de prijs steeg.

© ThiemeMeulenhoff

42 Een van de volgende uitleggingen.
- Door verhoging van de rente werd beleggen door buitenlanders in Rusland aantrekkelijker in vergelijking tot beleggen in andere landen. Hierdoor nam op de valutamarkt de vraag naar de roebel toe met als gevolg dat de koersdaling van de roebel kon worden beperkt.
- Door verhoging van de rente werd beleggen door Russen in Rusland aantrekkelijker in vergelijking tot beleggen in andere landen. Hierdoor nam op de valutamarkt het aanbod van de roebel af met als gevolg dat de koersdaling van de roebel kon worden beperkt.

43 Op 29 oktober 2014 vond de valuta-interventie plaats.
Verklaring: Na 29 oktober zie je dat de koers van euro in roebels daalt, met andere woorden de koers van de roebel in euro's is gestegen. De Centrale Bank van Rusland zal euro's/andere deviezen hebben verkocht om de koers van de roebel te ondersteunen.

44 Door de daling van de olieprijs kreeg Rusland minder dollars voor haar olie betaald. De valutareserves van Rusland (in dollars) namen daardoor af en werden ontoereikend om (langdurig) valuta-interventies uit te voeren.

Opgave 13

45 Het saldo Lopende Rekening eind januari = exportwaarde eind januari – importwaarde eind januari → −1.475 mld = 4.510 mld – importwaarde eind januari →
importwaarde eind januari = 4.510 mld + 1.475 mld= 5.985 mld.
De importwaarde eind januari 2012 is 10% hoger dan begin januari 2012 →
De importwaarde eind januari = 1,10 × importwaarde begin januari →
5.985 mld = 1,10 × importwaarde begin januari →
Importwaarde begin januari = 5.985 mld ÷ 1,10 = 5.440,9 mld yen.

46 De economische crisis in de VS als verklaring:
Door de economische crisis importeert de VS minder uit Japan, waardoor Japan minder exporteert.
Een van de volgende verklaringen met betrekking tot de dure yen als verklaring.
- Door de dure yen is de export van Japan relatief duur voor het buitenland en zal daardoor afnemen.
- Door de dure yen is de import relatief goedkoop en zal daardoor toenemen.

47 De verkeersvergelijking van Fisher luidt: M × V = P × T.
Als M (geldhoeveelheid) daalt zal P (prijspeil) ook dalen, als V (de omloopsnelheid) en T (aantal transacties) niet veranderen.

48 Bij deflatie of daling van het gemiddelde prijspeil stellen consumenten hun aankopen uit omdat ze op termijn dan goedkoper kunnen kopen (waardoor de koopkracht stijgt).
Als reactie op de vraagdaling zullen bedrijven hun prijzen verlagen om de vraag van de consument te stimuleren.

49 Voorbeelden van een uitleg.
- Het verhogen van de overheidsuitgaven beïnvloedt de effectieve vraag of conjunctuur direct. Het verlagen van de tarieven van de inkomstenbelasting beïnvloedt de conjunctuur of effectieve vraag indirect. Weliswaar stijgt het netto-inkomen, maar omdat de consumenten sparen en ook buitenlandse goederen kopen, is er sprake is van een spaar- en/of importlek. Zodoende is het effect op de conjunctuur (of effectieve vraag) kleiner bij eenzelfde bedrag aan inkomstenbelastingverlaging.

- Het verlagen van de tarieven van de inkomstenbelasting zet consumenten onvoldoende aan tot extra binnenlandse bestedingen. Dit als gevolg van de deflatie, waardoor de consument terughoudend is met het doen van niet direct noodzakelijke aankopen. De uitbreiding van overheidsuitgaven heeft daarentegen wel het gewenste (grotere) effect.

50 Bij a: 2 (binnenlandse bestedingen Japan stijgen).
Bij b: 5 (laagconjunctuur slaat om in hoogconjunctuur).
Bij c: 3 (wisselkoers yen ten opzichte van dollar daalt).
Bij d: 4 (import voor Japan wordt duurder).
Bij e: 1 (Japanse export neemt toe).

Opgave 14

51 De beleggingen door China in de VS zijn toegenomen. De uitgaven op de kapitaalrekening van de Chinese betalingsbalans zullen dan ook zijn toegenomen en dit kan hebben bijgedragen aan een daling van het overschot.
NB. Een overschot op de kapitaalbalans betekent dat er meer geldkapitaal het land inkomt dan er uitgaat.

52 De functionarissen zullen pleiten voor een koersstijging van de yuan.
Een van de volgende verklaringen:
- Een stijging van de waarde van de yuan maakt de Chinese producten in dollars duurder. Hierdoor kan de waarde (in dollars) van de uitvoer naar de VS dalen.
- Een stijging van de waarde van de yuan maakt het voor China goedkoper om in de VS te kopen. Hierdoor zal de vraag naar producten uit de VS door China toenemen. Hierdoor kan de waarde van de invoer (in dollars) van China stijgen. Dit betekent dat de exportwaarde van de VS naar China (gemeten in dollars) ook toeneemt.

53 Een daling van het aanbod van kapitaal uit China in de VS kan tot een krappere kapitaalmarkt in de VS leiden. Hierdoor kan de kapitaalmarktrente stijgen.

Opgave 15

54 Als een land in een onderbesteding terecht komt, dan daalt de productie. Dit kan leiden tot een toename van de werkloosheid. Hierdoor zal het beroep op de sociale uitkeringen toenemen.

55 Een van de volgende antwoorden.
- Door een renteverlaging wordt geld lenen aantrekkelijker, waardoor de bestedingen toenemen. Deze toename zal de productie stimuleren.
- Door een renteverlaging wordt geld sparen minder aantrekkelijk, waardoor de bestedingen toenemen. Deze toename zal de productie stimuleren.

56 Een van de volgende antwoorden.
- De toenemende productie leidt tot een toename van het nationaal inkomen. Dit betekent dat de noemer van de staatsschuldquote groter wordt. Hierdoor daalt de staatsschuldquote.
- De toenemende productie leidt tot hogere belastingontvangsten. Hierdoor kan het tekort van de overheid kleiner worden en zal de staatsschuld minder groeien. De teller zal dan (procentueel) minder stijgen dan de noemer, waardoor de staatsschuldquote daalt.

57 De staatsschuldquote = staatsschuld ÷ nationaal inkomen
Een van de volgende antwoorden.
- Beleggen in het eurogebied wordt voor internationale beleggers van buiten het eurogebied aantrekkelijker. Hierdoor zal de vraag naar euro's (op de valutamarkt) stijgen. Dit kan leiden tot een stijging van de wisselkoers van de euro.
- Beleggen in het eurogebied wordt voor 'binnenlandse' beleggers aantrekkelijker. Hierdoor zal het aanbod van euro's (op de valutamarkt) dalen. Dit kan leiden tot een stijging van de wisselkoers van de euro.

58 Door een stijging van de euro worden producten geïmporteerd van buiten het eurogebied omgerekend in euro's goedkoper. Als deze lagere importprijzen worden doorberekend, kan dit tot lagere consumentenprijzen leiden.

Opgave 16

59 De economische krimp in de eurozone leidt tot een vermindering van de export van Turkije naar de eurozone. Hierdoor daalt de vraag op de valutamarkt naar de Turkse lira, waardoor de koers van de lira daalt.

60 Bilal heeft daarmee € 12.779 verloren.
Berekening: Op 1 mei 2013 is \$ 1 = 1,79 lira en € 1 = \$ 1,29 → \$ 1 = $\frac{€\,1}{1{,}29}$ →

1,79 lira = $\frac{€\,1}{1{,}29}$ → € 1 = 1,29 × 1,79 = 2,31 lira.

Op 1 september 2013 is \$ 1 = 2,05 lira en € 1 = \$ 1,32 → \$ 1 = $\frac{€\,1}{1{,}32}$

→ 2,05 lira = $\frac{€\,1}{1{,}32}$ → € 1 = 1,32 × 2,05 = 2,71 lira.

Bij wisselen op 1 mei 2013: $\frac{200.000}{2{,}31}$ = € 86.580.

Bij wisselen op 1 september 2013: $\frac{200.000}{2{,}71}$ = € 73.801.

Bilal heeft een nadeel van € 86.580 − € 73.801 = € 12.779.

61 Een van de volgende antwoorden.
- Een koersverlaging van de lira maakt importeren voor Turkije duurder. Als de verhoging van de importprijzen wordt doorberekend in de verkoopprijzen, heeft dat oplopende (kosten)inflatie tot gevolg.
- Een koersverlaging van de lira maakt exporteren vanuit Turkije goedkoper. Als door toenemende export de capaciteitsgrenzen worden bereikt, heeft dat (bestedings) inflatie tot gevolg.

62 Grafiek 1 geeft de ingreep van de TCB juist weer.
Toelichting: Het aanbod van dollars op de valutamarkt neemt toe van A1 naar A2.

Opgave 17

63 a Werkgevers willen winst behouden (belang 2).
b Werknemers willen koopkracht behouden (belang 1).

64 Consumenten verwachten bij deflatie verdere prijsdaling en stellen hun consumptie uit. Dit betekent daling van de bestedingen en van de productie en dus daling van de economische groei.

65 Het deflatierisico nam af.
Verklaring: Het deflatierisico in de eurozone is gelijk gebleven (−6, −6), terwijl het deflatierisico in Nederland is afgenomen (−8, −6).

66 De ECB wil de rente verlagen om daarmee te bereiken dat in de eurozone (de consumptie, de investeringen en daarmee) de bestedingen toenemen (pijl 10).
Een toename van de bestedingen kan (via pijl 12) leiden tot een stijging van het prijsniveau en dus tot een daling van het deflatierisico.

67 Toelichting bij pijl 1: Door een verlaging van de rente ontstaat kapitaalvlucht uit de eurozone. Daardoor neemt het aanbod van de euro op de valutamarkt toe en daalt de koers van de euro.
Toelichting bij de overige pijlen: De wisselkoersdaling van de euro leidt tot een verbetering van de internationale concurrentiepositie (pijl 2). Hierdoor stijgt de export en verbetert het saldo export − import (pijl 8). Dit leidt uiteindelijk tot meer bestedingen (pijl 9) en minder werkloosheid (pijl 4) in de eurozone.

Opgave 18

68

	Internationale transactie	Lopende rekening	Kapitaalrekening
1	toerisme	x	
2	beleggingen		x
3	goederenimport	x	
4	IMF-noodlening		x
5	rentebetaling aan IMF	x	

(Toelichting:
De lopende rekening van de betalingsbalans omvat de goederen-, diensten- en inkomens-transacties met het buitenland. De kapitaalrekening omvat alle vermogenstransacties met het buitenland, zoals daar zijn: investeringen, beleggingen, leningen van of aan het buitenland.)

69 In 2010: 1 dollar = 5,56 pond, dus: 1 pond = $\frac{1}{5{,}56}$ = 0,1799 dollar

In 2013: 1 dollar = 6,45 pond, dus: 1 pond = $\frac{1}{6{,}45}$ = 0,1550 dollar

De procentuele verandering van de wisselkoers van het pond is:

$$\frac{0{,}1550 - 0{,}1799}{0{,}1799} \times 100\% = -13{,}84\%.$$

De daling is dus 13,84%.

70 Het IMF streeft naar het verlagen van de overheidsuitgaven.
Toelichting:
Het IMF stelt als eis dat de Egyptische overheid stopt met de miljardensubsidiëring van primaire goederen zoals brood, vlees, melk, benzine enz.. Hierdoor zullen de overheids-uitgaven dalen.

71 Door het verstrekken van de noodlening wordt het vertrouwen van de buitenlandse beleggers in Egypte hersteld. Hierdoor zullen buitenlandse beleggingen in Egypte toenemen.

72 Het verstrekken van een noodlening is een signaal dat er sprake is van een verslechterde economische situatie. Risico-aversie bij buitenlandse beleggers zorgt ervoor dat zij Egypte zullen mijden.

73 Aspect 1: het gevolg van de toenemende onrust op de wisselkoers.
Uitleg:
Buitenlandse toeristen zullen Egypte mijden, waardoor de exportbestedingen afnemen. Hierdoor neemt de vraag naar het EGP af, waardoor de wisselkoers daalt. (21 woorden)

Aspect 2: het gevolg van de wisselkoersverandering op de inflatie.
Uitleg:
Door de koersdaling van het EGP worden importgoederen duurder. Deze prijsstijging werkt door in het binnenlands prijsniveau, waardoor de inflatie in Egypte toeneemt. Hierdoor daalt de koopkracht en de bestedingen van de Egyptenaren. (33 woorden)

Opgave 19

74 Een van de volgende antwoorden.
- Op de dienstenrekening.
- Op de lopende rekening.

75 Voorbeelden van verklaringen:
- Cyprus is toegetreden tot een monetaire unie met een stabiele munt. Beleggers met risicoaversie profiteren hiervan.
- Beleggers met risicoaversie zijn ervan uitgegaan dat de EMU bij mogelijk optredende problemen wel financieel te hulp zal komen.

76 Banken op Cyprus kunnen ervan uitgaan dat de EMU hen wel zal redden in het geval hun stabiliteit ernstig in gevaar komt. Dit kan hen ertoe aanzetten om meer spaartegoeden aan te trekken dan verantwoord is.

77 De bijdrage in 2008: 0,40 × 0,50 × 17,2 mld = 3,44 miljard euro
De bijdrage in 2013: 0,70 × 0,75 × 17,9 mld = 9,40 miljard euro

Procentuele verandering:

$$\frac{9{,}40 - 3{,}44}{3{,}44} \times 100\% = 173{,}3\%$$

78 Door de lagere wisselkoers wordt de import voor Cyprus duurder. De hogere importprijzen zullen (deels) worden doorberekend in de prijzen. Dit versterkt de inflatie.

Opgave 20

79 De officiële koers van de dollar is: USD 1 = 4,70 − 020 = 4,50 ARS
Dan is 1 ARS = 1 ÷ 4,5 = 0,22 USD.

80 De volgorde is: kop 1 – kop 4 – kop 3 – kop 2.
(Toelichting:
Als de koers van de dollar stijgt, stijgt als gevolg van de koppeling de koers van de peso mee (kop 4). Hierdoor worden Argentijnse exportprijzen voor het buitenland duurder/geïmporteerde producten voor Argentinië goedkoper (kop 3). Door het tekort op de lopende rekening daalt het vertrouwen van buitenlandse en Argentijnse beleggers in de economie. Hierdoor ontstaat er een kapitaalvlucht (kop 2).)

© ThiemeMeulenhoff

81 Door een koersdaling van de peso verbetert de internationale concurrentiepositie van Argentinië (Argentijnse producten worden in buitenlandse valuta goedkoper en buitenlandse producten worden in peso's duurder). Hierdoor neemt de export toe en de import af.

82 Voorbeelden van antwoorden.
- Door een koersdaling van de peso worden geïmporteerde goederen relatief duur. Als deze hoge importprijzen worden doorberekend in de consumentenprijzen ontstaat er (geïmporteerde kosten)inflatie.
- Door een koersdaling van de peso worden geëxporteerde goederen relatief goedkoop. Als door deze toenemende vraag de productiecapaciteit wordt overschreden ontstaat er bestedingsinflatie.

83 Een van de volgende antwoorden.
- Rente aanpassing.

Maatregel: de rente verhogen.
Uitleg: Door een renteverhoging worden buitenlandse spaarders/beleggers aangetrokken. Hierdoor neemt de vraag naar peso's toe en zal de koers ten opzichte van de dollar stijgen.
- Aan- en verkooptransacties op de valutamarkt.

Maatregel: peso's kopen en (betalen met) verkopen van dollars.
Uitleg:
Als op de valutamarkt meer peso's gekocht worden, dus de vraag naar peso's stijgt, zal de koers van de peso ten opzichte van de dollar gaan stijgen. (Of: Als op de valutamarkt het aanbod van dollars zal stijgen, zal de koers van de dollar ten opzichte van de peso dalen.)

Opgave 21

84 Het exportsaldo = exportwaarde − importwaarde.
De importwaarde in 2003 bedroeg € 200,4 mld.
De exportwaarde in 2003 moet je berekenen.
Bekend is dat de exportwaarde in 2004 9,2% hoger is dan in 2003 en in 2004 € 253,3 mld bedroeg, dus:
Exportwaarde 2004 = 1,092 × exportwaarde 2003 →
exportwaarde 2003 = 253,3 mld ÷ 1,092 = € 232,0 mld
Het exportsaldo = exportwaarde − importwaarde = 232,0 − 200,4 = € 31,6 mld.

85 Saldo lopende rekening = saldo goederenrekening + saldo dienstenrekening + saldo inkomensrekening = 31,6 + 0,0 + −5,6 = € 26,0 miljard

86 De exportwaarde van energie van Nederland in 2002 is groter dan de importwaarde van energie.
Toelichting:
saldo goederenrekening = saldo goederen exclusief energie + saldo energie. Invullen geeft: 19,5 = 18,7 + saldo energie → saldo energie = 0,8. Het saldo is positief, dus exportwaarde energie is groter dan de importwaarde.

87 Voorbeelden van antwoorden:
- Prijsdaling van de export als gevolg van lagere (loon-)kosten (per product).
  Toelichting:
  De kostprijs van Nederlandse producten en daardoor de verkoopprijs kan relatief lager worden, waardoor de Nederlandse exportproducten relatief goedkoper worden. Hierdoor kan de vraag naar exportproducten van Nederland zodanig toenemen dat de exportwaarde stijgt.

© ThiemeMeulenhoff

- Een toegenomen economische groei in het buitenland.
  Toelichting:
  Als in het buitenland de inkomens toenemen, zullen de mensen en bedrijven in dat buitenland meer gaan besteden. Dit kan leiden tot een stijging van de vraag naar exportproducten van Nederland.

NB. De waarde van de export = gemiddelde prijs van de exportproducten × de hoeveelheid exportproducten. De prijs van de export is in euro's.
Als de exportwaarde toeneemt dan moet bijvoorbeeld de hoeveelheid export toenemen of er kan een prijsdaling in euro's zijn, waardoor er heel veel meer producten geëxporteerd worden.

Opgave 22

88 De inflatie in 2000 in Nederland bedroeg 2,6%.
In het jaar 2000 was de cpi 102,6 en de cpi in 1999 was 100. De procentuele stijging was dus: (102,6 − 100) ÷ 100 × 100% = 2,6%.)

89 Twee van de volgende nadelen:
- Er kan aantasting van de koopkracht zijn. De consumenten kunnen minder goederen kopen als de procentuele stijging van hun inkomens achterblijft bij de procentuele prijsstijging.
- Mensen kunnen minder gaan sparen. De koopkracht van het spaargeld wordt aangetast waardoor de mensen minder kunnen gaan sparen.
- De internationale concurrentiepositie kan verslechteren. Als onze prijzen meer stijgen dan die van onze buitenlandse concurrenten, kunnen we te duur worden. Het buitenland is dan eerder geneigd om de producten niet meer bij ons te kopen.

90 Uit de zin: 'Sommigen ... per 1 januari 2001'.
Een forse verlaging van de inkomstenbelasting betekent dat mensen meer netto inkomen hebben. Dit kan de bestedingen van de consumenten stimuleren en leiden tot bestedingsinflatie.

91 Gekozen voor ontwikkeling 1: Ondernemers passen diepte-investeringen toe.
Uitleg: Door het toepassen van diepte-investeringen zal de arbeidsproductiviteit stijgen. Hierdoor kunnen de loonkosten per product dalen. Hierdoor kunnen de ondernemingen de verkoopprijzen verlagen.
Gekozen voor ontwikkeling 2: De koersstijging van de euro ten opzichte van de dollar en de yen.
Uitleg: Een hogere koers van de euro betekent dat wij minder betalen voor de dollar en de yen. Hierdoor wordt het buitenland goedkoper en zullen de importprijzen (in euro's) in Nederland dalen. Deze lagere kosten kunnen in de verkoopprijzen worden doorberekend.
Gekozen voor ontwikkeling 3: De verhoging van de sociale premies.
Uitleg: Hogere sociale premies zullen leiden tot lagere netto inkomens. Hierdoor kunnen de looneisen hoger worden. Dit kan leiden tot hogere loonkosten en hogere loonkosten per product. De ondernemingen kunnen deze verhoging van kosten in de verkoopprijzen doorberekenen.

Opgave 23

92 De laagste inkomensgroep krijgt een derde van de belastingverlaging, dat is:
\$ 1.700 miljard ÷ 3 = \$ 566,67 miljard.
De groep inkomenstrekkers is in totaal 180 miljoen.
De laagste groep vormt: 100 − 1 − 19 = 80% van het totaal, dus 0,80 × 180 = 144 miljoen inkomenstrekkers.
Per inkomenstrekker krijgen ze dus gemiddeld: \$ 566,67 mld. ÷ 144 mln. = \$ 3.935.

93 Een belastingverlaging voor de inkomenstrekkers leidt tot een hoger netto-inkomen. Hierdoor kunnen mensen meer besteden. Hogere bestedingen stimuleren de productie en daarmee zal de werkgelegenheid toenemen en de (conjuncturele) werkloosheid afnemen.

94 Voorbeelden van antwoorden zijn:
- Door een inkomstenbelastingverlaging houden mensen netto meer over. Dit kan leiden tot lagere looneisen en (relatief) lagere lonen. Hierdoor kunnen de loonkosten ten opzichte van het buitenland dalen. Lagere kosten kunnen worden doorberekend in de exportprijzen en daardoor verbetert de internationale concurrentiepositie. Dit stimuleert de export, waardoor de productie en het aantal arbeidsplaatsen kan toenemen.
- Door een inkomstenbelastingverlaging houden mensen netto meer over. Dit kan leiden tot lagere looneisen en (relatief) lagere lonen. Hierdoor kunnen de loonkosten ten opzichte van kapitaalkosten dalen. Hierdoor kan er vervanging plaatsvinden van kapitaal door arbeid en zal het aantal arbeidsplaatsen toenemen.

95 Nee, het plan van Bush werkt niet anticyclisch als het merkbaar wordt tijdens een hoogconjunctuur. Anticyclisch wil zeggen: tegen de conjunctuurgolf in werken, dus verzwakken/verkleinen van de golf. Als de bestedingen pas gestimuleerd worden in een hoogconjunctuur, zal de conjunctuurgolf echter hoger/sterker worden.

Opgave 24

96 De vergelijking met het hetzelfde kwartaal een jaar eerder is het meest geschikt voor een vergelijking van de conjuncturele ontwikkeling.
Een van de volgende verklaringen:
- Door de vergelijking met het bbp van het voorafgaande kwartaal kan een vertekening van de economische groei als gevolg van seizoensinvloeden ontstaan.
- Door de vergelijking met het bbp van hetzelfde kwartaal van het voorafgaande jaar kan een vertekening van de groei als gevolg van seizoensinvloeden worden uitgesloten.

97 Eerste gevolg: een krappe arbeidsmarkt/daling van het aantal openstaande vacatures.
Toelichting:
Een periode van hoogconjunctuur gaat gepaard met sterk stijgende bestedingen waardoor de productie en de vraag naar arbeid sterk groeit.
Tweede gevolg: de relatief hoge inflatie.
Toelichting:
Een periode van hoogconjunctuur gaat gepaard met sterk stijgende bestedingen. Hierdoor gaan de bestedingen de productiecapaciteit overtreffen en kan er bestedingsinflatie ontstaan.

98 Dit blijkt uit het gegeven: de daling van de arbeidsproductiviteit (met 0,4%).
Toelichting:
De groei van het bbp blijft achter bij de groei van de werkgelegenheid door een daling van de productie per arbeider/arbeidsjaar. Eenzelfde hoeveelheid werkenden (gemeten in arbeidsjaren) zal nu minder produceren.

99 De tweede aanwijzing is de relatief hoge inflatie in Nederland.
Toelichting:
De concurrentiepositie van Nederland zal verslechteren doordat de prijzen in Nederland sterker stijgen dan in het buitenland. Hierdoor zal de export dalen/minder sterk stijgen.

Opgave 25

100 De prijs voor de garderobe was 1 gulden en dit komt overeen met 0,45378 euro. De prijs wordt 1 euro.
De procentuele verandering van de prijs van de garderobe is dan:
(1 − 0,45378) ÷ 0,45378 × 100% = 120,4%.

101 De prijsstijging tussen 2000 en 2004 was 17,7%. Het indexcijfer = 117,7 als 2000 = 100.
Als het indexcijfer 117,7 van de horeca gecorrigeerd wordt voor de prijsstijging van 11,2%, dan weten we de prijsstijging in 2001. Het jaar 2000 blijft dan basisjaar = 100.
Het indexcijfer van de horeca in 2001 is dan: (117,7 ÷ 111,2) × 100 = 105,8.
De prijsstijging in 2001 was dus 5,8%.
NB. De prijsstijging tussen 2001 en 2004 was 11,2%. Het indexcijfer = 111,2 als 2001 = 100.

102 Een relatief hoge prijsstijging van een artikelgroep kan de vraag naar deze artikelen meer dan evenredig doen dalen. Hierdoor kan het aandeel van de uitgaven aan deze artikelgroep in de totale uitgaven zijn afgenomen.

103 Studenten zullen een groter deel van hun budget uitgeven in de horeca dan de gemiddelde Nederlander.

Opgave 26

104 Twee van de volgende bestedingscategorieën:
- De investeringen.
- De consumptie.
- De import.

105 De ontwikkeling van het consumentenvertrouwen heeft de groei van de totale bestedingen afgeremd
Verklaring: Het consumentenvertrouwen is gedaald, waardoor de consumptieve bestedingen kunnen afnemen.

106 Voorbeelden van antwoorden:
- Door de groei van de totale bestedingen kan de productiecapaciteit tekortschieten waardoor er inflatie ontstaat.
- Door de groei van de werkgelegenheid is de arbeidsmarkt verkrapt. Dit kan leiden tot hogere loonstijgingen. Als deze worden doorberekend in de prijzen kan er inflatie ontstaan.

Opgave 27

107 De Noorse overheid heeft gekozen voor het kapitaaldekkingsstelsel.
Verklaring: De ingelegde bedragen in het petroleumfonds worden belegd en pas in de toekomst gebruikt.

© ThiemeMeulenhoff

108 Bij (1): verbetert
Bij (2): lopende rekening
Bij (3): verslechtering
Bij (4): kapitaalrekening
(Toelichting:
Bij (1). Export betekent inkomsten voor Noorwegen.
Bij (2). Export van producten wordt geboekt op de goederenrekening. Dit is een onderdeel van de lopende rekening.
Bij (3). Door de aankoop van buitenlandse beleggingen ontstaat er een uitgave aan het buitenland.
Bij (4). Beleggingen en investeringen in het buitenland worden geboekt op de kapitaalrekening.)

109 Indien alle berekeningen plaats vinden in euro’s.
In Noorwegen wonen 4,9 mln. mensen. Het bbp per hoofd is $ 96.102, dus het bbp is:
4,9 mln. × $ 96.102 = $ 470,9 mld.
$ 1 = NOR 5,98 → NOR 1 = $ 1 ÷ 5,98 = $ 0,17
€ 1 = NOR 7,90 → NOR 1 = € 1 ÷ 7,90 = € 0,13
Dus: $ 0,17 = € 0,13 → $ 1 = € 0,13 ÷ 0,17 = € 0,76.
Het bbp in euro’s is dan: 0,76 × 470,9 miljard = € 357,9 mld.

Het vermogen van het Petroleumfonds is € 401 miljard, het vermogen is meer dan 100% van het bbp.
NB. Je had natuurlijk alles ook naar dollars of Noorse kronen kunnen berekenen.
NB. De bovenstaande getallen zijn afgerond.

110 Nederland heeft de exportopbrengsten direct gebruikt voor lopende overheidsuitgaven.
Noorwegen heeft de exportopbrengsten opgespaard voor toekomstige overheidsuitgaven.

111 Noorwegen heeft in 2010 een hogere productie per hoofd, een lagere werkloosheid, een beter begrotingssaldo en een lagere staatschuldquote dan Nederland. Noorwegen heeft in tijden van laagconjunctuur de verslechtering van de overheidsfinanciën kunnen opvangen met behulp van het Petroleumfonds. Het Petroleumfonds is ingezet om in slechtere tijden de Noorse economie te stimuleren. Hierdoor is de welvaart en werkgelegenheid minder gedaald dan in Nederland. (63 woorden)

Opgave 28

112 Een van de volgende andere beperkende maatregelen:
- Boycot van Chinese producten.
- Quotering van de import uit China.
- Verscherping kwaliteitseisen aan Chinese producten.
- Verscherping douanecontroles op Chinese producten.

113 Een van de volgende nadelen:
- China zal reageren met handelssancties tegen exportproducten van de VS, waardoor de VS minder zal exporteren (handelsoorlog).
- De inflatie in de VS zal toenemen (of het consumentensurplus in de VS zal dalen), als gevolg van invoerheffingen op Chinese producten (of vermindering van – goedkope – Chinese importen).
- China zal reageren met verscherping van regels, voorwaarden e.d. voor directe investeringen van Amerikaanse bedrijven in China, waardoor de groeiperspectieven van de economie van de VS minder worden.

© ThiemeMeulenhoff

114 De koers van de yuan in maart 2010 is: 1,0183 × 0,146 = 0,149 dollar.
De koers is volgens de econoom 40% ondergewaardeerd; met andere woorden de yuan bereikt een waarde van slecht 60%. De koers van de yuan zou dus volgens de econoom moeten zijn:

$$\frac{0{,}149}{0{,}6} = 0{,}25 \text{ dollar}$$

115 Een argument op basis van bron 30:
Uit bron 30 is af te leiden dat in China de binnenlandse consumptie een relatief kleine bijdrage levert aan het bbp. Dit zou kunnen wijzen op onvoldoende compensatie voor het wegvallen van exportmarkten.

Een van de volgende argumenten op basis van bron 31:
- Uit bron 31 is af te leiden dat het aandeel van de export in het bbp (of de waarde van de export in 2009 is afgenomen). Dit zou er op kunnen duiden dat de beperkte koersstijging van de yuan vanaf maart 2009 al zeer nadelige gevolgen heeft gehad voor de internationale concurrentiepositie van de Chinese exporteurs.
- Uit bron 31 is af te leiden dat de economische groei van China (% mutatie bbp) vanaf 2007 vertraagt. Hierdoor zal de Chinese economie minder goed in staat zijn afzetvermindering van de exportgerichte sectoren op te vangen.

116 Een van de volgende argumenten op basis van bron 31, onderdeel B:
- De reële groei van het bbp (economische groei) is in 2009 nog steeds hoog en is elk jaar vrijwel gelijk is aan de groei van de particuliere consumptie. Dit kan er op duiden dat de groei weinig hinder ondervindt van een exportterugval (zoals in 2009).
- De investeringen van bedrijven en overheid groeien juist sterk. Dit zou kunnen betekenen dat productiecapaciteit die vrijvalt door lagere export ingezet wordt voor een grotere productie van kapitaalgoederen.

Opgave 29

117 Bij 1: gedaald. (Uitleg: de nominale lonen zijn gelijk gebleven en de prijzen zijn met 2,2% gestegen.)
Bij 2: meer uit dan. (Uitleg: de wegingsfactor wonen is groter dan de wegingsfactor hotels etc.)
Bij 3: gelijk gebleven. (Uitleg: in 2005 was het prijsindexcijfer van communicatie 100 en dat is gelijk aan het basisjaar dat altijd op 100 wordt gesteld.)

118 Het partiële prijsindexcijfer voor categorie 02 is in 2005 gelijk aan de totale CPI. Als men het partiële prijsindexcijfer voor categorie 02 niet meetelt in de gezondheidsindex zal het dus voor de uitkomst van de berekening van het gemiddelde prijsindexcijfer geen verschil maken of dit cijfer wel of niet wordt meegenomen.

119 Berekening:
De stijging van de gezondheidsindex is gelijk aan de stijging van het brutoloon, dus van 2005 naar 2011 is dit: 41.125 ÷ 35.000 × 100 = 117,5.
Van 2004 naar 2005 is de gezondheidsindex gestegen naar 100,9 (zie ook vorige vraag).
Dus de gezondheidsindex 2011 met als basis 2004 is zodoende:
1,009 × 117,5 = 118,6.
NB. Je kan het ook berekenen via: wegingsfactor categorie 1 × pic categorie 1 + wegingsfactor categorie 3 × pic categorie 3 + etc. en dit delen door wegingsfactor categorie 1 + wegingsfactor categorie 3 + etc. (dus weglaten categorie 2). Maar dit is veel omslachtiger.

120 Werknemers die met de auto of de motor naar het werk reizen, zullen relatief hoge uitgaven hebben aan benzine of diesel. Deze uitgaven zijn tussen 2005 en 2011 meer dan de gezondheidsindex in prijs gestegen, maar worden niet meegenomen in de loonindexering. (uitgaven benzine of diesel met (121,6 − 110,9) ÷ 100,9 × 100% = 20,5%; gezondheid is met 3,5% gestegen.)

121 Tijdens een economische crisis kan het van belang zijn om de koopkracht op peil te houden. Er blijft dan voldoende vraag naar goederen en diensten en die zorgt voor productie en daarmee tot behoud van werkgelegenheid. (37 woorden)

Oefenen met hele examens en uitleg
bij de goede antwoorden.

Deel 2a Examens met uitwerkingen

Examen 2018-I

Opgave 1

bron 1 **kosten Metolani**

constante kosten:	
– ontwikkelkosten	€ 20 miljoen
– management- & personeelskosten	€ 15 miljoen
– verzekeringspremies	€ 5 miljoen
variabele kosten (proportioneel):	
– per verpakking van 1.000 pillen	€ 50

bron 2 **prijsafzet- en MO-functie Metolani van drogisterijen op de Nederlandse markt**

P = −25Q + 230	P (prijs) en MO (marginale opbrengsten) in euro's per verpakking P = prijs die de drogisterij betaalt aan de fabrikant
MO = −50Q + 230	Q in miljoenen verpakkingen

bron 3 **vraaglijn Metolani van drogisterijen op de Duitse markt**

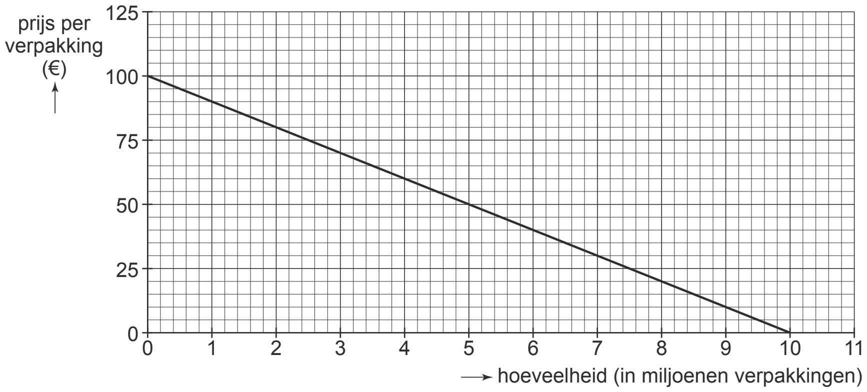

Slapend rijk worden?
De Nederlandse onderneming Pil&Pill (P&P) is van plan het product Metolani op de markt te brengen. Metolani is een pil om slaapproblemen te verhelpen. Het product is beschermd met een Europees octrooi.
Metolani zal, zonder doktersrecept, uitsluitend verkrijgbaar zijn bij drogisterijen in Nederland en Duitsland. Drogisterijen in Nederland en Duitsland zijn vergelijkbare winkels.

2p **1** Zijn drogisterijen actief op een markt van volkomen concurrentie of op een markt van monopolistische concurrentie? Licht je keuze toe aan de hand van een kenmerk van de gekozen marktvorm.

P&P wil Metolani in verpakkingen van duizend pillen aan de drogisterijen verkopen. Concurrenten van P&P bieden in Duitsland echter ook pillen met een vergelijkbare werking aan drogisterijen aan. Daarom stelt de financieel manager van P&P het volgende voor:
– Op de Duitse markt hoeven alleen de variabele kosten terugverdiend te worden, zodat we in Duitsland een lagere prijs kunnen vragen dan in Nederland. De vaste (constante) kosten (zie bron 1) zullen dan op de Nederlandse markt terugverdiend moeten worden.
– Op de Nederlandse markt vragen we een prijs waarbij er maximale totale winst wordt behaald.

Gebruik bron 1 en 2.
2p **2** Bereken wat de prijs per verpakking Metolani op de Nederlandse markt wordt als het voorstel van de financieel manager wordt uitgevoerd.

Gebruik bron 1 en 3.
2p **3** Bereken de omzet die P&P op de Duitse markt zal behalen als het voorstel van de financieel manager wordt uitgevoerd.

De directeur reageert op het voorstel van de financieel manager: “Ik vraag me af of we prijsdiscriminatie kunnen toepassen, omdat er dan voldaan moet worden aan bepaalde voorwaarden.”
1p **4** Noem een voorwaarde waaraan moet worden voldaan om op een markt prijsdiscriminatie te kunnen toepassen.
Nog voordat Metolani wordt geïntroduceerd, blijkt volgens Europese richtlijnen dat de hoeveelheid werkzame stof per pil Metolani te hoog is om de pillen vrij te mogen verkopen bij drogisterijen. Er wordt besloten dat Metolani zowel in Nederland als in Duitsland uitsluitend op doktersrecept bij apotheken mag worden verkocht.

Gebruik bron 3.
2p **5** Zal de vraaglijn van apotheken naar Metolani ten opzichte van de vraaglijn van drogisterijen naar Metolani meer naar links of meer naar rechts liggen? Licht je keuze toe.

Opgave 2

bron 1 **macro-economische indicatoren Nederland, 2012 en 2013**

		2012	2013
bruto binnenlands product (bbp)	*miljard euro*	640,6	642,9
reële economische groei	*% mutaties ten opzichte van het voorgaande jaar*	−1,2	−0,7
bruto nationaal inkomen (bni)	*miljard euro*	642,7	643,6
per inwoner	*euro*	39.281	38.874
consumentenprijsindex (cpi)	*% mutaties ten opzichte van het voorgaande jaar*	2,1	…

bron 2 **staat van middelen en bestedingen Nederland, 2013**

	2013
beschikbaar voor bestedingen	*in miljarden euro's*
bbp	642,9
invoer	466,8
totale bestedingen	
consumptie	289,6
investeringen	94,3
overheid	192,6
uitvoer	533,2

bron 3 **geldkringloop Nederland van 2013 in miljarden euro’s**

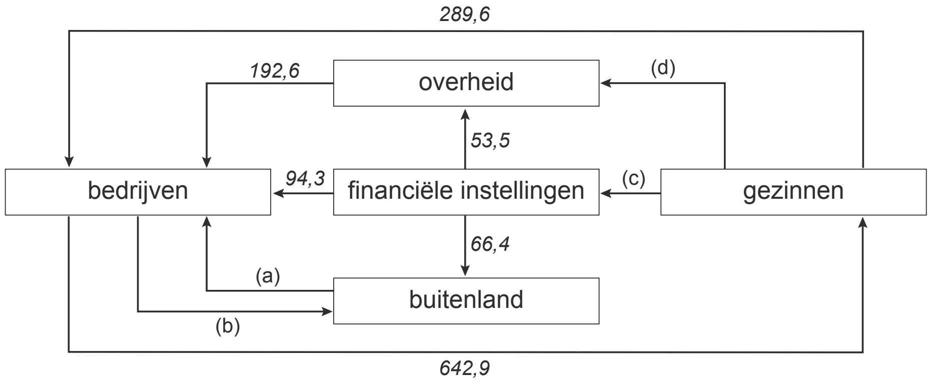

bron 4 **onderdeel van het Stabiliteitspact EMU**

Om de stabiliteit van de euro te garanderen moeten landen die de euro hebben ingevoerd (EMU-landen) voldoen aan de volgende voorwaarden:	
overheidsschulden	≤ 60% van het bbp
overheidstekort	≥ 3% van het bbp

Van nationaal rekenen naar nationaal beleid
Gegevens uit de nationale rekeningen spelen een centrale rol bij het vaststellen van het economisch en monetair beleid. De economische groei, het overheidstekort en het nationaal spaarsaldo zijn belangrijke macro-economische indicatoren uit de nationale rekeningen. Bronnen 1, 2 en 3 zijn onderdelen uit de nationale rekeningen van Nederland in 2013.

In de nationale rekeningen wordt het bruto binnenlands product (bbp) gebruikt om de economische groei te meten. Het bbp wordt ook vaak gebruikt om de welvaart te meten. Aan deze maatstaf kleven wel bezwaren, omdat sommige economische verschijnselen niet in het bbp zijn opgenomen. Dit kan betekenen dat de welvaart wordt onderschat of overschat.

Hieronder staan drie economische verschijnselen.
1 negatieve externe effecten
2 productie in het zwarte circuit
3 vrijwilligerswerk

2p **6** Geef bij elk verschijnsel aan of het verschijnsel voor een onderschatting of een overschatting van de welvaart zorgt als deze gemeten wordt via het bbp.

Gebruik bron 1.
3p **7** Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
– Het bbp van € 642,9 miljard geeft …(1)… weer van alle in Nederland geproduceerde goederen en diensten in het jaar 2013. Het wordt ook wel de …(2)… genoemd.
– Het bbp is de productiewaarde op Nederlands grondgebied. Het bruto nationaal inkomen (bni) is de productiewaarde voortgebracht door alle Nederlanders. Omdat het bbp kleiner is dan het bni zijn de ontvangen primaire inkomens uit het buitenland …(3)… dan de betaalde primaire inkomens aan het buitenland.

Kies uit:
bij (1) de nominale waarde / het totale surplus
bij (2) koopkracht / totale bruto toegevoegde waarde
bij (3) groter / kleiner

Gebruik bron 1 en 2.
2p **8** Bereken de procentuele verandering van de consumentenprijsindex in 2013 in Nederland en rond af op twee decimalen nauwkeurig.

De staat van middelen en bestedingen kan ook worden weergegeven in een geldkringloop (zie bron 3).

Gebruik bron 2 en 3.
3p **9** Welke getallen moeten worden ingevuld bij (a), (b), (c) en (d) in bron 3?
Noteer je antwoord als volgt:
bij (a) …
bij (b) …
bij (c) …
bij (d) …

Als gevolg van de kredietcrisis en de daaropvolgende eurocrisis is het consumenten- en producentenvertrouwen in Nederland in 2013 laag. Dat uit zich in afnemende particuliere bestedingen (consumptie en investeringen), een toenemend nationaal spaaroverschot en een dalende inflatie. Een econoom stelt: “Op basis van deze gegevens zou de Nederlandse overheid er verstandig aan doen conjunctuurbeleid te voeren. Maar omdat Nederland zich moet houden aan het Stabiliteitspact van de Economische en Monetaire Unie (EMU), is conjunctuurbeleid vrijwel onmogelijk geworden.”

Gebruik bron 2.
2p **10** Bereken het nationaal spaaroverschot van Nederland in 2013.

2p **11** Noem twee manieren waarop een overheid conjunctuurbeleid kan voeren om de economische groei te stimuleren.

Gebruik bron 3 en 4.
2p **12** Leg uit met behulp van een berekening dat de Nederlandse overheid in 2013, binnen de regels van het Stabiliteitspact, geen anticyclisch conjunctuurbeleid kan voeren.

Opgave 3

bron 1 **fragment uit het SMS-ondernemingsplan 2013**

1 investeringsprogramma in 2013 van 1.000 miljoen Surinaamse dollar (SRD) in landbouwgrond en in installaties om suikerriet te kunnen omzetten in suiker en/of biobrandstof
2 jaarlijks 42.000.000 kg (= 42.000 ton) suikerriet verbouwen
3 dit suikerriet verwerken tot suiker, onder de voorwaarde dat de minimale opbrengst 760 United States dollars (USD) per ton suiker is
4 indien deze opbrengst niet gerealiseerd kan worden, het suikerriet verwerken tot biobrandstof

Opmerking bij punt 3:
Vanwege de geringe binnenlandse vraag zal het grootste gedeelte van de suikerproductie geëxporteerd moeten worden naar de Europese Unie (EU) en/of de Verenigde Staten (VS).

bron 2 **wisselkoers euro ten opzichte van US dollar (USD) en Surinaamse dollar (SRD) (jaargemiddelden)**

jaar	euro	USD	SRD
2011	1	1,32	3,64
2012	1	1,34	4,56
2013	1	1,35	4,38
2014	1	1,35	4,38
2015	1	1,38	4,41

bron 3 **wereldmarktprijs van suiker in US dollar (jaargemiddelden)**

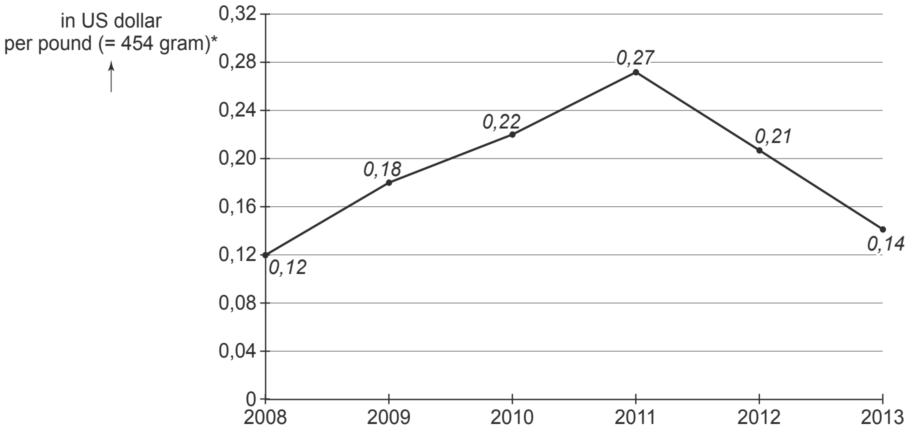

* pound = Engelse gewichtsaanduiding (1 pound = 454 gram)

Hoe duur is de suiker?

> uit een krant, december 2015:
> Suriname wil weer gaan meetellen als producent van suiker. Suikerriet wordt sinds 1980 nog maar mondjesmaat verbouwd in Suriname, terwijl Suriname gedurende een lange periode daarvoor een belangrijke suikerproducent was. Suikerriet is een grondstof voor suiker, maar van suikerriet kan ook biobrandstof worden gemaakt. Biobrandstof wordt gebruikt als energiebron voor bijvoorbeeld auto's en elektriciteitscentrales. De Staatsolie Maatschappij Suriname (SMS) heeft al fors geïnvesteerd om vanaf 2016 suikerriet te kunnen omzetten in suiker en/of biobrandstof.
> Dat blijkt uit het SMS-ondernemingsplan van 2013 (zie bron 1)

2p **13** Is de suiker die het staatsbedrijf SMS produceert wel of geen collectief goed? Licht je keuze toe.

Gebruik bron 1 en 2.

2p **14** Bereken hoeveel US dollar er door SMS in 2013 is geïnvesteerd in het suikerrietproject.

Op de wereldmarkt wordt suiker gemeten in de Engelse inhoudsmaat pound. SMS waardeert in haar ondernemingsplan van 2013 de opbrengst van suiker in kilogrammen (kg).

Gebruik bron 3.

2p **15** Wordt in 2013 voldaan aan de voorwaarde van een minimale opbrengst van 760 US dollar per ton suiker? Toon dit aan met een berekening.

Landbouweconoom Schers doet over het SMS-ondernemingsplan de volgende uitspraak: "Vanwege de wisselkoersontwikkeling tussen 2011 en 2015 en het feit dat de wereldmarktprijs van suiker is uitgedrukt in US dollar, zal de export van door SMS geproduceerde suiker naar de EU toenemen."

Gebruik bovenstaande uitspraak en bron 2.

2p **16** Leg uit dat de export van door SMS geproduceerde suiker naar de EU zal toenemen.

Gebruik bron 1.

2p **17** Leg uit dat uit het ondernemingsplan blijkt dat SMS het ondernemingsrisico wil beperken.

Opgave 4

bron 1 **verschoven eigen risico**

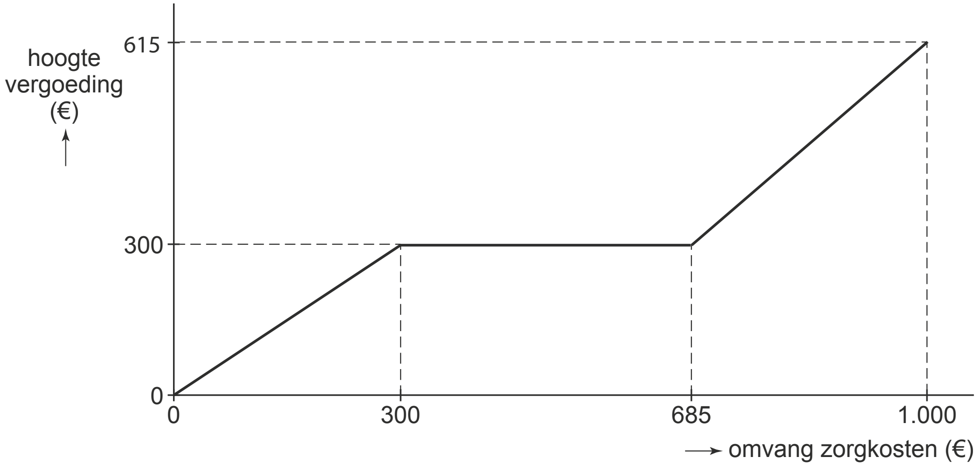

bron 2 **tweets van kijkers als reactie op de uitspraken in het actualiteitenprogramma**

bron 3 effecten van het eigen risico op collectieve zorguitgaven en eigen betalingen

	voorstel		
	minister	**Kamerlid**	**econoom**
	verhogen eigen risico met € 100	verlagen eigen risico met € 100	verhogen eigen risico
prijselasticiteit voor alle zorg die onder het eigen risico valt	−0,14	−0,14	(a)
verandering collectieve zorguitgaven	€ 870 miljoen (daling)	€ 947 miljoen (stijging)	€ 373 miljoen (stijging)
verandering eigen betalingen verzekerden	€ 670 miljoen (stijging)	€ 737 miljoen (daling)	€ 563 miljoen (stijging)
verandering gemiddelde eigen betaling per verzekerde	+50 euro	−55 euro	+42 euro

Zekerheidszoekers in de zorg

Sinds 2006 is de verzekering tegen zorgkosten in Nederland geprivatiseerd. Om hoge zorgpremies te voorkomen is in de Zorgverzekeringswet (Zvw) geregeld dat iedereen die in Nederland woont verplicht een basiszorgverzekering moet afsluiten. Volgens een onderzoeksbureau is een mogelijk gevolg van deze verplichte verzekering een toename van *moral hazard*, waardoor de collectieve zorguitgaven en uiteindelijk de zorgpremies alsnog kunnen stijgen.

3p **18** Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
Bij verzekeringen in het algemeen hangt de keuze van de consument voor het afsluiten van een verzekering onder andere af van de mate van
…(1)…. Bij de basiszorgverzekering is er daarom sprake van verplichte
…(2)…, waarbij de premie voor iedereen gelijk kan blijven. De verplichting voorkomt dat er …(3)… optreedt, waarbij onevenredig veel mensen met
een …(4)… gezondheidsrisico zich zouden verzekeren.
Kies uit:
bij (1) asymmetrische informatie / risico-aversie
bij (2) belastingheffing / solidariteit
bij (3) asymmetrische informatie / averechtse selectie
bij (4) hoog / laag

2p **19** Leg uit dat *moral hazard* kan leiden tot hogere zorgpremies.

Om *moral hazard* te beperken heeft de regering in 2008 een verplicht eigen risico ingevoerd. Een verandering of verschuiving van dit eigen risico heeft invloed op de collectieve zorguitgaven.
In 2016 bedraagt het eigen risico € 385. Bij een verschuiving wordt het beginpunt van het eigen risico verschoven van € 0 naar € 300 en moet de verzekerde de zorgkosten van € 300 tot € 685 zelf betalen (zie bron 1).

Gebruik bovenstaande informatie en bron 1.

1p **20** Bereken de vergoeding, bij een verschuiving van het eigen risico, die de verzekeraar in 2016 zou uitkeren aan een verzekerde die € 2.100 aan totale zorgkosten heeft.

In een actualiteitenprogramma discussiëren een minister, een Kamerlid en een econoom over het eigen risico. Enkele kijkers reageren via Twitter (zie bron 2).

- de minister:
  "Ik stel voor het eigen risico met € 100 te verhogen. Hierdoor nemen de collectieve zorguitgaven af."
- het Kamerlid:
  "Nee hoor, de collectieve zorguitgaven gaan op langere termijn juist stijgen, doordat verzekerden zorg zullen mijden of uitstellen. Om die reden stelt mijn partij voor het eigen risico met € 100 te verlagen."
- de econoom:
  "Ik stel een verschoven eigen risico voor. Uit onderzoek blijkt namelijk dat mensen vanaf een bedrag van € 300 bewuster omgaan met hun zorgkosten en dus prijsgevoeliger zijn."

Gebruik bovenstaande informatie en bron 2.

2p **21** Schrijf de naam van de kijkers op en geef aan op wiens voorstel zij reageren. Elk voorstel kan maar aan één kijker worden gekoppeld.
@JUUL minister / Kamerlid / econoom
@VINZZ minister / Kamerlid / econoom
@SPORTY minister / Kamerlid / econoom

Een onderzoeksbureau heeft bij de mensen die een verplichte zorgverzekering hebben, onderzocht wat het effect is van de drie voorstellen op de collectieve zorguitgaven (zie bron 3).

Gebruik bron 3.

1p **22** Bereken het aantal mensen dat een verplichte zorgverzekering heeft.

Gebruik het voorstel van de econoom en bron 3.

2p **23** Past een prijselasticiteitscoëfficiënt van −0,1 of van −0,2 (bij (a) in bron 3) beter bij het voorstel van de econoom? Licht je keuze toe.

De onderzoekers schrijven in hun rapport: "Opvallend is dat bij het voorstel van de minister de daling van de collectieve uitgaven groter is dan de stijging van de eigen betalingen.
Daarnaast valt op dat bij het voorstel van de econoom de collectieve zorguitgaven stijgen ondanks een stijging van de eigen betalingen. Een mogelijke verklaring voor beide ontwikkelingen is …."

Gebruik bron 3.

3p **24** Schrijf het vervolg van de conclusie van de onderzoekers. In het vervolg moeten de volgende aspecten aan bod komen.
1 Een verklaring waaruit blijkt dat bij een verhoging van het eigen risico (voorstel minister) de daling van de collectieve uitgaven groter is dan de stijging van de eigen betalingen.
2 Een verklaring waaruit blijkt dat bij het verschoven eigen risico (voorstel econoom) de collectieve zorguitgaven stijgen ondanks een stijging van de eigen betalingen.

Opgave 5

bron 1 **twee krantenkoppen over de economie in de Verenigde Staten (VS)**

1 **Lage spaarquote houdt VS uit de recessie**
Amerikanen zijn weer minder spaarzaam geworden. Met een spaarquote van bijna 0% houdt de Amerikaan de consumptie op peil.

2 **De export van de VS blijft sterk achter bij de import**
Financiering uit het buitenland, met name China, zuivert het tekort aan.

bron 2 **redenering met betrekking tot de invoering van het minimumloon**

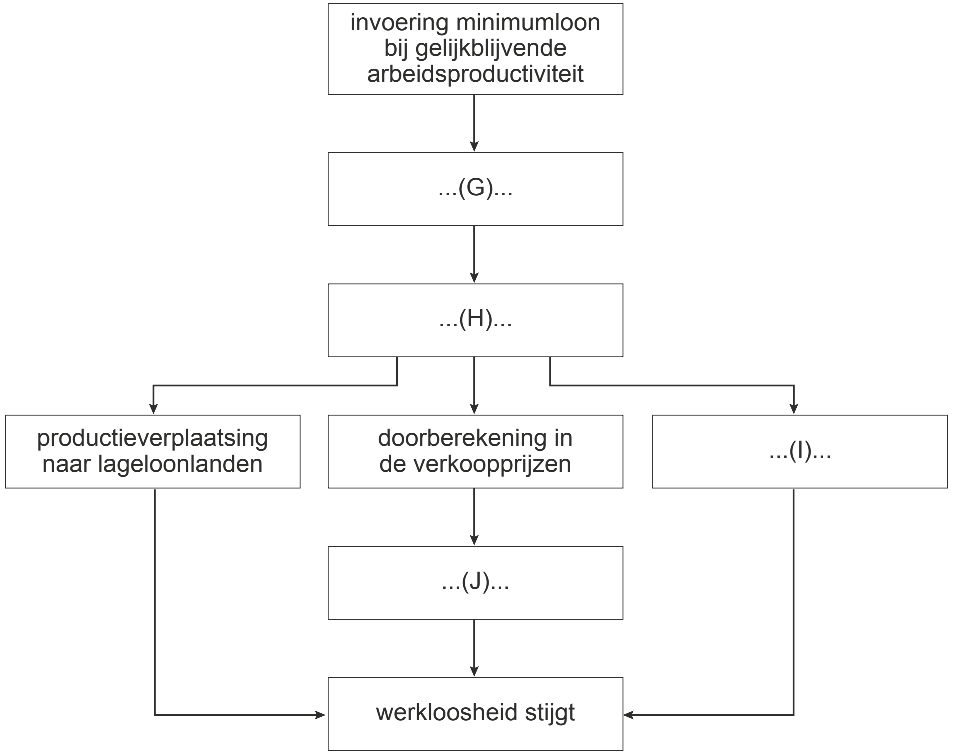

bron 3 **surplus op de arbeidsmarkt**

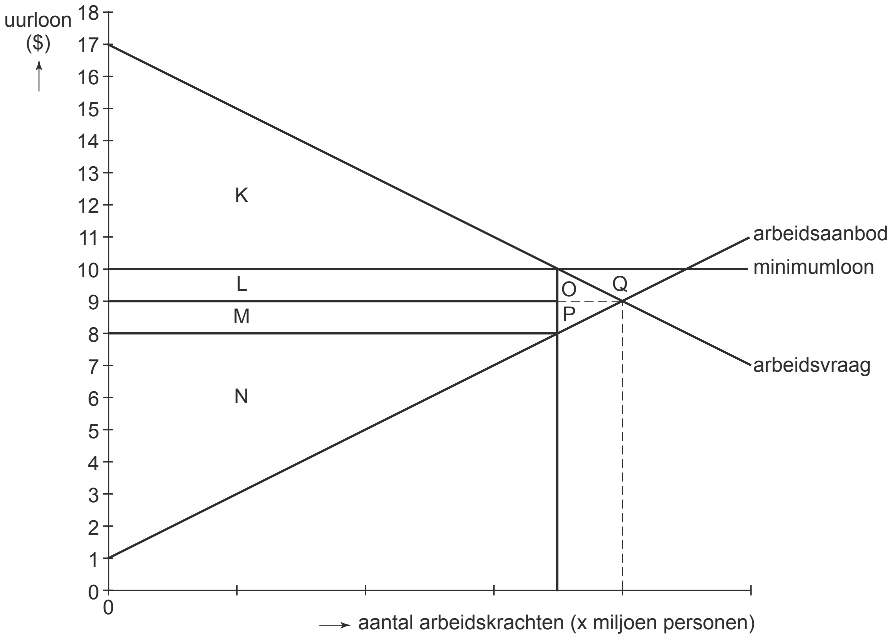

Minimumloon: meer of minder werk?

uit een tijdschrift:
Een onderzoek naar mogelijke gevolgen van de invoering van het minimumloon in de Verenigde Staten (VS) toont aan dat de maatregel kan leiden tot extra werkgelegenheid. Een minimumloon van 10 dollar per uur betekent een loonsverhoging voor 27,8 miljoen werknemers.Na aftrek van belastingen levert dat 35 miljard dollar extra inkomen op voor deze groep. Volgens de onderzoekers vloeit een deel van dat bedrag weer terug in de Amerikaanse economie.

2p **25** Leg uit dat invoering van het minimumloon volgens de onderzoekers een positief effect heeft op de werkgelegenheid in de VS.

Gebruik bovenstaand bericht uit het tijdschrift en bron 1.
In de VS leidt 35 miljard dollar extra inkomen na belasting tot slechts 22 miljard dollar verhoging van het bbp.

2p **26** Welke krantenkop geeft hiervoor een verklaring? Maak een keuze tussen krantenkop 1 en krantenkop 2 en licht je keuze toe.

In een actualiteitenprogramma komen drie **tegenstanders** van de invoering van het minimumloon aan het woord.

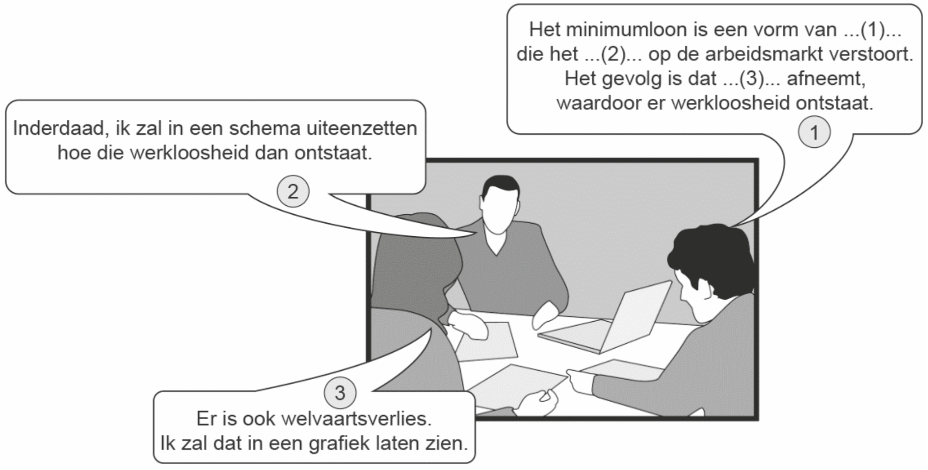

2p **27** Maak van de uitspraak in tekstwolk 1 uit de afbeelding (op de vorige pagina) een economisch juiste redenering. Kies daarbij uit de volgende begrippen:
bij (1) prijsregulering / zelfbinding
bij (2) marktmechanisme / meeliftgedrag
bij (3) het aanbod van arbeid / de vraag naar arbeid

Gebruik tekstwolk 2 en bron 2.

2p **28** Maak van het schema in bron 2 een economisch juiste redenering.
Doe het als volgt:
- Schrijf de letters G tot en met J op.
- Schrijf achter elke letter het juiste economische verschijnsel.

Kies daarbij uit de volgende verschijnselen:
1 Bedrijven gaan automatiseren en/of mechaniseren.
2 De internationale concurrentiepositie verslechtert.
3 De lonen nemen meer toe dan de arbeidsproductiviteit.
4 De loonkosten per product stijgen.

Gebruik tekstwolk 3 en bron 3.
Onderstaande tekst is een toelichting op de grafiek uit bron 3.

2p **29** Maak van deze tekst een economisch juiste tekst en gebruik hierbij tekstwolk 3.
Na invoering van het minimumloon in de VS zal het werkgeverssurplus bestaan uit het vlak / de vlakken …(1)…. Het werknemerssurplus zal bestaan uit het vlak / de vlakken …(2)…. Het totale surplus op de arbeidsmarkt als gevolg van invoering van het minimumloon is dus afgenomen met het vlak / de vlakken …(3)….
Kies uit:
bij (1) K / L / M / N / O / P / Q (één of meer letters zijn mogelijk)
bij (2) K / L / M / N / O / P / Q (één of meer letters zijn mogelijk)
bij (3) K / L / M / N / O / P / Q (één of meer letters zijn mogelijk)

Uitwerkingen bij examen 2018-I

Opgave 1

2p **1** Drogisterijen zijn actief op een markt van monopolistische concurrentie
Toelichting met een van de volgende kenmerken:
Bij drogisterijen is er sprake van een:
- heterogeen assortiment (assortiment is verschillend);
- heterogene dienstverlening (dienstverlening is verschillend);
- geringe transparantie (koper kan de ene drogisterij niet goed vergelijken met de andere drogisterij).

2p **2** Er is winstmaximalisatie als MO = MK.
Aangezien de variabele kosten per product proportioneel zijn, is de GVK = MK = € 50.
MO= MK → −50Q + 230 = 50 → Q = 3,6 (miljoen verpakkingen).
P = −25Q + 230 → P = −25 × 3,6 + 230 =140.
De prijs is dus € 140.

2p **3** Het voorstel van de financieel manager is dat op de Duitse markt alleen de variabele kosten terugverdiend hoeven te worden. Dus de verkoopprijs op de Duitse markt is € 50.
Uit bron 3 blijkt dat de afzet in Duitsland dan 5 miljoen verpakkingen is.
De omzet is P x Q = € 50 × 5 miljoen = € 250 miljoen.

1p **4** Eén van de onderstaande voorwaarden:
- Er moet sprake zijn van gescheiden deelmarkten.
- Het product moet niet kunnen worden doorverkocht.

2p **5** De vraaglijn zal meer naar links liggen.
Toelichting:
Duitse consumenten zullen minder vraag uitoefenen nu Metolani niet meer vrij verkrijgbaar is bij drogisterijen. Hierdoor zal de vraag van deze pillen bij Duitse apothekers bij elke prijs lager zijn dan de (oude) vraag bij Duitse drogisterijen.

Opgave 2

2p **6** 1 negatieve externe effecten: overschatting
Toelichting: negatieve externe effecten zoals milieuvervuiling verlagen de welvaart maar worden niet het bbp meegenomen.
2 productie in het zwarte circuit: onderschatting
Toelichting: Productie in het zwarte circuit wordt niet officieel geregistreerd.
3 vrijwilligerswerk: onderschatting
Toelichting: De productie door vrijwilligers wordt niet officieel geregistreerd als zijnde productie.

3p **7** Bij (1) de nominale waarde
Toelichting: de omvang van een economisch verschijnsel in euro’s is de nominale waarde ervan.
Bij (2) totale bruto toegevoegde waarde
Toelichting: De productie van een bedrijf of land wordt gemeten via de toegevoegde waarde.
Bij (3) groter
Toelichting: bbp + ontvangen primaire inkomens uit het buitenland − de betaalde primaire inkomens aan het buitenland = bni).

© ThiemeMeulenhoff

2p **8** RIC = $\frac{NIC}{CPI}$ x 100

NIC: De nominale verandering bbp: $\frac{642{,}9 - 640{,}6}{640{,}6}$ × 100% = 0,36% dus NIC = 100,36

RIC: (100 – 0,7) = 99,3

CIP = $\frac{100{,}36}{99{,}3}$ x 100 = 101,7. De procentuele verandering van het CPI is 1,07%.

3p **9** Bij (a) 533,2
Toelichting: de geldstroom van het buitenland naar bedrijven zijn de ontvangsten uit de uitvoer.
Bij (b) 466,8
Toelichting: de geldstroom van bedrijven naar buitenland zijn de betalingen voor de invoer)
Bij (c) 214,2
Toelichting: de geldstroom van gezinnen naar de financiële instellingen zijn de besparingen door de gezinnen.
Manier 1: S = Y – B – C = 642,9 – B – 289,6. Aangezien B niet bekend is lukt deze oplossing niet.
Manier 2: Bij elke sector geldt dat de inkomende geldstromen = uitgaande geldstromen.
Bij de financiële instellingen: (c) = 53,5 + 94,3 + 66,4 = 214,2.)
Bij (d) 139,1
Toelichting: de geldstroom van gezinnen naar de overheid zijn de belastingen.
Y = C + B + S dus B = Y – C – S = 642,9 – 289,6 – 214,2 = 139,1.

2p **10** (B – O) + (S – I) = het nationale spaaroverschot = (E – M)
Een van de volgende berekeningen:
- (E – M) = 533,2 − 466,8 = 66,4 miljard euro
- (B– O) + (S − I) = (139,1 − 192,6) + (214,2 − 94,3) = 66,4 miljard euro

2p **11** De volgende twee manieren:
- de overheidsuitgaven verhogen, en:
- de belastingen verlagen.

2p **12** Door een anticyclisch conjunctuurbeleid verslechtert het overheidstekort op korte termijn.
Het overheidstekort in 2013 bedraagt: B – O = 139,1 – 192,6 = 53,5 mld. Dus:

$\frac{53{,}5}{642{,}9}$ x 100% = 8,3% van het bbp.

Het overheidstekort is dus hoger dan het toegestane percentage van 3%, welke mag binnen de regels van het Stabiliteitspact.

Opgave 3

2p **13** De suiker is geen collectief goed.
Een van de toelichtingen:
- Suiker is een rivaliserend (=moet concurreren met anderen) goed.
- Mensen kunnen van consumptie van suiker uitgesloten worden.
- Suiker kan per eenheid afgerekend worden (en kan dus door de marktsector geleverd worden).

© ThiemeMeulenhoff

2p **14** Investeringsprogramma in 2013 is 1.000 mln. Surinaamse dollar (SRD).
In 2013 is: 4,24 SRD = $ (USD) 1, 37 → 1.000 mln. SRD is dan:

$\frac{1.000 \text{ miljoen SRD} \times 1{,}37}{4{,}24}$ = 323,1 miljoen USD.

2p **15** Nee, er wordt niet aan de voorwaarde voldaan.
Berekening:
De wereldmarktprijs van suiker in 2013 is 0,14 USD per 454 gram.
Dus per 1.000 gram:

0,14 x $\frac{1.000}{454}$ = 0,31 USD per kilo.

Per ton (=1.000 kg) is dit: 1.000 x 0,31 = 310 USD. Er wordt dus niet voldaan aan de minimale opbrengst van 760 USD.

2p **16** Uit bron 2 blijkt dat de wisselkoers van de euro ten opzichte van de USD is gestegen. Dit betekent dat suiker relatief goedkoper is geworden voor afnemers uit de EU.

2p **17** Suikerriet wordt verwerkt tot suiker. Bij onvoldoende opbrengst (of lage wereldmarktprijzen) van suiker of hoge wisselkoersschommelingen kan het ook tot biobrandstof worden verwerkt. Dit beperkt het ondernemingsrisico voor SMS.

Opgave 4

3p **18** Bij (1): risico-aversie.
Toelichting: indien de consument risico-avers zal hij eerder een verzekering afsluiten.
Bij (2): solidariteit.
Toelichting: iedereen is verplicht om een basiszorgverzekering af te sluiten. De consumenten met lage risico’s betalen dezelfde premie maar ontvangen weinig uitkeringen in tegenstelling tot de consumenten met hoge risico’s.
Bij (3): averechtse selectie.
Toelichting: anders zouden de consumenten met lage risico’s zich niet of weinig verzekeren en zullen vooral consumenten met hoge risico’s zich verzekeren.
Bij (4); hoog.
Toelichting: consumenten met hoge risico zijn consumenten met o.a. hoge gezondheidsrisico’s.

2p **19** De verzekerde kan te veel zorg gaan consumeren. Dit kost hem niets (weinig), omdat hij toch al verzekerd is. De toenemende zorgkosten zullen uiteindelijk doorberekend worden in de zorgpremies.

1p **20** Zorgkosten van een verzekerde: € 2.100. Het eigen risico in 2016 is € 385 (zie informatie boven de vraag). De vergoeding aan deze verzekerde is dus: € 2.100 − € 385 = € 1.715.

2p **21** @JUUL econoom
Toelichting: de econoom wil een eigen risico van € 300. De zorgkosten van Juul zijn niet hoger dan € 300 dus hoeft Juul geen eigen bijdrage te betalen.
@VINZZ Kamerlid
Toelichting: hoe lager het eigen risico, des te kleiner bedrag Vinzz bij de peperdure operatie zelf moeten betalen.
@SPORTY minister
Toelichting: hoe hoger het eigen risico, des te gezonder gaan mensen leven. Omdat ze dan minder beroep zullen doen op zorg.

© ThiemeMeulenhoff

1p **22** Bij elk voorstel geldt:
Verandering eigen betalingen verzekerden = aantal verplicht verzekerden x verandering gemiddelde eigen betaling per verzekerde. Of:

$$\text{Aantal verplicht verzekerden} = \frac{\text{verandering eigen betalingen verzekerden}}{\text{verandering gemiddeld eigen betaling per verzekerde}}$$

Bij toepassing op het voorstel van de minister: $\frac{€\ 670 \text{ mln.}}{€\ 50}$ = 13,4 miljoen verzekerden

2p **23** De prijselasticiteitscoëfficiënt van −0,2 past beter in de tabel bij (a).
Toelichting:
Voorstel van de econoom:
De econoom heeft het over prijsgevoeliger (= prijselastischer). Een prijselasticiteit van −0,2 is elastischer dan die van −0,1.
Bron 3:
Bij het verschuiven van het eigen risico van € 0 naar € 300, reageren verzekerden bij het startpunt van € 300 prijsgevoeliger dan bij het startpunt van € 0. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat de consument vanaf een eigen risico van € 300 tot € 685 de zorgkosten van € 300 tot € 685 zelf gaan betalen. Dit zal leiden tot minder vraag naar zorg.

3p **24** Aspect 1:
De zorgvraag van verzekerden is afgenomen, doordat de verzekerden een financiële prikkel hebben de kosten te beperken.

Aspect 2:
- De zorgvraag wordt groter (drempel om zorg te consumeren kleiner), omdat er voor de eerste € 300 geen eigen risico geldt. Daarnaast zullen verzekerden met zorgkosten tussen € 300 en € 685 mogelijk minder zorg consumeren vanwege een hoger kostenbewustzijn.
- De collectieve zorguitgaven zullen mogelijk toch stijgen, omdat zorg boven € 685 relatief duur is en meestal niet te vermijden is.

Opgave 5

2p **25** De invoering van het minimumloon leidt tot een toename van de bestedingen. Deze toegenomen bestedingen leiden tot een hogere productie, die kan leiden tot een hogere werkgelegenheid.

2p **26** Krantenkop 2 geeft een verklaring.
Toelichting:
Bij een verhoging van de totale loonsom in de VS wordt een deel besteed aan import. Dit gedeelte leidt niet tot en stijging van het bbp in de VS maar tot een stijging van het bbp in het buitenland.

2p **27** Bij (1): prijsregulering.
Toelichting: prijsregulering is het ingrijpen van de overheid in de prijsvorming in dit geval op de arbeidsmarkt.
Bij (2): marktmechanisme.
Toelichting: marktmechanisme betekent dat vraag en aanbod op een markt de evenwichtsprijs, in dit geval het evenwichtsloon bepaalt.
Bij (3): de vraag naar arbeid.
Toelichting: het hogere minimumloon maakt arbeid duurder. Hierdoor neemt de vraag naar arbeid door werkgevers af.

2p **28** Bij (G): 3 De lonen nemen meer toe dan de arbeidsproductiviteit.
Toelichting: invoeren van een minimumloon geeft een opwaartse druk op de lonen; bij gelijkblijvende arbeidsproductiviteit zullen de lonen dus meer toenemen dan de arbeidsproductiviteit.
Bij (H): 4 De loonkosten per product stijgen.
Toelichting: als lonen meer stijgen dan de arbeidsproductiviteit, stijgen de loonkosten per product.
Bij (I): 1 Bedrijven gaan automatiseren en/of mechaniseren.
Toelichting: bedrijven gaan de relatief dure werknemer proberen te vervangen door kapitaalgoederen.
Bij (J): 2 De internationale concurrentiepositie verslechtert.
Toelichting: als bedrijven de gestegen loonkosten per product doorberekenen in de verkoopprijzen, worden de producten voor het buitenland duurder.

2p **29** Bij (1): vlak K.
Toelichting: het werkgeverssurplus is het gebied tussen de lijn van de arbeidsvraag (geeft de betalingsbereid van de werkgever) en de lijn van het minimumloon (geeft aan wat de werkgever werkelijk betaalt).
Bij (2): Vlakken L, M en N.
Toelichting: werknemerssurplus is het gebied tussen de lijn van het arbeidsaanbod (geeft aan tegen welk loon de werknemer bereid was te werken en de lijn van het minimumloon (geeft aan wat de werknemer werkelijk ontvangt.
Bij (3): vlakken O en P.
Toelichting:
Voor invoering minimumloon:
- werkgeverssurplus: vlakken K, L en O.
- werknemerssurplus: vlakken M, N en P.
- totale surplus: vlakken K, L, O, M, N en P.
Na invoering minimumloon:
- totale surplus: vlakken K, L, M en N. (Dus zonder O en P.

Examen 2018-II

Opgave 1

bron 1 verwachte opbrengsten en kosten van de Brabantse Avond

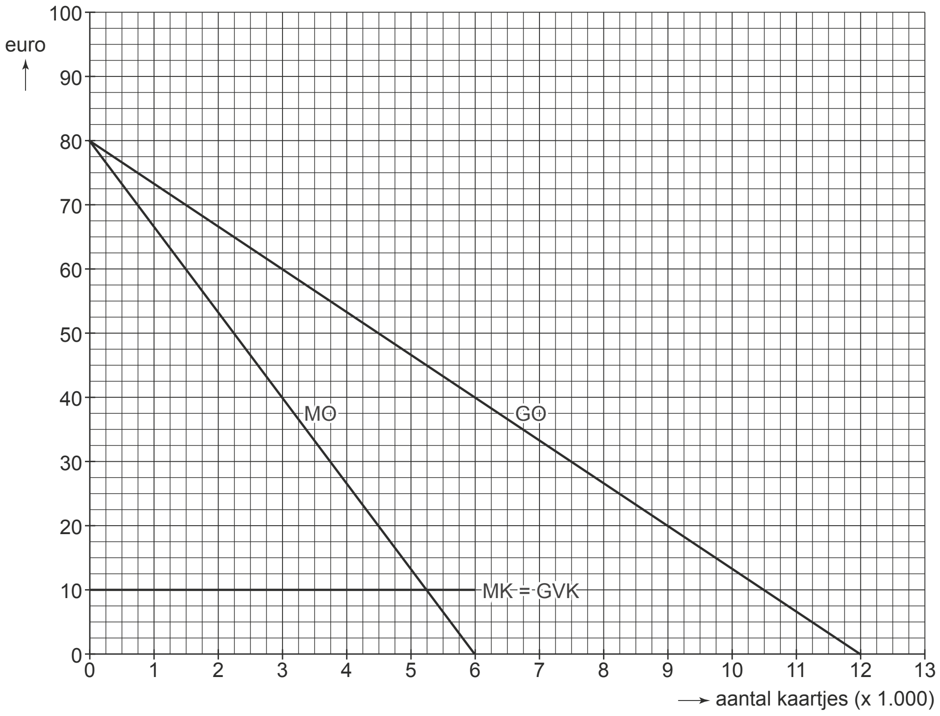

Hierbij geldt:

verwachte vraag naar kaartjes	Qv = –150P + 12.000
capaciteit locatie	6.000 bezoekers
verwachte totale kosten	TK = 10Q + 123.750
	P = prijs van een kaartje in euro's GO = gemiddelde opbrengst per kaartje Q = aantal kaartjes MO = marginale opbrengst MK = marginale kosten GVK = gemiddelde variabele kosten

Brabantse nachten zijn lang …

Voetbalvereniging Z8G uit de Brabantse Kempen viert binnenkort haar 60-jarig jubileum. De feestcommissie is van plan een spectaculaire Brabantse Avond te organiseren met een optreden van Guus Meeuwis als hoofdact. De locatie hiervoor is het sportpark en de naastgelegen weilanden die worden gehuurd. De penningmeester heeft een inschatting gemaakt van de opbrengsten en kosten (zie bron 1).

2p **1** Geef een voorbeeld van vaste (constante) kosten van de Brabantse Avond en licht toe waarom deze kosten constant zijn.

Tijdens een vergadering van de feestcommissie wordt er gediscussieerd over de prijs van het toegangskaartje.

- De voorzitter:
  "Mijn voorstel is om iedereen die lid is van onze vereniging een korting te geven op het toegangskaartje."
- De secretaris:
  "Ik stel voor de prijs vast te stellen op € 25, dan is er sprake van een *break-even* situatie."
- De locatiebeheerder:
  "Maar dan hebben we een capaciteitsprobleem. Ik stel voor de prijs zodanig vast te stellen dat de Brabantse Avond wordt uitverkocht, zonder vraagoverschot."
- De penningmeester:
  "Ik stel voor de winst te maximaliseren. Maar dan wordt de capaciteit van de locatie maar voor 87,5% benut."

Gebruik de uitspraak van de voorzitter.

2p **2** Geef twee voorwaarden waaraan moet zijn voldaan om, zoals in het voorstel van de voorzitter, prijsdiscriminatie te kunnen toepassen.

Gebruik de uitspraak van de secretaris en bron 1.

2p **3** Toon aan met een berekening dat de verwachte totale constante kosten van de Brabantse Avond € 123.750 bedragen.

Gebruik bron 1.

2p **4** Bereken de winst van de Brabantse avond bij het voorstel van de locatiebeheerder.

Gebruik bron 1.

2p **5** Toon aan met een berekening dat de locatie bij het voorstel van de penningmeester maar voor 87,5% wordt benut.

De voorzitter: "Wij hebben te maken met een tegenvaller. De verwachte vraag naar onze toegangskaartjes is bepaald vóórdat de datum van de finale van het Europees Kampioenschap (EK) voetbal bekend werd."
De voorzitter vervolgt zijn betoog.

Gebruik bron 1.

3p **6** Maak van het verdere betoog van de voorzitter een economisch juiste redenering.
"Nu blijkt dat de finale van het EK voetbal samenvalt met de Brabantse Avond zal de …(1)… voor de Brabantse Avond afnemen omdat de EK-finale een …(2)… goed is van onze Brabantse Avond. We moeten de vraagvergelijking dus aanpassen naar …(3)…. Dat betekent dat bij elke prijs het …(4)… surplus zal afnemen."
Kies uit:
bij (1) betalingsbereidheid / inkomenselasticiteit
bij (2) complementair / inferieur / substitutie
bij (3) Qv = –150P + 11.000 / Qv = –150P + 13.000
bij (4) consumenten- / producenten- / totale

Opgave 2

bron 1 **koers euro in Britse pond en in Amerikaanse dollar**

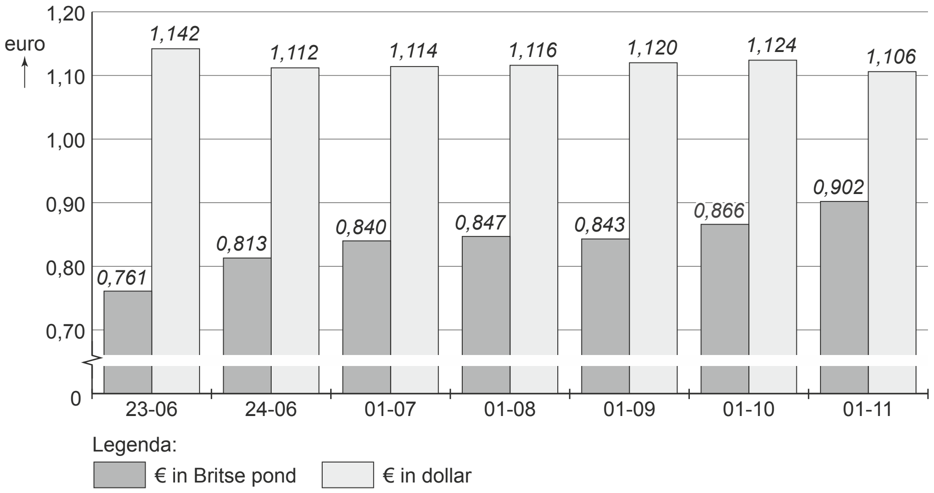

Het Britse pond crasht

uit een Nederlandse krant, 24 juni 2016:
De Britse bevolking sprak zich gisteren tijdens het referendum uit voor een vertrek uit de Europese Unie (EU). Deze aankondiging van de Brexit leidde tot een koersdaling van het Britse pond als gevolg van het gedrag van beleggers. Verder heeft een aantal banken aangekondigd hun hoofdvestiging van Londen naar het Europese vasteland te gaan verplaatsen.
De koersdaling van het Britse pond ten opzichte van de euro en de dollar heeft gevolgen voor de internationale handel van Groot Brittannië (GB). Er wordt bijvoorbeeld verwacht dat meer buitenlandse toeristen een weekend naar Londen zullen boeken. Daarnaast wordt verwacht dat de concurrentiepositie van onder meer Nederlandse agrariërs zal verslechteren, terwijl de concurrentiepositie van Britse agrariërs zal verbeteren. De koersdaling kan ook gevolgen hebben voor de inflatie in GB, die waarschijnlijk zal toenemen.

2p **7** Leg uit dat door het gedrag van beleggers de Brexit kan leiden tot een koersdaling van het Britse pond.

Op basis van het krantenbericht kunnen drie mogelijke gevolgen van de Brexit worden verwacht:
1 Hoofdvestigingen van banken vertrekken uit Londen.
2 Meer buitenlandse toeristen komen naar Londen.
3 Export van Britse agrarische producten stijgt.
Deze activiteiten worden geregistreerd op de betalingsbalans.

3p **8** Geef aan voor elk van bovenstaande gevolgen:
- of deze dan op de lopende rekening (LR) of op de kapitaalrekening (KR) van de betalingsbalans van GB wordt geregistreerd en
- of het inkomsten of uitgaven betreft.

Een toerist uit Nederland en een toerist uit de Verenigde Staten (VS) zijn voor een stedentrip in Londen. Beiden wisselen op 24 juni 2016, na de uitslag van het referendum, hun eigen valuta om in Britse ponden.

Gebruik bron 1.

2p **9** Toon aan met een berekening dat de toerist uit de VS het meeste financiële voordeel heeft van de koersdaling van het Britse pond.

Volgens het krantenartikel zal door de koersdaling van het Britse pond de concurrentiepositie van Nederlandse agrariërs verslechteren.

2p **10** Leg uit op welke twee manieren dat gebeurt.

2p **11** Leg uit dat een koersdaling van het Britse pond kan leiden tot (een toename van de) inflatie in GB.

De *Bank of England* (de Britse Centrale Bank) heeft naar aanleiding van de Brexit de prognoses van de Britse economische groei bijgesteld. De president van de *Bank of England* doet de volgende uitspraak: “Het rentetarief wordt verlaagd van 0,5% naar 0,25%, waardoor de economische groei zich zal herstellen.”

2p **12** Leg uit op welke twee manieren een renteverlaging kan bijdragen aan herstel van de economische groei.

Opgave 3

Zorgpolissen basisverzekering aangeboden door Personis

bron 1A **Welke zorgpolis kunt u het beste kiezen?**

	Platinapolis	Goudpolis	Zilverpolis
Ik wil altijd zelf mijn zorgverlener kunnen kiezen.	**ja**	**nee**	**nee**
Ik wil altijd bij een zorgverlener in de buurt terecht kunnen.	**ja**	**nee**	**nee**
Ik haal het liefst mijn medicijnen bij een apotheek in de buurt.	**ja**	**ja**	**nee**

bron 1B **Welk eigen risico kunt u het beste kiezen?**

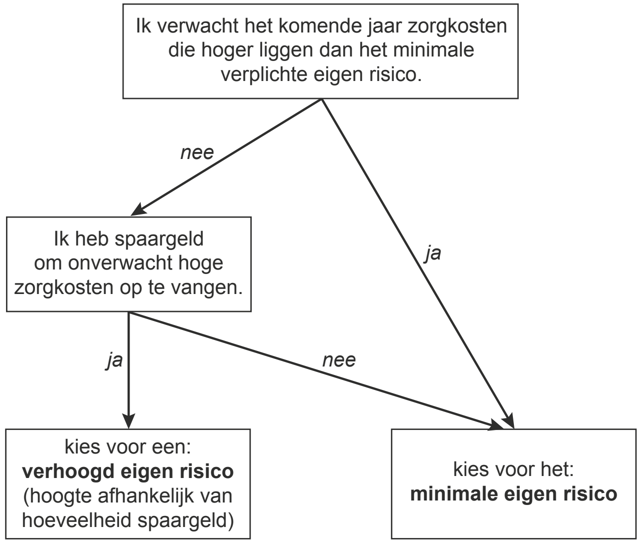

bron 2 **maandpremies van de drie zorgpolissen voor de basisverzekering van Personis**

eigen risico per jaar	Platinapolis	Goudpolis	Zilverpolis
€ 375 (minimum)	€ 120	€ 105	€ 85
€ 475	€ 111	€ 97	€ 82
€ 575	€ 102	€ 90	€ 79
€ 675	€ 98	€ 85	€ 76
€ 775	€ 92	€ 80	€ 73
€ 875	€ 87	€ 75	€ 66

Zorgeloos kiezen?
Met de komst van de Zorgverzekeringswet (2006) is elke Nederlander wettelijk verplicht een basisverzekering af te sluiten bij een zorgverzekeraar. Elke zorgverzekeraar heeft een acceptatieplicht en mag dus niemand weigeren. De basisverzekering is verplicht gesteld om te voorkomen dat er averechtse selectie optreedt. Averechtse selectie kan ertoe leiden dat de premies gaan stijgen. Verder regelt de wet dat iedere verzekerde een eigen risico heeft, om *moral hazard* te beperken. Dit verplichte eigen risico kent een minimumbedrag, maar de verzekerde kan dit eigen risico wel verhogen in ruil voor een lagere premie.

2p **13** Leg uit dat averechtse selectie tot een stijging van de premies kan leiden.

1p **14** Leg uit dat een eigen risico *moral hazard* kan beperken.

Bij zorgverzekeraar Personis is de hoogte van de maandpremie van de basisverzekering afhankelijk van twee factoren, namelijk:
- de gekozen polis (zie bron 1A)
- het gekozen eigen risico (zie bron 1B)

Gebruik bron 1A.
2p **15** Verklaar dat de zorgverzekeraar de Zilverpolis goedkoper kan aanbieden dan de Platinapolis.

Gebruik bron 1B.
2p **16** Leg uit dat de keuzemogelijkheid voor een verhoogd eigen risico een manier is om asymmetrische informatie te beperken.

Karin van Lier heeft afgelopen jaar bij zorgverzekeraar Personis een Platinapolis met het minimale eigen risico afgesloten (zie bron 2). Voor het komende jaar wil ze op haar jaarpremie besparen en is daarom bereid te veranderen van polis en van eigen risico. Het komende jaar:
- vindt ze het niet meer noodzakelijk terecht te kunnen bij een zorgverlener in de buurt, maar wil ze wel graag haar medicijnen kunnen ophalen bij de plaatselijke apotheek.
- heeft zij voldoende spaargeld om onverwachte zorgkosten op te vangen zodat ze kan kiezen voor het maximale eigen risico.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1A, 1B en 2.
2p **17** Bereken of het bedrag dat Karin maximaal aan jaarpremie kan besparen, hoger of lager is dan de extra benodigde hoeveelheid spaargeld.

Opgave 4

bron 1 **secundaire-inkomensverhouding* in de BES-eilanden en in 'Europees' Nederland (2011)**

	inkomensverhouding 1e kwartiel ten opzichte van 4e kwartiel **
'Europees' Nederland	1 : 6,7
Bonaire	1 : 9,1
Saba	1 : 9,8
St. Eustatius	1 : 10,8
BES-eilanden	1 : …

* Onder 'secundaire-inkomensverhouding' wordt hier verstaan de inkomensverhouding van het 1e ten opzichte van het 4e kwartiel
** De huishoudens zijn ingedeeld in vier kwartielen. Eén kwartiel is een groep van 25%.

bron 2 **secundaire-inkomensverdeling op Saba (2011)**

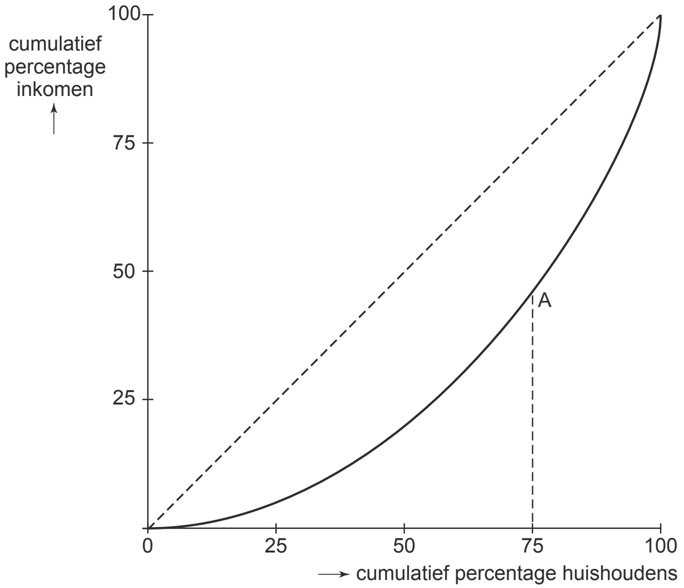

bron 3 **secundaire-inkomensverdeling op Bonaire, St. Eustatius en Saba (2011)**

	kwartiel* 1	**kwartiel 1 en 2**	**kwartiel 1, 2 en 3**	**kwartiel 1, 2, 3 en 4**
Bonaire	6,0%	20,4%	45,6%	100%
St. Eustatius	5,1%	19,2%	44,8%	100%
Saba	5,5%	…	…	100%

* De huishoudens zijn ingedeeld in vier kwartielen. Een kwartiel is een groep van 25%.

bron 4 **verdeling van de huishoudens over de BES-eilanden**

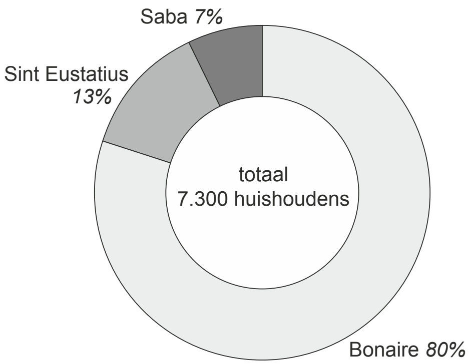

Eilanden van verschil

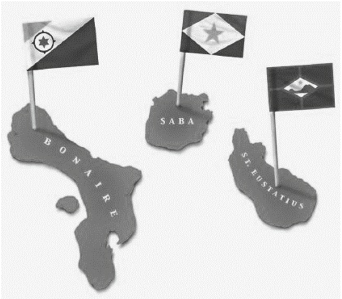

Bonaire, Sint Eustatius en Saba (de BES-eilanden) zijn sinds 2010 bijzondere gemeentes van Nederland. Deze BES-eilanden hebbengezamenlijk circa 24.000 inwoners.
Nuestra en Mateo, twee havoleerlingen van het Bonairecollege, onderzoeken of er verschillen in inkomensverdeling bestaan tussen de eilanden onderling en tussen de eilanden als geheel en`Europees’ Nederland. Op internet vinden Nuestra en Mateo de volgende gegevens:

– een tabel met de secundaire-inkomensverhouding op Bonaire, Saba, St. Eustatius en ‘Europees’ Nederland (zie bron 1)
– een Lorenzcurve van de secundaire-inkomensverdeling op Saba (zie bron 2)
– een tabel met de secundaire-inkomensverdeling op Bonaire, Saba en St. Eustatius (zie bron 3)
– een diagram met de verdeling van de huishoudens over de BES-eilanden (zie bron 4)

2p **18** Maak de onderstaande tekst economisch correct.
Inkomens die in een land worden verdiend met het ter beschikking stellen van productiefactoren worden …(1)… genoemd. Een voorbeeld daarvan is …(2)…. De optelsom van al deze inkomens vormt het bruto binnenlands product van een land, berekend via de …(3)… methode.
Kies uit:
bij (1) overdrachtsinkomens / primaire inkomens / secundaire inkomens
bij (2) rente / subsidie / uitkering
bij (3) objectieve / subjectieve

Gebruik bron 3.
2p **19** Toon aan met een berekening dat de secundaire-inkomensverhouding van St. Eustatius 1 : 10,8 is.

Gebruik bron 1 en 3.
2p **20** Bereken het coördinaat van punt A in bron 2.

Gebruik bron 1 en 2.
2p **21** Zal de Lorenzcurve van de secundaire-inkomensverdeling van Bonaire links of rechts van de Lorenzcurve van Saba liggen? Licht je keuze toe.

Nuestra en Mateo willen het verschil in de secundaire-inkomensverhouding tussen de BES-eilanden gezamenlijk en ‘Europees’ Nederland bepalen. De secundaire-inkomensverhouding van ‘Europees’ Nederland hebben ze gevonden op internet. Deze is 1 : 6,7 (zie bron 1), die van de BES-eilanden gezamenlijk moeten ze nog uitrekenen.
Mateo: “We gaan er daarbij van uit dat het inkomen per hoofd van de bevolking van de BES-eilanden gelijk is en de huishoudens even groot zijn.”

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1 en 4.
2p **22** Bereken de secundaire-inkomensverhouding van de BES-eilanden gezamenlijk.

Nuestra en Mateo schrijven in hun profielwerkstuk als conclusie:
“De verdeling van het secundaire inkomen op de BES-eilanden is schever dan die in ‘Europees’ Nederland door het verschil in belastingstelsels.
‘Europees’ Nederland heeft een progressief belastingstelsel, terwijl de BES-eilanden een proportioneel belastingstelsel hebben voor inkomens tot ruim een kwart miljoen US dollar.”
2p **23** Leg de bovenstaande conclusie van Nuestra en Mateo uit. Betrek in je uitleg beide belastingstelsels.

Opgave 5

bron 1 tariefstelling Budget Parking (BP) en Central Parking (CP)

parkeertarieven	
BP	**CP**
– 20 minuten of een gedeelte hiervan € 1,50; – maximale dagtarief € 10	– 20 minuten of een gedeelte hiervan € 2; – maximale dagtarief € 50

bron 2 matrix op basis van de winstveranderingen

		CP	
		tarief verlagen	tarief handhaven
BP	tarief verlagen	*+5%* ; **+5%**	*+10%* ; **–8%**
	tarief handhaven	*–8%* ; **+10%**	*0%* ; **0%**

Prijzenoorlog

uit een krant, februari 2017:
Er is een parkeertarievenoorlog uitgebroken tussen de twee parkeergelegenheden bij vliegveld Aeroport. Vorige week opende prijsvechter Budget Parking (BP) de slagbomen van haar gloednieuwe parkeergelegenheid, een kilometer verwijderd van het vliegveld. Nog geen week later heeft BP haar parkeertarieven al verlaagd. Victor Valet, eigenaar van BP: "Bij ons leidt een prijsverlaging tot meer omzet. Onze parkeergelegenheid ligt iets verder van het vliegveld af dan die van onze concurrent Central Parking (CP), maar de consument let bij parkeren uitsluitend op de prijs en zal daarom massaal kiezen voor BP. En massa is kassa. Acht uur parkeren is bij BP bijna 80% goedkoper dan bij CP." De woordvoerder van CP kondigt aan dat CP zal reageren met een tariefsverlaging.

2p **24** Is er na toetreding van BP op de parkeermarkt rondom het vliegveld Aeroport sprake van monopolistische concurrentie of van oligopolie? Licht je keuze toe.

2p **25** Zien consumenten, volgens Victor Valet, parkeren bij vliegveld Aeroport als een homogeen goed of als een heterogeen goed? Licht je keuze toe.

2p **26** Gaat Victor Valet uit van een prijselastische of prijsinelastische vraag naar parkeren bij hun parkeergelegenheid? Licht je keuze toe.

Gebruik bron 1.
2p **27** Toon aan met een berekening dat acht uur parkeren bij BP inderdaad bijna 80% goedkoper is dan bij CP.

Op de lokale omroep wordt een econoom geïnterviewd over de werking van de prijzenoorlog.
– De econoom:
"Stel dat BP en CP de tariefsverlaging nog niet hebben ingevoerd en voor de eenmalige en gelijktijdige beslissing staan: wel of geen tariefsverlaging. Deze situatie heb ik in een schema gezet (bron 2) en zoals u ziet …."
– De interviewer:
"Ja, ik zie het al. Er is hier sprake van een gevangenendilemma …."

Gebruik bron 2.
2p **28** Heeft de interviewer gelijk met zijn uitspraak over het gevangenendilemma? Licht je keuze toe.

Uitwerkingen bij examen 2018-II

Opgave 1

2p **1** Een van de volgende voorbeelden plus toelichting:
- huur weilanden;
- huur tent;
- huur podium;
- gage Guus Meeuwis.

Toelichting: Deze kosten zijn onafhankelijk van het aantal verkochte toegangskaartjes.

2p **2** Er moet worden voldaan aan de volgende twee voorwaarden:
- Er is sprake van gescheiden deelmarkten (want het lidmaatschap van de vereniging moet kunnen worden aangetoond).
- De (goedkopere) kaartjes kunnen niet worden doorverkocht aan niet-leden.

2p **3** Berekening:
Bij een break-even situatie is er sprake van: TO = TK of GO = GTK.
Er is break-even bij P = 25 (euro). Q is dan:
Qv = −150P + 12.000 = −150 x 25 + 12.000 = 8.250.
TO = PQ = 25 x 8.250 = 206.250.
TK = TVK + TCK
TVK = GVK x Q = 10Q = 10 x 8.250 = 82.500 (euro).
TO = TK → 206.250 = 82.250+ TCK → TCK = 123.750 (euro).
NB1. Q = 8.250 is meer dan 6.000. De secretaris had al opgemerkt dat bij een prijs van € 25 er een capaciteitsprobleem zou zijn.
NB2. GVK = 10 euro, lees je af in de grafiek.

2p **4** Berekening:
Bij Q = 6.000 geldt: Qv = −150P + 12.000 → 6.000 = −150P + 12.000 → P = € 40
TW = TO − TK
TO = PQ = 40 × 6.000 = 240.000 (euro)
TK = 10Q + 123.750 = 10 × 6.000 + 123.750 = 183.750 (euro)
TW = € 240.000 − € 183.750 = € 56.250

2p **5** Berekening:
De winst is maximaal als: MO = MK.
In de grafiek is af te lezen, dat dit bij 5.250 kaartjes het geval is.
De capaciteit van de locatie is: 6.000
De bezettingsgraad is dan: (5.250 ÷ 6.000) × 100% = 87,5%

3p **6** Bij (1) betalingsbereidheid.
Bij (2) substitutie.
Toelichting: Finale EK voetbal zal waarschijnlijk op de tv worden uitgezonden en dit zal als alternatief of vervanging van de feestavond van de voetbalclub worden gezien.
Bij (3) Qv = −150P + 11.000.
Toelichting: De vraaglijn zal naar links verschuiven, of: bij elke prijs zal de vraag afnemen.
Bij (4) totale.
Toelichting: De GO-lijn gaat naar links, de MK-lijn blijft hetzelfde, dus het totale surplus zal afnemen.

Opgave 2

2p **7** Beleggers verwachten dat de Brexit slecht is voor de Britse economie en dus voor hun beleggingen. Zij kiezen een bestemming voor hun beleggingen buiten GB. Het aanbod van Britse ponden op de valutamarkt zal toenemen waardoor de koers van het pond zal dalen.

3p **8** *1 Hoofdvestigingen van banken vertrekken uit Londen:* KR en uitgaven.
Toelichting: De banken zullen hun kapitaalreserves dan naar het buitenland brengen en dit komt op de uitgavenkant van de kapitaalrekening.
2 Meer buitenlandse toeristen komen naar Londen: LR en inkomsten.
Toelichting: Uitgaven van buitenlandse toeristen komt op de dienstenrekening en dit is een onderdeel van de lopende rekening. Voor Groot-Brittannië zijn dit inkomsten.
3 Export van agrarische producten stijgt: LR en inkomsten.
Toelichting. Goederenimport en -export komt op de goederenbalans en dit is onderdeel van de lopende rekening en export geeft inkomsten.

2p **9** Berekening:
De euro was op 23-06 € 1 = £ 0,761.
De euro was op 24-06 € 1 = £ 0,813.
De waardestijging van de euro t.o.v. het Britse pond is dan:
(0,813 − 0,761) ÷ 0,761 × 100% = 6,8%.
De dollar was op 23-06 € 1 = $ 1,142 = £ 0,761 → $ 1 = 0,761 ÷ 1,142 = £ 0,666.
De dollar was op 24-06 € 1 = $ 1,112 = £ 0,813 → $ 1 = 0,813 ÷ 1,112 = £ 0,731.
De waardestijging van de dollar t.o.v. het Britse pond is dan:
(0,731 − 0,666) ÷ 0,666 x 100% = 9,8%.
De Amerikaanse toerist heeft meer voordeel want de koers van de dollar is meer gestegen dan de euro (9,8% > 6,8%).

2p **10** De volgende twee uitleggingen:
- Door de koersdaling van het Britse pond zijn Nederlandse agrarische producten duurder geworden op de Britse markt.
- Door de koersdaling van het Britse pond zijn Britse agrarische producten goedkoper geworden op de markt van eurolanden (dus ook op de Nederlandse markt).

2p **11** Een van de volgende uitleggingen:
- Door de koersdaling van het Britse pond kunnen importgoederen voor GB duurder worden. De prijsstijging van importgoederen kan doorwerken in het algemeen prijspeil van GB.
- Door de koersdaling van het Britse pond kunnen Britse exportgoederen goedkoper worden op de EU-markt (ook op de wereldmarkt). De vraag naar Britse exportgoederen kan toenemen. Als de vraag groter wordt dan de productiecapaciteit kunnen de prijzen van deze goederen stijgen. Deze prijsstijging kan doorwerken in het algemeen prijspeil van GB.

2p **12** Twee uit de volgende uitleggingen:
- Een verlaging van de rente maakt lenen goedkoper waardoor de bestedingen gestimuleerd worden.
- Een verlaging van de rente maakt sparen minder aantrekkelijk waardoor de bestedingen gestimuleerd worden.
- Een verlaging van de rente laat het Britse pond in waarde dalen waardoor de export zal stijgen en de import zal dalen. Hierdoor worden de bestedingen gestimuleerd.

Opgave 3

2p **13** Een van de volgende uitleggingen:
- Als mensen niet verplicht zijn om zich te verzekeren bestaat er een kans dat mensen met een laag risico op zorgkosten zich niet verzekeren. Zij besparen dan (hoge) premies. De premies zullen hierdoor moeten stijgen om de hoge kosten van de wel verzekerden te kunnen dekken.
- Als mensen niet verplicht zijn zich te verzekeren bestaat er de kans dat alleen mensen met een hoog risico op zorgkosten zich zouden verzekeren. De premies zullen hierdoor moeten stijgen om de hoge kosten te kunnen dekken.

1p **14** Verzekerden kunnen zich minder risicovol gaan gedragen, omdat ze het eerste deel van de zorgkosten zelf moeten betalen.

2p **15** Bij de Zilverpolis laat de verzekerde de keuze van zorgverlening en apotheek over aan de zorgverzekeraar. Hierdoor kan de zorgverzekeraar de zorg efficiënter en goedkoper inkopen.

2p **16** Een van de volgende uitleggingen:
- Verzekerden met een lage kans op zorgkosten zullen eerder een verzekering kiezen met een hoog eigen risico. De verzekeraar krijgt daardoor inzicht in het risicoprofiel van de verzekerden.
- Verzekerden met een hoge kans op zorgkosten zullen eerder een verzekering kiezen met een laag eigen risico. De verzekeraar krijgt daardoor inzicht in het risicoprofiel van de verzekerden.

2p **17** (Karin kiest voor een Goudpolis met maximaal eigen risico in plaats van Platinapolis met minimaal eigen risico.)
Berekening:
De besparing op de jaarpremie is: (€ 120 − € 75) × 12 = € 540.
Het extra benodigde hoeveelheid spaargeld is: € 875 − € 375 = € 500 vanwege extra benodigde eigen risico.
Conclusie: De besparing is dus hoger dan de extra benodigde hoeveelheid spaargeld.

Opgave 4

2p **18** Bij (1): primaire inkomens.
Bij (2): rente.
Bij (3): subjectieve.

2p **19** Berekening:
In dit vraagstuk wordt onder secundaire-inkomensverhouding (SI) verstaan: de inkomensverhouding van het 1e ten opzichte van het 4e kwartiel.
SI = inkomensaandeel 1e kwartiel : inkomensaandeel 4e kwartiel.
Inkomensaandeel 1e kwartiel is 5,1%.
Inkomensaandeel 4e kwartiel: 100% − 44,8% = 55,2%.
De SI = 5,1% : 55,2% (delen door 5,1%) = 1 : 10,8.

2p **20** Berekening:
De SI of secundaire inkomensverhouding op Saba is: 1 : 9,8 (zie bron 1).
Het 1e kwartiel is 5,5% (zie bron 3).
Dus het secundair inkomen van het 4e kwartiel is dan: 5,5 × 9,8 = 53,9%.
De laagste drie kwartielen hebben dan: 100 − 53,9 = 46,1.
De coördinaat van punt A is dus (75 ; 46,1).

© ThiemeMeulenhoff

2p **21** De Lorenzcurve van Bonaire zal links van Saba liggen.
Toelichting: De secundaire-inkomensverhouding van Saba is 1 : 9,8 en de secundaire-inkomensverhouding van Bonaire is 1 : 9,1. Het inkomen in Bonaire is gelijker verdeeld. De Lorenzcurve van Bonaire ligt dus dichter bij de 45°-lijn dan die van Saba (oftewel links van de Lorenzcurve van Saba).

2p **22** Berekening:
Bron 4 geeft aan dat Bonaire een gewicht van 80% heeft, Saba 7% en Sint Eustatius 13%.
Het gewogen gemiddelde van de SI is dan:

$$\frac{80 \text{ x } 9{,}1 + 7 \text{ x } 9{,}8 + 13 \text{ x } 10{,}8}{80 + 7 + 13} = 9{,}4$$

De secundaire-inkomensverhouding van de BES-eilanden is dus: 1 : 9,4.

2p **23** Bij een progressief belastingstelsel geldt voor hogere inkomens een hoger belasting-percentage dan voor lagere inkomens. Hierdoor worden de secundaire-inkomensverschillen kleiner.
Bij een proportioneel belastingstelsel geldt hetzelfde belastingpercentage voor elke hoogte van het inkomen. Hierdoor blijven de verschillen even groot blijven.

Opgave 5

2p **24** Er is sprake van een oligopolie.
Toelichting: Er is sprake van een beperkt aantal (twee) aanbieders.

2p **25** De consumenten zien parkeren bij Aeroport als een homogeen goed.
Toelichting: Volgens Victor Valet let de consument bij parkeren uitsluitend op de prijs.

2p **26** Victor Valet gaat uit van een prijselastische vraag.
Toelichting: Een prijsverlaging (tariefverlaging) leidt volgens Victor Valet tot meer omzet. Hij gaat er kennelijk van uit dat een prijsverlaging tot een meer dan evenredige stijging van de afzet leidt.

2p **27** Berekening
Bij BP kost parkeren per uur: 3 x € 1,50 = € 4,50.
Parkeren voor 8 uur is dan: 8 x € 4,50 = € 36; maar dan geldt het maximale dagtarief van € 10.
Bij CP kost parkeren per uur: 3 x € 2 = € 6.
Parkeren voor 8 uur is dan: 8 x € 6 = € 48; en dit is lager dan het maximumtarief van € 50.
Klanten van BP betalen bij 8 uur parkeren dus maar: (10 ÷ 48) x 100% = 20,8% van wat ze bij CP zouden betalen. Dus zij betalen: 100 – 20,8 = 79,2% minder, dus bijna 80% minder.

2p **28** De interviewer heeft geen gelijk.
Toelichting: Tarief verlagen is voor beide partijen de dominante strategie en is tevens de optimale uitkomst. Beide partijen krijgen een hogere winst dan bij tarief handhaven, dus er is geen sprake van een gevangenendilemma.

© ThiemeMeulenhoff

Examen 2019-I

Opgave 1 Papier hier!

bron 1 marktaandelen op basis van de omzet van de drie grootste dagbladaanbieders van papieren krantenabonnementen

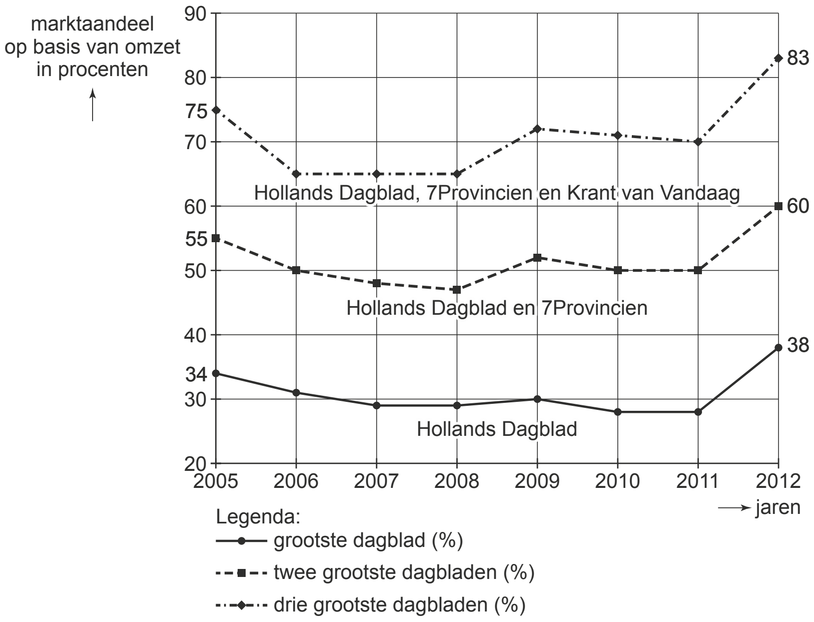

bron 2 gegevens van het papierplus-jaarabonnement van de Krant van Vandaag (periode 2012-2014)

	2012	**2013**	**2014**
prijs papierplus-jaarabonnement in euro's	390	398	409
aantal papierplus-jaarabonnementen	713.000	696.600	…
prijselasticiteit vraag papierplus-jaarabonnement	−1,1	−1,1	−1,1

bron 3 gegevens van het digitale jaarabonnement van de Krant van Vandaag (periode 2012-2014)

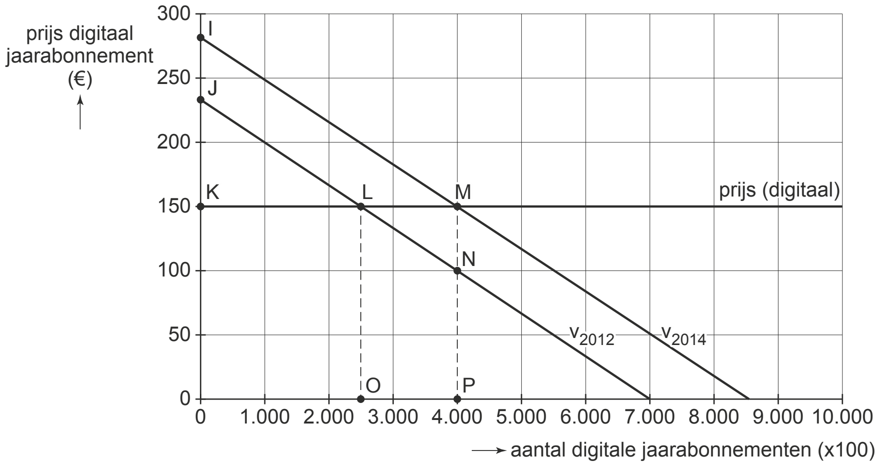

uit Nieuwsvoornop.nl, december 2014:
Het aantal papieren krantenabonnementen is in de periode 2005-2012 enorm gedaald. Dat is onder andere het gevolg van een toenemend aantal alternatieve nieuwsbronnen zoals televisie, internet en gratis papieren kranten. De compensatie voor deze daling wordt door de dagbladaanbieders voornamelijk gezocht in het aanbieden van digitale kranten. Hierdoor kan de lezer sinds 2012 bij veel dagbladaanbieders kiezen tussen twee typen abonnementen:
- een papierplus-abonnement (papieren + digitale krant)
- een digitaal abonnement (alleen digitale krant).

Gebruik bovenstaand krantenbericht.

2p **1** Zijn de genoemde "alternatieve nieuwsbronnen zoals televisie, internet en gratis papieren kranten" substitutiegoederen of complementaire goederen van het papieren krantenabonnement?
Maak een keuze en licht deze toe.

In de periode 2005-2012 zagen de drie grootste dagbladaanbieders, het Hollands Dagblad, de 7Provinciën en de Krant van Vandaag, hun gezamenlijk marktaandeel veranderen.

Gebruik bron 1.

2p **2** Bereken de procentuele verandering van het gezamenlijk marktaandeel van deze drie dagbladaanbieders in de periode 2005-2012 en geef aan of deze verandering een daling of een stijging betreft.

Vanaf 2012 verkoopt de Krant van Vandaag zowel een papierplus- abonnement als een digitaal abonnement. Door stijgende papierprijzen en toenemende distributiekosten is het papierplus-abonnement in de periode 2012-2014 duurder geworden (zie bron 2), terwijl de prijs van een digitaal abonnement gelijk is gebleven (zie bron 3). Een marketingmedewerker van de Krant van Vandaag doet de volgende uitspraken:

1 "De vraaglijn van een digitaal abonnement is in de periode 2012-2014 verschoven, omdat de prijs van een papierplus-abonnement is gestegen."
2 "Hierdoor is het consumentensurplus op de markt van digitale abonnementen toegenomen."

Gebruik bron 2.

3p **3** Bereken het aantal papierplus-abonnementen van de Krant van Vandaag in 2014.

Gebruik uitspraak 1 en bron 3.

1p **4** Geef een andere oorzaak dan genoemd in uitspraak 1 waarom de vraaglijn van het digitale abonnement verschoven kan zijn.

Gebruik uitspraak 2 en bron 3.

2p **5** Geef met letters de **toename** aan van het consumentensurplus van het digitale abonnement, zoals bedoeld in uitspraak 2.

Opgave 2 Een crisis maakt verschil

bron 1 verhouding tussen de 20% hoogste en 20% laagste huishoudinkomens

bron 2 primaire en secundaire huishoudinkomens in euro's in 2012

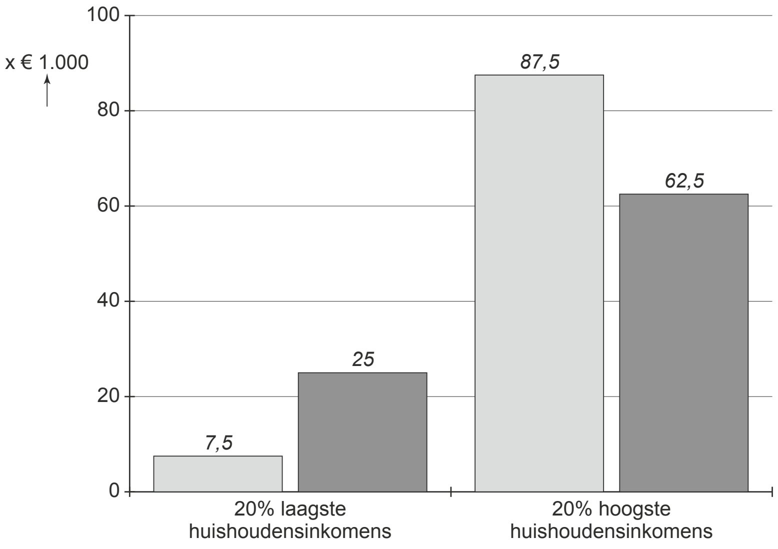

fragment uit een CBS-persbericht, 2015:
Als gevolg van de kredietcrisis die eind 2008 begon, zijn in 2012 de inkomensverschillen tussen Nederlandse huishoudens veranderd. In 2012 was het totale inkomen van huishoudens 0,7 procent lager dan in 2008, maar deze inkomensdaling was niet gelijk verdeeld over de huishoudens.
Bij werknemers is de inkomensdaling beperkt gebleven dankzij ingebouwde stabilisatoren zoals werkloosheidsuitkeringen en het progressieve belastingstelsel. Daarnaast is het inkomen van werknemers als gevolg van collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's) meestal erg vast. Gemiddeld gingen zij er door de kredietcrisis nauwelijks op achteruit, tenzij ze bijvoorbeeld hun baan kwijtraakten.

1p **6** Citeer uit het bovenstaande persbericht de zin waaruit blijkt dat er sprake is van loonstarheid op de Nederlandse arbeidsmarkt.

2p **7** Leg uit dat werkloosheidsuitkeringen een dempende invloed kunnen hebben op een neergaande conjunctuur.

Gebruik bron 1.

2p **8** Zijn de inkomens van Nederlandse huishoudens na de kredietcrisis genivelleerd of gedenivelleerd? Maak een keuze en licht deze toe met behulp van getallen uit bron 1.

Gebruik het fragment uit het CBS-persbericht en bron 1 en 2.

2p **9** Zijn de verhoudingsgetallen in bron 1 gebaseerd op het primaire huishoudinkomen of op het secundaire huishoudinkomen? Licht het antwoord toe. Ga als volgt te werk:
- Leg uit welke staven in bron 2 het primaire huishoudinkomen en welke staven het secundaire huishoudinkomen weergeven.
- Beredeneer vervolgens op welke huishoudinkomen de verhoudingsgetallen in bron 1 zijn gebaseerd.

Gebruik bovenstaand gesprek.

2p **10** Geef een mogelijke verklaring voor de stijging van het inkomen uit vermogen als gevolg van de ontwikkeling van het consumentenvertrouwen.

Opgave 3 De verzekeraar rijdt met u mee!

bron 1 **PHYD-scorebord per 1 februari mevrouw Bakker**

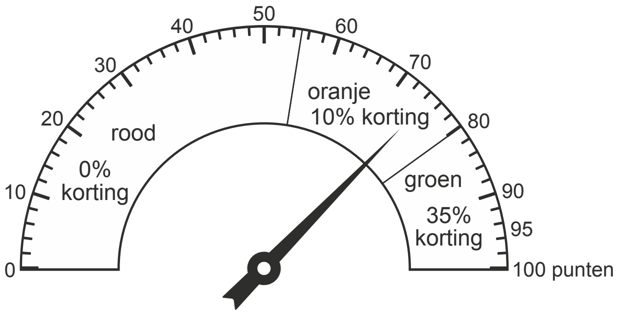

bron 2 **bericht van de verzekeraar**

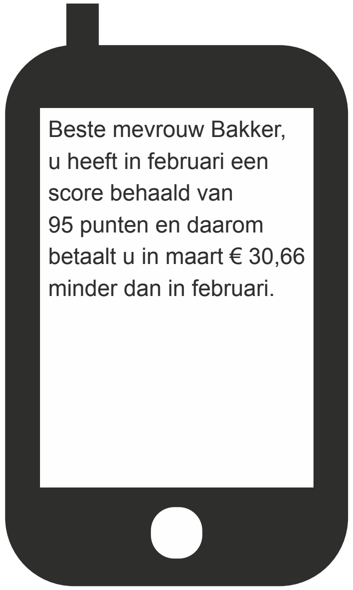

uit een krant, 2018:
De 'Pay How You Drive'-autoverzekering (PHYD) is in opkomst: wie rustig remt en niet te hard optrekt, betaalt minder premie. Steeds meer verzekeraars lanceren deze autoverzekering. Het principe is simpel. Een app op de mobiele telefoon registreert het rijgedrag van de automobilist.
Als de telefoon vastzit in een standaard zijn de meetgegevens betrouwbaar en kunnen ze worden uitgelezen door de verzekeraar. De automobilist die zeer netjes rijdt, krijgt het predicaat 'groen' en dat betekent een korting van 35% op de basispremie. De categorie-indeling wordt elke maand opnieuw vastgesteld. Op dit moment rijdt 10% van de PHYD-verzekerden in de categorie 'rood'. Deze categorie 'coureurs' betaalt de volledige basispremie.

Mevrouw Bakker heeft op 1 januari 2018 een PHYD-autoverzekering afgesloten. Ze is toen ingedeeld in de categorie rood en betaalde de volledige basispremie. Op basis van haar rijgedrag in januari is ze per 1 februari door de verzekeraar ingedeeld in de categorie oranje (zie bron 1). Begin maart ontvangt ze een bericht van de verzekeraar over haar rijgedrag in februari (zie bron 2).

Gebruik bron 1 en 2.

2p **11** Bereken de basispremie van mevrouw Bakker op 1 januari 2018.

Een verzekeraar die de PHYD-autoverzekering aanbiedt doet de volgende uitspraak:
"We baseren de indeling in een categorie vooral op het gedrag van de bestuurder zoals remmen, optrekken en snelheidsovertredingen. Dankzij de app kunnen we het gedrag van de bestuurder volgen en wordt …(1)… sterk verminderd. Hierdoor wordt het voor ons mogelijk …(2)… toe te passen, zodat de bestuurder een financiële prikkel krijgt het rijgedrag in positieve zin aan te passen."

2p **12** Maak de uitspraak economisch correct.
Kies uit:
bij (1) asymmetrische informatie / risico-avers gedrag
bij (2) premiedifferentiatie / zelfbinding

Een verzekeringseconoom reageert op de opkomst van de PHYD- autoverzekering en doet de volgende twee uitspraken:

1 "De PHYD-autoverzekering is voor verzekeraars een maatregel om averechtse selectie tegen te gaan."
2 "Het mooie van de PHYD-autoverzekering is dat behalve de verzekerden en de verzekeraars de gehele maatschappij kan profiteren, doordat de maatschappelijke kosten van het autorijden afnemen."

2p **13** Leg uitspraak 1 uit.

Gebruik uitspraak 2.

2p **14** Leg met behulp van het begrip negatieve externe effecten uit dat de maatschappelijke kosten van het autorijden door de PHYD- autoverzekering kunnen afnemen.

Opgave 4 De zon schijnt niet altijd op Aruba

bron 1 effect van de betalingsbalans op de deviezenvoorraad CBA

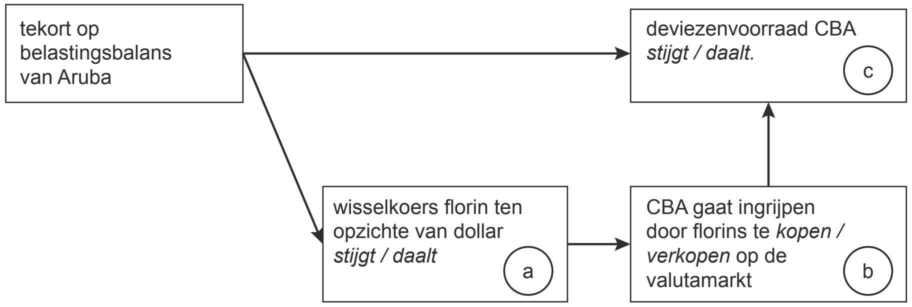

bron 2 enkele gegevens van Aruba, 2013

omvang bevolking	111.000 personen
bbp per hoofd (nominaal)	24.430 $
bbp per hoofd (reëel, in prijzen van 2012)	21.739 $
overheidsschuld	67% van het bbp (nominaal)
overheidstekort	6% van het bbp (nominaal)
vaste wisselkoers dollar - florin	1 $ = 1,79 AWG

Het Caribische eiland Aruba heeft een economie die erg afhankelijk is van haar belangrijkste handelspartner, de Verenigde Staten van Amerika (VS). Er worden veel goederen uit de VS geïmporteerd en het eiland wordt door veel Amerikaanse toeristen bezocht. Ook voor directe investeringen in hotels is Aruba sterk op de VS aangewezen.

3p **15** Maak de onderstaande zinnen economisch correct.
- Bezoek van Amerikaanse toeristen wordt als ...(1)... geregistreerd op de ...(2)... van de Arubaanse betalingsbalans.
- Import van goederen wordt als ...(3)... geregistreerd op de ...(4)... van de Arubaanse betalingsbalans.
- Directe investeringen van buitenlandse hotelketens op Aruba worden als ...(5)... geregistreerd op de ...(6)... van de betalingsbalans van Aruba.

Kies uit:
bij (1) export / import
bij (2) kapitaalrekening / lopende rekening
bij (3) ontvangsten / uitgaven
bij (4) kapitaalrekening / lopende rekening
bij (5) ontvangsten / uitgaven
bij (6) kapitaalrekening / lopende rekening

De officiële munt op Aruba is de florin (AWG). Maar vrijwel iedere Arubaanse consument of ondernemer accepteert ook Amerikaanse dollars (US$). Om die reden hanteert de Centrale Bank van Aruba (CBA) een vaste wisselkoers tussen de florin en de dollar. De CBA wil vraag en aanbod van de florin bijsturen totdat de vaste koers van 1 $ = 1,79 AWG is bereikt. Voor de aan- en verkooptransacties wordt de goud- en deviezenvoorraad (officiële reserves) van de CBA gebruikt.

De kredietcrisis van 2008 beïnvloedde het Amerikaans toerisme en de Amerikaanse investeringen op Aruba. Daardoor kampte Aruba in 2012 met een tekort op de betalingsbalans. De CBA gebruikte de goud- en deviezenvoorraad om dit tekort aan te zuiveren.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1.

2p **16** Neem de letters uit het schema van bron 1 over en vermeld bij elke letter het juiste schuin gedrukte begrip zodat er een economisch juiste redenering ontstaat.

Een econome reageert op de ontwikkelingen: “Een vaste wisselkoers kan bij een tekort op de betalingsbalans zowel gunstig als ongunstig zijn. Het is gunstig omdat de inflatie op ons eiland laag blijft en het is ongunstig omdat Amerikaanse toeristen niet kunnen profiteren van een koersvoordeel.”

2p **17** Leg uit dat bij een tekort op de betalingsbalans door de vaste wisselkoers inflatie wordt tegengegaan.

2p **18** Leg uit dat bij een tekort op de betalingsbalans door de vaste wisselkoers Amerikaanse toeristen niet kunnen profiteren van een koersvoordeel.

Omdat de Arubaanse overheid in 2012 de economische terugval met investeringen heeft geprobeerd te compenseren, is de overheidsschuld in 2013 sterk opgelopen.

Gebruik bron 2.

3p **19** Bereken de Arubaanse overheidsschuld in florin in 2013.

Opgave 5 Dat kost energie

bron 1 energietarieven van stroom en gas bij EnerGas

contract	product stroom *per kWh*	product gas *per m³*	vaste leveringskosten *per product per maand*
Zekur (3 jaar vaste tarieven)	€ 0,20716	€ 0,59274	€ 7,00
Zekur (3 jaar vaste tarieven) + Galaxus Tablet4	€ 0,20716	€ 0,59274	€ 10,00
Zekur (3 jaar vaste tarieven) + TabPad air	€ 0,20716	€ 0,59274	€ 15,50
Zekur (3 jaar vaste tarieven) + iSmart6s	€ 0,20716	€ 0,59274	€ 15,50
Zekur (3 jaar vaste tarieven) + TechnoThink laptop	€ 0,20716	€ 0,59274	€ 15,50
Free (variabele tarieven, onbepaalde tijdsduur)	€ 0,21261	€ 0,57375	€ 4,99

bron 2 **pay-off matrix wel of niet inhuren van een callcenter**

		Green Energy	
		wel inhuren	niet inhuren
EnerGas	wel inhuren	(*−2* ; **−2**)	(*+2* ; **−4**)
	niet inhuren	(*−4* ; **+2**)	(*0* ; **0**)

Toelichting:
De getallen in de matrix betreffen de toe- of afname van de winst in miljoenen euro's.

In 2004 is de energiemarkt geprivatiseerd. Sindsdien hebben consumenten de vrije keuze bij welke energieleverancier ze gas en elektriciteit afnemen. In de slag om de klant bieden sommige energieleveranciers bij een energiecontract met een vaste looptijd van drie jaar een 'gratis cadeau' aan, zoals een tablet, smartphone of laptop. Directeur Wolfert van de Vastelastenbond: "Veel consumenten denken dan dat ze een goede deal sluiten, maar in feite zitten ze vast aan een duur energiecontract waarmee ze het 'cadeau' zelf betalen. Sterker nog, er moet meer betaald worden dan de gemiddelde winkelprijs van het cadeau, omdat er sprake is van rente. Dat komt neer op ruilen over de tijd zonder dat de consument zich daarvan bewust is en dat is verboden."

2p **20** Leg uit dat er bij het aangaan van een energiecontract met een 'gratis cadeau' sprake is van ruilen over de tijd.

Alex Veenstra wil een energiecontract voor zowel stroom als gas afsluiten bij energieleverancier EnerGas (zie bron 1). Zijn geschatte jaarlijkse energieverbruik van de twee producten bedraagt:
– stroom 4.400 kWh
– gas 2.350 m^3

Alex wil een contract met vaste tarieven voor de komende drie jaar. Als 'cadeau' kiest hij de iSmart6s. Alex was sowieso van plan deze smartphone aan te schaffen voor € 550 en dat is nu niet meer nodig.

Gebruik bron 1 bij vraag 21 en 22.

3p **21** Bereken het rentebedrag voor de iSmart6s dat Alex over de contractperiode van 3 jaar moet betalen.

2p **22** Stijgt de komende jaren de prijs van stroom of die van gas volgens de verwachting van leverancier EnerGas? Maak een keuze en licht deze toe.

We gaan ervan uit dat Energas en Green Energy de enige aanbieders zijn op de energiemarkt. Ze opereren dus op een oligopolistische markt.

2p **23** Leg uit waarom EnerGas en Green Energy zich vooral met hun product en niet met hun prijs zullen proberen te onderscheiden.

Beide bedrijven willen klanten van elkaar wegkapen en overwegen om een callcenter in te huren. Medewerkers van zo'n callcenter bellen klanten van de concurrent en proberen deze over te halen over te stappen. De resultaten van het al dan niet inhuren van een callcenter zijn zichtbaar gemaakt in een pay-offmatrix (zie bron 2).

Gebruik bron 2.

3p **24** Komen beide energieleveranciers door deze ontwikkeling in een gevangenendilemma terecht? Ga als volgt te werk:
– Leg uit hoe de dominante strategie van elk van de bedrijven tot stand komt.
– Beredeneer vervolgens of er sprake is van een gevangenendilemma.

Opgave 6 80 jaar bbp, 80 jaar discussie

bron 1 **enkele statistieken van de Amerikaanse economie**

procentuele groei nominaal bbp ten opzichte van het voorgaande jaar

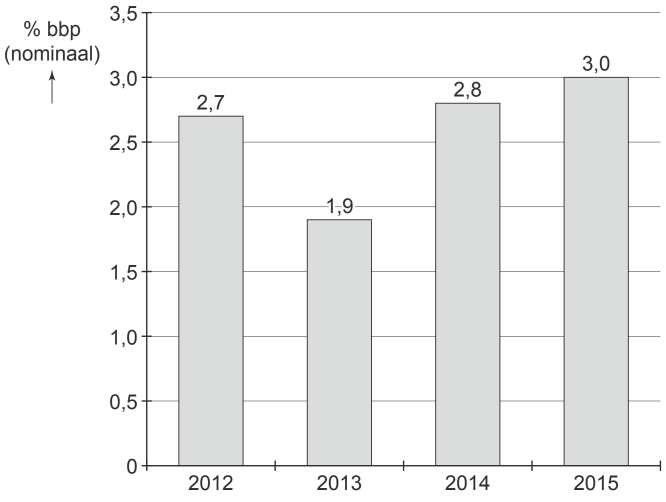

ontwikkeling consumentenprijsindex (2011 is basisjaar)

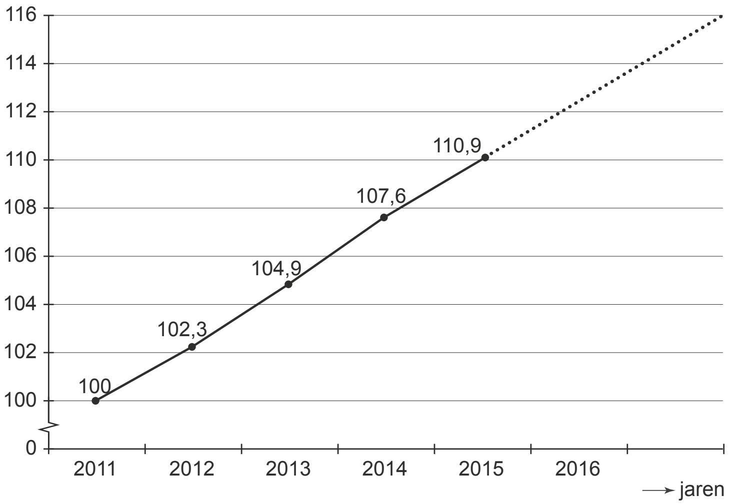

bron 2 verdeling van het bbp (2014) over de Amerikaanse bevolking, weergegeven in Lorenzcurven

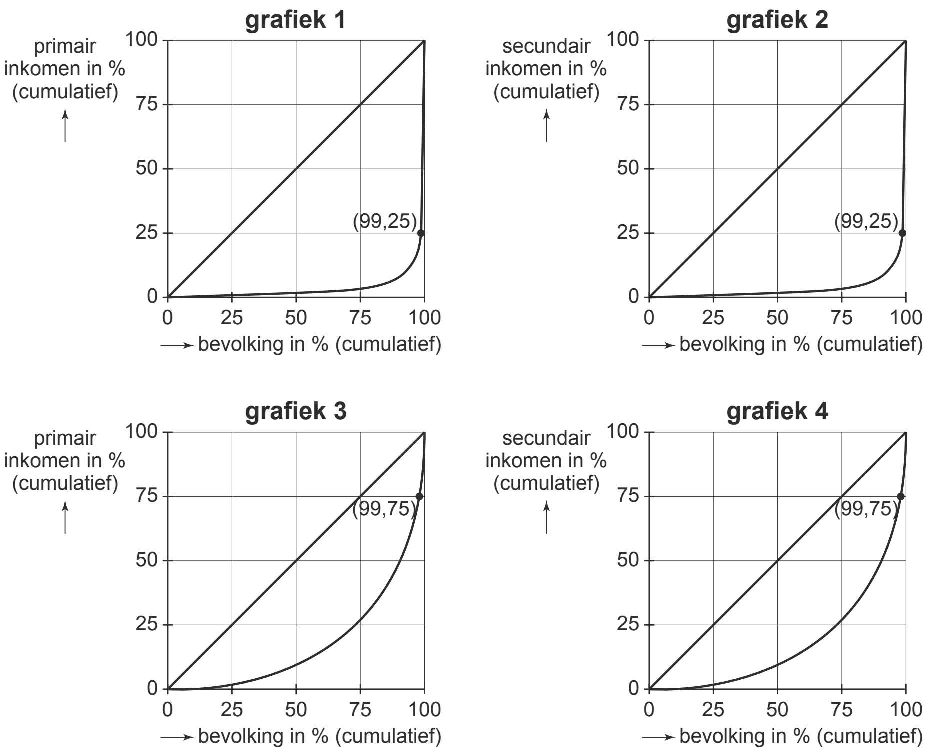

uit een krant, januari 2014:
Tachtig jaar geleden werd het bruto nationaal product (bnp) voor het eerst gepresenteerd. De econoom Kuznets bedacht in 1934 een systeem om aan de hand van macro-economische grootheden zoals consumptie, besparingen en investeringen de omvang van de economie te meten. Hiermee kon ook het verloop van de economie worden gevolgd, dat wil zeggen de groei of de krimp. Enkele jaren na invoering van het bnp verloor de maatstaf als gevolg van globalisering een groot deel van zijn bruikbaarheid. Niet de nationaliteit, maar de locatie van de productie werd het uitgangspunt: het bruto binnenlands product (bbp).

Dow Chemical, een Amerikaans bedrijf, heeft een vestiging in de Rotterdamse haven.
1p **25** Wordt de productiewaarde van deze vestiging meegenomen in de berekening van het Nederlandse bbp of het Amerikaanse bbp? Maak een keuze.

Het bbp meet economische groei, maar wordt ook gebruikt als welvaartsmaatstaf. Daar is veel discussie over. In 2014 steeg het bbp van de Verenigde Staten van Amerika (VS) met 2,8%, maar het is de vraag of de inwoners van de VS in dat jaar ook 2,8% welvarender zijn geworden. Argumenten waarom het nominale bbp een beperkte welvaartsmaatstaf is, zijn:
- Een stijging van het nominale bbp kan ook veroorzaakt zijn door prijsstijgingen.
- Het bbp meet geen welzijn, zoals gezondheid en geluk.
- Het bbp geeft geen informatie over de verdeling van de welvaart.

1p **26** Noem een ander argument dan in deze opgave genoemd waarom de omvang van het bbp een beperkte welvaartsmaatstaf is.

Gebruik bron 1.
2p **27** Bereken de reële groei van het Amerikaanse bbp in 2014 ten opzichte van 2013.

In 2014 kwam 25% van het Amerikaanse bbp ten goede aan slechts 1% procent van de bevolking.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 2.
1p **28** In welke grafiek is de Amerikaanse Lorenzcurve van 2014 juist weergegeven?

Uitwerkingen bij examen 2019-I

Opgave 1

2p **1** De genoemde 'alternatieve nieuwsbronnen' zijn substitutiegoederen.
Toelichting: de genoemde alternatieve nieuwsbronnen kunnen de papierenkrantenabonnementen vervangen.

2p **2** Deze verandering geeft een stijging aan.
Berekening:
Het gezamenlijke marktaandeel stijgt van 75% naar 83%.

Dit is procentueel: $\frac{83 - 75}{75} \times 100\% = +10{,}67\%$.

3p **3** De prijselasticiteit vraag papierplus-jaarabonnement $= \frac{\text{procentuele verandering afzet}}{\text{procentuele verandering prijs}} = -1{,}1$.

De procentuele verandering prijs 2013-2014 $= \frac{409 - 398}{398} \times 100\% = 2{,}8\%$.

De procentuele verandering afzet is dan: $-1{,}1 \times 2{,}8\% = -3{,}1\%$.
De afzet in 2014 is dan 96,9% van die in 2013, dus: 0,969 × 696.600 = 675.005 papierplus-jaarabonnementen.

1p **4** Een van de volgende oorzaken:
- Er zullen nieuwe abonnees op de digitale variant bijkomen, die eerder geen abonnement op een dagblad hadden.
- Er zullen nieuwe abonnees op de digitale variant bijkomen, die eerder een papierplusabonnement hadden op een ander dagblad.
- Er zullen nieuwe abonnees op de digitale variant bijkomen, door de opkomst van diverse datadragers als de mobiele telefoon en de tablet.

NB. De vraaglijn naar digitale abonnementen verschuift naar rechts, dus de vraag nam bij iedere prijs toe.

2p **5** De **toename** van het digitale abonnement kan je met de letters IJLM aangeven.
Toelichting:
- Het consumentensurplus in 2014: oppervlakte JKL
- Het consumentensurplus in 2013: oppervlakte IKM
- Verandering consumentensurplus: oppervlakte IJLM

Opgave 2

1p **6** De volgende zin geeft aan dat er sprake is van loonstarheid op de Nederlandse arbeidsmarkt:
'Daarnaast is het inkomen van werknemers als gevolg van collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's) meestal erg vast.'
Toelichting: loonstarheid houdt in dat lonen niet of nauwelijks veranderen bij gewijzigde economische omstandigheden.

2p **7** Werkloosheidsuitkeringen zorgen ervoor dat tijdens een neergaande conjunctuur, de inkomensdaling van werklozen beperkt blijft. Hierdoor nemen de bestedingen minder af.

© ThiemeMeulenhoff

2p **8** De inkomens zijn na de kredietcrisis genivelleerd.
Toelichting: na de kredietcrisis verdienden de 20% huishoudens met het hoogste inkomen ongeveer 2,5 × meer dan de 20% huishoudens met het laagste inkomen.
In 2008 waren de inkomens van de meest verdiende huishoudens 2,8 × zo groot.
NB. Je had 2009 ook met 2012 mogen vergelijken en dan zijn de inkomens ook genivelleerd.

2p **9** In bron 1 zijn de verhoudingsgetallen op de secundaire huishoudinkomens gebaseerd.
Toelichting: de donkere staven in bron 2 zijn het secundaire inkomen en de lichte staven in bron 2 zijn het primaire inkomen. De verklaring is dat het secundaire inkomen (de donkere staven in de bron) bij de 20% huishoudens met het laagste inkomen hoger is dan het primaire inkomen. Dit is het gevolg van:
- het progressieve belastingstelsel (de lagere inkomens worden relatief minder belast);
- de werkloosheidsuitkeringen (de lagere inkomens ontvangen relatief meer werkloosheidsuitkeringen).

Over verhoudingsgetallen:
Uit bron 1 blijkt dat in 2012 de 20% huishoudens met de hoogste inkomens 2,5 × meer verdienden dan de 20% huishoudens met het laagste inkomen en uit bron 2 blijkt dat de donkere staven ook 2,5 × ($\frac{62{,}5}{25}$) zo groot zijn.

2p **10** Het consumentenvertrouwen zal na de crisis zijn gedaald. De gezinshuishoudens zullen daardoor minder gaan besteden en meer gaan sparen. Hierdoor is er meer vermogen opgebouwd en is het inkomen uit dit vermogen hoger.

Opgave 3

2p **11** De basispremie is € 122,64.
Voorbeelden van berekeningen:
- Mevrouw Bakker gaat van 10% korting naar 35% korting op de basispremie. Haar korting stijgt met 25%-punt. Hierdoor betaalt zij € 30,66 minder aan verzekeringspremie.
  € 30,66 = 0,25 × basispremie.
  De basispremie is dan: $\frac{€\ 30{,}66}{0{,}25} = €\ 122{,}64$.
- In februari betaalde mevrouw Bakker 90% van de basispremie (BP) = 0,9 × BP.
  In maart gaat zij 65% van de basispremie betalen = 0,65 x BP.
  Het verschil is € 30,66.
  Dus: (0,9 × BP) - (0,65 × BP) = 30,66 → 0,25 × BP = 30,66 → BP = € 122,64.

2p **12** Bij (1): asymmetrische informatie.
Toelichting: asymmetrische informatie betekent dat beide partijen niet over dezelfde informatie beschikken. Door de app weet de verzekeraar meer over het gedrag van de verzekerde.
Bij (2): premiedifferentiatie.
Toelichting: bij premiedifferentiatie betaalt elke verzekerde niet dezelfde premie. De 'goede' risicogevers betalen minder dan de 'slechte' risicogevers.

2p **13** Averechtste selectie houdt in dat met name de 'slechte' risicogevers zich verzekeren en de 'goede' risicogevers zich minder vaak verzekeren.
Bij premiedifferentiatie geeft de verzekeraar kortingen op de verzekeringspremies bij goed gedrag. Hierdoor trekt de verzekeraar 'goede risico's' aan en zullen 'goede risico's' bereid zijn te blijven.

© ThiemeMeulenhoff

2p **14** De PHYD-autoverzekering stimuleert voorzichtiger/schoner/veiliger rijgedrag. Dat kan leiden tot afname van negatieve externe effecten, zoals milieuvervuiling (CO_2-uitstoot), tijdverlies (files) en ziekteverzuim (ongelukken). Dit zorgt voor een afname van de maatschappelijke kosten.

Opgave 4

3p **15** Bij (1): asymmetrische informatie.
Bij (1): export.
Toelichting: export van diensten als hotels.
Bij (2): lopende rekening
Toelichting: toerisme wordt geboekt op de dienstenrekening. Dat is een onderdeel van de lopende rekening van de betalingsbalans.
Bij (3): uitgaven.
Toelichting: import van goederen leidt tot betalingen aan het buitenland.
Bij (4): lopende rekening.
Toelichting: import van goederen wordt geboekt op de goederenrekening. Dat is een onderdeel van de lopende rekening van de betalingsbalans.
Bij (5): ontvangsten.
Toelichting: directe investeringen leiden tot invoer van kapitaal.
Bij (6): kapitaalrekening.
Toelichting: directe investeringen worden geboekt op de kapitaalrekening van de betalingsbalans.

2p **16** Bij (a): daalt.
Toelichting: een tekort op de betalingsbalans van Aruba (met de VS), betekent dat de uitgaven aan het buitenland (VS) groter zijn dan de ontvangsten uit het buitenland (VS). Hierdoor is de vraag naar de florin kleiner dan het aanbod van de florin op de valutamarkt. Gevolg: de wisselkoers van de florin ten opzichte van de Amerikaanse dollar daalt.
Bij (b): kopen.
Toelichting: door de grotere vraag naar de florin op de valutamarkt, stijgt de wisselkoers van de florin weer.
Bij (c): daalt.
Toelichting: als de CBA florins gaat kopen op de valutamarkt, verkoopt zij in ruil daarvoor andere valuta's uit haar deviezenreserve.

2p **17** Door het tekort op de betalingsbalans is het aanbod van forins groter dan de vraag. Bij een flexibele wisselkoers zou de waarde van de florin dalen (ten opzichte van de Amerikaanse dollar). Hierdoor zouden importgoederen duurder worden voor Aruba. Door de vaste wisselkoers ten opzichte van de Amerikaanse dollar is van een dergelijke geïmporteerde inflatie geen sprake.

2p **18** Door het tekort op de betalingsbalans is het aanbod op de valutamarkt van florins groter dan de vraag. Bij een flexibele wisselkoers zou de waarde van de florin dalen (ten opzicht van de Amerikaanse dollar). Aruba wordt daardoor goedkoper voor Amerikaanse toeristen.
Door de vaste wisselkoers ten opzichte van de Amerikaanse dollar zijn de Amerikaanse toeristen niet goedkoper uit.

3p **19** De overheidsschuld van Aruba is 67% van het nominale bbp.
Het bbp (in dollars) = $ 24.430 × 111.000 = $ 2.711.730.000.
Het bbp (in florin) = $ 2.711.730.000 × 1,79 = 4.853.996.700 florin.
De overheidsschuld van Aruba = 4.853.996.700 × 0,67 = 3.252.177.789 florin.

© ThiemeMeulenhoff

Opgave 5

2p **20** Het 'cadeau' wordt via het contract in 3 jaar betaald. Er is dus sprake van een lening (koop op afbetaling). Hierdoor kan de consument het cadeau nu consumeren en later pas betalen. De consument schuift de consumptie van de toekomst naar voeren en dat is ruilen over de tijd.
NB. De rente die de consument moet betalen kan worden gezien als de prijs van ruilen over de tijd.

3p **21** Het rentebedrag is € 62.
Berekening:
De extra vaste lasten bij Zekur-contract (3 jaar) met iSmart 6s zijn € 15,50 − € 7,00 = € 8,50 per product.
Bij afname van gas én stroom zijn de extra vaste lasten: 2 × € 8,50 × 36 maanden = € 612.
De gemiddelde winkelprijs van de iSmart 6s is € 550.
Het rentebedrag dat Alex moet betalen is dus € 612 − € 550 = € 62.

2p **22** De prijs van gas stijgt volgens de verwachting van leverancier.
Toelichting: het gastarief bij het 3 jaar-vast-contract (Zekur) is hoger dan bij het variabel contract (Free). De energieleverancier houdt blijkbaar rekening met een tariefsverhoging.

2p **23** Als er op een markt enkele aanbieders van een homogeen product zijn, is het risico groot dat er een prijzenoorlog wordt ontketend. Dan zullen de bedrijven elkaar op prijs gaan beconcurreren. Hierdoor verliezen alle bedrijven omzet en daarmee winst. Zij zullen er dus eerder voor kiezen om zich met hun product te onderscheiden.

3p **24** Ja er is sprake van een gevangendilemma.
Toelichting: de dominante strategie van EnerGas (EG) is 'wel inhuren' want als Green Energy (GE) 'wel inhuurt' dan *−2* > *−4* en als GE 'niet inhuurt' dan *+2* > *0*
De dominante strategie van GE is ook 'wel inhuren', want als EG 'wel inhuurt' dan **−2** > **−4** en als EG 'niet inhuurt' dan **+2** > **0**
Deze evenwichtssituatie van *−2* ; **−2** is een suboptimale uitkomst, omdat beide leveranciers (door onderling af te spreken) hun pay-off kunnen vergroten door het **'niet inhuren'** van een callcenter *0* ; **0**.

Alternatief: de dominante strategie van Energas (EG) is 'wel inhuren'. Namelijk als EG inhuurt en Green Energy (GE) niet, dan gaat de winst van EG met 2 mln. euro omhoog. Als EG niet inhuurt en GE wel, dan daalt zijn winst met 4 mln. euro. En als EG dan ook inhuurt, daalt zijn winst 'slechts' met 2 mln. euro.
De dominante strategie van GE is ook inhuren. Namelijk als GE inhuurt en EG niet, dan stijgt zijn winst met 2 mln. euro. Als GE niet inhuurt en EG wel, dan daalt de winst van GE met 4 mln. euro. Als GE ook inhuurt, daalt zijn winst met 'slechts' 2 mln. euro.
De evenwichtssituatie zal dan zijn, dat beide bedrijven een callcenter inhuren. Met als gevolg dat beide bedrijven er 2 mln. euro in winst achteruitgaan. Zouden ze allebei geen callcenter inhuren, dan zou hun winst hetzelfde blijven, dus niet dalen. Daarom is het een suboptimale uitkomst voor de bedrijven.

Opgave 6

1p **25** De productiewaarde van deze vestiging wordt meegenomen in het Nederlandse bbp.
Toelichting: de productie van het Amerikaanse bedrijf vindt plaats binnen onze Nederlandse landsgrenzen en behoort tot het Nederlandse bruto **binnenlands** product.

© ThiemeMeulenhoff

1p **26** Een van de volgende argumenten.
- Het (nominale) bbp is niet gecorrigeerd voor bevolkingsgroei/bevolkingsaantallen.
- Het (nominale) bbp geeft geen informatie over de welvaartsbijdrage van de informele economie.

2p **27** De reële economische groei is 0,2%.
Berekening:
Reële economische groei (index) = $\frac{\text{nominale economische groei (index)}}{\text{prijsindexcijfer}} \times 100$.

De toename bbp (nominaal) 2014 = 2,8%.

De inflatie 2014 = $\frac{107{,}6 - 104{,}9}{104{,}9} \times 100\% = 2{,}6\%$.

De reële economische groei (index) = $\frac{102{,}8}{102{,}6} \times 100 = 100{,}19$.

Dus de reële economische groei = 0,19%.

1p **28** Grafiek 3 geeft het juist weer.
Toelichting: het bbp betreft het primaire inkomen, dus grafiek 2 en 4 vallen af. Daarnaast heeft 99% van de bevolking 75% van het bbp.

© ThiemeMeulenhoff

Examen 2019-II

Opgave 1 Vlees belast

bron 1 financiële gegevens Kuus bv vóór doorberekening vleestaks van € 0,50 per kilo

verkoopprijs	€ 4 per kilo
afzet	4.000.000 kilo
totale winst	€ 5.750.000
totale kosten	TK = 2Q + 2,25 (x € 1.000.000)
prijs-afzetfunctie	GO = −0,5Q + 6
marginale opbrengsten	MO = −Q + 6
	Q is het aantal kilo's vlees (× 1.000.000)

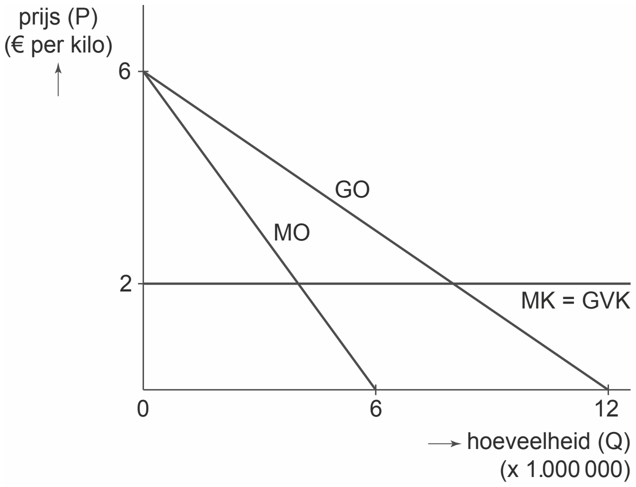

uit een krant, 2017:
Vleesconsumptie heeft grote gevolgen voor de gezondheid en het milieu. Zo is de productie van vlees wereldwijd verantwoordelijk voor bijna een kwart van de uitstoot van CO_2. In Nederland wordt veel vlees gegeten. Daarom pleit het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) voor een belastingheffing op vlees: de vleestaks. Duurder vlees betekent minder consumptie van vlees, is de overtuiging. "In de winkel letten consumenten alleen op de prijs. Bedrijven willen op hun beurt de consument dienen én winst maken, wat dan vaak ten koste gaat van milieubewust produceren", aldus het RIVM.

Gebruik het krantenbericht.
2p **1** Leg uit dat de uitstoot van CO_2 bij de productie van vlees als negatief extern effect kan worden aangemerkt.

Gebruik het krantenbericht.
1p **2** Zien consumenten vlees als een homogeen goed of als een heterogeen goed volgens de uitspraak van het RIVM? Licht je keuze toe.

De directie van vleesproducent Kuus bv heeft een onderzoeksrapport over de vleestaks bestudeerd. Daarin staat dat een vaste heffing op vlees van € 0,50 per kilo kan zorgen voor een flinke reductie van de uitstoot van CO_2. De financieel directeur krijgt de opdracht door te rekenen welke invloed de invoering van deze heffing heeft op de winst van Kuus bv. De bedrijfsdoelstelling blijft maximale totale winst. De financieel directeur heeft de huidige financiële gegevens in een overzicht en in een figuur gezet (zie bron 1).

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1 bij vraag 3 tot en met 6.

2p **3** Leg uit dat door invoering van de heffing op vlees (de vleestaks) de gemiddelde variabele kosten stijgen.

3p **4** Bereken hoeveel procent van de heffing (de vleestaks) ná invoering van de heffing wordt doorberekend in de verkoopprijs.

2p **5** Bereken het bedrag van de verandering van de winst als gevolg van de heffing.

1p **6** Bereken het bedrag aan heffing dat Kuus bv moet afdragen aan de overheid.

De financieel directeur schrijft in het advies aan zijn algemeen directeur: "Als de voorgestelde vleestaks wordt ingevoerd, heeft dat behoorlijke gevolgen voor onze winst. Mijn advies is een reclamecampagne te starten met de boodschap dat vlees boordevol goede bouwstoffen zit….."

3p **7** Maak het vervolg van het advies economisch correct.
"Consumenten zullen dan minder snel overstappen op …(1)… goederen van vlees. Dat betekent dat de vraag naar ons product …(2)… wordt. Het gevolg is dat onze prijs-afzetlijn …(3)… zal verlopen waardoor we een hoger percentage van de vleestaks kunnen doorberekenen aan de consument. De keerzijde is wel dat de reclamecampagne zal leiden tot hogere …(4)… kosten."
Kies uit:
bij (1) complementaire / inferieure / substitutie
bij (2) prijselastischer / prijsinelastischer
bij (3) minder steil / steiler
bij (4) constante / variabele

Opgave 2 Ruimte op de arbeidsmarkt?

bron 1 afbeeldingen bij CBS-persberichten, begin 2017

vertrouwen consument op hoogste punt in bijna 10 jaar

investeringen groeien weer

iets meer faillissementen in maart

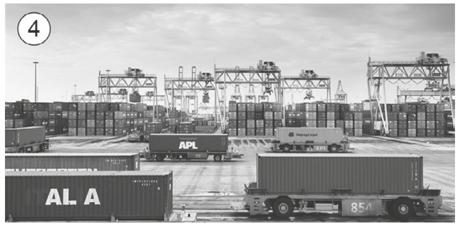

export groeit gestaag verder in januari

bron 2 conjunctuurklok Nederlandse economie begin 2009 en begin 2017 (• = bbp)

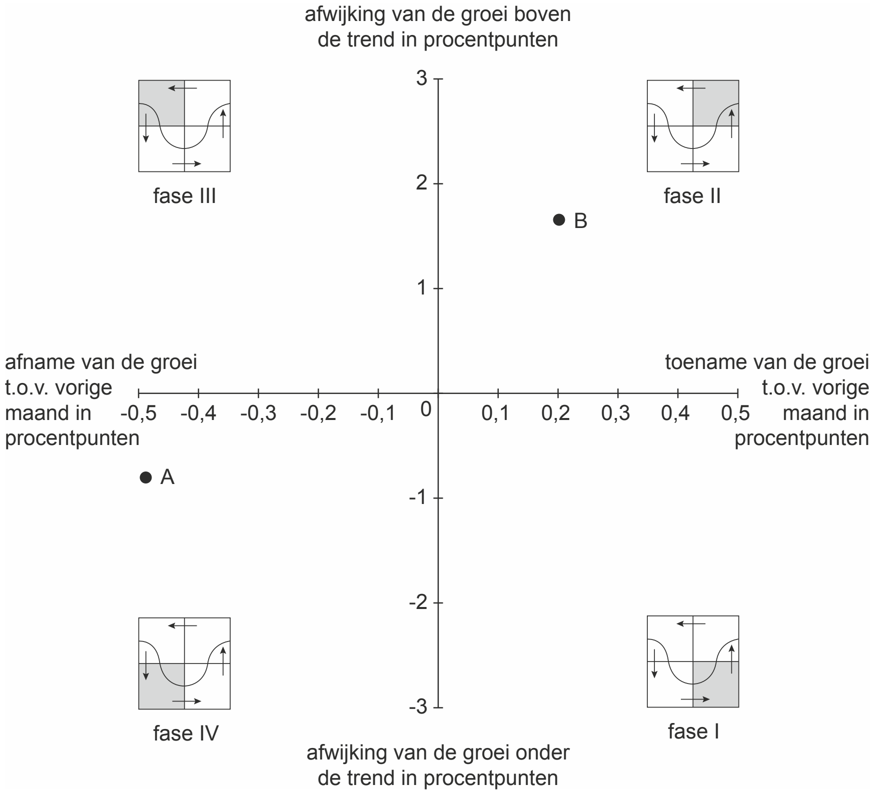

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verzamelt en onderzoekt gegevens over vele maatschappelijke aspecten en over conjuncturele en structurele ontwikkelingen in de economie. Het betreft bijvoorbeeld macro- economische indicatoren zoals de economische groei en de consumentenprijzen, maar ook de inkomenssituatie van personen en huishoudens. Het CBS verwerkt de gegevens tot statistieken en publiceert erover.
Begin 2017 staat een aantal afbeeldingen op de site van het CBS over de Nederlandse economie (zie bron 1).

Gebruik bron 1.

2p **8** Geef voor elke afbeelding aan of deze wel of geen effect op de structuurkant van de Nederlandse economie laat zien. Neem hiertoe de tabel over en vul deze in.

afbeelding	wel / geen structuurkant
1	
2	
3	
4	

Het CBS publiceert ook over de Nederlandse arbeidsmarkt, waar veranderingen in vraag en aanbod mede afhankelijk zijn van conjuncturele en structurele ontwikkelingen in de economie.
Begin 2009, direct na de kredietcrisis, loopt de werkloosheid op. Begin 2017 neemt de krapte op de arbeidsmarkt echter weer toe, mede als gevolg van een aanhoudende economische groei. Deze conjunctuuromslag maakt het CBS zichtbaar door middel van de conjunctuurklok (zie bron 2).

Gebruik bron 2.

1p **9** Geef voor begin 2017 aan of de letter A of B uit de conjunctuurklok hierbij hoort.

3p **10** Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Toenemende krapte op de arbeidsmarkt ontstaat als de …(1)… meer stijgt dan de …(2)…. Hierdoor kunnen de gemiddelde lonen …(3)…. Dat kan een positieve invloed op de …(4)… kant van de economie hebben, maar kan tevens leiden tot een gewijzigde verhouding tussen arbeid en kapitaal aan de …(5)… kant van de economie.
Kies uit:
bij (1) beroepsbevolking / werkgelegenheid
bij (2) beroepsbevolking / werkgelegenheid
bij (3) dalen / stijgen
bij (4) conjunctuur / structuur
bij (5) conjunctuur / structuur

Met het oog op de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt wil de overheid dat burgers goed zijn opgeleid en hun kennis en vaardigheden blijven ontwikkelen. Met als thema 'Leven lang leren' richt het overheidsbeleid zich op continue scholing van de beroepsbevolking.

Twee economen reageren op het overheidsbeleid en doen de volgende uitspraken:
- uitspraak 1: "Bij scholing is er sprake van intertemporele ruil. Er wordt geïnvesteerd in menselijk kapitaal. De werkgever en de werknemer hebben beiden profijt van scholing, daarom moeten ze de scholing samen regelen."
- uitspraak 2: "Uit onderzoek blijkt dat werkgevers steeds minder investeren in menselijk kapitaal. Dat komt doordat werknemers tegenwoordig sneller en vaker van werkgever wisselen."

Gebruik uitspraak 1.

2p **11** Leg uit dat er bij investeren in menselijk kapitaal sprake is van intertemporele ruil bij de werknemer.

Gebruik uitspraak 2.

2p **12** Leg uit dat werkgevers steeds minder investeren in menselijk kapitaal als werknemers steeds vaker van werkgever wisselen.

Een voorbeeld van een maatregel die de overheid heeft genomen om het levenslange leren te bevorderen, is het fiscaal aftrekbaar maken van de scholingsuitgaven voor de werknemer. Het Centraal Planbureau (CPB) heeft in opdracht van de overheid onderzoek gedaan naar de effecten van deze overheidsmaatregel voor verschillende inkomensgroepen.
Geconcludeerd wordt dat met name de volwassenen uit de lagere- inkomensgroepen weinig gebruik maken van de fiscale aftrekbaarheid voor scholingsuitgaven.
Een alternatieve manier om scholing van deze volwassenen te stimuleren is een vouchersysteem: een vast scholingsbedrag voor werknemers.

2p **13** Beargumenteer waarom een vouchersysteem een betere manier is dan het fiscaal aftrekbaar maken van scholingsuitgaven om scholing van volwassenen uit de lagere-inkomensgroepen te stimuleren.

Opgave 3 Gas vloeit rijkelijk

bron 1 wisselkoers US dollar in riyal in 2017

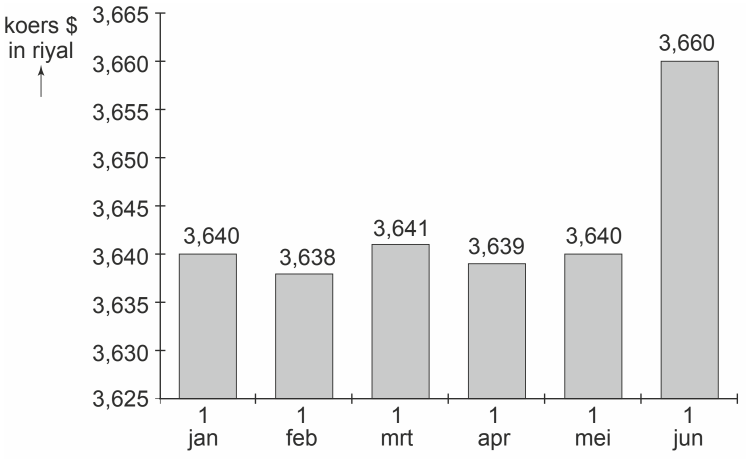

Legenda:
Riyal is de munteenheid van Qatar.

bron 2 **wisselkoers euro in riyal in 2017**

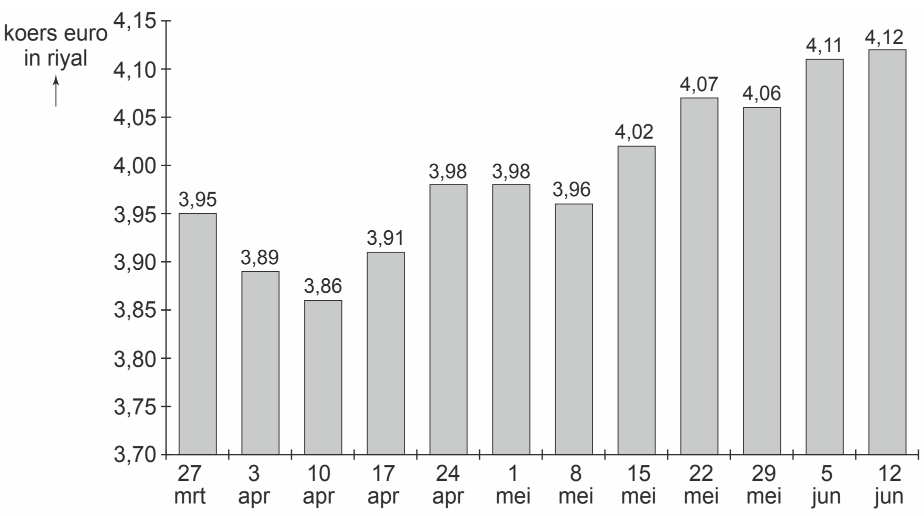

bron 3 **ingrijpen op de valutamarkt door de centrale bank van Qatar**

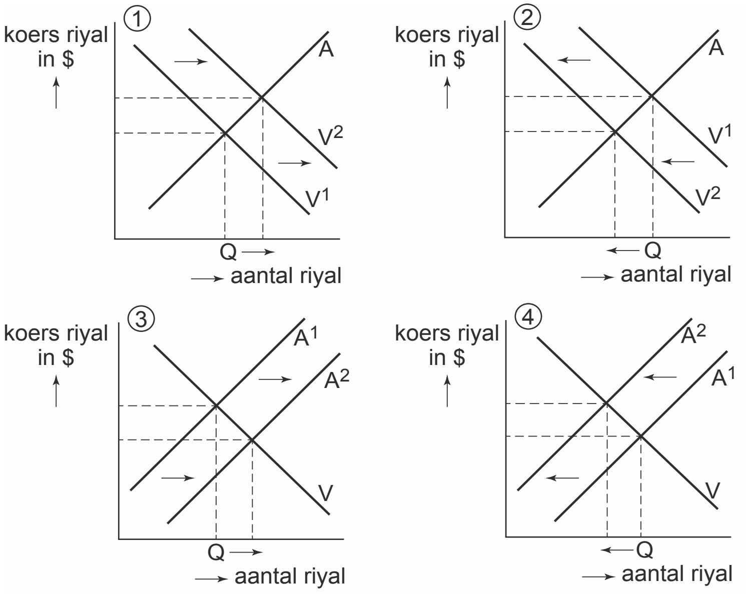

uit een krant, 2017:
Qatar bezit een enorme voorraad aardgas. Normaal wordt aardgas via pijpleidingen getransporteerd, maar het kan ook vloeibaar worden gemaakt (*liquefied natural gas* ofwel lng) en met speciale schepen worden getransporteerd. Qatar is de grootste exporteur van lng ter wereld. De afnemers van lng bevinden zich vooral in Japan, India, Zuid-Korea en het Verenigd Koninkrijk, waarheen vanuit Qatar geen pijpleidingen lopen. De opbrengsten uit de verkoop van lng stort Qatar in het Qatarese Staatsinvesteringsfonds.

2p **14** Leg uit waarom het vloeibaar maken van aardgas belangrijk is voor de exportpositie van Qatar.

In april 2017 bezit het Qatarese Staatsinvesteringsfonds 17% van de aandelen van een grote Duitse autofabrikant. Deze autofabrikant maakte in het vierde kwartaal van 2016 een winst van 625 miljoen euro.

2p **15** Wordt de winstuitkering van de Duitse autofabrikant aan het Qatarese Staatsinvesteringsfonds geboekt op de lopende rekening of op de kapitaalrekening van de Qatarese betalingsbalans? Licht je keuze toe.

uit een krant, mei 2017:
Op 1 mei heeft het Qatarese Staatsinvesteringsfonds een deel van de aandelen van het Russische oliebedrijf Rosneft gekocht voor een bedrag van omgerekend 10,5 miljard euro. De aandelen zijn in US dollar betaald.

Gebruik het bovenstaande krantenbericht en bron 1 en 2.

2p **16** Bereken de aankoopwaarde in US dollar van de aandelen Rosneft die het Qatarese Staatsinvesteringsfonds heeft gekocht.

In juni 2017 maakt de koers van de riyal een daling door ten opzichte van de US dollar.

twee fragmenten uit een krant, juni 2017:
- fragment 1
  De centrale bank van Qatar greep in op de valutamarkt om de koersdaling van de riyal ten opzichte van de US dollar tegen te gaan.
- fragment 2
  Qatar wordt sinds mei 2017 geconfronteerd met een oplopende inflatie.

Gebruik fragment 1 en bron 3.

2p **17** Welke grafiek uit bron 3 geeft de ingreep van de centrale bank van Qatar juist weer?

Gebruik fragment 2.

2p **18** Leg uit op welke twee manieren de koersdaling van de riyal ten opzichte van de US dollar heeft kunnen bijdragen aan de toenemende inflatie.

Opgave 4 Huis en hypotheek

bron 1 **ontwikkeling van de rente in de periode 1986-2016**

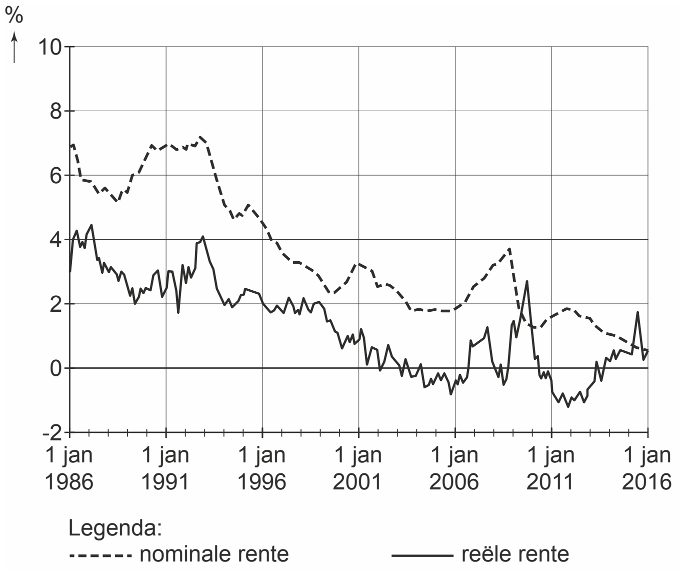

uit een krant, 2017:
Door de krapte op de Nederlandse huizenmarkt worden woningen niet alleen sneller verkocht, maar zijn ze ook veel duurder. Woningmarkteconoom Pieter Hut: "Er moeten per jaar ongeveer 75.000 huizen worden gebouwd om de toename van het aantal huishoudens bij te houden, maar daadwerkelijk worden er jaarlijks maar 45.000 huizen gebouwd." De voorzitter van de Nederlandse Makelaarsvereniging (NMV) vult aan: "De krapte wordt nog erger, omdat het rentepercentage momenteel historisch laag is."

Gebruik het krantenbericht.

2p **19** Leg uit of de voorzitter van de NMV redeneert vanuit de aanbodkant of de vraagkant van de woningmarkt.

De aankoop van een woning wordt vaak gefinancierd met een hypothecaire lening. Bij een hypothecaire lening is het rentepercentage dat de bank rekent lager dan bij een consumptieve lening. De laatste 30 jaar is het nominale rentepercentage op hypothecaire leningen gedaald. In 2016 bereikte dat rentepercentage zelfs een laagterecord (zie bron 1).

2p **20** Leg uit waarom banken op hypothecaire leningen een lager rentepercentage rekenen dan op consumptieve leningen.

Econoom Pieter Hut stelt:
- stelling 1: "Uit bron 1 blijkt dat de inflatie is afgenomen en dat er zelfs sprake is geweest van deflatie."
- stelling 2: "Banken kunnen de hypotheekrente laag houden, omdat ze ook op termijn een lage inflatie verwachten."
- stelling 3: "Bij het aanschaffen van een woning met een hypothecaire financiering van 30 jaar is er sprake van ruilen over tijd."

Gebruik stelling 1 en bron 1.

2p **21** In welk jaar of welke jaren is er sprake geweest van deflatie? Licht je antwoord toe.

2p **22** Geef een verklaring voor stelling 2.

Gebruik stelling 3.

1p **23** Geef een argument waarom er bij de aanschaf van een eigen woning sprake kan zijn van ruilen over tijd.

Opgave 5 Wie zorgt er voor de zorgkosten?

bron 1 **pay-offmatrix voor handhaven of verlagen eigen risico**

		Beterzorg	
		handhaven eigen risico	verlagen eigen risico
Anderzorg	handhaven eigen risico	*0,6* ; **1,0**	*0,2* ; **1,1**
	verlagen eigen risico	*1,0* ; **0,2**	*0,5* ; **0,8**

Toelichting:
De getallen in de matrix betreffen de verandering van de winst in miljoenen euro's.

In een land is iedere inwoner verplicht verzekerd voor de kosten van basiszorg en is er een wettelijk minimum van het eigen risico. Inwoners mogen zelf hun verzekeraar kiezen. Voor de ziektekostenverzekering wordt een contract met een looptijd van een jaar afgesloten, dat ingaat op 1 januari van het nieuwe kalenderjaar. Er zijn twee zorgverzekeraars op deze markt actief: Anderzorg en Beterzorg. Zij worden door de overheid verplicht vóór half november de voorwaarden en premies van de ziektekostenverzekeringen voor het nieuwe jaar bekend te maken. De overheid heeft deze deadline ingesteld om verzekerden de kans te geven de verzekeringen goed te vergelijken, zodat op tijd eventueel overgestapt kan worden naar de andere zorgverzekeraar.

1p **24** Is er op deze markt van ziektekostenverzekeringen sprake van monopolistische concurrentie of van oligopolie? Licht je keuze toe.

uit een krant, 14 november 2017:
Anderzorg heeft de voorwaarden voor zijn ziektekostenverzekering voor komend jaar bekendgemaakt. De jaarpremie voor 2018 is vastgesteld op € 1.290 en daalt daarmee met 0,5% ten opzichte van 2017. Bovendien verlaagt Anderzorg het eigen risico van € 485 naar € 375. Gezondheidseconoom Harry Klein zegt in een interview met deze krant dat dit hem verbaast. "Gezien de stijgende zorgkosten had ik juist een premieverhoging van 10% en een verhoging van het eigen risico verwacht."
Een woordvoerder van Anderzorg bevestigt de nieuwe voorwaarden en zegt hierover: "Door schaalvoordelen zijn onze gemiddelde kosten gedaald en dat leidt tot een premieverlaging. Het eigen risico hebben wij verlaagd, omdat mensen niet altijd invloed hebben op hun zorgkosten en wij van mening zijn dat je deze 'slechte' risico's niet mag benadelen. Wij pleiten voor het volledig afschaffen van het eigen risico."

Gebruik het krantenbericht.
2p **25** Bereken de premiestijging in euro's die Harry Klein voor 2018 had verwacht.

Gebruik het krantenbericht.
2p **26** Leg uit dat de verlaging van het eigen risico door Anderzorg op termijn tot premieverhoging kan leiden.

Gebruik de inleidende tekst en het krantenbericht.
2p **27** Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
De wettelijke verplichting om verzekerd te zijn voor kosten van de basiszorg is een vorm van …(1)…. De lagere gemiddelde kosten van Anderzorg kunnen het gevolg zijn van een stijging van …(2)…. Verzekerden die veel claimen hebben een …(3)… van een verlaging van het eigen risico.
Kies uit:
bij (1) collectieve dwang / zelfbinding
bij (2) het aantal verzekerden / de toegevoegde waarde
bij (3) voordeel / nadeel

vervolg krantenbericht, 14 november 2017:
Op de opmerking van Anderzorg om via een verlaging van het eigen risico de solidariteit tussen 'goede' en 'slechte' risico's te bevorderen, reageert gezondheidseconoom Harry Klein "Dat is naar mijn mening niet de reden van de verlaging van het eigen risico. De reden is dat Anderzorg en Beterzorg een gevangenendilemma ervaren."

Harry Klein heeft ter onderbouwing van bovenstaande uitspraak in het krantenbericht een pay-offmatrix gemaakt. Hierin wordt de winstverandering bij de mogelijke keuzes van beide zorgverzekeraars weergegeven (zie bron 1).

Gebruik bron 1.
3p **28** Beredeneer of beide verzekeraars inderdaad in deze situatie in een gevangenendilemma terecht komen. Ga als volgt te werk:
- Leg uit hoe de dominante strategie van elk van de verzekeraars tot stand komt.
- Beredeneer vervolgens of er sprake is van een gevangenendilemma.

Uitwerkingen bij examen 2019-II

Opgave 1

2p **1** Productie van vlees (veroorzaakt CO_2-uitstoot en dat) is nadelig voor de gezondheid en het milieu (en dat is negatief). De kosten van deze schade zijn niet verrekend in de prijs van vlees (maar komen ten laste van de samenleving en maatschappelijke kosten zijn extern).
NB. Wat tussen haakjes staat hoeft niet in het antwoord te staan om het volledig aantal punten te behalen.

1p **2** De consument ziet volgens het RIVM vlees als een homogeen goed.
Toelichting: consumenten letten bij de aanschaf van vlees alleen op de prijs. Ze letten dus niet op de heterogene aspecten van vlees, zoals smaak of kwaliteit.

2p **3** Door de invoering van de vleestaks komt er een heffing voor de producent van € 0,50 op elke kilo vlees. De kosten voor de producent stijgen dus met € 0,50 voor elke verkochte kilo.

3p **4** Kuus bv blijft naar maximale winst streven.
Er is maximale winst als MO = MK.
De MK was 2, want als Q één omhoog gaat, dan stijgt de TK met 2.
Nu komt er een heffing voor de producent van € 0,50 bij, dus dan:
MK = 2 + 0,50 = € 2,50
MO = MK → −Q + 6 = 2,50 → Q = € 3,5
Dan is de prijs: P = GO = −0,5Q + 6 → P= −0,5 × 3,5 + 6 = € 4,25.
De prijs was € 4,- en wordt € 4,25. De vleestaks is 0,5.
Doorberekening vleestaks: $\frac{(4{,}25 - 4)}{0{,}50} \times 100\% = 50\%$.

2p **5** TW = TO − TK.
In de uitgangssituatie was de prijs € 4,- en de afzet 4.000.000 (Q = 4).
TO = P × Q = 4 × 4 (× € 1.000.000) = 16 × € 1.000.000 = € 16.000.000
TK = 2Q + 2,25 (× € 1.000.000) = 2 × 4 + 2,25 (× € 1.000.000) = 10,25 × € 1.000.000 = € 10.250.000
$TW_{uitgangssituatie}$ = € 16.000.000 − € 10.250.000 = € 5.750.000

De TW met vleestaks bij P = € 4,25 en Q = 3,5 (zie vorige vraag).
TO = P × Q = 4,25 × 3.5 (x € 1.000.000) = 14,875 × € 1.000.000 = € 14.875.000
TK = (2 + 0,5) × Q + 2,25 (x € 1.000.000) = 2,5 × 3,5 + 2,25 (x € 1.000.000) = 11 × € 1.000.000 = € 11.000.000
$TW_{vleestaks}$ = € 14.875.000 − € 11.000.000 = € 3.875.000

$TW_{vleestaks} - TW_{uitgangssituatie}$ = € 3.875.000 − € 5.750.000 = −€ 1.875.000
De afname van de winst is dus: € 1.875.000.

NB. Als je in de twee voorgaande vragen fouten hebt gemaakt en je hebt andere getallen gebruikt (bijvoorbeeld voor Q en/of GVK), dan wordt deze vraag toch goed gerekend. We noemen dit doorwerkfouten.

1p **6** Als er een vleestaks is, dan zal Kuus bv 3.500.000 kilo vlees verkopen.
Per kilo is de vleestaks € 0,50.
Kuus bv draagt dus: € 0,50 × 3.500.000 = € 1.750.000 af aan de overheid.
NB. Ook hier kan sprake zijn van een doorwerkfout.

© ThiemeMeulenhoff

3p **7** Bij (1): substitutie.
(Toelichting: vleesvervangers zoals vegetarische producten.)
Bij (2): prijsinelastischer.
(Toelichting: de koper reageert minder op een prijsverandering.)
Bij (3): steiler.
(Toelichting: een prijsverhoging zal dan minder vraagvermindering tot gevolg hebben.)
Bij (4): constante.
(Toelichting: de kosten van de reclamecampagne zijn onafhankelijk van de verkochte hoeveelheid.)

Opgave 2

2p **8**

afbeelding	wel / geen structuurkant
1	geen
2	wel
3	wel
4	geen

(Toelichtingen:
afbeelding 1: consumentenvertrouwen is belangrijk voor de koopbereidheid van duurzame goederen, dit heeft dus effect op de vraagkant.
afbeelding 2: investeringen zijn natuurlijk van invloed op de vraag, maar ook op de productiecapaciteit. Ze zijn dus invloed op de structuurkant.
afbeelding 3: faillissementen veroorzaken een afname van het aantal bedrijven. Ze zijn dus van invloed op de productiecapaciteit.
afbeelding 4: export is onderdeel van de effectieve vraag en heeft dus effect op de vraagkant.)

1p **9** De letter B hoort bij het begin 2017.
(Toelichting: de krapte op de arbeidsmarkt neemt toe, dat is een indicatie dat de toename van de groei ten opzichte van de vorige maand aan het versnellen is. Dus de letter moet in ieder geval aan rechterkant zitten.)

3p **10** Bij (1): werkgelegenheid .
Bij (2): beroepsbevolking.
(Toelichting bij 1 en 2: toenemende krapte op de arbeidsmarkt betekent dat de vraag naar arbeid = werkgelegenheid sneller groeit dan het aanbod = beroepsbevolking.)
Bij (3): stijgen.
(Toelichting: als vraag sneller stijgt dan aanbod, dan zal de prijs stijgen. De prijs is hier het loon. Dit is het prijsmechanisme.)
Bij (4): conjunctuur.
(Toelichting: lonen zijn inkomens en hiermee worden bestedingen gedaan.)
Bij (5): structuur.
(Toelichting: hogere lonen maken arbeid duurder en kapitaal relatief goedkoper. Bedrijven zoeken dan naar vervanging. Dit zorgt voor een verandering aan de productiezijde van de economie.)

2p **11** De werknemer stopt er nu tijd en geld voor scholing in. Dit kan later weer leiden tot extra opbrengsten. De werknemer wordt bijvoorbeeld productiever of kan een betere baan vinden waardoor hij meer gaat verdienen.

2p **12** Door het vaker wisselen van werkgever kan een ander bedrijf profiteren van de meer geschoolde werknemer. De werkgever die de scholing betaald heeft, kan er door het vertrek van de werknemer niet of onvoldoende van profiteren.

© ThiemeMeulenhoff

2p **13** Lagere inkomens hebben een laag marginaal belastingtarief. Het aftrekken van de scholingskosten levert relatief weinig belastingvoordeel op. De lagere inkomens betalen zelf dus relatief veel voor hun scholing. Bij een vouchersysteem krijg je een vast bedrag, dat zeer waarschijnlijk een groter deel van de scholingskosten dekt (misschien zelfs helemaal).

Opgave 3

2p **14** Door het vloeibaar maken van aardgas kan het ook per schip worden getransporteerd. Hierdoor heeft Qatar meer afzetmogelijkheden. De exportpositie van Qatar wordt daardoor sterker.

2p **15** Deze winstuitkering wordt geboekt op de lopende rekening van de betalingsbalans.
Toelichting: de winstuitkering is de beloning voor het beschikbaar stellen van kapitaal. Het is dus inkomen voor de kapitaalverstrekker. Dit inkomen wordt geboekt op de inkomensrekening. Deze rekening is onderdeel van de lopende rekening.

2p **16** De omrekening van euro's naar US dollars zal via de riyal moeten gebeuren.
Op 1 mei: 1 euro = 3,98 riyal.
Dus op 1 mei is 10,5 miljard euro: 10,5 mld. × 3,98 = 41,79 miljard riyal.

Op 1 mei: 1 US dollar = 3,64 riyal. Dus 1 riyal is $\frac{1}{3,64}$ = 0,27 US dollar.

41,79 miljard riyal is dus: 41,79 mld. × 0,27 = 11,28 miljard US dollar.
De aankoopwaarde is dus 11,28 miljard US dollar.

2p **17** Grafiek 1 geeft de ingreep van de centrale bank juist weer.
(Toelichting: uit fragment 1 blijkt dat de koersdaling van de riyal ten opzichte van de US dollar niet gewenst is. De centrale bank zal daarom meer riyals vragen op de valutamarkt. Dus de vraaglijn gaat naar rechts.)

2p **18** De volgende twee manieren:
- Een koersdaling van de Qatarese riyal maakt importeren voor Qatar duurder. Als de verhoging van de importprijzen doorberekend wordt in het algemeen prijspeil, heeft dat inflatie tot gevolg.
- Een koersdaling van de Qatarese riyal maakt exporteren vanuit Qatar goedkoper. Als door toenemende export de capaciteitsgrenzen van Qatar worden bereikt, kan dat (bestedings)inflatie tot gevolg hebben.

Opgave 4

2p **19** De voorzitter redeneert vanuit de vraagkant.
Uitleg: de voorzitter zegt dat het rentepercentage historisch laag is, waardoor lenen goedkoop is. Daardoor kunnen meer mensen een hypothecaire lening afsluiten en kan de vraag naar woningen toenemen.

2p **20** Bij een hypothecaire lening is er sprake van een onderpand. Dit is bij een consumptieve lening niet het geval. Vanwege het onderpand is het risico voor de verstrekker van de lening lager dan bij een andere vorm van lenen. Daarom kan een lagere rente in rekening worden gebracht.

2p **21** In de jaren 2009 en 2015 is er sprake geweest van deflatie.
Toelichting: bij deflatie geldt dat de reële rente hoger is dan de nominale rente.
NB. Noem je alleen 2009 of 2015 met de goede toelichting, dan krijg je de helft van het aantal punten.

© ThiemeMeulenhoff

2p **22** Bij een lage inflatie is de (reële) waardedaling van het uitgeleende geld beperkt. De banken vragen dan een lagere compensatie voor geldontwaarding. Dus kunnen ze een lagere (nominale) rente in rekening brengen.

1p **23** Een van de volgende argumenten:
- Bij de aanschaf van een koopwoning met hypothecaire financiering wordt er koopkracht van de toekomst naar voren geschoven (lenen).
- Er kan sprake zijn van vermogensopbouw (verschuiven van koopkracht naar de toekomst) door aflossing van een lening.

Opgave 5

1p **24** Er is hier sprake van een oligopolie.
Toelichting: twee verzekeraars hebben de hele markt in handen. Dat is dus een beperkt aantal.

2p **25** Een van de volgende berekeningen:
- De premie is met 0,5% gedaald en is € 1.290 geworden → € 1.290 = 99,5%.

  De premie was dus: $\frac{1.290}{99,5} \times 100 = € 1.296,48$.

  Een verhoging van 10% zou zijn: 0,10 × € 1.296,48 = € 129,648.
- 1% van de oorspronkelijke premie is: $\frac{1.290}{0,995} = € 1296,48$.

  10% is dan: 10 × € 1296,48 = € 129,65.

2p **26** Een van de volgende uitleggingen.
- De verlaging van het eigen risico zal tot hogere schade-uitkeringen aan bestaande klanten leiden. De premie bij Anderzorg zal op termijn verhoogd moeten worden om deze extra zorgkosten te kunnen dekken.
- De verlaging van het eigen risico zal tot hogere schade-uitkeringen leiden, want Anderzorg zal meer 'slechte' risico's (van Beterzorg) aantrekken. De premie bij Anderzorg zal op termijn verhoogd moeten worden om deze extra zorgkosten te kunnen dekken.

2p **27** Bij (1): collectieve dwang.
(Toelichting: de overheid dwingt iedereen.)
Bij (2): het aantal verzekerden.
(Toelichting: bij meer verzekerden kan men bijvoorbeeld de constante kosten over meer verzekerden verdelen.)
Bij (3): voordeel.
(Toelichting: als je veel claimt, hoef je nu minder zelf bij te dragen.)

3p **28** De dominante strategie van Anderzorg (AZ) is 'verlagen eigen risico'. Want als Beterzorg (BZ) 'handhaaft' dan is de winstverandering 1 mln. euro. Dat is hoger dan 0,6 mln. bij niet verlagen.
Als BZ ook verlaagt, dan is de winstverandering 0,5 mln. euro. Dit is beter dan 0,2 mln. euro als Anderzorg zijn eigen risico niet had verlaagd.
De dominante strategie van BZ is ook 'verlagen eigen risico', want als AZ 'handhaaft' dan is 1,1 mln. meer dan 1,0 mln. en als AZ verlaagt dan is 0,8 mln. meer dan 0,2 mln.
Deze evenwichtssituatie is een suboptimale uitkomst (*0,5* ; **0,8**) omdat beide leveranciers hun winst extra kunnen vergroten door het eigen risico te handhaven (*0,6* ; **1,0**).
Er is hier dus sprake van een gevangenendilemma.
NB. Als je alleen uitleg geeft voor één aanbieder, verlies je punten.

© ThiemeMeulenhoff

Oefenen met het examen van 2021-I.
De antwoorden en uitwerkingen vind je op mijn.examenbundel.nl.

Deel 2b Examen zonder uitwerkingen

Bronvermelding
Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift op mijn.examenbundel.nl.

Examen 2021-I

Opgave 1 Zo goud als een garnaal

uit een krant:
Een garnalenkotter uit Arnemuiden vangt dagelijks duizenden kilo's Hollandse garnalen. Op dit moment zijn ze "goud" waard. De prijzen rijzen de pan uit. "Ik heb dit nog nooit meegemaakt", zegt schipper Rinus. "Verse garnalen zijn kort houdbaar. We brengen onze vangst altijd meteen naar de visveiling en hopen op een goede prijs. We hadden verwacht ongeveer € 3,50 per kilo te krijgen, nu stopt de veilingklok op € 8." Rinus vermoedt dat de prijsstijging te maken heeft met de verminderde garnalenstand in de Noordzee als gevolg van ongunstige weersomstandigheden.

2p **1** Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Hollandse garnalen die op de visveiling worden aangeboden zijn …(1)… goederen.
- Omdat op deze markt veel individuele aanbieders actief zijn en er geen belemmeringen voor nieuwe aanbieders zijn, kan de marktvorm het best omschreven worden als …(2)….
- De individuele aanbieders, zoals Rinus, kunnen de marktprijs …(3)… beïnvloeden.

Kies uit:
bij (1) homogene / heterogene
bij (2) volkomen concurrentie / monopolie / monopolistische concurrentie / oligopolie
bij (3) niet / wel

Gebruik het inleidende krantenfragment en bron 1.

1p **2** Welke grafiek geeft het vermoeden van Rinus weer over de oorzaak van de prijsstijging?

Schipper John wil maximaal profiteren van de hoge garnalenprijs. Hij overweegt om te investeren in een technische aanpassing van zijn garnalenkotter, zodat de vangstcapaciteit toeneemt. Met een grotere vangstcapaciteit denkt hij zijn maximale winst te kunnen verhogen.

Gebruik het inleidende krantenfragment en bron 2.

3p **3** Bereken met hoeveel procent John de maximale winst denkt te kunnen verhogen als hij de technische aanpassing realiseert.

Rinus vindt de voorgenomen investering van John niet verstandig en doet de volgende uitspraken:

1 “De hoge prijs van Hollandse garnalen is waarschijnlijk van korte duur. Veranderingen in vraag en aanbod kunnen via het marktmechanisme zowel tot hogere als tot lagere prijzen leiden.”

2 “Als John zijn investering realiseert, mag de prijs van de Hollandse garnaal niet onder de € ... per kilo komen, anders wordt zijn maximale totale winst in de nieuwe situatie lager dan in de oude situatie.”

Gebruik uitspraak 1.

Hieronder staan vijf gebeurtenissen.

a Roestziekte, die vooral bij kreeften voorkomt, treft nu ook garnalen.

b Wijting, de natuurlijke vijand van de Hollandse garnaal, is gesignaleerd in de Noordzee.

c Een deel van de consumenten van Hollandse garnalen is overgestapt op de consumptie van Noorse garnalen.

d De hoge garnalenprijs trekt nieuwe garnalenvissers aan.

e Een groot aantal restaurants heeft de Hollandse garnaal van de menukaart gehaald.

3p **4** Noteer bij elk van de vijf gebeurtenissen:

– of hierdoor de vraag ofwel het aanbod verandert,

– of die verandering een stijging ofwel een daling betreft,

– of de prijs van de Hollandse garnaal vervolgens stijgt ofwel daalt.

Doe het als volgt:

(De uitwerking van de eerste gebeurtenis is voorgedaan.)

a aanbod daalt → prijs stijgt

b ……………… → …………

c ……………… → …………

d ……………… → …………

e ……………… → …………

Gebruik uitspraak 2 en bron 2.

2p **5** Bereken welke prijs bij uitspraak 2 moet worden ingevuld.

Opgave 2 Meer vrijhandel, meer groei

In de periode 2012–2017 was India een van de snelst groeiende economieën van de wereld. Het nominale bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking is in die periode bijna verdubbeld. De groei van het nominale bbp is voornamelijk te verklaren door een toename van de consumptie van de middenklasse en door een toename van de buitenlandse investeringen.

Een Indiase econoom stelt:

1 “Hoewel het nominale bbp per hoofd van de bevolking bijna is verdubbeld, betekent dat niet dat de welvaart in India ook bijna twee keer zo groot is.”

2 “Het belangrijkste probleem in India is de matige infrastructuur. Daarom moet de overheid daar fors in investeren.”

1p **6** Noem een argument waarom het nominale bbp per hoofd van de bevolking een gebrekkige maatstaf kan zijn voor het meten van de welvaart in een land.

2p **7** Leg uit dat investeringen in de infrastructuur zowel de conjunctuur als de economische structuur van India beïnvloeden.

Gebruik bron 1.

3p **8** Toon met een berekening aan dat het nominale bbp per hoofd van de bevolking in India in de periode 2012–2017 bijna is verdubbeld.

Door de hoge economische groei is India voor de Europese Unie (EU) een potentieel grote afzetmarkt. Maar als gevolg van protectionistische maatregelen blijft de handel tussen India en de EU beperkt. Zo hebben Europese exporteurs van auto’s te maken met 120% invoerrechten in India. De EU is nu met India in onderhandeling over het afschaffen van invoerrechten op Europese producten in ruil voor minder strenge Europese regelgeving voor producten uit India.

1p **9** Bereken hoeveel procent Europese auto’s goedkoper worden in India als de invoerrechten worden afgeschaft.

De econoom is positief over de onderhandelingen en stelt:
“Zowel India als de EU kan profiteren van meer vrijhandel. Ik heb de effecten hiervan onderzocht en in een pay-off-matrix gezet (zie bron 2). Hieruit blijkt dat er geen gevangenendilemma zal zijn.”

Gebruik bron 2.

2p **10** Leg uit waarom er **geen** gevangenendilemma zal zijn.
Doe het als volgt:
- Leg uit hoe de dominante strategie van elk van de twee partijen tot stand komt.
- Beredeneer vervolgens dat er geen sprake is van een gevangenendilemma.

Opgave 3 Overheidsfinanciën op koers?

fragment 1 uit een economisch rapport:
Door de economische crisis die in 2008 begon, liep het overheidstekort in Nederland op tot € 34 miljard in 2010. Bedrijfswinsten daalden en daarmee de belastinginkomsten. Tegelijk liepen de overheidsuitgaven sterk op: door toename van het aantal werklozen steeg het aantal uitkeringen.
In 2010 heeft het overheidstekort van € 34 miljard geleid tot een toename van de overheidsschuld van minder dan € 34 miljard (zie bron 1).

1p **11** Noem een mogelijke oorzaak waardoor de toename van de overheidsschuld minder kon zijn dan € 34 miljard.

2p **12** Leg uit dat een overheidstekort gezien kan worden als uitgestelde belastingheffing.

fragment 2 uit een economisch rapport:
Om aan de eisen van het Stabiliteitspact (zie bron 2) van de Economische en Monetaire Unie (EMU) te voldoen, heeft de Nederlandse overheid in de periode 2010–2015 diverse maatregelen genomen. Zo werden de overheidsuitgaven verlaagd en de overheidsinkomsten verhoogd (zie bron 3), waardoor de begroting van 2015 redelijk op orde is gekomen (zie bron 1). Maar als gevolg van die maatregelen zijn er wel bijna 400.000 banen verloren gegaan.

Gebruik bron 1 en bron 2.

3p **13** Toon voor elk van beide eisen van het Stabiliteitspact aan of de overheidsfinanciën in 2015 hieraan voldoen.

Gebruik fragment 2 uit het economisch rapport en bron 3.

2p **14** Maak van het onderstaande schema een economisch juiste redenering.
Doe het als volgt:
– Schrijf de letters a tot en met d op.
– Schrijf achter elke letter het juiste economische verschijnsel.
Kies uit:
1 besteedbaar inkomen daalt
2 binnenlandse bestedingen dalen
3 binnenlandse productie daalt
4 consumptie daalt

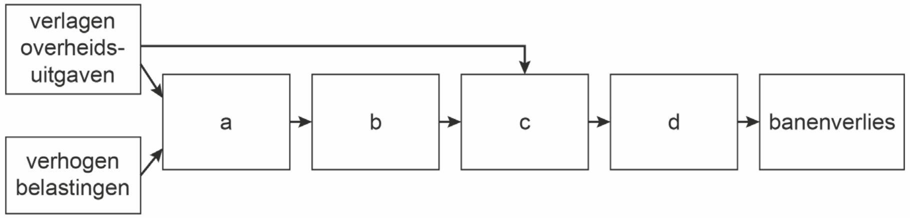

Opgave 4 Alcohol baat en schaadt

fragment 1 uit een onderzoeksrapport, 2016:
Kosten en baten van alcoholgebruik

In 2013 waren de kosten van alcoholgebruik 2.624 miljoen euro hoger dan de baten. Dit is één van de uitkomsten van een zogeheten maatschappelijke kosten-batenanalyse waarbij de welvaartseffecten van alcoholgebruik in kaart zijn gebracht. Maatschappelijke kosten van alcoholgebruik kunnen bijvoorbeeld ontstaan door een lagere arbeidsproductiviteit, inzet van politie en justitie en verkeersongevallen. De baten van alcoholgebruik bestaan uit het consumentensurplus, het producentensurplus, en de accijnsopbrengsten voor de overheid (zie bron 1).

2p **15** Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
– “Het saldo van de kosten en baten van 2.624 miljoen euro zoals genoemd in het rapport komt mede voort uit …(1)….
– Het consumentensurplus is berekend door de …(2)… te verminderen met de …(3)… van alcohol.”
Kies uit:
bij (1) externe effecten / verzonken kosten
bij (2) betalingsbereidheid / marktprijs / kostprijs
bij (3) betalingsbereidheid / marktprijs / kostprijs

Gebruik fragment 1 uit het onderzoeksrapport en bron 1 en 2.

3p **16** Bereken de consumentenuitgaven aan bier in 2013.

Een zorgverzekeraar leest het onderzoeksrapport en wil graag een plan uitwerken om premiedifferentiatie toe te passen om de zorgkosten als gevolg van alcoholgebruik anders te verdelen. De verzekerden worden ingedeeld in risicoklassen naar hun gemiddelde alcoholgebruik.
klasse 1: minder dan 0,5 glas per dag
klasse 2: tussen 0,5 en 1 glas per dag
klasse 3: meer dan 1 glas per dag
Verzekerden kunnen premiekorting krijgen als ze in klasse 1 of 2 zitten. De verzekeraar baseert de indeling in risicoklassen op een verklaring die de verzekerde heeft ingevuld.

1p **17** Leg uit dat er sprake is van asymmetrische informatie bij premiedifferentiatie naar risicoklasse.

De zorgverzekeraar stelt dat premiedifferentiatie kan leiden tot lagere maatschappelijke kosten van alcoholgebruik.

2p **18** Leg de stelling van de verzekeraar uit.

> fragment 2 uit een onderzoeksrapport, 2016:
> Door een verhoging van de accijns op alcohol kan het negatieve saldo van kosten en baten van alcoholgebruik omslaan naar een positief saldo, dus hogere baten dan kosten. Het effect van zo'n accijnsverhoging is sterk afhankelijk van de prijs- en inkomenselasticiteiten van alcoholgebruik (zie bron 3).

Gebruik fragment 2 uit het onderzoeksrapport en bron 3.

3p **19** Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Een accijnsverhoging op …(1)… heeft relatief het grootste effect op het alcoholgebruik.
- Wijn en sterke drank worden door consumenten als een …(2)… goed beschouwd.
- Bij een prijsverhoging van …(3)… zou alcoholgebruik in het algemeen volledig ophouden te bestaan.

Kies uit:
bij (1) bier / wijn / sterke drank
bij (2) inferieur / luxe / primair
bij (3) 50% / 100% / 200%

> uit een reactie van een deskundige:
> In andere landen is onderzocht of het negatieve saldo van kosten en baten van alcoholgebruik kan worden omgezet naar een positief saldo. Uit deze onderzoeken blijkt dat een minimumprijs van 45 cent per eenheid alcohol (1 centiliter) leidt tot een afname van alcoholgebruik met 19%. Door de invoering van de minimumprijs ontstaat een aanbodoverschot. Indien de overheid het ontstane aanbodoverschot opkoopt, neemt het producentensurplus toe.

Gebruik de reactie van de deskundige en bron 4.

2p **20** Welk vlak of welke combinatie van vlakken geeft de genoemde toename van het producentensurplus juist weer? Noteer de letter(s).

Opgave 5 Zwitserland vakantieland

> uit een krant, januari 2016:
> In de periode 2010 tot en met 2015 heeft de wisselkoers van de Zwitserse frank (CHF) ten opzichte van de euro (€) een stijging van ruim 20% doorgemaakt. Hierdoor is de internationale concurrentiepositie van Zwitserland verslechterd. Met name de Zwitserse toeristenindustrie, die een belangrijk deel van de export uitmaakt, is hierdoor hard geraakt. Toeristen kiezen nu vaker voor een vakantie in eurolanden zoals Oostenrijk, Duitsland en Italië.

1p **21** Worden de bestedingen van buitenlandse toeristen in Zwitserland op de lopende rekening of op de kapitaalrekening van de Zwitserse betalingsbalans geboekt?

Gebruik het inleidende krantenfragment en bron 1.

2p **22** Toon met een berekening aan dat in de periode januari 2010 tot en met januari 2015 de wisselkoers van de CHF ten opzichte van de € met ruim 20% is gestegen.

Op 1 januari 2016 was 100 CHF gelijk aan € 92,30. Deze verdere koersstijging had gevolgen voor het vakantiebudget in CHF van buitenlandse toeristen uit eurolanden.

Gebruik bovenstaande informatie en bron 1.

2p **23** Bereken met hoeveel CHF een vakantiebudget van € 1.000 omgerekend in CHF op 1 januari 2016 is veranderd ten opzichte van 1 januari 2015.

Om de internationale concurrentiepositie van Zwitserland te verbeteren heeft de Zwitserse Centrale Bank het besluit genomen om de rente te verlagen.

2p **24** Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- "Als gevolg van de renteverlaging zullen beleggers uit eurolanden …(1)… in Zwitserland gaan beleggen.
- De vraag naar de Zwitserse frank zal door de renteverlaging …(2)… en de koers van de Zwitserse frank zal ten opzichte van de euro …(3)…. Het is de verwachting dat het toerisme naar Zwitserland hierdoor zal gaan aantrekken."

Kies uit:
bij (1) meer / minder
bij (2) dalen / stijgen
bij (3) dalen / stijgen

Een Zwitserse econoom stelt dat de koersstijging van de Zwitserse frank in de periode 2010 tot en met 2015 ook positieve gevolgen heeft gehad voor de Zwitserse economie. De econoom: “Een koersstijging van de Zwitserse frank ten opzichte van de euro leidt tot een daling van de inflatie in Zwitserland.”

2p **25** Geef een verklaring voor de uitspraak van de econoom.

Opgave 6 Stimuleren zonder effect

Nederland heeft ruim acht miljoen personenauto’s, die kunnen worden ingedeeld in de volgende categorieën:

– auto’s die volledig elektrisch rijden (stekkerauto’s);
– auto’s die uitsluitend op fossiele brandstof (benzine, gas en diesel) rijden;
– hybride auto’s die zowel op elektriciteit als op fossiele brandstof kunnen rijden.

uit een tijdschrift, december 2016:
Ruim een miljoen Nederlanders rijden een ‘auto van de zaak’, beter bekend als een zakelijke leaseauto. Een leaseauto is een auto die tegen een vaste vergoeding voor langere tijd ter beschikking wordt gesteld aan een gebruiker. Bij zakelijke lease betaalt de werkgever de volledige rekening van het leasen, inclusief kosten van onderhoud, brandstof, verzekering en wegenbelasting. De werknemer hoeft dan zelf niets meer te betalen voor het gebruik van de auto. De werknemer moet wel extra inkomstenbelasting betalen over een bepaald percentage van de waarde van de leaseauto, de zogenaamde fiscale bijtelling.

De overheid heeft de afgelopen jaren de CO_2-uitstoot van fossiele brandstoffen proberen te beperken via lagere fiscale bijtellingen voor elektrische en hybride leaseauto’s. Als gevolg van dit belastingvoordeel worden er fors meer hybride auto’s geleaset. Toch blijven leaserijders met een hybride leaseauto nog te veel op fossiele brandstoffen rijden in plaats van op elektriciteit, omdat er met een volle tank nu eenmaal meer kilometers kunnen worden gereden dan met een volle batterij. De overheid heeft besloten om, vanwege het tegenvallende klimaateffect van de stimuleringsmaatregel, de fiscale bijtellingen voor de periode 2017–2020 via nieuwe wetgeving aan te passen.

2p **26** Leg met behulp van het begrip externe effecten uit hoe het rijden op fossiele brandstof de welvaart beïnvloedt.

Gebruik bron 1.

2p **27** Op welke wijze probeert de overheid met de nieuwe wetgeving haar klimaatdoelstelling alsnog te bereiken? Licht je antwoord toe.

In het bedrijf van Jolanda van Dijk willen werknemers een positieve bijdrage leveren aan het klimaat. Daarom spreken de werknemers met elkaar af dat ze meer elektrisch gaan rijden met de zakelijke hybride leaseauto in plaats van op fossiele brandstof. Ze hangen een lijstje bij de koffieautomaat waar ze ieders brandstofverbruik op bijhouden.

2p **28** Is in het bedrijf van Jolanda van Dijk sprake van zelfbinding? Leg je antwoord uit.

In 2017 rijdt Jolanda van Dijk een hybride leaseauto van de zaak met een aanschafwaarde van € 45.000. Ze heeft geen andere fiscale bijtellingen of aftrekposten. Haar brutojaarinkomen bedraagt € 69.000 in 2018. Vanwege de gestegen fiscale bijtelling vraagt Jolanda zich af of ze beter voor private lease in plaats van voor zakelijke lease kan kiezen. Ze bekijkt de voorwaarden van private lease van hetzelfde type auto in een advertentie (zie bron 2). Ook in het geval dat Jolanda kiest voor private lease blijft haar werkgever de kosten van brandstof en/of elektriciteit vergoeden.

Gebruik het tijdschriftartikel, voorgaande tekst, en bron 1, 2 en 3.

2p **29** Toon met een berekening van de maandelijkse kosten aan wat de beste keuze voor Jolanda van Dijk is voor 2018: private lease of zakelijke lease.

Bijlagen

Cijferbepaling

2018-I				2018-II				2019-I				2019-II			
Score	cijfer	Score	cijfer	Score	cijfer	Score	cijfer	Score	cijfer	Score	cijfer	Score	cijfer	Score	cijfer
0	1,0	41	7,6	0	1,0	41	8,0	0	1,0	41	7,6	0	1,0	41	7,9
1	1,3	42	7,7	1	1,3	42	8,1	1	1,2	42	7,8	1	1,3	42	8,1
2	1,6	43	7,9	2	1,6	43	8,3	2	1,3	43	7,9	2	1,5	43	8,2
3	1,8	44	8,0	3	1,9	44	8,4	3	1,5	44	8,1	3	1,7	44	8,4
4	1,9	45	8,2	4	2,1	45	8,6	4	1,6	45	8,2	4	1,9	45	8,6
5	2,1	46	8,3	5	2,3	46	8,8	5	1,8	46	8,4	5	2,0	46	8,7
6	2,2	47	8,5	6	2,4	47	8,9	6	2,0	47	8,6	6	2,2	47	8,9
7	2,4	48	8,6	7	2,6	48	9,1	7	2,1	48	8,7	7	2,3	48	9,1
8	2,5	49	8,8	8	2,8	49	9,2	8	2,3	49	8,9	8	2,5	49	9,2
9	2,7	50	8,9	9	2,9	50	9,4	9	2,4	50	9,0	9	2,7	50	9,4
10	2,8	51	9,1	10	3,1	51	9,5	10	2,6	51	9,2	10	2,8	51	9,5
11	3,0	52	9,2	11	3,2	52	9,6	11	2,8	52	9,4	11	3,0	52	9,7
12	3,1	53	9,4	12	3,4	53	9,7	12	2,9	53	9,5	12	3,2	53	9,8
13	3,3	54	9,5	13	3,6	54	9,8	13	3,1	54	9,7	13	3,3	54	9,9
14	3,4	55	9,7	14	3,7	55	9,8	14	3,3	55	9,8	14	3,5	55	10,0
15	3,6	56	9,8	15	3,9	56	9,9	15	3,4	56	10,0	15	3,7		
16	3,7	57	9,8	16	4,0	57	10,0	16	3,6			16	3,8		
17	3,9	58	9,9	17	4,2			17	3,7			17	4,0		
18	4,0	59	10,0	18	4,3			18	3,9			18	4,1		
19	4,2			19	4,5			19	4,1			19	4,3		
20	4,4			20	4,7			20	4,2			20	4,5		
21	4,5			21	4,8			21	4,4			21	4,6		
22	4,7			22	5,0			22	4,5			22	4,8		
23	4,8			23	5,1			23	4,7			23	5,0		
24	5,0			24	5,3			24	4,9			24	5,1		
25	5,1			25	5,4			25	5,0			25	5,3		
26	5,3			26	5,6			26	5,2			26	5,5		
27	5,4			27	5,8			27	5,3			27	5,6		
28	5,6			28	5,9			28	5,5			28	5,8		
29	5,7			29	6,1			29	5,7			29	5,9		
30	5,9			30	6,2			30	5,8			30	6,1		
31	6,0			31	6,4			31	6,0			31	6,3		
32	6,2			32	6,6			32	6,1			32	6,4		
33	6,3			33	6,7			33	6,3			33	6,6		
34	6,5			34	6,9			34	6,5			34	6,8		
35	6,6			35	7,0			35	6,6			35	6,9		
36	6,8			36	7,2			36	6,8			36	7,1		
37	6,9			37	7,3			37	6,9			37	7,3		
38	7,1			38	7,5			38	7,1			38	7,4		
39	7,2			39	7,7			39	7,3			39	7,6		
40	7,4			40	7,8			40	7,4			40	7,7		

Bedenk dat het toekennen van punten aan een antwoord enige deskundigheid vereist. De hier behaalde scores zijn dus vooral een indicatie, hoeveel je op dit moment weet over dit vak.

© ThiemeMeulenhoff

Onderwerpregister

	2018-I	2018-II	2019-I	2019-II
Domein D markt	1-5, 23, 27, 29	1-6, 24-28	1, 2, 3, 4, 5, 23	1-7, 8-13
Domein E ruilen over de tijd	13		19, 20, 21, 22	
Domein F samenwerken en onderhandelen			14, 24	24-28
Domein G risico en informatie	17, 18-22, 24	13-17	11, 12, 13	19-23
Domein H welvaart en groei	6, 7, 9, 10, 25, 28	18-23	8, 9, 25, 26, 27, 28	14-18
Domein I goede tijden, slechte tijden	8, 11, 12, 14-16, 26	7-12	6, 7,10, 15, 16, 17, 18	

© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Colofon

Auteur
drs. J.P.M. Blaas

Vormgeving binnenwerk
Maura van Wermeskerken, Apeldoorn

Opmaak
Crius Group, Hulshout

Redactie
Jacqueline de Kok

Auteur stappenplan
T.H.J. Heutmekers

Over ThiemeMeulenhoff
ThiemeMeulenhoff ontwikkelt zich van educatieve uitgeverij tot een learning design company. We brengen content, leerontwerp en technologie samen. Met onze groeiende expertise, ervaring en leeroplossingen zijn we een partner voor scholen bij het vernieuwen en verbeteren van onderwijs. Zo kunnen we samen beter recht doen aan de verschillen tussen lerenden en scholen en ervoor zorgen dat leren steeds persoonlijker, effectiever en efficiënter wordt.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

ISBN 978 9006 49150 0
Eerste druk, tweede oplage, 2021

© ThiemeMeulenhoff, Amersfoort, 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden.
Voor meer informatie over het gebruik van muziek, film en het maken van kopieën in het onderwijs zie www.auteursrechtenonderwijs.nl.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is volledig CO_2-neutraal geproduceerd.
Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk.
Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

examenbundel 〉

havo **Nederlands**
havo **Engels**
havo **Duits**
havo **Frans**
havo **Economie**
havo **Bedrijfseconomie**
havo **Maatschappijwetenschappen**
havo **Geschiedenis**
havo **Aardrijkskunde**
havo **Wiskunde A**
havo **Wiskunde B**
havo **Scheikunde**
havo **Biologie**
havo **Natuurkunde**

samengevat }

havo **Economie**
havo **Bedrijfseconomie**
havo **Maatschappijwetenschappen**
havo **Geschiedenis**
havo **Aardrijkskunde**
havo **Wiskunde A**
havo **Wiskunde B**
havo **Scheikunde**
havo **Biologie**
havo **Natuurkunde**
havo/vwo **Nederlands 3F/4F**
havo/vwo **Rekenen 3F**

Tips, tricks en informatie die jou helpen bij het slagen voor je eindexamen vind je op examenbundel.nl! Nog meer kans op slagen? Volg ons ook op social media. #geenexamenstress

examenidioom + examenbundel + samengevat + zeker slagen! = #geenexamenstress

examenidioom

havo **Engels**
havo **Duits**
havo **Frans**

zeker slagen !

voor vmbo, havo én vwo

9 789006 491500